

ISSN № 2312-0665

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди**

Випуск 59

Харків
ХНПУ імені Г. С. Сковороди
2023

Редакційна колегія: **Піддубна Н. В.** – гол. ред., д. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови ім. професора Л. А. Лисиченко ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Осіпова Т. Ф.** – відп. секр., д. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови ім. професора Л. А. Лисиченко ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Голобородько К. Ю.** – д. ф. н., проф., декан укр. мовно-літ. фак-ту ім. Г. Ф. Квітки-Основ'яненка ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Даниленко А. І.** – повний проф. каф. сучасних мов і культур Пейсівського ун-ту (м. Нью-Йорк, США); **Ковтун О. В.** – к. ф. н., доц., доц. каф. теорії і практики перекладу фак-ту іноз. мов Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса; **Костікова І. І.** – д. п. н., проф., зав. каф. теорії і практ. англ. мови ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Маленко О. О.** – д. ф. н., проф., зав. каф. українознавства та лінгводидактики ім. О. Г. Муромцевої ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Ніка О. І.** – д. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови та прикл. лінгвістики Ін-ту філології Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка; **Олексенко О. А.** – к. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови ім. професора Л. А. Лисиченко ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Папіш В. А.** – д. ф. н., доц., доц. каф. укр. мови ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т»; **Петрова Т. О.** – к. ф. н., доц., доц. каф. мовної підгот. Держ. біотехнологіч. ун-ту; **Попов С. Л.** – д. ф. н., проф., проф. каф. рос. мови ХНУ ім. В. Н. Каразіна; **Сазонова Я. Ю.** – д. ф. н., доц., зав. каф. загал. мовознавства і романо-германської філології ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Халіман О. В.** – д. ф. н., доц., викл. Відокремл. структурн. підрозд. «Полтав. фаховий коледж Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого»; **Щербакова Н. В.** – к. ф. н., доц., зав. каф. укр. мови ім. професора Л. А. Лисиченко ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Рецензенти: **Степаненко Микола Іванович** – докт. філол. наук, проф., професор кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України, Україна
Струганець Любов Василівна – докт. філол. наук, проф., професор кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка, Україна

Затверджено вченою радою

*Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 9 від 01.10.2023)*

Постановою Президії ДАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 (перереєстрація – наказ МОН України № 886 від 02.07.2020) збірник унесено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати наукових досліджень на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук.

Спеціальність ДАК: *філологічні науки (мовознавство, українська мова).*

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та баз даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, ResearchBib, Index Copernicus, Google Scholar, ERIH PLUS, BASE (Bielefeld Academic search Engine), ROAD, OpenAIRE, Scilit, fatcat!, OUCI, Sherpa Romeo.

ISSN 2312-0665 (Print), ISSN 2312-7546 (Online)

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 15671-4143 ПР від 21.09.2009 року.

Адреса редакції: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

Телефон: (0572) 68-02-36

Електронну версію збірника розміщено на сайті:

<http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics>

E-mail: lingvos@meta.ua

Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. 260 с.

У збірнику вміщено статті, що репрезентують широкий спектр актуальних лінгвістичних проблем (питання граматики, лексикології, фразеології, термінознавства, лінгвоконцептології, лінгвоаксіології, прагмалінгвістики, лінгвоперсонології, прикладної лінгвістики, перекладознавства), рецензії.

Відповідальний за випуск д.ф.н., проф. Н. В. Піддубна

© Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ДО ЧИТАЧІВ ЖУРНАЛУ «ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ»

П'ятдесят дев'ятий випуск збірника наукових праць «Лінгвістичні дослідження» присвячено актуальним проблемам сучасного мовознавства. Узвичаєна структура журналу поповнилася новими рубриками, відображаючи поступ сучасної науки. Зокрема в цьому випуску до традиційних підрозділів «Грамматика», «Лексикологія», «Фразеологія», «Термінознавство», «Лінгвоконцептологія», «Лінгвопоетика», «Перекладознавство» додалися й такі: «Лінгвоаксіологія», «Прагмалінгвістика», «Лінгвоперсонологія». Сучасними лінгвальними викликами зумовлена й поява рубрик «Прикладна лінгвістика» та «Порівняльне мовознавство».

Авторський склад цього видання репрезентує широке коло науковців, зацікавлених у розвитку української мови, адже серед дописувачів маємо і здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти в співавторстві з науковим керівником, кандидатів філологічних, історичних, економічних наук, докторів філософії, знаних професорів, зокрема європейського формату. Одна стаття в збірнику представлена англійською мовою, одна написана іноземцем-аспірантом.

Грамматичні студії в журналі розвиває проф. **О. Олексенко (Харків)** зі своєю науковою школою, поглиблюючи функційний аспект службових слів у поетичному мовленні Ліни Костенко (**О. Шокуров / Харків**). Послідовниця професора доц. **О. Мізіна (Полтава)** разом з доц. **Л. Дерев'янко (Полтава)** описує структурно-семантичні та функційно-стильові особливості нульсуфіксальних ад'єктивів, утворених конфіксальним способом за участі префікса *без-*.

Проблемам сучасної лексикології, зумовленим лінгвокультурною ситуацією, присвятили праці кілька авторів. Зокрема проф. **О. Семенюк (Київ)** аналізує сучасну суспільно-культурну ситуацію, яка сприяє поширенню чужомовних елементів, що набувають патогенних властивостей в українському мовленні. У дослідженні професор дотримується позиції розмежування самого мовного знака та його сприйняття соціумом. Доц. **І. Павлова (Полтава)** також характеризує нерівномірну продуктивність функціонування англійськомовних

запозичень у різних дискурсах, тематичних групах і терміносистемах. Молоді вчені – **А. Палаш (Київ)** та **С. Колонюк (Вінниця)** – досліджують лексичні та фразеологічні одиниці як мовно-естетичні знаки культури в українській пареміології та мовотворчості письменників-неокласиків.

Творча група харківських науковців – **Н. Нікуліна, Н. Книщенко, А. Домановський** – пропонує вибудовувати діахронію військової технічної термінології і номенклатури засобом проведення мовно-історичного екскурсу терміна з визначенням мотиваційної бази назовництва і продуктивних способів, що пришвидшують процеси моделювання номенклатурних позначень нових типів техніки. Дослідженню структури спеціальних назв сфери нанотехнологій, що виникли аналітичним шляхом термінотворення, присвятила свою статтю доц. **О. Кривець (Харків)**.

Проф. **М. Брус (Івано-Франківськ)** подає фрагмент комплексного когнітивного дослідження найменування особи жіночої статі в статусі дружини в діахронії та синхронії української мови й у зіставленні з іншими слов'янськими й неслов'янськими мовами. Науковий тандем доц. **О. Халіман (Полтава)** та аспірантки **О. Гнатишевої (Харків)** порушує проблему формування й збереження ціннісних орієнтирів українського суспільства, репрезентованих у художньому мовленні. У статті проаналізовано лінгвоаксіологічний досвід українських мовознавців, що вивчали поетичне мовлення шістдесятників. Фрагмент кандидатського дослідження презентувала аспірантка **Ле Сяомен (Київ)**, яка, досліджуючи функції дискурсивних маркерів семантики *сумніву*, апробувала свою методику на україномовному публіцистичному матеріалі.

Становлення й розвиток української лінгвоперсонології невід'ємно пов'язані з іменем проф. **Т. Космеди (Вінниця)**, яка свого часу відтворила комунікативні компетенції І. Франка, Ego-Alter Ego Т. Шевченка, феномен живого мовлення С. Руданського, лінгвокреативність В. Симоненка та ін. Сьогодні перед читачами постає ключова фігура української лінгвістики В. Русанівський. Також у цій рубриці вміщена наукова розвідка ужгородських філологів – проф. **О. Тиховська** й доц. **Т. Лях (Ужгород)**, – які, досліджуючи ідіолект В. Самійленка, виявили унікальні риси його ранньої творчості – здатність поєднувати інтелектуальний гумор і народну сміхову культуру, що сприяло еволюції української сатиричної поезії.

У сучасних високотехнологічних умовах розвитку науки, і лінгвістики зокрема, зростає значущість відповідних дослідницьких компетентностей. Доц. **Ю. Дем'янчук (Львів)** пропонує новий підхід в автоматизованому перекладі терміносполуки, спрямований на покращення точності й адекватності її відтворення шляхом глибокого аналізу контексту кожної мовної одиниці в її складі. Результати корпусного дослідження фразеологічних одиниць репрезентують харківські філологині – доц. **Н. Щербакова** й доц. **І. Павлова**, які розробили алгоритм автоматизованого пошуку фразеологізмів з компонентом-онімом (за корпусом ГРАК-17). Відомо, що матеріали дослідження були апробовані на студіях з корпусної лінгвістики в межах проекту Єнського університету імені Фрідріха Шиллера (Німеччина).

Глобалізаційні процеси торкаються всіх сфер діяльності людини, тому міжмовна компетентність науковця виступає на передній план. Колеги з Луганська тримають науковий фронт у Полтаві: сходознавці, доценти **Д. Перепадя** та **Ю. Малахова (Луганськ-Полтава)**, досліджують процеси інтерференції китайської і японської мов, висвітлюючи історію формування унікальної японської системи письма. Їхні колеги, проф. **Н. Хайруліна** й доц. **О. Борзова (Луганськ-Полтава)**, розглядають англійські евфемізми як один із засобів політичної коректності.

Кожна глобальна наукова праця привертає критичний погляд фахівців. Цей випуск містить дві рецензії, написані відомими мовознавцями: проф. **Т. Космеда (Вінниця)** знайомить наукове товариство з монографією А. Архангельської «*Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику*» (Україна – Чехія, 2019), а проф. **М. Степаненко (Київ)** поціновує колективну монографічну працю представників Харківської філологічної школи О. Олексенко, О. Халіман, О. Калашник «*Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії II пол. XX – поч. XXI ст.*» (Харків, 2022).

У збірнику оприлюднено список рецензентів, які виконували свої обов'язки впродовж 2023 року, опрацьовуючи контент випусків № 58, 59. Традиційно в кінці подано відомості про авторів випуску № 59 та інформаційний лист з вимогами щодо оформлення статей.

«Лінгвістичні дослідження» запрошують науковців України й колег з-за кордону до плідної співпраці.

Від редколегії

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2'373.611

О. І. Мізіна, Л. І. Дерев'янку

НУЛЬСУФІКСАЛЬНІ АД'ЕКТИВИ, УТВОРЕНІ КОНФІКСАЛЬНИМ СПОСОБОМ ЗА УЧАСТІ ПРЕФІКСА БЕЗ-

Розглянуто структурно-семантичні та функціонально-стильові особливості одноосновних прикметників-десубстантивів, утворених за участі конфіксального форманта, до складу якого входить префікс без- та матеріально не виражений суфікс. Значну продуктивність виявляє група нульсуфіксальних одноосновних прикметників зі словотвірним значенням «позбавлений того, що назване мотивуючим словом», утворених від іменників зі значенням певної частини тіла істоти, але трапляються іменникові основи й іншого змісту. На синхронному зрізі досліджувані деривати беруть активну участь у формуванні ботанічної та медичної термінології, а також досить активно функціонують в індивідуально-авторському словотворі.

Ключові слова: нульовий суфікс, формант, конфіксальний спосіб словотвору, ад'єктив, десубстантив.

Mizina O., Derevyanko L. Null-Suffixed Adjectives Formed with Confixation with the Prefix без-. *The paper analyses structural and semantic as well as functional and stylistic peculiarities of monosyllabic adjectives, derived from nouns and using the confixal formants that include the prefixes без- and null suffix. The paper analyses a group of adjectival desubstantives with the confix без- and -o (null suffix), which shows a considerable productivity among usual elements as well as among innovations. It is clarified that morphemic status of the confix is a distant affix. It has been determined that these elements are formed with prefixation and suffixation, when a formant is a confix consisting of a prefix, null-suffix, and ending. It has been determined that among the considered elements, a group of null-suffixed monosyllabic adjectives that have a formation meaning "deprived of that which is called the motivation word", which has a notable position among the examined elements; derived from the nouns, bearing the meaning of a certain body part or some other meanings, but with the prefix без-. The study reveals that monosyllabic adjective desubstantives express a significant productivity, and significantly contribute to production of botanical or medical terminology. Most of the selected derivatives have a stylistically marked vocabulary, which confirms the ancient origin of these words. These elements, found in the innovation dictionaries and poetical expressions,*

and often used in direct or indirect meaning, are functioning quite actively in individual author's word-formation, as well as being conjoint with nouns they acquire metaphorical meanings, producing figurative meanings on the grounds of associative metaphorical motivation.

Key words: *null-suffix, формант, confixal word-formation, adjective, desubstantive.*

Вступ

У сучасних дослідженнях мовознавства нульову суфіксацію розглядають як протипагу до субстанціальної (позитивної, матеріально вираженої). Використання терміна «нульсуфіксація» може варіюватися залежно від підходу. Деякі дослідники у сфері дериватології визначають цей спосіб словотворення як лексико-синтаксичний, тоді як інші називають його безафіксним (безсуфіксним) чи флективним. Ми підтримуємо позицію відомих мовознавців, які вказують на важливість урахувати будову всієї словотвірної системи мови й однією з основних вимог до виділення нульового афікса висувають існування в мові слів з формантом, що має подібне словотворче значення, до складу якого входить матеріально виражений афікс.

На нашу думку, нульовий суфікс, так само як і матеріально виражений суфікс, виконує відповідні морфолого-словотвірні функції в єдності із закінченням, тому ми заперечуємо ідею існування флективного та префіксально-флективного способів словотвору, та вважаємо прикметники типу *безголосий*, *безкрилий* десубстантивами, утвореними за участі конфіксального форманта, до складу якого входить префікс *без-* та нульовий суфікс.

Як словотворчий засіб у сфері іменникового словотвору матеріально не виражений афікс досліджений досить ретельно (Т. Біленко, П. Білоусенко, Г. Волинець, І. Процик, Т. Савела, Л. Стовбур, А. Тернова, Л. Третевич (Невідомська) та ін. У сфері ж прикметника нульовий суфікс як елемент і словотворчий засіб розглянуто фрагментарно в роботах А. Грищенка, Ж. Колоїз, Р. Коци, О. Рудь та ін. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що структурно-семантичні особливості одноосновних ад'єктивів, утворених за участі конфіксальних формантів із матеріально не вираженим другим компонентом, досі не були предметом спеціального дослідження. Матеріалом дослідження стала картотека, укладена шляхом вибірки зі Словника української мови (Білодід, 1970–1980) (узуальні одиниці) та словників інновацій (Вокальчук, 2004; Вокальчук, 2008; Колоїз, 2003).

Мета статті – виявити активність уживання одноосновних ад’єктивних десубстантивів за участі конфіксального форманта, до складу якого входить префікс **без-** та матеріально не виражений суфікс; завдання: 1) визначити особливості мотивації досліджуваних одиниць; 2) проаналізувати продуктивність ад’єктивних десубстантивів з конфіксом **без-...-о-ий** як серед узуальних одиниць, так і серед інновацій та з’ясувати специфіку їх функціонування в мові; 3) виявити словотвірні потенції, дериваційні й структурно-семантичні можливості відповідних прикметників.

Методи дослідження

Методологія дослідження зумовлена поставленими завданнями. Основним є метод опозицій, завдяки якому через бінарну опозицію матеріально виражений / матеріально не виражений знак виявлено нульовий суфікс. У межах описового методу репрезентовано прийом внутрішньої інтерпретації для здійснення класифікації нульового суфікса за місцем і роллю в слові та його участю в словотворенні й продуктивністю. Прийом зовнішньої інтерпретації застосований для дослідження стильової сфери вживання досліджуваних одиниць. Завдяки елементам статистичних підрахунків стало можливим встановити відповідні співвідношення між різними досліджуваними фактами.

Виклад основного матеріалу

На сучасному етапі вивчення української мови однією з дискусійних тем є проблема способів словотвору з формантом, до складу якого входить нульовий суфікс. Лінгвістичний термін «формант» був уперше введений німецьким лінгвістом К. Бругманом. Під цим терміном розуміється частина слова, що змінює лексичне й граматичне значення кореня або основи; служить для словотвору і словозміни; афікс (Білодід, 1970–1980). Поняття «формант» має прямий зв’язок з визначенням конфікса (як одного з видів форманта). На цей час існує розбіжність поглядів на морфемний характер конфікса як дистантного афікса. Деякі лінгвісти розглядають цей спосіб словотворення як префіксально-суфіксальний (І. Ковалик, В. Лопатін), Н. Клименко та Є. Карпіловська використовують термін «конфікс» (походить від латинського *confixum*, що означає ‘узяте разом’) як «афікс, що має

єдине неподільне значення, але складається з двох частин, які розташовані перед коренем і після нього» (Клименко & Карпіловська, 1998: 24). Такий погляд підтримують П. Білоусенко, С. Воропай, О. Меркулова, Л. Стовбур та інші. Поділяємо погляди тих дериватологів, які класифікують нульовий суфікс як один із матеріально не виражених компонентів дериваційних засобів, що входять до складу конфіксів і не мають матеріального вираження (Стовбур, 1999).

У словотворі помітне місце займає група нульсуфіксальних ад'єктивів, утворених за участі префікса *без-* від іменників зі значенням певної частини тіла істоти, такі десубстантиви об'єднані словотвірним значенням «позбавлений того, що назване мотивуючим словом» (наприклад, *безбородий, безволосий, безвусий, безголовий, безлуский, безногий, безшерстий, без'язикий* тощо), інколи вони мотивуються іменниковою основою з іншим значенням (*безглуздий, безголовий, безкрайї, безостий, безпарий* та ін.). У сучасних лінгвістичних досліджах немає загальноприйнятого підходу до визначення того, як утворюються ці слова, а також не визначені чіткі критерії для розрізнення між префіксальними та конфіксальними прикметниками. Зміст форманта *без...-о-(ий)* також викликає неоднозначне розуміння та розглядається дослідниками по-різному.

Існують твердження, що такі прикметники утворюються за допомогою лише префікса. Проте відомі дериватологи, такі як В. Горпинич та І. Муромцев, стверджують, що префікс ніколи не виконує транспозиційної і класифікаційної функції, і тому префіксацію не можна розглядати як самостійний процес. Ми прихильні думці І. Вихованця, який вважає, що до обов'язкових умов формування похідних префіксальних прикметників належить перетворення прийменника *без-* на префіксальну морфему й використання в переважній більшості випадків суфікса як супровідного компонента: *без талану – безталанний* (Вихованець, 1980: 195; Вихованець & Городенська, 2004: 137–138). Тому вважаємо, що словотвірний засіб, за допомогою якого утворюються лексеми типу *безвікий, безвухий, беззубий, безлуский, безокий*, можна назвати конфіксом, який виконує єдину словотвірну функцію і має спільне словотвірне значення, оскільки складається з префікса й нульового суфікса.

Відносні десубстантиви, які містять конфікс *без...-о-ий* та словотвірне значення «позбавлений того, що назване мотивуючим словом»,

є однією з найчисленніших серед прикметників підгруп (45 узуальних одиниць), утворених за участі форманта з нульовим суфіксом. Можемо припустити, що конфіксальні ад'єктиви генетично виникли, як і загалом усі прикметники, на основі іменника, оскільки це підтверджується іменниковими утвореннями **безумь, безрукь, безногь** та ін. (*без ума, без руки, без ноги*), які поєднують у собі як субстантивні, так і атрибутивні значення (Білоусенко, Іншакова, Качайло, Меркулова, & Стовбур, 2010: 21), тому їх включення до класу прикметників мало історично обґрунтований характер, тобто історично це можуть бути й не конфіксальні утворення, а нульсуфіксальні. Однак на сучасному етапі внутрішня форма таких прикметників як з погляду семантики, так і з формального боку вказує на мотивацію словосполученням «прийменник + іменник у родовому відмінку», тому відносимо їх до прикметників, які утворені за допомогою конфіксального способу.

На думку К. Городенської, прикметники з префіксом **без-** і нульовим суфіксом поряд із матеріально вираженими суфіксами являють собою найчисленнішу та найрізноманітнішу щодо словотворчих можливостей групу префіксально-суфіксальних відносних і якісних прикметників. Словотворча пара «префікс **без-** + нульовий суфікс» часто використовується для утворення прикметників, що вказують на певну частину тіла (**безбородий, безбровий, безвікий, безволосий, безвусий, безвухий, безголовий, беззубий, безносий, безкрилий, безлуский, безмозгий, безногий, безокий, безпалий, безперий, безрогий, безротий, безрукий, безшерстий**) і рідше – іменникові основи іншого змісту (**безверхий, безглуздий, безголосий, безкрайї, безлиций, безостий, безпарий, безсилий**)» (Жовтобрюх, 1979: 299). Ад'єктив **безголосий** можна умовно віднести до дериватів, мотивованих іменниками зі значенням певної частини тіла живої істоти (соматичне поняття), оскільки зазвичай він стосується особи.

Серед одноосновних прикметників з нульовим суфіксом, які мають соматичне походження, найбільше представлені прикметники, що вказують на відсутність певної частини тіла, наприклад: **безбровий, безвікий, безволосий, безкостий, безлуский, безносий, безокий, безпалий, безперий, безрогий** та ін. Прикметники **безликий, безлиций** метафорично мотивовані та мають значення «який не має виразної зовнішньої ідентичності, чітко виражених характерних рис; невиразний і розпливчастий»: *Весь людський потік пропливав мимо неї*

гомінкою, живою, але **безликою** масою, мов у тумані... (І. Рябокляч); а ад'єктив **безсердий** вживається в значенні «нечулий до інших; безжалісний, жорстокий»: *О, дайте під сі пазурі султана, кривавого безсердого тирана* (П. Куліш).

Образно-символічні значення, що ґрунтуються на народних уявленнях про добро і зло, гідність і підлість, пристойне й непристойне й інші етично-моральні цінності, як уважає В. Кононенко, передає широке коло слів-понять, прямо чи опосередковано зумовлених людським чинником. Носіями відповідних символічних категорій виступають, зокрема, назви, що так чи так характеризують людину, її зовнішні ознаки, внутрішню будову тощо (Кононенко, 1996: 168).

У семантиці полісемантичних дериватів у другому лексико-семантичному варіанті відбувається нарощення смислу, яке розвинуло метафоричне значення із першого ЛСВ: деривати з матеріально не вираженим суфіксом **безбородий**, **безвусий** отримують семантику «молодий, ще не змужнілий»: *Одкрилися нові місця з великою платою, і на ті посади присилались то безбороді, то в моху учені хлопці* (Панас Мирний); *Коли я був безвусим юнаком, Я уявляв собі нову людину Як суміш із заліза та бетону* (Л. Дмитерко); прикметник **безголовий** набуває значення «дурний, дурноголовий»: *Тут Микита зірвався: – Усі ви безголови!* (П. Тичина); дериват **безголосий** – значення «беззвучний, тихий; німий»: *Одчайдушний безголосий сум обгорнув усе* (Ю. Яновський) та семантику «безсловесний»: *Лис поважно докладає: «Великий господар! Се безголоса твар [риби] Пред королем своїм ликує»* (Л. Глібов), а прикметник **безкрилий** набуває семантики «позбавлений творчої сили, фантазії; знижений, буденний, сірий»: *Безкрилу тьму навіки переможе Визвольник людства, вільний пролетар* (М. Рильський), *І знов я буду виправдуватися.., ховаючись за те нудне безкриле слово «помилка»* (Леся Українка); **безмізкий**, **безмозкий** – значення «який не має мозку» та «дурний, безглуздий»: *Через вас, п'яниць безмозких, я сам стояв перед панами голіруч* (З. Тулуб); **без'язикий** – значення «німий, який не говорить»: *У стайнях, хлівах стоїть худоба, тремтить з холоду, чекає турботливого доглядача, що полегшить холодну долю без'язиких істот* (І. Кириленко) (Олексенко, & Мізіна, 2014: 72).

У значенні дериватів, що мають додаткові смислові відтінки, також розвинулася полісемічна структура: **безголовий** – це «той, якому

відтято голову; обезглавлений»: *Дивлюся, в могилі усе козаки: Який безголовий, який без руки* (Т. Шевченко); а прикметник **безголосий** – «який має поганий або слабкий голос»: *Де там йому співати – він зовсім безголосий* (Словник Грінченка) та «глухий, неголосний»: *Засміявся [Панталаха] коротким, безголосим, грудним сміхом* (І. Франко); **беззубий** – «позбавлений різкості, гостроти, занадто м'який // Який не може за себе постояти; слабівільний, не енергійний»: *О, скільки на землі беззубих, бояться сонця і води!* (П. Тичина) (Олексенко, & Мізіна, 2014: 72).

Серед моносемантичних нульсуфіксальних прикметників виділяємо групу ад'єктивів, що мотивовані іменниками з основами іншого змісту (несоматичне поняття): **безвітрий, безглуздий, безкорий, безлистяй, безлісий, безодній, безостий, безпарий, безрукавий, безхмарий**: **безвітра** весна; *Вона зашарілась, бо відповідь її здалася самій неймовірно безглуздою* (О. Донченко), *Я зустріну тебе, мамо, Над чужим порогом. Над горбатим, над дубовим, Тесаним, безкорим* (А. Малишко), *Схилились берези безлисті, А вітер у гаї завив* (П. Грабовський), *На крутому узгір'ї стоїть віковичний дуб. Навкруги розкинувся безлісий простір* (І. Цюпа), *Над головою стеля з глибокого безоднього неба, синього, аж темного* (І. Нечуй-Левицький), *Твердий безостий колос [пшениці] б'є по руках, а стебло лізе під ноги* (М. Коцюбинський), *Сонце палало ясно на безхмарому небі* (І. Франко).

У лексемах **безкрайї** і **безсилий** сформувалися такі метафоричні смисли: «надзвичайно сильний, глибокий (про почуття)» та «нездатний або неспроможний що-небудь зробити, подолати. // Який не може виявити себе в дії»: *Мені те кохання безкрає Розшарпало серце давно* (Леся Українка); *Як передасть журбу безкраю, що закувала серце в лід!* (В. Сосюра), *Спасибі народу за щастя безкрає, За радість учитись, трудитись і жить!..* (В. Бичко); *Айша падає додолу на килим і ридає в безсилий лютості* (Леся Українка); *Лютиться стара, а вже нічого не годна вдіяти – безсила боронитися* (Г. Хоткевич).

Нам видається, що виявлення словотвірної омонімії простежується і в семантиці прикметників, що утворилися від різних смислів одного й того ж мотивуючого іменника, зокрема серед ад'єктивів **безверхий** (← *верх* у значенні «верхня, найвища частина чого-небудь; вершина», ← *верх* у значенні «покрівля на хаті, будинку та ін.; дах»); **безвусий (безусий)** (← *вуса* у значенні «волосся, яке росте над

верхньою губою в чоловіків», ← *вуса* у значенні «тонкий виріст на колосках злакових рослин; остюк»); **беззубий** (← *зуб* у значенні «кістковий утвір у роті людини або тварини», ← *зуби, зуб'я* у значенні «гострий виступ на чому-небудь (знарядді, машині та ін.), зубець»); **безвухий (безухий)** (← *вухо, ухо* (орган людини), ← *вушко* посуду, голки та ін.); **безногий** (← *нога* у значенні «одна з кінцівок людини, деяких тварин та птахів», ← *ніжка* «опора меблів, споруд, механізмів та ін.»): *Летів ворон через безверхе дерево* (М. Номис), *Тяжко матір покидати У безверхій хаті* (Т. Шевченко); *Баиштан жовтіє понад яром, Курінь безверхий ніби спить...* (М. Рильський); *Після вусатої жовтогарячої озимої [пшениці], закрасувались такі ж неозорі масиви уже безвусої, булькатозернистої і ще рудої ярої* (Я. Баш); **Безвусий** Брянський по старшинству був весільним батьком (Олесь Гончар); *Чого це ваша собака безвуха?* (Словник Грінченка); *Отут, біля безвухого, зсередини блискучого від поливи глечика, він опускається на землю* (М. Стельмах); *Вийшла бабище старая, ряба, беззуба, коса* (І. Котляревський); *Од його руху підскачов на лутці жінчин беззубий гребінь* (М. Коцюбинський); *Після великої зими Вернувся і Максим безногий: В поході, каже, загубив* (Т. Шевченко); *Тут [у комірчині] мостилися в безладді один на одному безногі стільці* (О. Донченко) (Олексенко, & Мізіна, 2014: 73).

Деякі прикметники аналізованої словотвірної групи призначені для обмеженого вживання. Наприклад, прикметники **безмізкий** (безмізкі голови) і **безодній** (Над головою стеля з глибокого безоднього неба, синього, аж темного (І. Нечуй-Левицький)) є частиною діалектної лексики; дериват **безбородий** (у другому ЛСВ) є рідковживаним: *Одкрилися нові місця з великою платою, і на ті посади присилались то безбороді, то в моху учені хлопці* (Панас Мирний); ад'єктиви **безусий** і **безухий** позначені у СУМ ремаркою «рідко.»; десубстантив **безмозкий** (у 2-ому ЛСВ) подано з ремаркою «зневажл.»: *Через вас, п'яниць безмозких, я сам стояв перед панами голіруч...* (З. Тулуб), а **безногий** функціонує в розмовному мовленні.

Багато прикметників із конфіксом **без-...-о-ий** стали термінами, що використовуються в ботаніці та медицині, зокрема вони активно використовуються для назв рослин, існуючи як бінарні утворення («іменник + конфіксальний ад'єктивний дериват з другим матеріальним не вираженим компонентом»): *відкасник безстеблій, первоцвіт*

безстеблій, надбородник безлистий та ін. Відносні прикметники, мотивовані іменниками зі значенням певної частини тіла людини *безволосий, безголовий* (ацефальний), *беззубий, беззубий, безкостий, безносий, безокий, безпалий, безребрий* тощо та нульсуфіксальні деривати, що мотивовані іменниковими основами іншого змісту, активно функціонують у медичній термінології *безголовий* (афонічний), *безсилий* (імбецильний, адинамічний), *безглуздий* (парадоксальний) та ін.

Відносні прикметники з конфіксом *без...-о-ий* зафіксовано в індивідуально-авторському словотворі. У поетичному мовленні та в словниках інновацій виявлені одиниці, що вживаються в прямому значенні: *Попереду в білій сорочці, підперезаній сировим шнурком, йшов безбровий і безвіій чоловік з червоним спухлим носом* (Р. Іваничук), *Гуска знову: «Друже милий, Ніг у тебе є чотири, Ти без пір'я, і бездзьобий, Та мені ти до вподоби»* (Є. Юхниця), *безклубий віл* (Словник Грінченка) (у значенні «зі слаборозвинутими стегнами»), *Коли я голий і безчубий. У танці спалахну. Забутім! І хтось процідить ледь крізь зуби „Він ще живий... Нехай живе!..», безшиій охоронець* (В. Шкляр), *Рушаючи над марево безрухе, Вчуваємо, як зазива зоря...* (Ю. Бедрик), *Сонце палало ясно на безхмарому небі* (І. Франко).

Метафоричні засоби використовуються в дериватах, таких як *безтілий, безустий, безчолоий, безикірий, бездухий* тощо: *По дахах і карнизах срібно літає безтілий сновида. Пів тіла у хмарі зоставив, а пів болю на краю світа* (І. Калинець), *І печальний згук Безживних губ, І лише помах рук Безсилик, безтілесних Безсоромних Майнуть між тінями...* *І знов безустий сум Їх розлуча На сотні сотень років* (Т. Гриб), *Де порожньо і голо Сірів безбарвний лан, Шугав безчолоий голод* (Ю. Липа), *І в голодаючій, безпузій, слабо прикрашеній “альтернативній» музиці таким чином виразніше оголюється її хребет, її клонована сутність* (А. Орел), *Безикірий звір на тебе ікли шкірив... Ревла земля під кінським копитом* (Ю. Клен), *Бо ти молодий і бездахий, – сказала Антониха так само жорстко. – І хоч у школах учився, а голови в тебе нема. Іди спати, а я тебе замкну.* (В. Шевчук) тощо.

В індивідуально-авторських нульсуфіксальних дериватах виявляється яскрава образність, включно з такими явищами, як параномазія, що виявляється у словосполученні *безвірий* звір: *Сон чужої Землі. Виє безвірий звір* (І. Павлюк), оксюморон – у *беззвукій* гул: *Хотів*

устать, напитися води з відра, яке стояло неподалік, але не зміг: все тіло за тригодинну муштру перетворилося в суцільну втому, в **беззвукій** гул (В. Шевчук) тощо. Ці аналізовані нульсуфіксальні структури завдяки своїм різнобічним словотвірним можливостям стають важливим складником у творчому осмисленні світу через мистецтво, надаючи нові ціннісні та емоційно-сміслові відтінки.

Висновки

1. В українському словотворі помітне місце займає група нульсуфіксальних ад'єктивів, утворених за участі префікса **без-** від іменників зі значенням певної частини тіла істоти, такі десубстантиви об'єднані словотвірним значенням «позбавлений того, що назване мотивуючим словом».

2. Серед нульсуфіксальних ад'єктивних дериватів, утворених за участі нульового суфікса та конфіксального форманта з другим матеріально не вираженим компонентом, виділено групу відносних десубстантивів з конфіксом **без-...-о-ий**, яка виявляє значну продуктивність як серед узуальних одиниць, так і серед інновацій. Досліджувані одиниці беруть активну участь у формуванні термінології, зокрема ботанічної, зоологічної, медичної. Більшість виявлених дериватів є стилістично маркованими, що фіксують сучасні словники відповідними позначками «заст.», «рідко.» «розм.» «зневажл.» та ін. Це свідчить про давність походження таких лексем.

3. На синхронному зрізі відносні десубстантиви із конфіксом **без-...-о-ий** та словотвірним значенням «позбавлений того, що назване мотивуючим словом» мають певний словотвірний потенціал, активно утворюють індивідуально-авторські новотвори й, поєднуючись з іменниками, часто набувають переносних значень, беручи участь у формуванні образності за допомогою метафоричних асоціативних зв'язків.

У перспективі вбачається розглянути інші словотвірні групи нульсуфіксальних одноосновних ад'єктивних дериватів, утворених за участі нульового суфікса та конфіксального форманта з другим матеріально не вираженим компонентом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови*. (Т. 1–11). Київ: Наук. думка. 2. Білоусенко, П. І., Іншакова, І. О., Качайло, К. А, Меркулова, О. В., & Стовбур, Л. М. (2010). *Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси)*.

Запоріжжя – Кривий Ріг: ТОВ «ЛППС» ЛТД. 3. **Вихованець, І. Р.** (1980). *Прийменникова система української мови аспекти*. Київ: Наук. думка. 4. **Вихованець, І. Р.**, & Городенська, К. Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови*. Київ: Пульсар. 5. **Вокальчук, Г. М.** (2004). *Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття* (с. 94–491). Рівне: Перспектива. 6. **Вокальчук, Г. М.** (Ред.). (2008). *Регіональний словник поетичних неолексем (Рівненщина)*. Острого: Вид-во НаУ Острозька академія. 7. **Жовтобрюх, М. А.** (Ред.). (1979). *Словотвір сучасної української мови*. Київ: Наук. думка. 8. **Клименко, Н. Ф.**, & Карпіловська, Є. А. (1998). *Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови*. Київ: ІМНАН. 9. **Колоїз, Ж. В.** (2003). *Тлумачно-словотвірний словник okazionalizmів*. Кривий Ріг: ТОВ «ЯВВА». 10. **Кононенко, В. І.** (1996). *Символи української мови*. Івано-Франківськ: Плай. 11. **Олексенко, О.**, & Мізіна, О. (2014). *Структурно-семантичні та функціонально-стильові властивості нульсуфіксальних атрибутівів: монографія*. Полтава – Харків: Харківське історико-філологічне товариство. 12. **Стовбур, Л. М.** (1999). *Префіксально-нульсуфіксальні іменники в сучасній українській мові. Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки, 1, 1–3.*

REFERENCES

1. **Bilodid, I. K.** (Ed.). (1970–1980). *Slovník ukraínskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]*. (Vols. 1–11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
2. **Bilousenko, P.I.**, Inshakova, I. O., Kachailo, K. A., Merkulova, O. V., & Stovbur, L. M. (2010) *Narysy z istorii ukrainskoho slovtvorennia (imennykovi konfiksy) [Essays on the history of Ukrainian word formation (noun suffixes)]*. Zaporizhzhia – Kryvyi Rih : TOV «LIPS» LTD [in Ukrainian].
3. **Vykhovanets, I. R.** (1980). *Pryimennykova sistema ukrainskoi movy [The pronominal system of the Ukrainian language]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
4. **Vykhovanets, I. R.**, & Horodenska, K. H. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: Akademichna hramatyka ukrainskoi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language: Academic grammar of the Ukrainian language]*. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
5. **Vokalchuk, H. M.** (Ed.). (2004). *Korotkyi slovník avtorskykh neolohizmiv v ukrainskii poezii XX stolittia [A short dictionary of author's neologisms in Ukrainian poetry of the 20th century]* (pp. 94–491). Rivne: Perspektyva [in Ukrainian].
6. **Vokalchuk, H. M.** (Ed.). (2008). *Rehionalnyi slovník poetychnykh neoleksem (Rivnenshchyna) [Regional dictionary of poetic neolexes (Rivnenskyi)]*. Ostroh: Vyd-vo NaU Ostrozka akademiia [in Ukrainian].
7. **Zhovtobryukh, M. A.** (1979). *Slovtvir suchasnoi ukrainskoi movy [Vocabulary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
8. **Klymenko, N. F.**, & Karpilovska, Ye. A. (1998). *Slovtvirna morfemika suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Word-forming morphemics of the modern Ukrainian literary language]*. Kyiv: IMNAN [in Ukrainian].
9. **Koloiz, Zh. V.** (2003). *Tlumachno-slovtvirnyi slovník okazionalizmiv [Interpretive and word-making dictionary of occasionalisms]*. Kryvyi Rih: TOV «YaVVA» [in Ukrainian].
10. **Kononenko, V. I.** (1996). *Symvoly ukrainskoi movy [Symbols of the Ukrainian language]*. Ivano-Frankivsk: Play [in Ukrainian].
11. **Oleksenko, O.**, & Mizina, O. (2014). *Strukturno-semantychni ta funktsionalno stylovi vlastyvyosti nulsufiksalnykh atrybutyviv [Structural-semantic and functionally stylistic properties of null-suffix attributes]* (monohrafiia). Poltava–Kharkiv: Kharkivske istoriko-filolohichne tovarystvo [in Ukrainian].
12. **Stovbur, L. M.** (1999). *Prefiksialno-nulsufiksialni imennyky v suchasni ukrainskii movi [Prefix-zero-suffix nouns in the modern*

Ukrainian language]. *Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu. Filolohichni nauky – Bulletin of Zaporizhzhya State University. Philological sciences, 1, 1–3* [in Ukrainian].

Мізіна Ольга Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», просп. Першотравневий, 24, м. Полтава, 36011, Україна.

Tel.: +38(095)0954664

E-mail: olamizina@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-1988-6353>

Mizina Olha Ivanivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor of Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», 24 Pershotravneviy Avenue, Poltava, 36011, Ukraine.

Дерев'яно Людмила Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», просп. Першотравневий, 24, м. Полтава, 36011, Україна.

Tel.: +38(066)0165962

E-mail: derevyanko.adyl@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-6271-6571>

Derevianko Liudmyla Ivanivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor of Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», 24 Pershotravneviy Avenue, Poltava, 36011, Ukraine.

Надійшла до редакції 13 вересня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Мізіна О. І., Дерев'яно Л. І. Нульсуфіксальні ад'єктиви, утворені конфіксальним способом за участі префікса **без-**. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 6–17. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.01>

АРА: Мізіна, О. І., Дерев'яно, Л. І. (2023). Нульсуфіксальні ад'єктиви, утворені конфіксальним способом за участі префікса **без-**. *Лінгвістичні дослідження*, 59, 6–17. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.01>

ХУДОЖНІ ФУНКЦІЇ СЛУЖБОВИХ СЛІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті розглянуто спеціально не досліджені до цього часу художні функції такого класу морфологічних одиниць, як службові слова в поетичному мовленні Ліни Костенко. З'ясовано, що, крім автоматичного вибору службового слова, поетеса усвідомлено селекціонує їх з певною художньою метою. Це виявляється у виборі й «згущенні» на невеликому просторі тексту однакових одиниць, а також у повторях, зокрема на початку рядків, що охоплюють передусім сполучники й частки. Спостерігаються також випадки морфологічної відмінкової атракції за участі прийменника. Поширеною є багатосполучниковість, яка забезпечує ефект кінематографа або семантичне нагнітання емотивності поетичного тексту.

Ключові слова: поетичне мовлення, службові слова, селекція і «згущення» морфологічних одиниць, морфологічна атракція, багатосполучниковість, поетика Ліни Костенко.

Oleksenko O., Shokurov O. Artistic Functions of Function Words in Lina Kostenko's Poetic Speech. *The topicality of studying the functioning of grammatical units in poetic speech is caused by the need for further in-depth study of poetic language in general and the speech of individual Ukrainian authors, given that poetry is one of the ways of developing language as a system of elements, which include, in particular, morphological units. All the more important for understanding the ways of the Ukrainian national language development is a comprehensive study of the idiosyncrasy of such elite linguistic personalities as Lina Kostenko. The goal is to reveal the specifics of the poet's conscious selection of function words and their influence on the realization of the poetic idea as evidence of Lina Kostenko's individual creative style.*

*The results of the research show that the most regular way of function words actualization in Lina Kostenko's poetry is their choice, which is manifested in the selection and "condensation" of identical units in a limited space of the text, as well as in repetitions, in particular at the beginning of lines. This process involves primarily conjunctions and particles, most often the particle **не** and the conjunction **ні**. In Lina Kostenko's poetic speech there are cases of morphological prepositional case attraction, which express what is said and perform a rhythm-forming, and sometimes onomatopoeic function. Polysyndeton (multiple conjunction) is another characteristic feature of Lina Kostenko's poetic speech; it allows achieving cinematographic effect: when one creates the impression of scrolling through certain plots, pictures string together in one row, forming a continuous tape. In particular, a repeated conjunction*

can give the poem not only rhythm and tempo – slow or dynamic, but also provide a semantic injection of the emotionality of the statement. The perspective of researching the artistic functions of function words lies in the need for their systematization basing on the material of modern Ukrainian poetic speech, and in the study of the development of these functions in a diachronic aspect.

Key words: *poetic speech, function words, selection and “condensation” of morphological units, morphological attraction, polysyndeton, Lina Kostenko’s poetics.*

Вступ

Актуальність дослідження функціонування граматичних одиниць у поетичному мовленні спричинена необхідністю подальшого вивчення поетичної мови загалом і мовлення окремих українських авторів з огляду на те, що поезія – це один із способів розвитку мови як системи і її елементів, до яких належать, зокрема, і морфологічні одиниці. Дослідження в галузі поетичного мовлення доводять, що саме в поетичній творчості «мова минулого» переростає в «мову майбутнього» (Скоробогатова 2012: 23). Тим більше важливим для розуміння шляхів розвитку української національної мови є всебічне дослідження ідіостилю таких елітних мовних особистостей, як Ліна Костенко.

Проблеми реалізації поетичного змісту за допомогою певних граматичних форм і значень, «граматика поезії», давно хвилюють лінгвістів. Як відомо, сучасний підхід до опису поетичного мовлення, його лінгвістичного статусу закладений у роботах відомого представника Харківської філологічної школи О. О. Потебні (Потебня, 1985; Потебня, 1993) та його учня Д. М. Овсянико-Куликовського (Овсянико-Куликовский, 2006). До вивчення поетичного мовлення, і граматика поезії зокрема, долучилися в середині ХХ ст. також відомі лінгвісти Л. А. Булаховський (Булаховський, 1977), В. В. Виноградов (Виноградов, 1971), Ю. М. Лотман (Лотман, 1970), Р. О. Якобсон (Якобсон, 1983) та ін., а в сучасному українському науковому просторі відомі роботи з лінгвопоетики й прагмалінгвістики, де значною мірою розкриті й питання художньої вартості окремих морфологічних одиниць, О. В. Голікової (Голікова, 2011), С. Я. Єрмоленко (Єрмоленко, 1999), О. В. Калашник, (Калашник, 2021), Н. С. Мініної (Скоробогатова, & Мініна, 2017), А. К. Мойсієнка (Мойсієнко, 2006), О. А. Олексенко (Олексенко, 2021), І. А. Павлової (Павлова, 2011)

О. О. Скоробогатової (Скоробогатова, 2012), Г. М. Сюті (Сюта, 2007), О. В. Халіман (Халіман, 2019) та ін., багато з яких теж належать до Харківської філологічної школи.

Хоча ідіостиль Ліни Костенко, особливості її поетичного мовлення не раз ставали предметом аналізу лінгвістів, однак роль морфологічних форм і їхніх значень у кодифікації мови письменниці і її поетичного задуму досліджувалися лише побіжно, це питання потребує детальнішого окремого аналізу у світлі вивчення української художньої, зокрема поетичної, картини світу. Тема статті є окремим фрагментом такого дослідження. Оскільки службові слова як морфологічні одиниці в їхньому художньому функціонуванні в поезії Ліни Костенко не розглядалися, вважаємо цю тему **актуальною**, бо її висвітлення дозволить додати ще один елемент у мозаїку індивідуального стилю Ліни Костенко.

Предмет дослідження – способи актуалізації службових слів як чинник творення особливого мистецького світу поетеси.

Мета – виявити специфіку усвідомленої поетесою селекції службових слів та їхній вплив на оприявлення поетичного задуму як свідчення індивідуальної творчої манери Ліни Костенко.

Завдання роботи: з'ясувати погляди мовознавців на роль морфологічних форм і їхніх граматичних значень у розкритті поетичного задуму письменника; виокремити з поетичних текстів Ліни Костенко приклади селекції і «згущення» службових слів; описати випадки морфологічної атракції за участі прийменників, виявити її художню вартість; з'ясувати роль сполучників у створенні ефекту кінематографічності картин поетичного сюжету; окреслити художній потенціал повторюваних часток у поетичному мовленні Ліни Костенко.

Методи і прийоми дослідження

Серед методів превалює описовий, за допомогою якого зроблено огляд мовознавчих праць, дотичних до теми, й узагальнено наслідки одержаної інформації; цим же методом користувалися для опису художніх функцій досліджуваних морфологічних одиниць, їхньої систематизації. Метод прямого лінгвістичного спостереження застосовано для встановлення особливостей художнього функціонування службових слів у поетичних текстах. Інтерпретаційно-текстовим методом послуговувалися для виявлення поетичних смислів, що пов'язані з різними способами актуалізації аналізованих одиниць.

Виклад основного матеріалу

Рівні організації поетичного мовлення збігаються з рівнями системи української мови, однак в українському мовознавстві вони досліджені нерівномірно. Найповніше вивчено лексичний і синтаксичний рівні, меншою мірою - фонетичний. Морфологічний рівень довгий час уважався допоміжним, тому його одиниці розглядалися як форми існування лексичних одиниць або форми зв'язку слів у синтаксичній конструкції чи в тексті. Відомо, що О. О. Потебня, Л. А. Булаховський, Р. О. Якобсон та ін. звертали увагу на роль форми слова і граматичної семантики у вираженні поетичного задуму. У сучасному вітчизняному мовознавстві, на нашу думку, найбільш глибоко питання участі одиниць і категорій морфологічного рівня в будові поетичного тексту і його сприйнятті викладені передусім у роботах представниці Харківської філологічної школи О. О. Скоробогатової та її послідовників.

Дослідники виходять з того, що поетичний текст – це цілісна система і в ньому діє низка особливих закономірностей, одна з яких – закономірність взаємодії одиниць морфологічного рівня в поетичному мовленні як цілісному феномені.

Теоретичним підґрунтям нашої роботи стала висловлена й розроблена Р. Якобсоном ідея про «співположення граматичних форм» у поетичних текстах (Якобсон, 1983), поглиблена й деталізована в роботах О. О. Скоробогатової. Ми спираємося на елементи запропонованої дослідницею системи структурно-текстової організації морфологічних одиниць у поетичному мовленні як відображення специфіки ідіостилу автора: 1) граматичне зіставлення і протиставлення елементів граматичної опозиції; 2) морфологічне «згущення» однорідних граем, створення однорідного морфологічного ряду і морфологічної домінанти; 3) морфологічне чергування (у тім числі його максимальний з погляду виразності випадок – граматичний ритм) (Скоробогатова, 2012).

Поетична актуалізація службових частин мови (чи, точніше, службових слів) розглядалася в мовознавстві фрагментарно, у поєднанні з іншими словами або з висловленням загалом, як вияв експресії поетичного мовлення чи як засіб ритмо-синтаксичної організації тексту. Поетичний потенціал службових слів на матеріалі російських

текстів більш докладно вивчила під керівництвом О. О. Скоробогатової Н. С. Мініна (Скоробогатова, & Минина, 2017).

Розглянемо детальніше художні функції службових слів у віршових текстах «ікони» української сучасної поезії – Ліни Костенко.

Передусім звертають на себе увагу випадки морфологічної відмінкової атракції, які не так часто трапляються в поезиці Ліни Костенко, але мають надзвичайно потужну художню силу, бо актуалізують висловлене і виконують ритмоутворювальну функцію. Таким прикладом може бути перша строфа вірша «На березі Прип'яті...», де автор експлуатує художній сенс прийменника **на**, вживаючи його тричі з іменником у місцевому відмінку, але один раз відступає від норми і вживає його не перед іменником, а в постпозиції: **На березі Прип'яті спить сатана, / прикинувся, клятий, сухою вербою. / На березі Прип'яті – березі – на - / ріки, що колись була голубою.** Так само порушенням норми є вживання прийменника з прислівником, однак у цьому разі граматики поступається художній функції сполуки: **Знову пішла Україна по колу. / Знову і знову, ще раз у ніколи?! (Хочеться чуда і трішки вина).**

У поетичному мовленні Ліни Костенко трапляється «згущення» службових слів на основі їхньої селекції, що дає змогу посилити семантику, наприклад, прийменниково-іменникових сполук або семантику слів, поєднаних повторюваними сполучниками чи частками. Наприклад, прийменник **про**, повторюючись сім разів з різними іменниками в одному горизонтальному ряду, служить для посилення семантики непрямих об'єктів дії. Особливо таке увиразнення досягається за рахунок парцеляції прийменниково-іменникових сполук як речень: **Над містом розмовляють голуби. / Про що, не знаю. Про цікаві речі. / Про той собор. Про людство. Про війну. / Про білий світ, про небо з далиною (Львівські голуби).**

Розглянемо детальніше поетичне навантаження часток, зокрема заперечної частки **не**. Н.С. Мініна зазначає, що «згущення» заперечних часток часто посилює однорідність граматичного ряду у вірші, а також сприяє виділенню й формуванню домінантних граматичних форм – заперечних конструкцій (Скоробогатова, & Минина, 2017: 28). Випадки «згущення» службових слів, зокрема часток, часто супроводжуються їхньою локалізацією у вертикальних і горизонтальних віршових рядах, що теж є доказом авторської селекції морфологічних

засобів для вираження своєї інтенції. Особливо художньо насиченим є вживання заперечної частки **не** у сполученні з прийменником **до** (**не до**). Таке поєднання вимагає від іменника родового відмінка (*не до тебе, не до читання, не до прогулянки*) і набуває значення чогось недоречного, не на часі. У поезії Ліни Костенко «Заночували птиці на лимані» така конструкція локалізується в горизонтальному ряду, її поетична актуалізація пов'язана з тим, що **не до** «відривається» від іменників і починає вживатися самостійно, це оказіональне морфологічне вживання ніби транслює звуки птахів, які відлітають: *Нам не до сну, нам не до, не до, не до! / Не геллочить, Господь нам явить небо*. Таке порушення граматичних норм, як відомо, називається морфологічною атракцією.

Звертає на себе увагу й уживання частки **не** на початку кількох рядків. Таке «згущення» має смислове навантаження залежно від модальності всього тексту вірша. Це може бути заперечення чогось, заборона якоїсь дії, наказ, заповіт, спонукання до невиконання дії тощо. У поезії Ліни Костенко така локалізація частки **не** спостерігається не часто, однак деякі випадки прокоментуємо. У вірші Ліни Костенко «Кобзарю, знаєш...» часткою **не** починаються 5 рядків заповіту Кобзаря, у яких сконцентовано його пораду-наказ нащадкам-поетам: *– А ви гартуйте ваші голоси! / Не пустослів'ям пишим та барвистим, / не скаргами, / не белькотом надій, / не криком, / не переспівом на місці, / а заспівом в дорозі нелегкій*. Якщо зазвичай частка **не** вживається з поетичному мовленні з дієсловами, виражаючи заперечення дії, то в цьому разі дієслово має стверджувальне імперативне значення, а частка сполучається з іменниками, ня які ця дія не має поширюватися. Такий анафоричний повтор заперечної частки акцентує зміст висловленого, надає йому експресії. Цьому сприяє й парцеляція синтаксичних конструкцій, яка завжди виражає експресію тексту.

А. К. Мойсієнко висловив думку, що «семантика заголовного рядка ліричного тексту може визначати смислову й експресивно-емоційну домінанту всього твору, презентувати певну тезу, яка підтверджується чи заперечується... бути точкою опори для численних асоціативних ідей. При цьому важливу роль відіграє граматичний статус першого рядка (з урахуванням... окремих морфологічних факторів» (Мойсієнко, 2006: 34). У поєднанні з дієсловом 1 особи однини теперішнього часу **знаю** початкова частка **не** визначає модальність

сумніву здійснення дії, що підтверджується наступним текстом, насиченим запереченням (зокрема цьому сприяє й заперечна частка **ні**), а початок наступної і останньої строфи знов-таки дієсловом з часткою **не** – **не покличу** відкидає сумнів і сприймається як реальний намір ліричної героїні: *Не знаю, чи побачу Вас, чи ні. / А може, власне, і не в тому справа. / А головне, що десь вдалечині / є хтось такий, як невтоленна спрага. / Я не покличу щастя не моє. / Луна луни туди не долітає. / Я думаю про Вас. Я знаю, що Ви є. / Моя душа й від цього вже світає* (Не знаю, чи побачу Вас, чи ні).

Початок першого рядка з частки **не** у поєднанні з предикативним прислівником **треба** й інфінітивом **класти** відразу розставляє акценти всього вірша – лірична героїня забороняє певні дії і увесь наступний текст розкриває причини такої заборони: *Не треба класти руку на плече. / Цей рух доречний, може, тільки в танці...* (Не треба класти руку на плече).

У поетичному мовленні досить часто автори звертаються до багатосполучниковості, до «згущення» сполучників, зазвичай однакових, що зв'язують однорідні члени речення або компоненти складносурядних речень із однотипними відношеннями, але може використовуватися і поєднання різних сполучників одного розряду. Це явище в стилістиці має назву полісиндетон. Мовознавці зазначають, що використання цієї стилістичної фігури уповільнює темп мовлення, дозволяє виділити значущі слова, надає урочистості, трапляються випадки, особливо в прозових текстах, стилізації таким чином під біблійні тексти, бо вживання повторюваного сполучника **і** – то ознака саме біблійних текстів, запозичена пізніше представниками давньої літератури І. Вишенським, Л. Барановичем, Л. Зизанієм та іншими. Однак у поетичному мовленні така стилізація й урочистий тон трапляються зрідка. На перший план тут, на нашу думку, виступає інше – стисле змалювання якихось картин природи чи життя людини, часто – це тло, на якому розгортається сюжет. Таким чином досягається ефект кінематографа: ми ніби прокручуємо перед собою певні сюжети, картинки, що розгортаються навколо ліричних героїв, на низуються в один ряд, утворюючи безперервну стрічку. Такий ефект стосується передусім сполучника **і**. Наприклад: *Зустрілись двоє, хлопець і дівча. / Та й ходять, ходять, і нема де сісти. / І сніг іде. І пєсик докуча. / І по дворах гасаять хокеїсти. / Якась холєра дивиться*

з вікна. / *І* лід блищить. Машини роблять трюки. / *І* десь іде компанія блатна. / *І* холодно. *І* він їй гріє руки. / *І* кожне слово на тремку вагу. / *І* день сумний, *і* все-таки веселий. / *І* молодість застрягла у снігу, / мов коники дитячих каруселей (Зустрілись двоє...).

Крім того, повторюваний сполучник *і*, що поєднує в один ряд різні іменники інтегрованої негативної семантики, надає віршу не тільки ритму й темпу, а й забезпечує семантичне нагнітання емотивності вислову: *І* жах, *і* кров, *і* смерть, *і* відчай, / *І* клеїт хижої орди. / Маленький сірий чоловічок / Накоїв чорної біди (*І* жах, *і* кров...).

У поетичному мовленні Ліни Костенко полісиндетон часто поєднує номінативні речення в цілісну картинку: *Піски і я. І тиша. І баркас. / І* ті, що вже не вернуться ніколи (Азовська баркарола). Або ж: *І* сонце, *й* сніг, *і* ожеледь, *все* разом. / *І* я не знаю, це весна чи ні? (*І* сонце, *й* сніг...). Причому характерною ознакою ідіостилю поетеси є поєднання однаковими сполучниками в одному ряду іменників з конкретним значенням, що номінують предмети довкілля, й іменників з абстрактним значенням, які називають почуття ліричного героя. Таким чином автор «вписує» стан ліричного героя в один ряд зі станом природи, маніфестуючи цю єдність: *І* ця печаль, прискіплива, як слідчий. / *І* ця строфа, оголена, як відчай. / *І* дикий хміль, примерзлий до воріт. / *І* на криниці необбитий лід (Так часом тяжко...). Відзначаємо також і поєднання сполучником *і* в одному тексті як номінативних речень, так і складнопідрядних, де перша частина еквівалентна номінативному реченню, а також і двоскладних. Це надає тексту ефект живого малюнка, відбувається не просто нанизування назв предметів довкілля, що сприймаємо як фото, а їхня процесуальна номінація, тобто дієва кінематографічність: *Сороко, не кричи! Я в лісі не стороння. / Я* знаю тут усіх, *і* знають мене всі. / *І* хори птиць, *і* цих дубів хороми. / *І* сосни, сосни, SOS! – тону у їх красі. / *І* річечка, де вранці-рано / бобри працюють філігранно. / *І* лис, *і* лось, *і* те осіннє поле. / *І* та над яром стежечка стрімка. / *І* той, що вже нізвідки *і* ніколи не вийде з лісу *і* не погука (Сороко, не кричи!). Таке «згущення» сполучника *і* можна ілюструвати ще багатьма прикладами з поезій Ліни Костенко. Вважаємо цю рису характерною для поетичного мовлення письменниці, як і її схильність до вживання номінативних речень, усе разом це створює ефект кінематографа.

Хоча для поетичного мовлення, як ми вже згадували, використання сполучника **i** з метою стилізації біблійних текстів загалом не властиве, трапляється все-таки й таке його вживання. Наприклад, Ліна Костенко починає вірш «Місто Ур» з характерного для зачину релігійних, літописних, а часто й народнопоетичних текстів повторюваного сполучника **i**, що надає твору виразного історичного колориту, наближає його до літопису: *...І жив народ. І звався він шумери. / Все пережив, i війни, й землетрус. І древні воїни, що вмерли, / держали кубки біля вуст.* На наш погляд, перші два слова **i** не стільки виконують функцію сполучника (вони, власне, нічого не сполучають), скільки функцію частки, тобто сполучник у цьому разі партикулюється.

На думку ряду мовознавців, полісиндетон – це не тільки багатосполучниковість **i**, а й інших розрядів сполучника. Зокрема спостерігаємо таке «згущення» розділового повторюваного сполучника **ні**. За допомогою нього нанизуються із заперечною семантикою відсутності іменники з абстрактним значенням, які позначають людські цінності, до яких прагне кожна людина, але не кожна їх одержує, як і лірична героїня твору: *Ні щастя, ні волі, ні чуда, / ні часу, хоч би про запас. / Живу, все життя непочута, / причетністю вбита до вас. / Ні честі, ні мови, ні згоди, / самі лише смутки і пні. / Коханий мій рідний народе, ти збудешся врешті чи ні?! (Ні щастя, ні волі...).* Звертає на себе увагу кінцівка вірша – омонімічне сполучнику слово-речення **ні** бере на себе функцію завершального акорду поезії.

Мовознавці відзначають, що досить часто поети послуговуються для початку вірша вказівними частками **це, ось** (Скоробогатова, & Мина, 2017: 57). Така локалізація налаштовує читача на сприйняття тексту як розгортання того, на що вказують ці частки. У Ліни Костенко такого використання часток не так багато, однак їхній художній потенціал досить виразний. Наведемо приклад такого початку поезії: *Це не чудо, це чад, мені страшно такого кохання (Це не чудо...).*

Домінантою модальності вірша «І все на світі треба пережити...» виступає побажання, заклик, висловлений за допомогою повторюваної частки **хай**, яка починає три рядки строфи: *Хай буде все небачене побачено, / Хай буде все пробачене пробачено, / Хай буде вік прожито, як належить. / На жаль, від нас нічого не залежить,* які у свою чергу повторюються в тексті твору, слугуючи рефреном провідного мотиву.

Висновки

Досліджені поетичні тексти Ліни Костенко дають підстави для таких висновків. Найбільш регулярним способом актуалізації службових частин мови в поезії Ліни Костенко є їхня селекція, що виявляється у виборі й «згущенні» на невеликому просторі тексту однакових одиниць, а також у повторах, зокрема на початку рядків. Такий процес охоплює передусім сполучники і частки. Випадки «згущення» часток часто супроводжуються їхньою локалізацією у вертикальних і горизонтальних віршових рядах, що теж є доказом авторської селекції морфологічних засобів для вираження своєї інтенції. Особливо продуктивно таку функцію виконує частка *не*, яка має значну модальну силу, та сполучник *ні*.

Службові слова, зокрема прийменники, відіграють значну роль в акцентуванні лексичної і граматичної семантики повнозначних слів. У поетичному мовленні Ліни Костенко спостерігаються випадки морфологічної відмінкової атракції за участі прийменника, які увиразнюють висловлене й виконують ритмоутворювальну, а часом і звуконаслідувальну функцію.

Полісиндетон (багатосполучниковість) – ще одна поширена ознака поетичного мовлення Ліни Костенко, що дозволяє досягти ефекту кінематографа, коли створюється враження прокручування певних сюжетів, картинок, що нанизуються в один ряд, утворюючи безперервну стрічку. Зокрема, повторюваний сполучник *і* може надавати віршу не тільки ритму й темпу – повільного чи динамічного, а й здатен забезпечити семантичне нагнітання емотивності вислову.

Перспективу дослідження художніх функцій службових слів бачимо як у необхідності їхньої систематизації на матеріалі сучасного українського поетичного мовлення, так і вивчення в діахронічному аспекті розвитку цих функцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Булаховський, Л. А.** (1977). Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка. *Вибрані праці*. (Т. 2). (с. 573–593). Київ: Наукова думка.
2. **Виноградов, В. В.** (1971). *О теории художественной речи*. Москва: Высш. шк.
3. **Голикова, О. Н.** (2011). Номинативные и инфинитивные ряды в художественном тексте (Дисс. ... канд. филол. наук). Харьков: ХНПУ имени Г. С. Сковороды.
4. **Єрмоленко, С. Я.** (1999). *Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)*. Київ: Довіра.
5. **Калашник, О. В.** (2021). Пронімінативи в українській інтимній поезії II пол.

XX – поч. XXI ст.: семантика і стилістика (Дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 6. **Костенко, Ліна** (2019). *Триста поезій. Вибрані вірші*. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. Видання 17. 7. **Лотман, Ю. М.** (1970). *Структура художественного текста*. Москва: Искусство. 8. **Мойсієнко, А. К.** (2006). *Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша*. Київ: Вид-во «Сталь». 9. **Овсяннико-Куликовський, Д.** (2006). *Язык и искусство. Семиотика и авангард: антология*. Под общей ред. Ю. С. Степанова (с. 212–215). Москва: Академический проект. Культура. 10. **Олексенко, О. А.** (2021). Морфологічні одиниці в поезиці Миколи Вінграновського. *Лінгвістичні студії – Linguistic studies*, 41. 56–64. 11. **Павлова, І. А.** (2011). Числівник у художньому тексті поетів-шістдесятників: структура, семантика, функції (Дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 12. **Потебня, А. А.** (1990). *Теоретическая поэтика*. Москва: Высшая школа (Классика литературной науки). 13. **Потебня, А. А.** (1993). *Мысль и язык*. Киев: Синто. 14. **Скоробогатова, Е. А.** (2012). *Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики*: монографія. Харьков: НТМТ. 15. **Скоробогатова, Е. А., & Минина, Н. С.** (2017). *Грамматические значения и поэтические смыслы: стиховая актуализация служебных частей речи*: монографія. Харьков: ФЛП Бровин А. В. 16. **Сюта, Г. М.** (2011). Літературна мова vs мова поетична. *Культура слова*, 74, 51–59. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого. 17. **Халіман, О. В.** (2019). *Грамматика оцінки: морфологічні категорії української мови*: монографія. Харків: «Майдан». 18. **Якобсон, Р.** (1983). *Поэзия грамматики и грамматика поэзии. Семиотика: Семиотика языка и литературы* (с. 462–482). Москва: Радуга.

REFERENCES

1. **Bulakhovskiy, L. A.** (1977). *Movni zasoby intymizatsii v poezii Tarasa Shevchenka* [Language Means of Intimization in Taras Shevchenko's Poetry] *Vybrani pratsi – Selected works*. (T. 2) (s. 573–593). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 2. **Vinogradov, V. V.** (1971). *O teorii hudozhestvennoj rechi* [On the Theory of Artistic Speech]. Moskva: Vyssh. Shk [in Russian]. 3. **Golikova, O. N.** (2011). *Nominativnye i infinitivnye rjady v hudozhestvennom tekste* [Nominative and Infinitive Rows in an Artistic Text]. *Candidate's thesis*. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди [in Russian]. 4. **Yermolenko, S. Ya.** (1999). *Narysy z ukraïnskoi slovesnosti (stylistyka ta kultura movy)* [Sketches on the Ukrainian Speech (Stylistics and Language Culture)]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian]. 5. **Kalashnyk, O. V.** (2021). *Pronominatyvy v ukraïnskii intymnii poezii II pol. XX – poch. XXI st.: semantyka i stylistyka* [Pronominatives in Ukrainian Intimate Poetry of the second half of the XXth – the beginning of the XXIst centuries: Semantics and Stylistics]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 6. **Kostenko, Lina** (2019). *Trysta poezii. Vybrani virshi* [Three Hundred Poems. Selected Verses]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. Vydannia 17 [in Ukrainian]. 7. **Lotman, Ju. M.** (1970). *Struktura hudozhestvennogo teksta* [The Structure of an Artistic Text]. Moskva: Iskusstvo [in Russian]. 8. **Moisiienko, A. K.** (2006). *Slovo v apertseptsiinii systemi poetychnoho tekstu. Dekoduvannia Shevchenkovoho virsha* [Word in the Aperceptive System of a Poetic Text. Decoding Shevchenko's Verses]. Kyiv: Vyd-vo «Stal» [in Ukrainian]. 9. **Ovsjaniko-Kulikovskij, D.** (2006). *Jazyk i iskusstvo. Semiotika i avantgard: antologija* [Language and Art. Semiotics and Avant-garde: anthology]. Pod obshhej red. Ju. S. Stepanova (s. 212–215). Moskva: Akademicheskij projekt. Kul'tura [in Russian].

10. **Oleksenko, O. A.** (2021). Morfolohichni odynytsi v poetytsi Mykoly Vinhranovskoho [Morphological Units in Mykola Vinhranovskii's poetics]. *Linhvistychni studii*, 41, 56–64 [in Ukrainian].
11. **Pavlova, I. A.** (2011). Chyslyvnyk u khudozhnomu teksti poetiv-shistdesiatnykiv: struktura, semantyka, funktsii [Numeral in Artistic Texts of the Poets of the 60s: structure, semantics, functions]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
12. **Potebnja, A. A.** (1990). *Teoreticheskaja pojetika [Theoretical Poetics]*. Moskva: Vysshaja shkola (Klassika literaturnoj nauki) [in Russian].
13. **Potebnja, A. A.** (1993). *Mysl' i jazyk [Thought and Language]*. Kiev: Sinto [in Russian].
14. **Skorobogatova, E. A.** (2012). *Grammaticheskie znachenija i pojeticheskie smysly: pojeticheskij potencial russkoj grammatiki [Grammatical Meanings and Poetic Senses: poetic potential of Russian grammar]*. Har'kov: NTMT [in Russian].
15. **Skorobogatova, E. A., & Minina, N. S.** (2017). *Grammaticheskie znachenija i pojeticheskie smysly: stihovaja aktualizacija sluzhebnyh chastej rechi [Grammatical Meanings and Poetic Senses: actualization of function words in verses]*. Har'kov: FLP Brovin A. V. [in Russian].
16. **Siuta, H. M.** (2011). Literaturna mova vs mova poetychna [Literary Language VS Poetic Language]. *Kultura slova – Word culture*, 74, 51–59. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
17. **Khaliman, O. V.** (2019). *Hramatyka otsinky: morfolohichni katehorii ukrainskoi movy [Grammar of Evaluation: morphological categories of the Ukrainian language]*. Kharkiv: «Maidan» [in Ukrainian].
18. **Jakobson, R.** (1983). Pojezija grammatiki i grammatika pojezii [Poetics of Grammar and Grammar of Poetics]. *Semiotika: Semiotika jazyka i literatury – Semiotics: Semiotics of language and literature* (s. 462–482). Moskva: Raduga [in Russian].

Олексенко Олена Андріївна – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38(097)2896846

E-mail: oleksenoolena@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-6541-8040>

Oleksenko Olena Andriivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Full Professor, Professor at the Professor L. Lysychenko Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Шокуров Олександр Володимирович – здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 035 Філологія (Українська мова і література), Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38(066) 6597950

E-mail: Oleksandr.Shokurov@khp.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-2390-4769>

Shokurov Oleksandr Volodymyrovych – graduate of the Master's degree in specialty 035 Philology (Ukrainian language and literature) H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10 вересня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Олексенко О. А., Шокуров О. В. Художні функції службових слів у поетичному мовленні Ліни Костенко. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр.* Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 18–30. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.02>

АРА: Олексенко, О. А., Шокуров, О. В. (2023). Художні функції службових слів у поетичному мовленні Ліни Костенко. *Лінгвістичні дослідження*, 59, 18–30. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.02>

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'373.2'374:398.91):316.772.2

С. М. Колонюк

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ МАНДРІВКА (ПОДОРОЖ) (на матеріалі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше», укладеної М. Номисом)

Статтю присвячено характеристиці своєрідності вербалізації концепту ПОДОРОЖ у паремійній картині світу українців, що містить систему субконцептів, серед яких ДОРОГА, МАНДРІВКА, ПУТЬ, ПОХІД, ШЛЯХ. Матеріал дослідження – збірка «Українські приказки, прислів'я і таке інше», укладена М. Номисом (близько 500 паремій). Аналіз показав, що в українській лінгвокультурі концепт ПОДОРОЖ зафіксований у кількох тематичних мікрогрупах збірки, укладеної ідеографічним способом, зокрема це «Мандрівочка», «Дорога», «Шлях», «Гість», а також презентований в інших тематичних рубриках дискурсивного простору цієї збірки загалом.

Ключові слова: амбівалентна оцінність, концепт, субконцепт, лінгвокультура, мовленнєвий жанр, комунікативна тональність, паремійна мовна картина світу, тематична мікрогрупа.

Koloniuk S. Verbalisation of the JOURNEY (TRAVEL) Concept (Based on «Ukrainian Proverbs, Sayings and etc.», Compiled by M. Nomys). *The article deals with the peculiarities of the verbalisation of the TRAVEL concept within the scope of the Ukrainians' paremiological worldview, comprising a system of sub-concepts, including the units «DOROHA», «MANDRIVKA», «PUT», «POKHID», «SHLIAKH» (ROAD, JOURNEY, PATH, TOUR, WAY). The research under consideration is based upon the sampling of about 500 paremies selected from the «Ukrainian sayings, proverbs and etc.» collection compiled by M. Nomys. The paremiological material analysis has demonstrated that in Ukrainian linguistic culture the JOURNEY concept is fixed in several thematic microgroups of the collection, arranged according to the ideographic way, namely: «Journey», «Road», «Path», «Guest», as well as presented in other thematic sections of the M. Nomys' discursive space collection in general. The JOURNEY concept is expressed explicitly (using the verbalization of the road, journey, path, hike, way tokens) and implicitly (without these tokens being manifested); expressed in dialogic microtexts that are characteristic of the travel situation, as well as the communication that occurs between the host and the guest. This concept is related to a number of Ukrainian superstitions, beliefs, myths,*

and is modeled by means of euphemism or taboo. The considered concept is verbalized in the system of speech genres, including wishes, greetings or farewells, invitations, warnings, reprimands, etc.; it characterizes not only the adults' speech, but children's speech as well, and presents gender oppositions (male traveler – female traveler). The paremies that convey the JOURNEY concept often verbalize a humorous, mocking, ironic communicative tone, manifesting the corresponding emotions, reverent attitude to God (death sacralization as one's final way), which is characteristic of the Ukrainians' mentality, and also displays ambivalent evaluation features: Ukrainians like traveling, but they know about the difficulties that await them during the trip. Therefore they consider that not every trip can have positive consequences, so they evaluate it both positively and negatively. Ukrainian Cossacks are considered the best travelers. It has been demonstrated that analysing the paremies collection compiled by M. Nomys, one can raise the issue of the uniqueness of Ukrainian linguistic culture, as well as Ukrainian mentality, and the original Ukrainian paremiological language worldview being unique.

Key words: *ambivalent evaluability, concept, sub-concept, linguistic culture, speech genre, communicative tonality, paremiological language worldview, thematic microgroup.*

Вступ

У зв'язку з актуалізацією етно- та культурологічної, а також когнітивної парадигми знань на початку XXI століття одним з актуальних завдань, які стоять перед ученими, стало дослідження важливих концептів мовної свідомості, вивчення лінгвокультури народу, етнічних образів, мовної картини світу, що своєрідно закарбована в авторитетних словниках, паремійних збірках тієї чи тієї лінгвокультури. У цій науковій студії зосереджуємо увагу на своєрідності вербалізації концепту ПОДОРОЖ в українській паремійній картині світу. Безперечно, що «словесні штампи, стереотипи, кліше, репрезентовані фразеологізмами, прислів'ями, приказками, усталеними еквівалентами слова є частотними в мовленні, комунікації: вони прикрашають її, роблять більш переконливою, зв'язною і є ознакою доброго володіння мовою. Без них мовлення не може бути вишуканим» (Космеда, 2017: 6). Паремії увиразнюють світобачення, світорозуміння і світосприйняття докільля крізь призму відповідної лінгвокультури в її часопросторі. На сьогодні поширеним є розуміння культурного концепту, яке пропонує Т. Космеда, порівн.: це «згусток певної культурно-національної інформації, що зафіксована в мові» (Космеда, 2004: 367). Зазначену дефініцію беремо за основу.

Концепт ПОДОРОЖ привертав увагу дослідників, що зосереджувалися на вивченні деяких субконцептів зазначеного концепту, зокрема ДОРОГА (А. Архангельська /Архангельська, 2015: 3–18/), Т. Боднар /Бондар, 2005: 110–116/, А. Москальчук /Москальчук, 2015/), ШЛЯХ (О. Пальчевська /Пальчевська, 2005: 273–279/, Т. Радзієвська /Радзієвська, 1997: 17–27/). Специфіку вербалізації концепту ПОДОРОЖ досліджували на матеріалі постмодерністських текстів Ю. Андруховича та А. Стасюка (Ю. Запорожченко /2009: 11–18/) та у французькій постмодерністській прозі, зокрема в текстах Ле Клезіо (Г. Каратаєва /2008/), етапи формування концепту ПОДОРОЖ у новогрецькій поезії ХХ сторіччя опрацювала Ю. Кожуховська (2014: 285–390), а О. Ляховин та С. Колонюк презентували дослідження вербалізації концептосфери ПОДОРОЖ на матеріалі слов'янських і неслов'янських мов (Ляховин, 2011: 75–79; Колонюк, 2022: 39–42); С. Колонюк студіював паремії, що вербалізують концепт ПОДОРОЖ та його субконцепти ДОРОГА, ШЛЯХ, ВАНДРУВКА в пареміях, зібраних і потрактованих І. Франком у його «Галицько-руських народних приповідках» (див. Колонюк, 2021: 125–132; Колонюк, 2022: 807–810). Проте зазначений концепт не досліджували на матеріалі українських паремій, зафіксованих у збірці, укладеній М. Номисом, що викликає необхідність продовження дослідження у відповідному аспекті й зумовлює актуальність цієї наукової розвідки.

Мета цієї статті – схарактеризувати своєрідність вербалізації концепту ПОДОРОЖ із системою субконцептів ДОРОГА, МАНДРІВКА, ПУТЬ, ПОХІД, ШЛЯХ в українській лінгвокультурі, фрагменті паремійної картини світу українців. З метою співвідносяться такі завдання: 1) з'ясувати особливості ментальності українців у ставленні до подорожі з урахуванням вимірів категорії оцінки, їхньої лінгвофілософії, а також 2) визначити потенціал паремій щодо омовлення системи мовленнєвих жанрів, типів комунікативної тональності.

Дослідницький матеріал – збірка паремій «Українські приказки, прислів'я і таке інше», укладена М. Номисом. Шляхом суцільної вибірки матеріалу виокремлено близько 500 паремій, що вербалізують концепт ПОДОРОЖ та його субконцепти (ДОРОГА, МАНДРІВКА, ПУТЬ, ПОХІД, ШЛЯХ).

Методи дослідження

У дослідженні використано аксіологічний метод для з'ясування ціннісних орієнтирів українського народу щодо вимірів концепту ПОДОРОЖ; для омовлення авторських інтенцій, рефлексій щодо аналізу й класифікації зібраного матеріалу застосовано описовий метод; за допомогою концептуального аналізу здійснено виокремлення субконцептів та їхніх смислових складників, а також метод індукції – для отримання загальних висновків.

Виклад основного матеріалу

Збірка паремій «Українські приказки, прислів'я і таке інше», укладена М. Номисом (далі скорочено – УП-Н з указівкою на конкретні сторінки), як і більшість пам'яток української культури ХІХ ст., через відповідну політику російського імперського уряду, строгу цензуру перебувала в забутті (Валуєвський циркуляр /1863/, Емський указ /1876/): українське слово було заборонене. Ці заборони не могли не позначитися і на виданні зазначеної збірки, що була скорочена, а після виходу у світ і на її розповсюдження (див. Пазяк, 1993: 5). Паремії, що містяться в збірці, розподілені на 20 тематичних груп. Серед виокремлених тематичних груп рубрики з концептом ПОДОРОЖ не виявлено, однак паремії, що входять у структуру цього концепту, містяться в інших рубриках, зокрема «Мандрівочка», «Дорога», «Шлях», «Гість», а також «розсипані» в текстовому просторі збірки.

Проаналізуємо склад тематичної мікрогрупи, номінованої «Мандрівочка». Сама зменшено-пестлива форма цього слова засвідчує позитивне ставлення до феномена подорожі. Зазначена рубрика містить понад 20 паремій, що, на думку укладача, найбільш яскраво концептуалізують зазначене явище. Починається рубрика паремією *Мандрівочка – рідна тіточка* (УП-Н, 1993: 487)¹, що вказує на позитивне інтимізоване ставлення до подорожі, зафіксоване в ментальності українців. Є варіативні паремійні форми, що засвідчують прагнення українців до подорожування. Зокрема, ідеться про подорожувальниць, тобто осіб жіночої статті, формально на це вказує дієслівна форма жіночого роду минулого часу, порівн.: *Из доброго миру*

¹ Примітка. Тут і далі наводимо паремії та їх тлумачення зі словника, «Українські приказки, прислів'я і таке інше», що уклали М. Номис та впорядкував М. Пазяк (1993), з дотриманням оригінальної орфографії.

пішла (УП-Н, 1993: 488), *Ніхто и не бив, и не лаяв: так пішла, з доброго миру* (Там само). Коли йдеться про подорожувальника – особу чоловічої статі (використано дієслівні форми чоловічого роду минулого часу), указується на відсутність причини, що спонукала б до подорожі, порівн.: *Не знать чого пішов – из доброго дива!* (УП-Н, 1993: 488); *Пішов з блиску світа (не знать, чого й куди)* (Там само). Інколи серед причин, що спонукають до мандрівки, називають (1) нудьгу, нецікаве буденне життя, порівн.: *Пішов у світи (докучило бути, и пішов у світи)* (Там само); (2) відсутність роботи, певного заняття, прагнення до байдюкування: *Пятами киває, бо діла немає* (Там само); (3) злидні, спробу пошуку кращого життя, напр.: *Пішов з пустим міхом на порожні клуні* (Там само). Зауважується, що інколи мандрівка буває (4) вимушеною, мотивованою потребою кудись утекти з певної причини, напр.: *Ломаку під руку, та й лиги!* (Там само), (5) щоб не знайшли – *Его й з собаками не збігаєш* (або: *не набігаєш, не знайдеш*) (Там само). Водночас вербалізується швидке рішення щодо початку мандрівки, порівн.: *Побіг, як собака за возом; Як собака за возом, біга; Пятами накивав... закивав* (Там само). У деяких прислів'ях внутрішня форма стерлася, напр.: *Потяг, як Тарас лозами; Мандрує на довгі лози* (Там само). Очевидно, ця паремія пов'язана з давньою народною українською грою «Довга лоза», коли граються хлопчики, що стають один за одним обличчям у потилицю на відстані двох метрів; голову й спину нахилиють, а гравець, який стоїть позаду, розганяється, перестрибує через кожного й стає попереду, так роблять всі по черзі (див. про це http://abetka.ukrlife.org/g_smyk.htm). Однак у цій рубриці кілька прислів'їв омовлюють негативне ставлення до подорожі, порівн.: *Доти ходив, доки не наложив головою* (Там само); *Лучше було сидіть дома!* (Там само); *Не грай, не блукай – будеш чоловіком* (Там само). Пропонується й евфемізм, як видається, російського походження, оскільки він містить російський етнографізм *лапти* (укр. *личаки*): *Замочить лапти* ('піти в мандрівку') (Там само), що також має, очевидно, аксіологічно негативне забарвлення. Однак цими пареміями окреслення концептосфери МАНДРІВКА не завершується.

У розглядуваній збірці виокремлено й рубрику, що презентує субконцепт ДОРОГА. Ця мікрогрупа складається приблизно з 50 паремійних одиниць, що містять чи не містять ключове слово *дорога*. Спробуємо схарактеризувати зазначену систему паремій,

хоч не завжди принцип віднесеності одиниць у цю мікрогрупу є прозорим.

Починається зазначена рубрика пареміями, у яких ключове слово *дорога* виокремлене жирним шрифтом: *Дорога чхаєця; Чхаєця!; Дорогу чуєш. – ...почуєш*, що, на думку укладачів, має значення ‘се мені дорога кладецця’ (УП-Н, 1993: 500). Очевидно, вербалізовано невербальну ознаку, що базується на давніх забобонах (відбулася вербалізація невербаліки). Поруч розміщена паремія *Не їдьте у понеділок – важкий день!* У давнину побутувала думка, що понеділок – день важкий, оскільки його “покровителем” є Місяць, який уважали планетою – прихильником злих сил, тому й не рекомендувалося в понеділок починати жодних добрих справ. А ще пропонується така версія: «І було це в пору примусового хрещення Русі, коли князь Володимир наказав жорстоко карати по понеділках тих, хто не йшов до церкви у неділю», тому в понеділок роботи не починай і в дорогу не вирушай (Чому дні тижня сьогодні називають саме так, а не інакше. URL http://abetka.ukrlife.org/time_ua.html). А ще вважається, що в понеділок *Земля важча, ніж день* (Там само), тому не варта починати подорожі.

Народна українська мудрість констатує, що під час мандрівки людина може багато чого навчитися, порівн.: *Піч тучить, а дорога учить* (УП-Н, 1993: 501), набути досвіду – *Хто часто в дорозі, був під возом и на возі* (Там само); *В дорозі всего трапиця* (Там само).

Проте не завжди подорож і корисна: інколи повчають не рушати в подорож, очевидно, коли на те є відповідні причини, напр.: *Живи з сороками, з воронами, що в ирей не ходять* (УП-Н, 1993: 500); *Ярема, Ярема – посидь лучче дома* (Там само); *Ай гай! куме, куме! сиди з лихом дома, та й не рипайсь!* (Там само); попереджається, що *За морем, як за горем* (Там само). Вербалізовано жарти щодо подорожей, напр.: *Йди сідай на віз – жартують діти, або жінка, просять куди їхать, а не можна, або не хоче* (УП-Н, 1993: 501); *Покосом та в пані стару носом – жартують, як хто скаже, найпаче з дівтори – «Поїдемо, поїдемо!: не поїдете, не сподівайтесь»* (Там само); насміхаються й над тими, хто не готовий до дороги, порівн.: *Їхать-їхать, та в зубах і віхоть – кажуть, як хто раз-в-раз каже їхать, а ніщо не налаштовано у его* (УП-Н, 1993: 500), а рекомендується: *Коли зібрався, за нами не бався* (УП-Н, 1993: 501). У подорож слід ретельно збиратися: обов’язково слід дбати про (1) їжу, порівн.: *Хліб в дорозі не зтяжить* (Там само);

Хто хліб носить, той не просить (Там само) і (2) транспорт: *Товариш в дорозі стоїть за віз смаровний* (Там само) (слово *смаровний* застаріле й значить ‘змазаний, підмазаний’ (Грінченко, 1924: 666), а також про коней як транспортний засіб – *У доброго коня не довгі верстви* (УП-Н, 1993: 501). Уважається, однак, що подорожувати корисно й пішки, напр.: *Пішки нема замішки* (Там само); *Умні люди пішком ходять, а дурни їздять* (Там само); *Пішечком з мішечком* (Там само).

Крім того, народна мудрість засвідчує, що *Додому широкі ворота, а з дому узькії* (Там само).

Спостерігаємо позитивне ставлення до подорожувальників, напр.: *Подорожнему и Бог вибачає. – ...простить* (Там само). Зафіксовано й такий жарт: «*А що це ти, бабо, робиш? Тепер піст*». – «*Подорожнему, синочку, чоловікові не гріх!*» – а вона вийшла на дорогу, та й плямка собі сальце (Там само). Однак інколи до мандрівників виявляють не дуже доброзичливе ставлення, напр.: *Подорожнему хліба не давай, бо люде дякують за дощ, а він лаєця* (Там само).

Кілька паремій констатують, що подорож не завжди може бути вдалою, оскільки не завжди подорожувальник дає про себе інформацію, порівн.: *Заїхав собі, та ні кує, ні меле* (УП-Н, 1993: 500); *Чоловік знає, коли виїзджає, а не знає, коли вернеця* (УП-Н, 1993: 501). Мандрівка пройде швидко й легко, якщо є добрі попутники, порівн.: *Тогді дорога спішна, коли розмова потішна* (УП-Н, 1993: 501). Мандрувати цікаво, тому *Дорога біжить* (Там само), однак подорожувальники перед мандрівкою хвилюються або під час подорожі мають незручні умови для відпочинку, тому й сон у них не завжди гарний, напр.: *Що за сон, як в головах шапка!* (Там само); *Не тоді спати, як товариш шапки шукає* (Там само).

У рубриці «Дорога» виокремлено й комунікативні формули українців – напутні слова, порівн.: *Господи, благослови! Дай, Боже, час добрий* (‘як рушають у дорогу’); *Господи, пострічай; Господи Боже, щастя и постречай; Щастя, Боже!; Хай Бог щастить – даруй, Господи! З Богом на биструю воду* (Там само). Виокремлено й вигуківу конструкцію, яку використовують вершники, коли повертаються із чужини додому: *Не!., з долини в долину та на свою Україну* («поганяйлівське») (Там само).

Рубрика «Шлях» починається ключовими, на думку укладачів, для вербалізації цього субконцепту пареміями, як-от: *Шлях не спить;*

Шлях не гуляє (Там само), що вказують на привабливість подорожі, яка завжди очікує на мандрівників.

Омовлюються комунікативні народні формули, коли мандрівникам не раді, не завжди пускають на нічліг, напр.: *Ночлігів з собою не носять* ('як хто просиця на ночліги') (УП-Н, 1993: 502). Вербалізовано із цього приводу й досвід мандрівників: *Де будуть шанувать, там будемо ночувать; Як будуть частувать, так и ночувать* (Там само); *Толкувать – ночувать! Підмазать – треба їхать; Толкувати – ночувати! Підмажем, та й поїдем* (Там само).

Омовлюються місця, де не варто їздити, напр.: *Яловий міст* ('не їздять') (Там само). Подорожувальнику рекомендується берегти природу, дороги, щоб шлях був легким: *Шануй гори, мости: будуть цілі кості* (Там само); *Вставать треба, їдучи через мости, жеби були ціли кості* (Там само).

Зафіксовані паремії, що надають поради, як потрібно обирати шлях для подорожі, порівн.: *Хто колує, той дома не ночує; Хто просто іде, той дома ночує, а хто об'їжджає, той в лісі блукає* (Там само); *Навпростець тільки ворони літають. ...а люде по дорозі ходять; Ворона прямо літає, та ніколи дома не ночує* (Там само); *Хто простує, той дома не ночує; Хто колує, той дома ночує. ...а хто дуже простує, той в дорозі ночує; Хто кругу не боїця, той далі становиця; А хто навпрошки, той чортам роги править (або і той швидче дома становиця)* (Там само); *Хто кружає, той дома спать лягає, а хто простує... кругом їздить* (Там само).

Відзначмо, що побутувала практика записувати діалоги, на яких формувалися паремії, напр.: «Куди твій батько поїхав?» – «На ярмарок!» – «А коли вернеця?» – «Як поїде на об'їзд, то сьогодні буде, а як поїде навпростець, и завтра не буде!»; *Як поїхав кругом, так сьогодні буде, а як навпрошки, то хіба завтра; Як поїдеши в об'їзд, то будеш и на обід, а як навпростець, то увечері. Пішов батько навпростець: не скоро вернеця* (Там само).

У формі паремійного діалогу пропонуються й жартівливі рекомендації, де саме можна отримати притулок під час мандрівки, напр.: *Там тебе и Матвій посніда* («Чи можна сюди їхать?» – «Ось поїдь! там и д.»); *Їдьте, сердечко, навпрямець, а там живеть Андрій Швець, а там – крутособ – живеть Кулина Вакуленкова: її чоловіка торік взяли в москалі... а там проваллячко, а за проваллячком – гульк – по городу*

ходить сива кобила, а на призьбі лежить руда собака: ото, сердечко, й отаман живеть (УП-Н, 1993: 503). А також: *Не доходи минаючи, де рябі ворота, а новий собака* (Там само).

У пареміях наголошується на ролі мовлення під час подорожування, оскільки правильний шлях можна обрати за допомогою комунікації, тому потрібно бути допитливим, порівн.: *Хто питає, той ногами не плуває. ...ногами плуває, а хто вьяже, той певно спать ляже; Хто вьяже, то й спать ляже* (УП-Н, 1993: 502); *Язык и до Кракова доведе* (УП-Н, 1993: 503); *Язык до Києва доведе; Язык до Києва доводить; ...и до кия* (Там само); *Язык на конець світа заведе* (Там само); *Хто питає, той не блудить дороги; Хто питаєця...* (Там само).

Ідеться про роль транспорту для подолання шляху, зокрема про коней, напр.: *На коня впасти (скочить)* (УП-Н, 1993: 502); *Як буде полоз вогкий, то буде й кінь мокрий* (УП-Н, 1993: 504). Актуалізовано ефемізм, що вказує на необхідність турботливого ставлення до коней: їх не потрібно заганяти, порівн.: *Стала роса* ('піт на коневі') (УП-Н, 1993: 502).

Шлях характеризується за різними параметрами: (1) швидкість його додання за допомогою транспорту, попередження про небезпеку, напр.: *Ідь не брідь* (Там само); *Санна їзда – ангельська їзда, але дідчий виворот* (УП-Н, 1993: 504); (2) вибір: прямий чи непрямий, ускладнений – *Волю коловати, як просто їхати, а бідовати* (УП-Н, 1993: 503); *Хоч боком котися (рівно, сухо и д.)* (УП-Н, 1993: 504); (3) віддаль і якість: близький шлях з перепонами чи далекий і легкий – *Далеко, та легко, а близько, та слизько* (УП-Н, 1993: 503); *Сюди виль, туди виль – аж за п'ять миль* (Там само); *Видно й хати, та далеко чухрати; Близько видати, далеко цибати* (Там само); *Близенький світ!; Не близько! Не близький* (Там само); *Далеко, та треба їхать* (Там само); *Очам видно, та ногам обридло* (Там само); (4) темп пересування: *Навзаводи побіг; На всі заводи побіг* (Там само); *Жене, як дідько вітрій* (Там само); *Поспіша, як Жид на шабаш* (Там само); *Поки сонце зайде, то й чорт не знайде* (УП-Н, 1993: 504); *Скільки їдеш, та все в однім місці* (Там само); *Скільки вбгаєш, стільки ввідеш* (УП-Н, 1993: 504); (5) вибір часу подорожі: *Тепер їхать (або: йти) – ворога карати (грузько, темно и д.)* (Там само); (6) застереження від неправильно вибору: *Гей, верни, Касян, круто!* (УП-Н, 1993: 503); *Вертай, Грицько, бо у церков заїхали* (Там само); *Не вхопив тропи* (Там само); *Блуд мене допитався* (Там само).

Наведені й діалогові паремії, що використовувалися як жартівливі примовляння: «Що везеш?» – «Олово!» – «Бідна ж твоя голова!» (УП-Н, 1993: 504); *Сопи гора, аби не я; Сопи гора, сопи, та й не вилізеш; А що гора сопе?* (Там само); *Їхала Хима з Ірусалима: тарахкотілка теркоче, а коник бігти на хоче; ...білою кобилою: тарадайка торкоче, кобилка бігти не хоче; ...возок скрегоче, Хима ся регоче* (Там само).

Після рубрики «Шлях» виокремлено тематичну мікрогрупу «Гість», що безпосередньо пов'язано з подорожжю, тому це цілком логічно, хоч у попередніх рубриках йшлося про те, як приймають подорожувальників, як до них ставляться, як їм слід обирати, де ночувати й под. Ця рубрика містить близько 300 паремій. Зауважмо, що ретельно описано: (1) правила етикету, що регулюють норми поведінки: порівн.: *Ти знай, кому сказати магай-бог, або добридень, а кому день добрий (луччому – день добрий)* (УП-Н, 1993: 518); *Хоч застався, а постався* (УП-Н, 1993: 523). Інколи пропонуються жартівливі поради для дотримання відповідної поведінки господарями, щоб не було негативної реакції від гостя-подорожувальника, порівн.: *Гостя подорожного прийми, бо так обреше всюди, що и очей нігде показати* (Там само); *Клади перед людей хліб на столі, будеш в людей на чолі* (Там само); *Де люблять, там не учащай. ...де не люблять – не бувай* (Там само); *У гостині остатній починай їсти, а первий переставай* (Там само); *Гость хазяїнові не указник* (УП-Н, 1993: 524); *Свого в гостях не забувай, а чужого не займай* (УП-Н, 1993: 523). Не рекомендується ходити в гості за певних несприятливих ситуацій, зокрема в несприятливий для господарів час, напр.: *Гірка гостина, коли лиха година; Не мила й гостина, коли з дому з сваркою вибираєця* (УП-Н, 1993: 524); *Гостям сміх, а хазяям слези* (Там само); (2) варіантні етикетні формули різної тональності (нейтральні, жартівливі, глузливі та ін.), зокрема вітання – прощання, порівн.: *Дай, Боже, час добрий; ...пору добру; Час добрий* (УП-Н, 1993: 518); *Добридень!; День добрий!* (Там само); *«Помагайбі!» – «Бодай здоров!»* (УП-Н, 1993: 519); *Слава (або: Богу) Ісусу Христу!* ('замість здоровкання') (Там само); *З святим днем будьте здорови; Будте здорови з сим днем; Будте здорови з тим, що сьогодні. Здоров, куме-Науме!* (Там само); *Здрастуйте! Чи кріпкі, чи міцні?* (Там само); формула пригощання: *Не цурайсь хліб-солі* (УП-Н, 1993: 518); запрошення: *Хоч заглянь у хату* (Там само), а також жартівливе *Хоч наплюй у хату!* (Там само); *У нас хата на помості;*

просим брата в гості (Там само); (3) прецедентні ситуації, що мотивують відповідні формули вітання. Вони прописані у формі додаткових указівок – прагматичного значення, напр.: *Здорові були й Богу милі* ('як кого довго не бачили') (Там само); *На пса уроки, на kota помисл (!)*; *...уроки, на бігуна помисл* – 'стрівши несподівано приятеля' (УП-Н, 1993: 519); *Добровечір вам! чи ради ви нам* ('кажуть веселі гості, увіходячи')?; *...як ради будете, то й горілочки купите, то й спасибі вам* (Там само); *А я слідом за дідом* – 'як увійде, а там дід, або товариство' (Там само); *«Слихом слихати, видом видати!»* – 'кажуть милу та нечастому гостю'; *«Давайте приску ноги посипати!»* – 'каже гість' (Там само). Наводиться багато жартівливо-глузливих чи іронійних формул, напр.: *А як ся кінь хамутний має?* – 'ніби на Підляссі, в якійсь Мостовій, приятелі так витаюця'. *«Як ся маєте?»* – *«Посередині: як вчора, так нині»* (Там само); *Слихом слихати, видом видати!*; *А, слихом слихати!*; *...в вічі видати! ...видати – чи по волі, чи по неволі? (!) а чи по добрій волі* (Там само); *Питайте нас, чого ми прийшли до вас!* – *Вам наші голови. Як бачились в городі та й досі* (Там само); *Що там чувати коло вашої хати? Бик чи привик, телиця чи веселиця?* (Там само); *Чи ще ви живи, чи душею не наложили?* (Там само); *Як поживаєш?* – *А так собі – то боком, то скоком* (Там само); *Я думав, що тебе нема. – Е, ледачого Бог не візьме!* (Там само); *Як тато пісв накупив, то чорт до єго не приступить* ('кажуть, як не раді їм в гостях') (УП-Н, 1993: 522). Дуже докладно схарактеризовано мотивацію вислову *Різдвянні гості*: 'кажуть про гостей, що довго гостюють': *Приїхав до чоловіка на Різдво зять з дочкою, та й сидять и сидять: вже й Водохрища пройшло, масниця наближаєця, а вони додому й не думають. От чоловік той и прибрав ярміс... Одного ранку снідають, а отаман під вікно: «а чи нема», каже, «в вас різдвянних гостей?» – «Та ні, нема!, а хіба що?» – «Та таке й таке діло – указ прийшов!» – «Ні, Бог милував, нема... Ну», каже, «діти», як отаман пішов собі, «треба вам втікати!», и нараяв, що він їх в мішки позавв'язує й вивезе з села, ніби просо сіять їде. Так и зробив; тільки на тім ще не окошилось: перестрів отаман и, все таки допитуючись різдвянних гостей, добре разів кілька потяг ціпурою по мішках, найпаче, де був зять... Брехенька ся довга, и тесті чмутовиті иноді дуже добре розказують її своїм зятям, як ті загостююця... (УП-Н, 1993: 523). Трапляються формули-скарги: *Не питай «як ся маєш», – подивись, то пізнаєш.**

Перебиваємся, то сім, по тім боком; Перебиваємся то с'як, то так (УП-Н, 1993: 519); (4) українські народні забобони, пов'язані з подіями, що віщують приїзд чи приход гостей, порівн.: *Собака бреше, а гість іде* (УП-Н, 1993: 517); *Дощ іде, а гість іде* (Там само); *Сорока скрекоче, гості каже. ...скрекотала, гості казала. ...скрікоче, гості будуть. Такою примовкою стрічають несподіваних гостей* (Там само), а також: *З поля вітер – будуть гості* (Там само); *Не в чім котка лапу лизала – аж гостя казала* (Там само); *Кішка вмиваєця – проти гостя* (Там само); *Искра до покуття спанула* ('гості будуть') (Там само); *Искра з печі скакнула. Хтось поспіша. Як похлепнеця за їжею* (Там само).

Низка паремій характеризує ідеального гостя, що сформований у ментальності українців. Він повинен бути добрий, порівн.: *Пришли, Боже, гостя – аби добрий* (Там само); *Доброму гостю и* (або: *Як гарний гість, то й*) *так ради* (Там само); милий – це рідкісний гість, напр.: *Милий гість не часто буває* (УП-Н, 1993: 518); перебуває в гостях недовго, отже, тактовний, порівн.: *Гості першого дня – золото, другого – срібло, а третього – мідь, хоч додому їдь. ...хоч и к чорту* (УП-Н, 1993: 523); *Гість до трех дней* (Там само). Гарних гостей бажано приймати в ті дні тижня, які в народі вважаються позитивними – це середа й п'ятниця. Про це й паремія: *Хороший гості, та в середу трапились. ...дорогі. ...добрий. ...в п'ятницю* (УП-Н, 1993: 521). Українці жартують, що *Ситого гостя добре годувать* (УП-Н, 1993: 523). Чимало прислів'їв характеризують непроханих, небажаних гостей, напр.: *Гість непрошений не дуже буває тучений* (УП-Н, 1993: 521); *Непроханий гість гірше Татарина* (Там само) чи гостей некоректних, напр.: *На проханого гостя багато треба* (УП-Н, 1993: 522), тих, які не знають міри, напр.: *Сиділи до сії неділі!* (УП-Н, 1993: 523). Про невдячних гостей, що засуджують господарів, говорять так: *Їх гудьмо и в них будьмо; Коломию гудьмо, а в Коломії будьмо; Стародавнє місто при Пруті, нині обводове* (УП-Н, 1993: 522). Ідеться про характер зустрічі непроханих гостей, змодельовано можливі типи поведінки, що вербалізується із застосуванням гумору, жартівливої чи іронічної тональності, часом глузливої, напр.: *Де не просять, там києм виносять* (УП-Н, 1993: 521); *Незваному гостю місце за дверми* (Там само); *Прийшли непрохані, то й підем некохані. ...неметені, підем нескребені; Пришов непроханий піде недякуваний; Пришов незван, пошов неслан;*

Як пришов незваний, так и йди неотсиланий ...непросений ...недякувані (Там само); Принесе біс кума – та не буде ложки; Прийде кумець на обідець, а ложки не буде (УП-Н, 1993: 522); Який гість, така єму й чість (Там само); Сяде курка й без поклада (Там само); Сідайте – на чім стоїте (Там само); Просимо їсти, та нігде сісти (Там само); Є що и їсти и пити, є по чому и походити, тільки ні на чому гаразд гостей посадити; Єсть що їсти, та ні на чім сісти (Там само); Знають гості й самі, що вони нудні, – ато чого б вони калантарили ('проти клекоту збитного') (Там само); Посидять-посидять, та й далі підуть (Там само); Бери, чорте, гостя, а музику посла (Там само); З ложкою – до стола, на дурницю – до села (Там само); Гарні (або: О, любі та милі) гості, та в двері не потовпляця (Там само); Шануйся, як вон ведуть (Там само); Прошу на виступці (Там само); Ото Бог, а то (!) порог. (!); Оттут Бог, а тут порог (Там само); Пороги оббивати ...одбивати ...перебивати (Там само); Дарма верба, що груш нема – нехай и не родять; не бувають гості – нехай и не ходять (Там само); ХЛБ та СЛБ! – Їмо та свій! – ...а ти в порога постій. ...А ти не маєш, то Теща жива! (УП-Н, 1993: 524). Вербалізовано й реакцію гостей на непривітливих, незичливих господарів, напр.: Так просили, так не пускали!.. – Куди? – В хату!; Прохали, та в хату не пускали; Так нас не пускали – до хати... а так приймали, так приймали – все з стола ...та ми посиділи на покуті – знадвору – та й додому пішли (УП-Н, 1993: 522); Положили Савку на голу лавку – 'як хто жалкуєця, що погано витали, то так жартують' (Там само).

Система паремій вербалізує традиційні підходи до прийому гостей, напр.: Аби з чим-небудь за стіл завести, а зза стола й сами вийдуть (УП-Н, 1993: 523); Щоб було на горілку й на тарілку (Там само); У багацтво не вдаряє, а чим має, тім витає; Чужий лоб скубиши, треба й свого наставити (Там само); Гість лави не засидить, ліжка не заложить (Там само); Гість – невільник. ...ляже, хоч у перину положить ...як невільник: де посадять, там и сидить (Там само); Де чують, там и ночують (УП-Н, 1993: 524). Удячний гість скаже: Хоч не нагодували, аби запрохали (УП-Н, 1993: 522). Гості повинні приходити у відповідний час: Гарні гості, та не в пору (УП-Н, 1993: 519). Деякі господарі раді гостям, оскільки мають можливість разом з ними добре поїсти, напр.: Як би він прийшов, то й борщу не треба (УП-Н, 1993: 518); Коли б дав Бог гостя, то б и ми поживились коло гостей; Принеси, Бог,

гостя, то и ми напнемоя; Дай, Боже, гостя в дім, то и я напоюсь при нім; Нанеси Бог гостя, то й хазяїну добре; За гостями та й нам добре (Там само). У стосунках між гостями й господарями діють загальні правила поведінки, мотивовані чинником віддзеркалення ситуацій, порівн.: *Як дома пироги, то й в гостях пироги* (УП-Н, 1993: 523); *Коли сусід, як мідь, тоді проси єго на обід* (Там само); *Меже людьми треба бути людьми* (УП-Н, 1993: 518); *З головою не жить, а з добрими людьми* (Там само); *Риба з рибою живе, а люде з людьми* (Там само). Про людей, що люблять ходити в гості, а до себе не запрошують говорять так: *Будемо гоститися: то у вас, то в тебе* (Там само), а про тих, які не ходять в гості, – *Забувсь, відкіля и двері відчиняюця* (Там само); про тих, хто швидко збирається в гості, жартують: *Запряжу бугая: куди люде, туди й я; ...запряжу я другого, сідай, жінко небого* (Там само). Одиначними є приклади евфемізмів-прокльонів щодо хазяїв, які були, очевидно, не зовсім гостинними, – побажання смерті, напр.: *Нехай до єго піп з кадилом прийде, а не я* (УП-Н, 1993: 522).

Паремії, що презентують концепт ПОДОРОЖ, розміщені, як зауважувалося, й поза межами тематичних розділів «Мандрівочка», «Дорога», «Шлях», «Гість» у текстовому просторі збірки. Зокрема в дискурсивному просторі розглядуваної паремійної збірки містяться такі прислів'я, які презентують смерть як дорогу до Бога, своєрідну мандрівку, останню подорож людини щодо переміщення її в потойбіччя, оскільки українці – глибоко релігійні люди й живуть з вірою, шанують час останньої подорожі людини до Господа, що закріплено в їхній ментальності, порівн.: *Від серця до Бога навпростець дорога* (УП-Н, 1993: 42); *Від серця до неба шляха не треба* (Там само); *До Бога важкий шлях, а до некла прямесенький* (УП-Н, 1993: 46). Ідеться й про те, що віра в Господа допомагає козакам у їхніх мандрівках: *Козак у дорозі, а надія в Бозі* (УП-Н, 1993: 75). Порівн. також: 'Яка б не була дорога, однак, якщо людина згрішила, то її Господь покарає і на рівній і гладкій дорозі – нічого не врятує', напр.: *Скоро їх Бог скарає на гладкій дорозі* (УП-Н, 1993: 207).

Коли хтось сам подорожує, зокрема вночі й у темному лісі, то таку ситуацію окреслює діалогічна паремія: *А де ви тоді були, як Ісус Христос на Йордані христивсь? – кажуть на вовків, як здибають їх у лісі: вовки й повтікають*; *Сам Ісус Христос йде попереду, а я за Ісусом Христом. Позаду; Що Ісусу Христу попереду, то мені позаду.*

Мати казала: Не бійсь, куди йдеши! скажи молитву цю, та й не бійсь! (УП-Н, 1993: 49–50).

Про смерть як останню путь, неминучий шлях, який пройде кожний: *Смерть – неминушююя дорога* (УП-Н, 1993: 369); *Нехай мруть, та нам дорогу трутть; ...а ми сухарів насушим, та й за ними рушим* (УП-Н, 1993: 371).

Зафіксовані в пареміях і деякі забобони, табу, що стосуються подорожі: *Боїця, щоб єму заєць дороги не перебіг; З порожніми відрами; Уповні перейшла* (УП-Н, 1993: 51); *Щоб не трапилось лихо, як хтось перейде дорогу, або стріне: перев'язують пояс на сороці узлом назад; а коли чоловік іде – кидає під колесо цурупалок, переїжджа его, и потім, розламавши, шипуряють назад* (УП-Н, 1993: 584).

Звернено увагу на сни, що віщують гостей, стосуються подорожі: *Як сниця бійка, то хтось приб'єця* ('приїде в гості') (УП-Н, 1993: 51), заборони, що пов'язані з релігією: *В Великім пості не ходи в гості* (УП-Н, 1993: 63).

У пареміях вербалізовано загалом прихильне, як зауважувалося вище, ставлення українців до подорожей, оскільки за їх допомогою можна пізнати світ, напр.: *Широкий світ* (УП-Н, 1993: 56); *Глянеш по Божому світу!* (Там само); *Ніхто не знає о Божім світі* (Там само); *Кілько світа, тільки й дива* (Там само); *Хто в світі не бував, той и дива не видав ...той чуда й дива не видав* (Там само); *У Бога світа багацько* (Там само); *Початок и не можна знать, відкіля узявся* (Там само); *Ніхто не може світа пережити* (Там само); *Піду, куди очі; Куди очі понесуть* (Там само); *Піду світ за очі; Припадає світ за очі йти; Тра йти в світ за очі; Йти світ за очима; Світ за очима поїду* (УП-Н, 1993: 206); *Вільному воля ...ходячому путь* (УП-Н, 1993: 241); *В дорозі и батько брат* (УП-Н, 1993: 611). Існує й жартівливе примовляння щодо прагнення "пуститися" в дорогу, хоча б недалеко: *У неділю по шевлію, в понеділок по барвінок, а в вівторок снопів сорок, а в середу по череду, а в четвер по щавель, а в п'ятницю по дяглицю, у суботу на роботу – 'це так літом радісно шукають причини піти в путь'* (УП-Н, 1993: 613).

Мандрівка омовлена й у дитячих примовляннях, напр.: *Гусі, гусі! зав'яжу вам дорогу, щоб не втрапили додому* ('дівора на летучих диких гусей'); *Гусі, гусі! колесом, червоним поясом!* ('щоб то дикі гуси, почувши їх, закрутилися на однім місці'); *Патна дорога* ('як одлітають гуси дикі вьосени')! Подано типове для українців побажання перед

подорожжю: *Путем дорога!* (УП-Н, 1993: 51). А ще жартівливо вказано на умовні маршрути подорожувальників: *З нудьги та поїдемо в Деньги (село) ...а з Богом – хоч за море* (Час. 1859 р. № 6) (УП-Н, 1993: 619).

Народ вербалізував зауваги щодо перешкод у подорожі, дорозі: не годиться пускатися в путь у нетверезому стані – *Далеко паяному до Києва!* (УП-Н, 1993: 260); засуджується поведінка, коли неправильно вказується дорога, напр.: *Показує дорогу, а сам в болото лізе* (УП-Н, 1993: 45). Наголошується, що потрібно знати в дорозі, якими правилами керуватися: *В притузі треба знать усячину и дороги щоб не питаться* (УП-Н, 1993: 276); *Пошовши в мир, приймай и тістом* (УП-Н, 1993: 276); *Голова задумала, а ноги несуть* (Там само); *Куди голова задумала, то туди й ноги несуть; За дурною головою нема ногам упокою ...та й ногам лихо ...рукам и ногам біда; Через дурний розум ногам лихо; За дурної голови ногам біда* (УП-Н, 1993: 310); *Шануй батька та Бога – буде тобі всюди дорога* (УП-Н, 1993: 415); *Ворога не гніви: напій, накорми и на дорогу хліба-соли дай* (УП-Н, 1993: 424); *Хоч йду в гостину, то беру хліб в торбину; Йдеш на 'дин день, а хліба бери на тиждень* (УП-Н, 1993: 442); *Не доходя минаючи* (УП-Н, 1993: 349); *У ржі, на межі, на кривій березі; Судую-тудою поза вколицею; Из Черепівки та на Нову греблю* (Там само); *Де Рим, де Крим; Де Крим, де Рим, де попова груша! ...Рим, а де Балабанівка; На трапку. Де ніж? – На трапку! «Як хто не зна сего трапка и запита»: На якому трапку? – Де трапиця!; Но я. Побіг рябою (білою, холодною, гострою и д.) дорожкою. «Як питають», да (що-там), «и скажуть», і воно рябе, холодне и д.; Чи не бачив вола? – Якого? – Рябого* (УП-Н, 1993: 350); *В дорозі, у гостині, памятай о худобині* (УП-Н, 1993: 453) – укотре вказується на дбайливе ставлення до коня, особливо в дорозі, його користь, напр.: *Малеваним (гарним) конем не далеко вїдеш* (УП-Н, 1993: 252); *На своїм коню, як хочеш, їдеш* (УП-Н, 1993: 429); *Не наш кінь, не наш віз, не нам и їздити* (Там само); *Як сів на коня, то й доля (або: мати) моя* (УП-Н, 1993: 619).

Іронія зафіксована щодо характеристики походу С. Потоцького, порівн.: *Бідний, бідний пане Степане! Не попав, небоже, на Запороже, не найшов гаразд шляху* (Степанові Потоцькому, Що пропав в січі з Хмельницьким на Жовтих Водах) (УП-Н, 1993: 69).

Народ вербалізує такий мовленнєвий жанр, як заборона, що стосується мандрівки, способу подорожі та ін. Такі паремії мають

заперечну форму й включають порівняльні конструкції: *Не волочися, як Борисів бик* (УП-Н, 1993: 485); *Не волочися, як Хведькова корова* (Там само); *Не волочися, як солоний заєць* (Там само); а також мовленнєвий жанр дорікання: *Заїхав за Дунай, та й додому не думай* (УП-Н, 1993: 71).

Фіксується в народній пам'яті невдала подорож: *Отак чумак до-чумаковався* (УП-Н, 1993: 116); *Чхали, чхали, та на степену и ночували* ('не доїхали') (УП-Н, 1993: 119). Іронізують над москалями: *Невже б то москаль та дороги не знав? кума питає!* (УП-Н, 1993: 74).

Кращими подорожувальниками вважаються українські козаки, яких порівнюють з голубами, порівн.: *Козак, як голуб: знявся, та й полинув... голуб: куди ні прилितить, там и пристане* (УП-Н, 1993: 75). Відомо, що голуби мають здатність відлітати, але завжди повертаються додому.

Вербалізується система виміру дороги, що презентує національно марковані концепти, порівн.: *Миля козацька* ('довга') (УП-Н, 1993: 349); *Як на воловий рик* ('міра далині'); *Як штихом докинуть* ('близько так') (УП-Н, 1993: 349); *Ой далеко-далеко до города Київва, а від Київва аж до Полтави, а з Полтави аж до Варшави* (УП-Н, 1993: 618); *Не баче сліпець, де шляхові кінець; а як захоче, зайде, море перескочє, край світа знайде ...сліпець, де світові кінець; на розум зайде, край світа знайде* (УП-Н, 1993: 619).

Вербалізовано й комунікативні тактики подорожувальників, про що йшлося вище, порівн.: *На кінці язика ...де нові ворота и собака рябий... собака рябий, погреб у яму впав; У кінці язика можна допитацьця хоч куда* (УП-Н, 1993: 624); *Мьяковбасало* – 'так відгадував Циган, як подорожній чоловік сказав єму, що він дасть їсти, але перш нехай вгадає, що у єго в мішку' (Там само).

Паремії, що містяться поза виокремленими рубриками «Мандрівочка», «Дорога», «Шлях», «Гість», як бачимо, також вербалізують різні параметри подорожі та всього, що з нею пов'язане.

Висновки

У результаті проведеного дослідження продемонстровано, що збірка паремій, укладена М. Номисом, належить до унікальних зразків українського паремійного матеріалу, на основі аналізу якого можна зробити висновки щодо духовної культури українського

народу, тих чи тих явищ української національної культури, простежити своєрідність фіксації в паремійному дискурсі народної моралі.

Показано, що концепт ПОДОРОЖ зафіксований у кількох рубриках (тематичних мікрогрупах) проаналізованої збірки, зокрема це «Мандрівочка», «Дорога», «Шлях», «Гість», однак паремії, що презентують концепт ПОДОРОЖ, містяться і в інших тематичних рубриках, дискурсивному просторі збірки загалом.

Простежено, що концепт ПОДОРОЖ вербалізовано за допомогою субконцептів МАНДРІВОЧКА (МАНДРІВКА), ДОРОГА, ШЛЯХ, ПУТЬ, ПОХІД, що можуть бути презентовані й експліцитно, й імпліцитно. На жаль, М. Номис рідко подавав значення паремій чи тлумачив їхнє прагматичне наповнення, що було показано в тексті статті. Виявлено також вербалізовані діалоги, характерні для ситуації подорожі, а також комунікації, яка виникає між господарем і гостем.

З'ясовано, що зазначений концепт пов'язаний з низкою забобів, вірувань, міфів та виражається за допомогою евфемізації чи табуїзації.

Констатовано, що паремії вербалізовано у вигляді низки мовленневих жанрів, зокрема побажання, вітання чи прощання, запрошення, застереження, докору та ін. Ідеться про мовлення не лише дорослих, але й дітей. Інколи фіксуються гендерні опозиції подорожувальник – подорожувальниця, що вказує на шану українців до жінки. Часто омовлюється жартівлива, глузлива чи іронійна комунікативна тональність, вияв емоцій, що характерно для ментальності українців. Вербалізована й любов до природи, шанобливе ставлення до Бога: українців презентовано як щирих християн, які вірять у потойбічне життя й сакралізують останній путь (подорож) людини.

З огляду на постулати лінгвоаксіології, простежуємо амбівалентність оцінки: українці люблять подорожувати, однак знають про труднощі, які чекають під час подорожі, тому й уважають, що не кожна подорож може мати позитивні наслідки. Омовлюється і позитивна, і негативна оцінка. Найкращими мандрівниками вважаються українські козаки.

Перспективу цієї наукової розвідки вбачаємо в необхідності проаналізувати інші паремійні словники з огляду на своєрідність відображення в них концепту ПОДОРОЖ.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Архангельская, А. М.** (2015). Семантика ДОРОГИ во фразеологии славянских языков: соотношение сакрального и профанного. *Opera Slavica*, 25 (4), 3–17.
2. **Бондар, Т. Г.** (2005). Репрезентація концепту “дорога” в українських та російських прислів'ях та приказках. *Слов'янський збірник*, 11, 110–116.
3. **Грінченко, Б.** (1924). *Словарь української мови*. (Т. 2: О-Я). Берлін: Українське Слово.
4. **Довга лоза.** *Весела абетка*. Узято з http://abetka.ukrlife.org/g_smyk.htm.
5. **Запорожченко, Ю.** (2009). Концепт подорожі в сучасному постмодерністському тексті (Ю. Андрухович, А. Стасюк). *Слово і час*, 7, 11–18.
6. **Каратєєва, Г. М.** (2008). Текстовий концепт подорож у французькій постмодерністській прозі (на матеріалі творів Ле Клезіо). (Дис. ... канд. філол. наук). Київ: Київ. нац. лінгв. ун-т.
7. **Кожуховська, Ю. В.** (2014). Передумови формування концепту ПОДОРОЖ у новогрецькій поезії 20 сторіччя. *Мовні і концептуальні картини світу*, 50 (1), 385–390.
8. **Колонюк, С. М.** (2021). Вербалізація концепту «дорога» в українській лінгвокультурі (на матеріалі «Галицько-руських народних приповідок» І. Франка). *Българска украинистика* (с. 125–132). Софія: Ун-тско изд-во «Св. Климент Охридски».
9. **Колонюк, С. М.** (2021). Етнолінгвокультурний концепт ПОДОРОЖ: історія вивчення. *The XVII International Scientific and Practical Conference «Multidisciplinary academic notes. Theory, methodology and practice»* (pp. 807–810). Токуо.
10. **Колонюк, С. М.** (2022). Ціннісний складник концепту подорож / англ. *journey* в англійській пареміології. *Лінгвокомп'ютерні дослідження*, 15, 39–42.
11. **Космеда, Т. А.** (2004). Концепт “дума”, “думка” в українському мовленні крізь призму аксіологічної прагмалінгвістики. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія філологічна*, 34 (1), 367–372.
12. **Космеда, Т. А.** (2017). Передмова. У Космеда, Т., Гоменюк, О., & Осіпова, Т. *Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки* (с. 5–30). Познань-Харків: Коло (м. Дрогобич).
13. **Ляховин, О. Б.** (2011). Концептосфера подорож в українському, російському та німецькому паремійному фонді. *Лінгвістичні дослідження*, 32, 75–79.
14. **Москальчук, А.** (2015). Концепт *дорога* у структурі художньої картини світу В. Шевчука: традиційні та індивідуально-авторські складники. *Синопис: текст, контекст, медіа*, 3. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2015_3_14.
15. **Номис, М.** (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Київ: Либідь.
16. **Пальчевська, О. С.** (2006). *Концепт ШЛЯХ в англійській, французькій та українській мовах: лінгвокогнітивний та етнолінгвістичний ракурси*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Донецьк: ДНУ.
17. **Радзівська, Т. В.** (1997). Концепт *шляху* в українській мові: поєднання ідей простору і руху. *Мовознавство*, 4–5, 17–27.
18. **Сердунич, Л.** Українське літочислення. Дні тижня. *Весела абетка*. Узято з http://abetka.ukrlife.org/time_ua.html.

REFERENCES

1. **Arhangel'skaja, A. M.** (2015). Semantika DOROGI vo frazeologii slavjanskih jazykov: sootnoshenie sakral'nogo i profannogo [The semantics of the ROAD in the Slavic languages phraseology: the ratio of sacred and profane]. *Opera Slavica*, 25 (4), 3–17 [in Russian].
2. **Bondar, T. H.** (2005). Rezentatsiia kontseptu “doroha” v ukrainskykh ta rosiiskyykh prysliviakh ta prykazkakh. [Representation of the “road” concept in Ukrainian and Russian proverbs and sayings]. *Slovianskyi zbirnyk – Slavic collection*, 11, 110–116 [in Ukrainian].
3. **Hrinchenko, B.** (1924). *Slovar ukrainskoi movy* [Dictionary of the

- Ukrainian language*. (Vol. 2: O-Ya). Berlin: Ukrainske Slovo [in Ukrainian]. 4. **Dovha** loza [Long Vine]. *Vesela abetka – Cheerful alphabet*. Retrieved from http://abetka.ukrlife.org/g_smyk.htm [in Ukrainian]. 5. **Zaporozhchenko, Yu.** (2009). Kontsept *podorozhi* v suchasnomu postmodernistskomu teksti (Iu. Andrukhovych, A. Stasiuk). [The concept of *travel* in a modern postmodern text (Y. Andruhovych, A. Stasyuk)]. *Slovo i chas – Word and time* [in Ukrainian]. 6. **Karatieieva, H. M.** (2008). Tekstovyi kontsept “podorozh” u frantsuzkii postmodernistskii prozi (na materiali tvoriv Le Klezio) [The textual concept of “travel” in French postmodern prose (based on Le Clezio’s works)]. *Candidate’s thesis*. Kyiv: Kyiv. nats. linhv. un-t [in Ukrainian]. 7. **Kozhukhovska, Yu. V.** (2014). Peredumovy formuvannia kontseptu PODOROZH u novohretskaa poezii 20 storichchia [Formation grounds of the JOURNEY concept in modern Greek 20-th century poetry]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu – Linguistic and conceptual worldviews*, 50 (1), 385–390 [in Ukrainian]. 8. **Koloniuk, S. M.** (2021). Verbalizatsiia kontseptu “doroha” v ukrainskii linhvokulturi (na materialii «Halysko-ruskykh narodnykh pryvovidok» I. Franka) [Verbalization of the ROAD concept in Ukrainian linguistic culture (based on «Galician-Russian folk tales» by I. Franko)]. *Bølharska ukraynystyka – Bulgarian Ukrainian Studies* (pp. 125–132). Sofia: Un-tsko yzstvo «Sv. Klyment Okhrydsky» [in Ukrainian]. 9. **Koloniuk, S. M.** (2021). Etnolinhvokulturnyi kontsept PODOROZH: istoriia vyvchennia [Ethno-linguistic-cultural concept of JOURNEY: history of study]. *The XVII International Scientific and Practical Conference «Multidisciplinary academic notes. Theory, methodology and practice»* (pp. 807–810). Tokyo [in Ukrainian]. 10. **Koloniuk, S. M.** (2022). Tsinnisnyi skladnyk kontseptu *podorozh* / anhli. *journey* v anhliiskii paremiologii [A valuable component of the *travel* concept / eng. *journey* in English paremiology] *Linhvokompiuterni doslidzhennia – Linguistic computer research*, 15, 39–42 [in Ukrainian]. 11. **Kosmeda, T. A.** (2004). Kontsept *duma, dumka* v ukrainskomu movlenni kriz pryзму aksiolohichnoi prahmalinhvistyky [The concept of *thought, opinion* in Ukrainian speech through the prism of axiological pragmalinguistics]. *Visnyk Lviv. un-tu. Serii Filolohichna – Bulletin of Lviv University. Philological series*, 34 (1), 367–372 [in Ukrainian]. 12. **Kosmeda, T. A.** (2017). Peredmova [Preface]. In Kosmeda, T., Homeniuk, O., & Osipova, T. *Korotkyi ukrainsko-polskyi slovnyk ustalenykh vyraziv: ekvivalenty slova, frazeolohizmy, pryslivia ta prykazky – Short Ukrainian-Polish dictionary of stable expressions: word equivalents, phraseological units, proverbs and sayings* (pp. 5–30). Poznan-Kharkiv: Kolo (Drohobych) [in Ukrainian]. 13. **Liakhovyn, O. B.** (2011). Kontseptosfera *podorozh* v ukrainskomu, rosiiskomu ta nimetskomu paremiinomu fondi [The concept sphere is a *journey* in the Ukrainian, Russian and German paremiological fund]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic studies*, 32, 75–79 [in Ukrainian]. 14. **Moskalchuk, A.** (2015). Kontsept *doroha* u strukturi khudozhnoi kartyny svitu V. Shevchuka: tradytsiini ta individualno-avtorski skladnyky [The concept of the *road* in the structure of V. Shevchuk’s artistic worldview: traditional and individually authored components]. *Synopsis: tekst, kontekst, media Synopsis: text, context, media*, 3. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2015_3_14 [in Ukrainian]. 15. **Nomys, M.** (1993). *Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe [Ukrainian sayings, proverbs and so on]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]. 16. **Palchevska, O. S.** (2006). Kontsept SHLIAKH v anhliiskii, frantsuzkii ta ukrainskii movakh: linhvokohnityvnyi ta etnolinhvistychnyi rakursy [The concept of WAY in English, French and Ukrainian languages: linguocognitive and ethnolinguistic perspectives]. *Extended abstract of candidate’s thesis* [in Ukrainian]. 17. **Radzievska, T. V.** (1997). Kontsept *shliakhu*

v ukrainiiskii movi: poiednannia idei prostoru i rukhu [The concept of ROAD in the Ukrainian language: a combination of space and movement ideas]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 4–5, 17–27 [in Ukrainian]. 18. **Serdunych, L.** Ukrainske litchyslennia. Dni tyzhnia [Ukrainian chronology. Days of the week]. Retrieved from http://abetka.ukrlife.org/time_ua.html [in Ukrainian].

Колонюк Сергій Миколайович – аспірант кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; пров. Жуковського, 8, м. Вінниця, 21032, Україна.

Tel.: +38(067)9695333

E-mail: kolonyuk777@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5010-4957>

Koloniuk Serhii Mykolaiovych – Master Student, Postgraduate Student at the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature, Vasyl Stus Donetsk National University; 8 Zhukovsky Lane, Vinnytsia, 21032, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14 липня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Колонюк С. М. Вербалізація концепту *МАНДРІВКА (ПОДОРОЖ)* (на матеріалі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше», укладеної М. Номисом). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 31–51. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.03>

APA: Колонюк, С. М. (2023). Вербалізація концепту *МАНДРІВКА (ПОДОРОЖ)* (на матеріалі збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше», укладеної М. Номисом). *Лінгвістичні дослідження*, 59, 31–51. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.03>

УПЛИВ АНГЛІЗМІВ НА РОЗВИТОК ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто місце англійськомовних запозичень у розвитку лексичної системи сучасної української мови. З'ясовано, що функціонування надходжень з англійської мови має потужний вплив на лексико-семантичну систему української мови, що проявляється в розширенні її словникового обшару, процесах неологізації, семантико-стилістичних трансформаціях, зниженні продуктивності деяких питомих лексем, які вибудували парадигматичні зв'язки з новозапозиченими одиницями. Схарактеризовано нерівномірну продуктивність функціонування англійськомовних запозичень у різних дискурсах, тематичних групах і терміносистемах. Обґрунтовано використання поміркованого, урегульованого й виваженого підходу до вживання англійськомовних запозичень.

Ключові слова: запозичення, англiзм, лексична система, семантична адаптація, неологізація, семантична трансформація, лінгвоекологія.

Pavlova I. The impact of anglicisms on the development of lexical system of the modern Ukrainian language. *The article contains the exploration of the role of English borrowings in the evolution of the contemporary Ukrainian language's lexical system. The research reveals a profound influence the functioning of English lexical borrowings exerts on the Ukrainian lexical system, which is evidenced by its word stock expansion, neologism creation, semantic and semantic-stylistic transformations, migration of certain units between active and passive vocabulary, decreased productivity of some proper Ukrainian lexemes that have formed paradigmatic relationships with newly borrowed units, etc.*

The article highlights anglicisms' crucial role in enriching the word-stock of the Ukrainian language through borrowing and neologism formation. The primary methods of neologism creation involving English etymons are exemplified (including affixation, compounding, blending, etc.).

Changes in the semantic structure of borrowed units are viewed as part of their lexical and semantic adaptation. It has been demonstrated that semantic-stylistic transformations of anglicisms can lead to the migration of certain units between common and peripheral lexicons (the latter encompasses barbarisms, slangisms, colloquialisms, jargons, terms, etc.).

The article analyzes uneven productivity of English borrowings across various discourses, thematic groups, and terminological systems. Specifically, discourses where the studied units are most prominent include internet communication, digital and computer technology, as well as mass media.

The adverse impact of anglicisms on the productivity of their proper Ukrainian equivalents is underscored. The article addresses concerns related to lexical norm violations and the linguistic ecological problem of overloading the Ukrainian language with foreign elements. Thus, it advocates a balanced, well-regulated, and justified approach to using English borrowings.

Key words: *borrowing, anglicism, lexical system, semantic adaptation, neologism, semantic transformation, lingual ecology.*

Вступ

Запозичення завжди були продуктивним джерелом лексичної новачії та поповнення словникового складу української мови. Динаміка впливу чужомовних надходжень на її лексичний склад є, проте, нерівномірною та має свої особливості на різних етапах розвою мови. Сучасний часовий проміжок розвитку лексичної системи української мови позначений інтенсифікацією процесів запозичення. Це пов'язано з потужним впливом інтеграції, коли «тенденція до глобалізації в рідній мові має і негативні сторони, оскільки не всі нові вхождения є виправданими з погляду структури української мови та її нормативних, стилістичних і культуромовних засад» (Стишов, 2012: 409). Домінантним донором лексичних надходжень під час такого процесу є саме англійська мова, що пояснюємо низкою екстралінгвальних чинників, зокрема панівним політико-економічним становищем англійськомовних країн, їхніми здобутками у сфері науки, техніки, культури, а також престижністю цієї мови тощо. Відтак, вивчення впливу англійськомовних лексичних запозичень на лексико-семантичну систему української мови нині набуває неабиякої значущості.

Запозичення з англійської та інших мов є плідною сферою дослідження для українських лінгвістів. Роль англійзмів у лексичній системі сучасної української мови висвітлюють О. С. Стишов (Стишов, 2005; Стишов, 2012), Л. М. Архипенко (Архипенко, 2005), М. В. Григоренко (Григоренко, 2014), Л. П. Кислюк (Кислюк, 2006) та ін. Особливості лексико-семантичної адаптації англійзмів на українському мовному ґрунті аналізують Л. М. Архипенко (Архипенко, 2005), І. О. Коробова (Коробова, 2017), Н. О. Попова (Попова, 2005) й інші дослідники. О. С. Дьолог (Дьолог, 2007), Т. С. Шинкар, Т. М. Левченко та Т. В. Чубань, зосібна, розглядають проблему активного функціонування англійськомовних запозичень з точки зору лінгвоєкології та застерігають

від невинного використання цих одиниць: «Експансія англіцизмів в українській мові перших двох десятиліть ХХІ ст. створює негативну мовну ситуацію, яку вважаємо соціально небезпечною, адже вона формує лінгвоекотологічні порушення і сприяє вербальній агресії» (Шинкар, Левченко, & Чубань, 2022: 70). У колі наукових зацікавлень українців перебувають також терміни англійського походження та деякі інші аспекти запозичень (Кислюк, 2006). Незважаючи на багатовимірне опрацювання питань функціонування англізмів у сучасній українській мові, проблема впливу означених одиниць на її лексичну систему перебуває в полі пильної уваги лінгвістів, що й визначає актуальність пропонованої розвідки.

Метою статті є з'ясування місця англійськомовних запозичень у лексичній системі сучасної української літературної мови й особливостей впливу англізмів на динаміку її розвитку. Повноцінна реалізація окресленої мети вимагає виконання таких завдань: 1) уточнити провідні шляхи інтегрування англійськомовних одиниць до лексичної системи української мови; 2) окреслити функційну активність англійськомовних запозичень у різних дискурсах; 3) випрацювати зважений підхід до вживання англізмів у сучасній українській мові.

Методи дослідження

Для досягнення запланованої мети послуговувалися такими методами дослідження: *описовий* (під час вивчення лексико-семантичних груп англізмів); *статистичний* (для аналізу рівня функційної активності окремих підгруп). Застосовано також метод *синтезу* (аби підсумувати показники статистичної добірки й запропонувати зважений підхід до застосування одиниць указаного зразка).

Виклад основного матеріалу

Лексичний рівень мови завжди найчутливіше реагує на зміни в соціумі. Глобалізаційні процеси, диджиталізація, активізація міжнародної співпраці й орієнтація українського суспільства на європейський спосіб життя впотужнюють і так значний вплив чужомовних одиниць на лексичну систему української мови. Це спостерігаємо передовсім у розширенні словникового фонду завдяки надходженню англійськомовних запозичень, утворенню неологізмів за участю англійських етимонів, трансформаціям усередині семантичної структури англізмів, міграції запозичень між активним словником

і лексичною периферією, зміні співвідношення вживання цих одиниць та їхніх питомих еквівалентів, нерівномірній актуалізації англiзмiв у межах рiзних дискурсiв, термiносистем, тематичних груп тощо.

На сьогодні словниковий склад сучасної української мови активно поповнюють лексемами англійського походження. За рiзними пiдрахунками, питома вага англiзмiв становить вiд 75 % до 80 % серед усiх запозичень у сучасній українській мові (Стишов, 2005: 251). Питанню лексикографiчної фiксацiї чужомовних одиниць, зокрема й англiзмiв, присвячено роботи таких науковцiв, як С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута (Морозов, & Шкарапута, 2000), С. П. Бибики, Г. М. Сюта (Бибики, & Сюта, 2006) та iн. Iнтенсифiкацiя надходження англійськомовних лексем до сучасної української мови породжує потребу в укладанні новiтнiх словникiв англiзмiв з урахуванням реального потенцiалу цих лексем щодо функцiювання в лексичній системі нашої мови.

М. В. Григоренко виокремлює шість хвиль надходження англiзмiв до української мови: 1) XVI–XVII ст. (*флот, лорд, сер*); 2) початок XVIII ст. (*бiль, бриг, рейд*); 3) 20-тi рр. XIX ст. (*фут, ярд, пенс*); 4) 20-тi рр. XX столiття (*тролейбус, футбол, лейборист*); 5) 90-тi рр. XX ст. (*клин, скейт*); 6) сучасний перiод (*меседж, пiтчинг, wow-фактор*) (Григоренко, 2014: 256–257). Порiвняно з iншими iсторичними перiодами етап сучася вирiзняється “бумом запозичення”, адже швидкiсть та обсяг поповнення лексичної системи англiзмами набагато перевищує цi показники на попереднiх етапах.

Незважаючи на окресленi вище процеси, лексична система української мови повністю засвоїла лише частину сучасних одиниць. Як зазначає Л. М. Архипенко, iснує три етапи асимiляцiї англійськомовних запозичень на лексичному рiвнi: початковий, поглиблений та етап повного засвоєння (Архипенко, 2005: 63). На першому етапi лексема функцiює в мові як варваризм i має виразнi ознаки “чужомовностi”. Семантичнi характеристики можуть iнколи варiюватися, породжуючи необхiднiсть експлiкованого пояснення семантики (*ей-чар, лолспiк, фоловер, тамбнейл*). На поглибленому етапi лексичної адаптацiї семантичнi характеристики запозиченої одиницi стають виразними, що нiвелює необхiднiсть пояснень (*ресепшен, фастфуд, секондгенд, фотошоп*). Етап повного засвоєння характеризує поява нових семантичних трансформацiй на ґрунті мови-реципiєнта.

Основними типами змін семантичної структури англiзмiв в українській мові на завершальному етапі асиміляції є розширення / звуження семантичної структури, а також якісні трансформації денотативного чи конотативного складника значення. Слово *кілер*, наприклад, звузило в українській мові свою семантику до значення 'найманий убивця'. Натомість у англійській мові лексема *killer* означає будь-якого вбивцю або неприємну річ. Англiзм *арт* розширив свою семантичну структуру завдяки метонімічному перенесенню значення: іменник *art* функціє в мові-донорі лише як абстрактний іменник зі значенням 'мистецтво', а в українській мові він набув значення 'витвір мистецтва'. Запозичення *треш* змінило своє первинне денотативне значення 'сміття' на 'нісенітниця' або 'жахіття', хоча етимон *trash* не вживають носії англійської мови саме в такому значенні. Лексему *піар* в українських реаліях почали вживати з негативним конотативним забарвленням одночасно з нейтральним етимonom *PR*. Крім цього, на етапі повного засвоєння англiзм може ставати джерелом гібридних неологізмів, що поєднують у собі як чужомовні, так і питомі елементи (онлайн-вечірка, VIP-квиток, галушка-фест).

Процеси неологізації за участю питомих та англійських етимонів можуть мати як загальнономовний, так і оказіональний характер. До загальнономовних гібридних новотворів зараховуємо *смартгодинник*, *онлайн-користувач*, *вебпосилання*, *таргет-реклама*. Прикладами оказіональних лексем англійського походження є *інста-слава*, *фейкування*, *жаболіфтинг*, *крейзі-бабця*. Серед способів утворення неологізмів на базі англійськомовних запозичень виокремлюють афіксацію (*недогуглити*, *гайпнути*, *брейкдансерка*), основоскладання (*бітломанія*, *шопоголік*, *криптомахінація*), словоскладання (*фейк-новини*, *бізнес-гра*, *зум-побачення*), телескопію (*прихватизація*, *криптенета*, *ковідіотка*) тощо.

Ще одним важливим явищем є міграція деяких запозичених одиниць між загальноновживаною лексикою та периферією, супроводжувана низкою лексико-стилістичних трансформацій. Одиниці можуть підвищувати або знижувати свій реєстр, переходити з категорій лексики обмеженого вжитку (жаргонізмів, сленгізмів, колоквіалізмів, варваризмів, екзотизмів, термінів тощо) до нейтральної загальноновживаної лексики й навпаки. Найчастіше відбувається міграція лексичних одиниць від периферії до активного словника, аніж навпаки. Такі,

зокрема, англiзми, як *релiз*, *бойфренд*, *тинейджер*, *рiелтор*, *трейдинг* належали до категорiї варваризмiв на початкових етапах лексико-семантичного засвоєння, проте зараз вони перебувають у складi активного словника. Деякi запозичення спершу функцiювали як одиницi зниженого регiстру, а потiм поступово перейшли до загальноживаної лексики, що супроводжувалося змiною відповідного стилістичного забарвлення на нейтральне, наприклад: *лейбл*, *диджей*, *скейтборд*, *геймер*, *лузер* тощо. Водночас можливим є перехiд від лексики високого регiстру, зокрема термiнiв, до активного словника. Наприклад, слова *файл*, *Інтернет*, *вебсайт* спершу функцiювали лише в складi ІТ-термiнологiї, а лексеми *дрон*, *тюнер*, *шредер* – лише в технічній термiносистемі. Із плином часу вони стали частиною українського повсякдення, що й уможливило детермiнологiзацiю відповідних номiнацiй.

Спостерiгаємо нерiвномiрний ступiнь актуалiзацiї англiзмiв у межах рiзних тематичних груп загальноживаної лексики. Загалом це пояснюємо екстралiнгвальними чинниками, зосiбна iнтенсивнiстю мовних контактiв у рiзних сферах життя суспiльства. Найбiльш актуалiзованими, на наш погляд, є тематичнi групи “бiзнес” (*маркет*, *офшор*, *лiд-генератор*), “професiї та хобi” (*промоутер*, *таргетолог*, *квiлiнг*), “технiка” (*смартпилосос*, *адаптер*, *девайс*), “iнтернет” (*ChatGPT*, *блог*, *браузер*), “соцiальнi мережi” (*гейтер*, *iнфлюенсер*, *iнста*), “мода” (*фешн*, *оверсайз*, *кiтенгiли*), “побут” (*спiнер*, *зиплок*, *блiстер*), “їжа” (*чизбургер*, *мiтболи*, *крекер*), “культура” (*трилер*, *фанфiк*, *ленд-арт*), “спорт” (*таймаут*, *бейсбол*, *тачдаун*), “туризм” (*глемкемпiнг*, *пентгаус*, *фан-парк*) тощо. Натомiсть тематичнi групи англiзмiв “флора”, “фауна”, “музичнi iнструменти”, “залiзничний транспорт”, “атмосфернi явища” та iн. мають вiдносно низьку продуктивнiсть щодо поповнення чужомовними запозиченнями.

Продуктивнiсть англiзмiв серед рiзних дискурсiв також є неоднорiдною. Найiнтенсивнiше англiзми функцiюють у мові сучасного iнтернет-спiлкування. Дискурс всесвiтньої мережi сповнений розлогою кiлькiстю лексем англiйського походження. Їхнє вживання в блогосфері, YouTube-дискурсi, соцiальних мережах та iнших ресурсах часто вмотивоване прагненням мовцiв привернути увагу реципiєнтiв і створити атмосферу статусностi, наприклад: *Лiто можна продовжити, якщо правильно **чилити** та пікнiкувати* (Лiто можна продовжити);

Бо основний метч повинен бути ваш характер, вподобання і **вайб, ком'юніті** обраного міста (За якими критеріями). Крім цього, деякі онімні й інші англізми функціують як прецедентні елементи, апелюючи до певних культурних кодів або спільного для учасників онлайн-спілкування досвіду. Яскравим прикладом цього слугують такі меми: *Цей малюк із часом може запхати за пояс такого визнаного «котомема», як **Grumpy cat*** (Бакун, 2015).

Друге місце за продуктивністю вживання запозичень з англійської мови посідає дискурс цифрових і комп'ютерних технологій. Укажемо, що це явище послідовно спостерігаємо в усіх його різновидах, від нейтральних до найбільш периферійних – жаргонних – його виявів: *І ноутбуки, і планшети мають такі функції, як **USB-порти** або карти **microSD**...* (Ноутбук чи планшет); *Отже, ось він я – повний нуб, який не має досвіду роботи з **Linux**, який зміг з мінімальними зусиллями обладнати систему для **майнінгу ефіру*** (Як видобувають). Активне використання англійськомовних запозичень у цьому дискурсі пов'язуємо передовсім з екстралінгвальними чинниками, а саме з діяльністю таких компаній-гігантів, як Apple, Microsoft, Google та ін., які значною мірою вплинули на становлення комп'ютерної лексики.

Третє місце за частотністю використання англізмів посідає масмедійний і рекламний дискурси, що спричинено прагненням авторів до епатажності й економії мовних засобів: *Не просто **інстадіва**, а й успішна **бізнес-леді** – це точно про українську **інфлюенсерку Тетяну Парфільєву** (THIS IS). Лексеми англійського походження привертають увагу реципієнтів завдяки своєму потужному стилістичному потенціалу й експресивності, наприклад: *Пальта-сорочки «вистрілили» минулого сезону, і ми досі любимо їх за особливий розслаблений **вайб*** (Коваленко, 2021). Автори сучасних українських інтернет-видань досить часто вживають англізми, прагнучи надати своїм заголовкам сенсаційності й “клікабельності”: ***Кібершахраї** минулоріч вкрали в українців 339 мільйонів* (Кібершахраї минулоріч); ***Must-know: 10 ключових питань **fashion-стилісту***** (Ткаченко, 2021).*

Нижчу активність аналізовані одиниці мають у науковому, медичному, художньому та інших видах дискурсів, при цьому частка англізмів може варіюватися в межах їхніх різновидів. У дискурсі природничих наук, уточнимо, незначною є продуктивність запозичень

з огляду на високий ступiнь оформленостi наявної термiнологiчної системи й вiдсутнiстю лакунарностi, тодi як автори науково-популярних текстiв часто послуговуються англiзмами задля привернення уваги реципiєнта. Загальне доминування латинiзмiв у сформованiй термiнологiчнiй системi стримує входження англiзмiв до медичного дискурсу, проте iснують деякi його рiзновиди, у яких поширенi обстежуванi одиницi, наприклад, косметологiчний дискурс. Продуктивнiсть функцiювання запозичень у художньому дискурси залежить вiд iндивiдуального стилю конкретного автора, його мистецьких намирiв. У сучаснiй українськiй лiтературi найбільш активно використовують стилiстичний потенцiал англiзмiв такi письменники, як Iрена Карпа, Сергiй Жадан, Люко Дашвар та iн.

Пiдтверджено також важливу роль англiзмiв у складi галузевих термiносистем. Загальна тенденцiя розвитку термiнологiчних систем до унiфiкацiї виявляється у вживаннi iнтернацiоналiзмiв передовсiм англiйського й латинського походження, при цьому серед новоутворених термiнiв в українськiй мовi переважають саме англiзми. Найбільш продуктивно цi одиницi функцiюють у сферi комп'ютерних та iнформацiйних технологiй (*диджиталiзацiя, блокчейн, фаєрвол*), економiцi (*емiтування, стагнацiя, ф'ючерс*), маркетингу (*корпоративна iдентичнiсть, таргетинг, SWOT-аналiз*), технiки (*трекер, гардвер, сплiтер*), промисловостi (*адгезiя, футер, наносенсор*), мистецтва (*концепт-арт, гепенiнг, флешбек*), спорту (*квотербек, гоумран, нетплей*), туризму (*рум-сервiс, флоутинг, iнсенсив-туризм*) тощо.

Досить поширеним явищем є поступове звуження продуктивностi вживання деяких питомих лексем порiвняно з новозапозиченими одиницями, що пов'язано зi встановленням парадигматичних зв'язкiв на лексичному рiвнi (насамперед синонiмiї). Так, за статистикою пошукової системи Google, лексему *пати* вжито на 6550 сторiнках всесвiтньої мережi в перiод вiд 2014 до 2018 р., а слово *вечiрка* – на 42000 сторiнках за той же промiжок часу. Водночас Google-статистика за 2019–2023 рр. нараховує 29400 результатiв за запитом *пати* й 142000 результатiв за запитом *вечiрка*. Спiввiдношення функцiйної активностi одиницi *вечiрка* до *пати* за звiтнi промiжки часу (2014–2018 рр. – 6,4; 2019–2023 рр. – 4,82) засвiдчує збiльшення питомиї ваги останньої порiвняно зi зниженням уживання питомиго

еквівалента у другому зазначеному періоді. За нашими спостереженнями, витіснення питомої лексики на позначення технічних реалій відбувається найбільш інтенсивно. Наприклад, англізм *плеєр* з'являється у 65200 пошукових результатах у 2014–2018 рр. і в 366000 результатів протягом 2019–2023 рр., тоді як продуктивність вживання слова *програваач* у ці ж періоди є набагато нижчою (9870 та 36400 пошукових результатів відповідно). Так, питома вага слововживань запозичення *плеєр* зросла на 53 % порівняно з продуктивністю відповідного питомого еквівалента в другому із зазначених періодів.

Дискусійним залишається питання нормативності вживання деяких англізмів. Окремими різновидами порушень лексичних норм в індивідуальному мовленні є використання запозичень у невластивому значенні через низький рівень їхньої лексичної адаптації, дослівний переклад англійських лексем за умови наявності усталеного питомого або запозиченого відповідника, семантичний плеоназм тощо. Водночас постає питання про загальномовну нормативність деяких номінацій англійського походження, які створюють певну синонімічну, омонімічну, полісемантичну й інші типи надлишковості в лексичній системі, дестабілізуючи її та спричиняючи витіснення власне українських одиниць. Провівши паралель із поняттям інвазивного виду в біології, можемо говорити про певну інвазивність англійських запозичень стосовно лексичної системи мови-реципієнта. Отже, тотальне зангліщення деяких дискурсів, уживання аналізованих «покручів» окремими мовцями й загальне засмічення лексичного фонду невинувато запозиченими одиницями постає як одна з найбільш проблем української лінгвоекології. Вважаємо, що поміркований підхід до вживання запозичень з урахуванням реальної потреби та з дотриманням лексичних та інших норм є запорукою лексичного здоров'я української мови.

Висновки

Отже, лексична система сучасної української мови зазнає значних змін під впливом активного надходження англійськомовних запозичень, що виявляється в поповненні словникового складу мови, інтенсивних процесах неологізації, змінах семантичної структури окремих одиниць, міграції запозичень між периферією та загальноновживаною активною лексикою, нерівномірній продуктивності аналізованих

одиниць у рiзних дискурсах i тематичних групах, а також зниженнi продуктивностi деяких питомих лексем.

Специфіку впливу англійських одиниць на динаміку лексичної системи української мови визначаємо не лише за збільшенням кількості англiзмiв та інтенсифікацією їхнього функціонування, але й лексико-семантичними змінами наявних запозичень. Ці процеси пов'язані з проходженням запозиченими лексемами рiзних етапiв лексико-семантичної адаптації, під час яких одиниця може трансформувати свою семантику та стилістичні особливості, ставати основою для утворення неологізмiв, установлювати низку парадигматичних (формувані систему синонімії, антонімії, гіперо-гіпонімії тощо) та синтагматичних зв'язків, що виявляється у вибірковій сполучуваності одиниці тощо.

Хоча загалом поповнення словникового складу англiзмами й утвореними на їхній основі неологізмами можна розглядати як позитивне явище, яке збагачує мову, розширює синонімічні ряди, усуває лакунарність тощо, однак невиправдані запозичення засмічують лексичну систему, призводять до рiзних типiв надлишковості, негативно позначаються на продуктивності питомих одиниць, а їхнє вживання на практиці часто супроводжують численні порушення мовних норм. Нагальною є необхідність у поміркованому підході до запозичення не тільки нових одиниць, а й у врегульованому, зосiбна на законодавчому рівні, виправданому використанні вже наявних англiзмiв.

Інтенсивність процесiв запозичення також породжує необхідність систематизації лексичного матеріалу та створення новітніх словників англiзмiв. Зважаючи на стихійний характер надходження новозапозичених одиниць, укладання подібних словників являє собою значний лексикографічний виклик та потребує розрізнення "слів-одноденок" і тих одиниць, які виявляють реальний потенціал щодо закріплення в лексичній системі української мови.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні функціонування запозичень на матеріалі конкретних дискурсiв і терміносистем, обстеженні продуктивності англiзмiв і синонімічних питомих лексем, стилістичних особливостей запозичень, а також у аналізі процесiв неологізації української лексики під впливом англійськомовних надходжень тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Архипенко, Л. М.** (2005). Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.). (Дис. ... канд. філол. наук). Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.
2. **Григоренко, М. В.** (2014). Особливості процесу запозичення в сучасній українській мові. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 61, 255–261.
3. **Дьолог, О. С.** (2007). Новітні англіцизми – збагачення чи засмічення української мови? *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство*, 1, 90–95.
4. **Кислюк, Л. П.** (2006). Нові англійські запозичення і термінологія. *Українська термінологія*, 229–236.
5. **Коробова, І. О.** (2017). Семантичне та словотвірне освоєння новітніх запозичень в українській мові. (Дис. ... канд. філол. наук). Запоріжжя: Запорізький національний університет. http://phd.znu.edu.ua/page/dis/02_2018/Korobova_dis-.pdf.
6. **Попова, Н. О.** (2005). Структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-і рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.). (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Запоріжжя: Запорізький держ. ун-т.
7. **Стишов, О. А.** (2012). Основні тенденції розвитку лексичного складу української мови початку ХХІ століття. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*, 1, 406–415.
8. **Стишов, О. С.** (2005). *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*. (2-ге вид., переробл.). Київ: Пугач.
9. **Шинкар, Т. С.**, Левченко, Т. М., & Чубань, Т. В. (2022). Функціонування англіцизмів у мові сучасних українських масмедіа: лінгвоєкологічний аспект. *Закарпатські філологічні студії*, 25(1), 66–71. Узято з http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/25/part_1/25-1_2022.pdf.

ДЖЕРЕЛА

10. **Бибик, С. П.**, & Сюта, Г. М. (2006). *Словник інішомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання*. (С. Я. Єрмоленко, ред.). Харків: Фоліо.
11. **Бакун, О.** (2015). Страшенно злий котик – нова пухнаста зірка соцмереж. *Галицький кореспондент : Івано-Франківський обласний суспільно-аналітичний тижневик*: вебсайт. Узято з <https://gk-press.if.ua/x20203/>.
12. **За якими критеріями ви обирали б країну для життя?** *Дош*: вебсайт. Узято з <https://dou.ua/forums/topic/41399/>.
13. **Кібершахраї минулоріч вкрали в українців 339 мільйонів**. *Espresso.tv : телеканал*: вебсайт. Узято з https://espresso.tv/news/2017/01/26/kibershakhrayi_mynulorich_vkraly_v_ukrayinciv_339_milyoniv.
14. **Коваленко, А.** (2021). *Шакет, кімоно, шубка тедді: обираємо трендові пальта на осінь*. *ELLE* : вебсайт. Узято з <https://elle.ua/moda/fashion-blog/shaket-kmono-shubka-tedd-obiramo-trendov-palta-na-osn/>.
15. **Літо можна продовжити, якщо правильно читати та пікнікувати**. *Instagram*: вебсайт. Узято з https://www.instagram.com/p/CSlh_zysy9b/.
16. **Ноутбук чи планшет: що краще?** *Trium*: вебсайт. Узято з <https://trium.com.ua/45-noutbuk-chy-planshet-shcho-krashche>.
17. **Морозов, С. М.**, & Шкарапута, Л. М. (2000). *Словник інішомовних слів*. Київ: Наукова думка.
18. **Ткаченко, А.** (2021). *Must-know: 10 ключових питань fashion-стилісту*. *ELLE* : вебсайт. Узято з <https://elle.ua/moda/fashion-blog/must-know-10-klyuchovih-pitan-fashion-stilstu/>.
19. **Як відобувають біткоїн-криптовалюту**. *Black Horse: агентство цифрових комунікацій*: вебсайт. Узято з <https://blackhorse.com.ua/bitcoin-criptovalyuta>.
20. **THIS IS CHER'17: все про мережу магазинів української інфлюенсерки Тетяни Парфільєвої**. *SPACE Mag*: вебжурнал. Узято з <https://spacemag.com.ua/other/this-is-cher17-vse-pro-merezh-magazyniv-ukrayinskoyi-inflyuenserky-tetyany-parfilyevoyi-2/>.

REFERENCES

1. **Arkhypenko, L. M.** (2005). Inshomovni leksychni zapozychennia v ukrainskii movi: etapy i stupeni adaptatsii (na materialy anhlitsyzmiv u presi kintsia XX – pochatku XXI st.) [Foreign lexical borrowings in the Ukrainian language: stages and degrees of adaptation (on the base of anglicisms in the press of the late 20th – early 21st cc.)]. *Candidate's thesis*. Kharkiv : Kharkiv. nats. un-t im. V. N. Karazina [in Ukrainian].
2. **Hryhorenko, M. V.** (2014). Osoblyvosti protsesu zapozychennia v suchasni ukrainskii movi [Peculiarities of the process of borrowing in the modern Ukrainian language]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna – Visnyk of the Lviv university. Series Philology*, 61, 255–261 [in Ukrainian].
3. **Doloh, O. S.** (2007). Novitni anhlitsyzmy – zbahachennia chy zasmichennia ukrainskoi movy? [Recent anglicisms – enrichment or defilement of the Ukrainian language?]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Movoznavstvo – Herald of Oles Honchar Dnipro National University. Series: Linguistics*, 1, 90–95 [in Ukrainian].
4. **Kysliuk, L. P.** (2006). Novi anhliski zapozychennia i terminolohiia [New English borrowings and terminology]. *Ukrainska terminolohiia – Ukrainian terminology*, 229–236 [in Ukrainian].
5. **Korobova, I. O.** (2017). Semantychne ta slovotvirne osvoiennia novitnikh zapozychen v ukrainskii movi [Semantic and word-forming adaptation of the latest loanwords in the Ukrainian language]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia : Zaporiz. nats. un-t. Retrieved from http://phd.znu.edu.ua/page/dis/02_2018/Korobova_dis-.pdf [in Ukrainian].
6. **Popova, N. O.** (2005). Strukturno-semantychni osoblyvosti novitnikh leksychnykh zapozychen z anhliskoi v ukrainsku movu (90-i rr. XX st. – pochatok XXI st.) [Structural and semantic features of the latest lexical borrowings from English into the Ukrainian language (90s of the 20th c. – the beginning of the 21st c.)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Zaporizhzhia : Zaporiz. nats. un-t [in Ukrainian].
7. **Styshov, O. A.** (2012). Osnovni tendentsii rozvytku leksychnoho skladu ukrainskoi movy pochatku XXI stolittia [The main trends in the development of the lexical stock of the Ukrainian language at the beginning of the XXI c.]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky – Bulletin of Zaporizhia National University. Philological sciences*, 1, 406–415 [in Ukrainian].
8. **Styshov, O. S.** (2005). *Ukrainska leksyka kintsia XX stolittia (na materialy movy zasobiv masovoi informatsii)* [Ukrainian vocabulary of the end of the 20th c. (based on the mass media language)]. (2-he vyd., pererobl.). Kyiv: Puhach [in Ukrainian].
9. **Shynkar, T. S.,** Levchenko, T. M., & Chuban, T. V. (2022). Funktsionuvannia anhlitsyzmiv u movi suchasnykh ukrainskykh masmedia: linhvoekolohichni aspekt [The functioning of anglicisms in the language of modern Ukrainian mass media: a linguistico-ecological aspect]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, 25(1), 66–71. Retrieved from http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/25/part_1/25-1_2022.pdf [in Ukrainian].

SOURCES

10. **Bakun, O.** (2015). Strashenno zlyi kotyk – nova pukhnasta zirka sotsmerezh [A terribly angry cat is the new furry social media star]. *Halytskyi korespondent : Ivano-Frankivskiy oblasnyi suspilno-analitychnyi tyzhnevnyk*: vebsait – Galician correspondent: Ivano-Frankivsk regional social-analytical weekly. Retrieved from <https://gk-press.if.ua/x20203/> [in Ukrainian].
11. **Bybyk, S. P.,** & Siuta, H. M. (2006). *Slovnnyk inshomovnykh sliv: tlumachennia, slovotvorennia ta slovovzhyvannia* [Dictionary of foreign words: interpretation, word formation and word usage]. (S. Ya. Yermolenko, red.). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
12. **Za yakymy kryteriiamy vy obyraly b krainu dlia zhyttia?** [What criteria would you use to choose a country for living?]. *Dou*: vebsait – Dou: website. Retrieved from <https://dou.ua/forums/topic/41399/>

[in Ukrainian]. 13. **Kibershakhray** mynolorich vkraly v ukrainsiv 339 milioniv [Cyber fraudsters stole 339 million from Ukrainians last year]. *Espreso.tv: telekanal: vebsait – Espreso.tv: TV channel: website*. Retrieved from https://espreso.tv/news/2017/01/26/kibershakhrayi_mynolorich_vkraly_v_ukrayinciv_339_milyoniv [in Ukrainian]. 14. **Kovalenko, A.** (2021). *Shaket, kimono, shubka teddi: obyraiemo trendovi palta na osin [A jacket, a kimono, a teddy coat: choosing trendy coats for autumn]*. *ELLE: vebsait – ELLE: website*. Retrieved from <https://elle.ua/moda/fashion-blog/shaket-kmono-shubka-tedd-obiramo-trendov-palta-na-osin/> [in Ukrainian]. 15. **Lito** mozna prodovzhyty, yakshcho pravylno chylyty ta piknikuvaty [One can extend summer by chilling and having a picnic in the right way]. *Instagram: vebsait – Instagram: website*. Retrieved from https://www.instagram.com/p/CSlh_zysy9b/ [in Ukrainian]. 16. **Morozov, S. M., & Shkaraputa, L. M.** (2000). *Slovyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 17. **Noutbuk** chy planshet: shcho krashche? [Laptop or tablet: which is better?]. *Trium: vebsait – Trium: website*. Retrieved from <https://trium.com.ua/45-noutbuk-chy-planshet-shcho-krashche> [in Ukrainian]. 18. **Tkachenko, A.** (2021). Must-know: 10 kluchovykh pytan fashion-stylistu [Must-know: 10 key questions to ask a fashion stylist]. *ELLE: vebsait – ELLE: website*. Retrieved from <https://elle.ua/moda/fashion-blog/must-know-10-klyuchovih-pitan-fashion-stilstu/> [in Ukrainian]. 19. **Yak vydobuvaiut bitkoin-kryptovaliutu** [How Bitcoin Cryptocurrency is Mined]. *Black Horse: ahentstvo tsyfrovykh komunikatsii: vebsait – Black Horse: digital communications agency: website*. Retrieved from <https://blackhorse.com.ua/bitcoin-criptovalyuta> [in Ukrainian]. 20. **THIS IS CHER'17: vse pro merezhu mahazyniv ukrainskoi influenserky Tetiany Parfilievoi** [THIS IS CHER'17: all about the store chain of the Ukrainian influencer Tetiana Parfilieva]. *SPACE Mag.: zhurnal: vebsait – SPACE Mag.: journal: website*. Retrieved from <https://spacemag.com.ua/other/this-is-cher17-vse-pro-merezhu-magazyniv-ukrayinskoyi-influenserky-tetyany-parfilievoyi-2/> [in Ukrainian].

Павлова Ірина Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, Україна

Tel.: +38(066)6305074

E-mail: livelyfamily13@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1078-3611>

Pavlova Iryna Hryhorivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor and Head of the Department of Ukrainian Language, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University; 2 Ostrohradskyi str., Poltava, 36000, Ukraine

Стаття надійшла до редакції 21 вересня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Павлова І. Г. Уплив англiзмiв на розвиток лексичної системи сучасної української мови. *Лiнгвiстичнi дослiдження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту iменi Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Пiддубна*. Харкiв, 2023. Вип. 59. С. 52–64. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.04>

АРА: Павлова, І. Г. (2023). Уплив англiзмiв на розвиток лексичної системи сучасної української мови. *Лiнгвiстичнi дослiдження*, 59, 52–64. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.04>

МОВНО-ЕСТЕТИЧНИЙ ЗНАК КУЛЬТУРИ “СЛОВО” В МОВОТВОРЧОСТІ НЕОКЛАСИКІВ

У статті здійснено комплексний аналіз мовно-естетичного знака культури “слово” в поетичній мовотворчості авторів-неокласиків. Наголошено, що образно-виражальна специфіка неокласичного віршування формується під впливом мовотворчості Лесі Українки та Т. Шевченка. З'ясовано, що мовно-естетичний знак культури “слово” конкретизують образи “мова”, “зброя”, “творчість”, “Україна”. Відзначено ідеологічну маркованість розглядуваного мовно-естетичного знака. Вказано на новітні семантичні приручення, яких набуває образ “слово” в поетичній практиці неокласиків.

Ключові слова: лексема “слово”, мовно-естетичний знак культури, епітетна сполучуваність, мовотворчість, мовний образ, метафора.

Palash A. The Linguistic and Aesthetic Sign of Culture “the Word” in the Language of the Neoclassics. *The article provides a comprehensive analysis of the linguistic and aesthetic sign of culture, “the word”, in the poetic language of neoclassical authors. It is noted that the aesthetic credo of the neoclassics largely corresponds to the guidelines of the symbolists. It is proved that figurative means perform expressive and aesthetic functions in the poetic language. The attention is focused on aesthetic and lexical criteria, and the criterion of contextual (situational) attachment of the word creation of Ukrainian neoclassics. It is emphasized that the figurative and expressive specificity of neoclassical poetry is formed under the influence of the language creativity of Lesia Ukrainka and T. Shevchenko. It has been found that the linguistic and aesthetic sign of culture, “the word”, is specified by the images of language, weapons, creativity, and Ukraine. The ideological prominence of the linguistic and aesthetic sign under consideration is noted. It pointed out the newest semantic additions that the image of “the word” acquires in the poetic practice of the neoclassicists. It is indicated that the poets' orientation towards high speech style led to the modification of the lexical system of the poetic language; commonly used and highly specialized terminological names expand their compatibility, become determined, and acquire emotional and expressive coloring. It is noted that neoclassics use the aesthetic potential of lexical and semantic images, and resort to the value transfer of signs from the concrete-sensual to the intra-sensual, adding associative and symbolic meanings to the nominal meaning.*

Characteristic associative links of the lexeme word in epithet-metaphorical expressions are revealed, which characterize the author's traditional interpretation of the linguistic and aesthetic sign “the word” as a sign of national identity and reflection of a creative personality. It is noted that neoclassics use the aesthetic potential of lexical and semantic images, and resort to the value transfer of signs

from the concrete-sensual to the intra-sensual, adding associative and symbolic meanings to the nominal meaning.

Key words: *lexeme word, linguistic and aesthetic sign of culture, epithetical compatibility, language creativity, image, metaphor.*

Вступ

Важливим ключем для розуміння семантики, символіки та смислового поля поетичних текстів неокласиків є мовно-естетичний знак культури “слово”. Варто наголосити, що термін *мовно-естетичний знак культури* (далі – МЕЗК) був теоретично оформлений та обґрунтований С. Єрмоленко в монографії «Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)» (див. Єрмоленко, 1999). Семантичну місткість відповідного МЕЗК реципієнт часто сприймає інтуїтивно, відповідно до свого мовно-інтелектуального досвіду. Зберігаючи основне значення, кодифіковане у словниках (СУМ, Т. 9: 367–372), лексема “слово” в текстах неокласиків часто набуває нових смислових відтінків.

За спостереженням О. Дорошкевича, неокласикам притаманна «висока, інколи невідома раніше культура слова» (Райбедюк, 2010: 67). Також вагомість “слова” як базового поняття, естетики і поезики неокласиків, переконливо доводить Н. Заверталюк: «Воно увібрало багатозначність почуттів, поєднало їх найважливіші фактори людського існування – волю, долю, мистецтво. Щоб бути функціонально таким, воно повинно характеризуватися точністю зображення» (Заверталюк, 1991: 5–7).

Мета розвідки полягає в аналізі МЕЗК “слово” у мовотворчості неокласиків в історії українського поетичного дискурсу, співвідношення індивідуального й колективного в авторських знаках культури, а також ролі засобів їх актуалізації (реалізації, застосування).

Поставлена мета дослідження зумовлює вирішення таких завдань: (1) дослідити способи та засоби реалізації МЕЗК “слово” в поетичних текстах неокласиків; (2) з’ясувати ідіостильові особливості вживання МЕЗК у мовотворчості неокласиків; (3) синтезувати лексико-семантичну структуру МЕЗК “слово”.

Виклад основного матеріалу

У словнику української мови в 11-ти томах кодифікація лексеми “слово” – одна із найбільших за обсягом: інформація про сім

основних лексико-семантичних варіантів подана на чотирьох з половиною великоформатних сторінках: «1. Мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу...; 2. тільки одн. Мова, мовлення; 3. Висловлювання, фраза...; 4. Обіцянка виконати що-небудь...; 5. Прилюдний виступ, промова...; 6. тільки одн. Жанр літературного твору у формі ораторської розповіді...; 7. тільки мн. Літературний текст до вокального твору...» (СУМ, Т. 9: 367–372).

«Короткий тлумачний словник української мови» подає більш спрощений варіант тлумачення, пор.: «1. Основна значуща одиниця мови, що становить собою звукове вираження предмета думки; 2. Мовлення, усне або писемне висловлювання; 3. Zobov'язання виконати щось, обіцянка, запевнення; 4. Право виступити з промовою» (КТСУМ, 1978: 248).

С. Єрмоленко в статті «Неокраєне крило Слова (Мотив слова в поезії Шевченка)» зафіксувала «усталену сполучуваність лексеми “слово” з динамічними і статичними ознаками, що міфологізують слово як дійову особу в ситуації спілкування» (Єрмоленко, 1989: 10).

Поетичну реалізацію лексико-семантичного варіанту (ЛСВ) «мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу» показово засвідчує фрагмент поеми М. Рильського «Любов», пор.: *Вони уперше розуміли, / Що небо синє, що трава / Зелена, що буває / Білий папір – а синій теж бува, / Що є на все людські слова, – / Лише на радість ту немає, / Яка в дитинстві нас поймає* (Рильський, 1983: 98).

Неокласики – М. Рильський, М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара, О. Бургардт – філологи за освітою, тому вони особливо чутливі до прихованих номінативних, оцінних, виражально-стилістичних можливостей української мови. Саме тому вони прагнули збагатити словник свого часу призабутими й маловідомими питомо українськими словами, запозиченнями з інших давніх мов, власними авторськими неолексемами. Це дає підстави констатувати належність їх ідіостилів до огранювального типу індивідуальних мовотворчих практик, спрямованих на вдосконалення актуальних для їхньої доби мовних засобів: «Органічно відчуваючи внутрішню гармонію мови, її здатність до послідовного й умотивованого саморозвитку, такі письменники не суперечать мовній традиції, а вдосконалюють її (...)

Тому їхні ідіолекти послідовно еволюціонують в межах огранення, естетизації літературної мови» (Сюта, 2017: 18). Це можемо простежити і в поетичних творах, пор.: ... **навіть слово край я вжив тут недоречно**: / *Не був я на краю, признатися сердечно* (Рильський, 1983: 49); *І коли ти живе це все уздриш, / міркуй, яким добірним, влучним словом / віддати мисть чи образ, бо слова – / мов камінці ті різнокольорові, / що їх колись любила ти збираєш* (Драй-Хмара, 1989: 74), і в критичних працях неокласиків, пор.: **декларується потреба нової уваги до слова, до його естетики, до глибин його краси** (Драй-Хмара, 1989: 139).

У поетичній мові неокласиків фіксуємо нерозривність зв'язку *слово – мова*. Ці лексеми в поетичних контекстах часто синонімізуються. Така контекстуальна синонімізація, з одного боку, ґрунтується на переносному, метонімічному слововживанні, а з іншого – засвідчує тяжіння названих понять до конкретної чуттєвості, а часто й опрідметнення чи персоніфікації, яких вони набувають в оновленій сполучуваності: *Та й про тебе вставлю слово / У святу та божу мову* (Рильський, 1983: 321); *Як парость виноградної лози, / Плекайте мову. Пильно й ненастанно / Полить бур'ян. Чистіша від сльози / Вона хай буде. Вірно і слухняно / Нехай вона щоразу служить вам, / Хоч і живе своїм живим життям. / Прислухайтесь, як океан співає – / Народ говорить. І любов, і гнів / У тому гомоні морським. Немає / Мудріших, ніж народ, учителів; / У нього **кожне слово – це перлина, / Це праця, це натхнення, це людина*** (Рильський, 1983: 120); *Натхненна твоя мова, як у Шеллі* (Клен, 1991: 187).

Із реалізацією конкретизованого ЛСВ5 «прилюдний виступ, промова» (СУМ, Т. 9: 367–372) пов'язане стилістичне обниження МЕЗК «слово» в поемі О. Бургардта «Попіл імперій», пор.: *По році рік минав, / в калюжах крові смачно хлюпав. / Земля угноїлася трупом / і вже не прагне страв. / Свободі шлють привіт, / здійсмає цар свою корону, / і виступає на амбону / історії нарід. / Глаголь, віщуй, реви! / **Зміст логоса втрачає слово*** (Клен, 1991: 148). Одна з аксіологічних домінант проілюстрованого контексту – побудована на внутрішньотекстовому контрасті метафора *зміст логоса втрачає слово*. Адже «в історико-філософській парадигмі ЛОГОС об'єднує мислення і мову, тобто становить певну тотожність мови (слова) і розуму (думки)» [виділено нами – А.П.] (Мех, 2000: 3). Загальну тональність обниження

підтримують дієслівні метафори *земля угноїлася трупом, вже не прагне страв, позолота вже померкла, свободі шлють привіт*, контекстуальні деталі *калюжі крові, амбон історії*. Особливо знаковою для наведеного контексту вважаємо градаційну структуру *глаголь, віщуй, реви*, сформовану дієсловами зі значенням «промовляти, виступати, публічно виголошувати промову».

Специфічний напрямок поетизації “слова” – його проектування у семантичну площину “надприродна сила впливу”. Пор.: *Ніколи, як Катул, у ніжний спів / Я не злучу ненависти з любов'ю / І не знайду оте чарівне слово, / Що перетворює у пристрасть гнів* (Зеров, 1990: 75); *далі і далі вирує... / Вже він, володар, / що край відмолодить, / словом, потужним і владним / натовп чарує / (звabник чи маг?). / Порухом владним / руку простяг – / і враз, мов розжеврений обруч, / тріснув обрій, / і розчахлися ворота / в край завечірнього злата.* (Клен, 1991: 241); *Коли Яськові я зробився побратим, / То друга першого не занедбав, Андрія, / А тільки, так сказать, став холодніший з ним... / Ах, приязнь малюків, де живокровна мрія / Дорослим скептикам здається чимсь дрібним, / Лиш вартим усміху! Як слово чародія, / Нам odkриває світ і нас самих вона, / І найдорожча цим, хоч, може, і смішна* (Рильський, 1983: 74); *Це слово нам тоді здавалось чародійним* (Рильський, 1983: 76). Зазначену тенденцію репрезентують іменники (*звabник, маг, чародій*), дієслівні метафори (*слово перетворює у пристрасть гнів, словом натовп чарує, слово odkриває світ, odkриває нас самих*) та епітети (*словом потужним, владним, чародійним*).

Один із векторів значення “вплив, сила слова” – заспокоєння, угамування пристрастей: *І з натовпу один, що в руки хукав, / похмурому Харонові повів: / «Кинь добрим людям слово на потуху! / Скажи, що жде майбутніх дикунів. / Як точиться життя по той бік річки, між тих тряских боліт і пустирів?»* (Клен, 1991: 210).

У поетичному тексті неокласиків МЕЗК “слово” постає як “дійова особа”, входячи до складу різнотипних за способом семантичного оформлення метафор:

– антропоморфних: *Та сколихнулось поле й море, / У ділі – слово ожило, / Коли з повсталой «Аврори» / Безсмертне гасло загуло* (Рильський, 1983: 164); *Йдуть сини, несучи в грудях материне благословення, – і гуде земля – і шумлять води – і труп ворожий сиру землю крив – і в серці озивається слово* (Рильський, 1983: 174); *Хай наше слово*

не вмирає, / І наша правда хай живе! (Рильський, 1983: 156); *Мужай, прекрасна наша мово, / Серед прекрасних братніх мов, / Живи, народу вільне слово, / Над прахом царських корогов...* (Рильський, 1983: 220); *Слово слова жадає, долоня – долоні... / За печаль цю високу – спасибі, дорого, / За короткий півсон на нерідному лоні!* (Рильський, 1983: 339);

– природоморфних: *До слова слово хай перелетить, / Щоб через море брат озвався брату, / Щоб дальня віддзеркалила блакить / Повити терном українську хату* (Рильський, 1983: 14); *Чуєш – пливе над імлю морською / Байрона слово, як мідна сурма?* (Рильський, 1983: 12).

Семантико-стилістична розбудова МЕЗК “слово” в поезії неокласиків відбувається в контексті вербалізації художнього мотиву “зради”: *Як святобливу постать прибирає: / Чи старця, що ступає по воді, / Чи янгола, що крильми помагає, / І все лукавство в білій бороді / Чи в білих шатах святості ховає. / Так дружньою рукою хижий друг / Із нас вичавлює поволи дух. / Тож не страшні нам вороги одверті, / А ті, що з рідним словом на вустах, / Ідуть до нас, щоб душу нам роздерти, / І сіють терни розбрату в серцях. / Та тільки доля гірша ще від смерті / Спобігне тих, які ззубили шлях... / Хвалю я ворога, що, забороло / Піднявши, ставить чоло проти чола* (Клен, 1991: 124); *З-під неба теплого і вірного, як друг, / Перенесли її під наше небо змінне, / Як слово зрадника. І чорної вершини / Безсила пада тінь на потьмарілий луг. /.../ Самотна, ти стоїш в чужій височині / І, до чужинної весь вік байдужа мови, / Мовчиш, рахуючи свої останні дні* (Рильський, 1983: 261); *Гей, удармо в струпи знову, / Заспіваймо, / А лихе вороже слово / Занехаймо* (Рильський, 1983: 52). Знаковими з погляду реалізації названого вище мотиву “зрада” є предикативні метафори *душу роздерти, сіють терни розбрату*, оцінна сполука *слово зрадника*, епітети *лихе, вороже*.

На окрему увагу заслуговує оказіональна антитеза Освальда Бургардта, у межах якої стрижневий компонент “слово” корелює з контрастними номінаціями осіб “зрадник” та “шляхетник”, утворюючи генітивні метафоричні номінації. Пор.: *Строгі закони лицарські, / а не погані татарські, / владу держав берегли, / Їм в підмурівок лягли. / Слово не зрадника-хана, / слово, шляхетником дане, / що не скривити в дугу, / клалося тут на вагу* (Клен, 1991: 150).

Семантичну місткість поетичного слова читач часто сприймає інтуїтивно. МЕЗК “слово” неокласиків вдало модифікується

семантикою, зокрема воно здається безмежним у своїх можливостях: *от слова, у яке і той, і той вкладав / І кожен уклада сто значень протилежних! / А врешті – що воно? Чи вишитий рукав, / Що птицею майнув на луках прибережних, / Чи повів довгих вій, що серце враз пройняв / Дзвінкою тугою, чи шал жадань бентежних, / Що родять ду-рощі і геніїв ростять, / Чи все це змішане, аж і кінців не знають?* (Рильський, 1983: 100).

Одним з інтелектуальних джерел мовотворчості для неокласиків є тексти національної культури, зокрема, мовотворчість Лесі Українки і Тараса Шевченка. Про інтенсивність такого впливу в одній із своїх літературно-критичних праць зауважує М. Рильський: *«Якщо взяти лірику Лесі Українки у сукупності з усією творчістю та з її гострими публіцистичними і критичними роботами, то перед нами ясно постає образ незламного борця і бійця ... її поезія була мужньою, сміливою, вольовою, бойовою. І разом з тим ... тайлась глибока ніжність, чиста жіночість, жадоба кохання. Тайлась – і іноді виливалась у слова здебільшого забарвлені смутком, що був спричинений і обставинами особистого життя, і обставинами життя суспільного»* (Рильський, 1983: 54).

Естетичну суголосність із творчими поглядами Лесі Українки переконливо підтверджує насичення неокласичних текстів образами, концептами, мотивами, що виразно апелюють до мовостилію поетеси. До таких зараховуємо асоціативний-образний зв'язок *слово – зброя*, прототекстом якого, як відомо, є поезія Лесі Українки *«Де поділися ви, голоснії слова»*. Цю інтертекстему актуалізовано в присвятах, ліричних творах тощо: *Він жив між нас, найкращий серед нас. / Серед людей, у кого зброя – слово, / Глибоким зором просторінь і час / Він прозирав, немов стрілець діброву* (Рильський, 1983: 251); *Він друзів коло себе згуртував, / Як полк один, під стягом пурпуровим, / Але пощади ворогам, не знав / І їх разив і зброєю, і словом* (Рильський, 1983: 305); *Я – син Країни Рад, що і мечем, і словом / Разить і тне катів з розмаху, до кісток; / Сьогодні ще стоїть вона в вінку терновім, / Але вже сплетено лавровий їй вінок!* (Рильський, 1983: 174).

Прикметним є варіант текстового розвитку *вояцьке слово* (Як пісня виринає / з душі самого дна, / то ще й співець не знає, / чим продзвентить вона: / чи співом колисковим, / а чи вояцьким **словом**, / лиш треба знають одно: / черпай по саме дно! (Рильський, 1983: 374)),

метафора слово зламає ржаві грані (Прозорі візерунки діаграм / Очам відкриють обрії незнані, / І ваше слово: цього треба нам / Можливого зламає **ржаві грані** (Рильський, 1983: 18).

Продовжуючи традицію, сформовану в поезії Лесі Українки «Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила», неокласики актуалізують семантичний зв'язок МЕЗК “слово” як вербалізатора духовного життя людини, символу й інструмента творчості з лексемами “мрія”, “мрійник”, пор.: Я, звісно, мрійник був. Хоч нині **слово мрії** / В нас так затріпано, що соромно й торкнуть, / Та не минеш його. Було зляга на вії / Півсон легесенький – і води враз течуть / (В уяві, певна річ), і далечінь ясніє, / І зеленавий лин крізь синю каламуть / Лускою заблищить, і вудлище стискаю / Рукою сонною... Хвилина – і впіймаю! / Яких захопленя я в житті не зазнавав! (Рильський, 1983: 96); І ваше **слово**, смак, калагатія / Для нас лиш порив, недосяжна **мрія** / Та гострої розпуки гострий біль (Зеров, 1990: 65); Тут, виростаючи із зерна **мрії**, / Висока думка, мов пшениця, зріє, / Тут **слово** «воля» гарт дає серцям (Рильський, 1983: 165).

Також неокласична традиція контекстної актуалізації МЕЗК “слово” нерозривно споріднена з мовотворчістю Тараса Шевченка. Один із найвиразніших таких зв'язків – епітетна сполука незле, тихе слово у поемі М. Рильського «Тодось»: І сад посаджено, і сонце встало, / І грає далеч генієм людським;/ І хочу, щоб Тодося ви згадали / За мною **словом тихих і незлим** (Рильський, 1983: 211). Субституція актуального для Шевченкового прецедентного висловлення дієслова пом'янути синонімом згадати не руйнує впізнаваності Шевченкової цитати.

Так само збережена впізнаваність Шевченкового слова в істотно трансформованому (аж до рівня ремінісценції) фрагменті поезії М. Рильського «Епілог»: Я, може, не зумів сказати, / **Який в нас син, яка в нас мати**, / Що їх **Шевченко прорікав** / Неперевершними **словами...** (Рильський, 1983: 322).

Оновлені поетичні смисли демонструє в інтерпретації П. Филиповича Шевченкова цитата я на сторожі коло їх поставлю слово. пор.: А давнє **слово на сторожі**, / Напівзабуте слово те, / Як пишне дерево, зросте / У дні співучі і погожі (Филипович, 1989: 59).

Аксіологізація через епітет слово забруднене, порівн.: **слово забруднене** руками дикунів: Впіймавши схрещення й селекції секрет, /

їх вивів садовод, мій приятель із Сквири. / Дивак у звичаях, натурою поет, / В гібридизацію залюблений без міри, / Він має прізвище химерне – Магомет, / Хоч українець сам, в найкращім сенсі щирий... / Шкода, що слово це, як і чимало слів, / Було забруднене руками дикунів (Рильський, 1983: 97).

Неокласики як філологи часто експериментують зі словом, порівн.: *Хто його знає, що краще: полювання на незнайомі слова чи оперування двома-трьома десятками аж надто знайомих! Мова наша якраз у періоді інтенсивного нагромадження, і тому колекціонерство ... я б вітав*» (Рильський, 1983: 25). Спостережено, що найактивніше створював новотвори М. Драй-Хмара, зокрема назва першої і єдиної (надрукованої) збірки «Проростень» характеристична: це слово було вигадане поетом, хоча можна знайти відповідники в народній мові: *прорость, прорість; магала* в значенні “хутір за яром” (Драй-Хмара, 1989: 68); *глиця* в значенні “голка” (Драй-Хмара, 1989: 78); *свічадо* в значенні “люстро” чи “дзеркало” (Драй-Хмара, 1989: 120); *дзигарі* в значенні “годинник” (Драй-Хмара, 1989: 134).

«У творчості Драй-Хмари відчутна схильність до експерименту. Особливо яскраво вона втілюється на лексико-семантичному рівні, зокрема в активному вживанні шиболетів: *проростень, потязь, відгулень, охляп, вербляниця, безматень*» – зауважує Ю. Ковбасенко, – у роботі «Михайло Драй-Хмара (1889–1939)» (Ковбасенко, 1997: 67). Не погоджуюся з думкою дослідника, зокрема із вживанням лексеми *шиболет*, яку фіксує «Словарь української мови» Б. Грінченка, зокрема: характерна мовна особливість, за якою можна впізнати групу людей (зокрема, етнічну), своєрідний “мовний пароль”, який несвідомо видає людину, для якої її мова – нерідна (Грінченко, 1909: 345). Неокласики поетичною діяльністю не прагнули відмежовуватися, відокремлюватися своєю мовою, словом, а навпаки їхньою метою було наблизити реципієнтів до поетичної мови, до високого стилю.

Словникові раритети неокласиків не призначені для частотного використання, вони, за В. Іванисенком, «є елементами конкретного, локального образу і не претендують на загальноновживаність» (Іванисенко, 1964: 87).

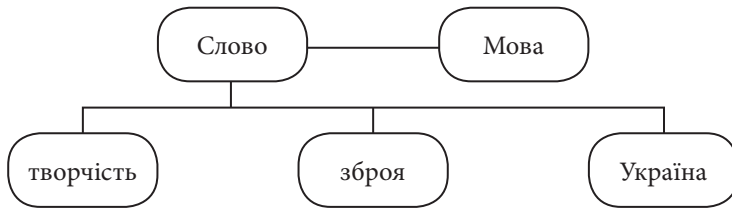
Особливо багата неологізмами поетика неокласиків, де новотвори організовані поєднанням дієслова та іменника: “розливотуго”; іменника та прикметника: “буйноквіти”, “золотоспівна”, “золотодонні”,

“світлобарвні”, “срібнорунні”. Мовний текст неокласиків наповнений екзотизмами (слова на позначення реалій з життя інших народів), запозиченими з **тюркських** мов: *аркан, ятаган, аллах, мечеть, хан, яйла, бейнамаз, шайтан*; з **іспанської**: *песети, сомбреро, мантилья, матадор, тореро*; з **англійської**: *кондотьєри, конкістадори, вікінги* тощо.

Загалом лексико-семантичну структуру МЕЗК “слово” в поезії неокласиків візуалізує запропонована нижче схема. У ній ураховано okazіональні й додаткові ЛСВ, прирощені до основного значення номінації “слово”, кодифікованого у словниках.

Схема 1

Лексико-семантична структура МЕЗК “слово”

Висновки

У мовній картині світу неокласиків МЕЗК “слово” конкретизують образи “мова”, “зброя”, “творчість”, “Україна”.

Текстова актуалізація МЕЗК “слова” пов’язана: а) із впливом мовотворчості Лесі Українки та Т. Шевченка, що дало можливість М. Зерову, М. Рильському, П. Филиповичу, М. Драй-Хмарі, О. Бургардту запозичити певні образи (*мрія, вогонь, зброя*), лексику (*незле, тихе слово*) у своїх мовних доробках; б) неологізмами (*прорость, прорість, магала, глиця, свічадо, дзиларі*); в) епітетно-оцінними характеристиками слова (*повчальне слово, потужне слово, дике слово* тощо).

Здійснений аналіз дав змогу виявити, умотивувати й описати новітні семантичні прирощення, яких набуває образ “слово” в поетичній практиці неокласиків. Поезія неокласиків засвідчує індивідуальне й функціонально-стильове осмислення МЕЗК “слова” як основної “дійової особи” поетичного дискурсу, як інструмента, засобу мовної творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Єрмоленко, С. Я.** (1989). Неокраєне крило Слова (Мотив слова в поезії Шевченка). *Мовознавство – Linguistics*, 2, 11–18. 2. **Заверталюк, Н. І.**, & Нарівська, В. Д. (1991). Слово в естетиці і поетиці неокласиків. *Павло Филипович і неокласики в історії української літератури 20–30-х років. Зб. тез допов. і повідом. міжвуз. наук. конф., присв. 100-річчю з дня народж. письменника* (с. 5–7). Черкаси: б. в. 3. **Іванисенко, В. П.** (1964). *Народження стилю. Творча індивідуальність в поезії*. Київ: Наук. думка. 4. **Ковбасенко, Ю. І.** (1997). Михайло Драй-Хмара (1889–1939). *Гроно нездоланих співців: Літ. портр. укр. письменників ХХ ст., твори яких увійшли до оновлених шкільних програм* (Навч. посіб.). Київ: Укр. письменник. 5. **Мех, Н. О.** (2000). Структура лексико-семантичного поля „мова слово” в українській поетичній мові ХІХ – початку ХХ ст. (Автореф. дис... канд. філол. наук). Київ: НАН України; Інститут української мови. 6. **Райбедюк, Г. Б.**, & Томчук, О. Ф. (2010). *Вивчення творчості кийських неокласиків*. (Навч.-метод. посіб.). Ізмаїл: СМІЛ. 7. **Сюта, Г. М.** (2017). *Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття* (Монографія). Київ: КММ.

ДЖЕРЕЛА

8. **Грінченко, Б. Д.** (Ред.). (1909). *Словарь української мови*. (Т. 4). Київ: Друкарня Акційного тов-ва Н. Т. Корчак-Новицького. 9. **Драй-Хмара, М.** (1989). *Вибране*. Київ: Дніпро. 10. **Зеров, М. К.** (1990). Поезії. Переклади. *Твори* (Т. 1). Київ: Дніпро. 11. **Клен, Ю.** (1991). *Вибране*. Київ: Вид-во худ. літ. “Дніпро”. 12. **КТСУМ : Гринчишин, Д. Г., Гумецька, Л. Л. & Карпова, В. Л.** (Ред.) (1978). *Короткий тлумачний словник української мови*. Київ: Рад. школа. 13. **Рильський, М. Т.** (1983). *Зібрання творів*. (Т. 1). Київ: Наук. думка. 14. **Рильський, М. Т.** (1983). *Марина. Зібрання творів*. Т. 2 (с. 67–160). Київ: Наук. думка. 15. **СУМ : Білодід, І. К.** (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови* (Т. 1–11). Київ: Наук. думка. 16. **Филипович, П.** (1989). *Поезії*. Київ: Рад. письменник.

REFERENCES

1. **Yermolenko, S. Ya.** (1989). Neokraiane krylo Slova (Motyv slova v poezii Shevchenka) [The vast wing of the Word (The motif of the word in Shevchenko's poetry)]. *Movoznavstvo*, 2, 11–18 [in Ukrainian]. 2. **Zavertaliuk, N. I.** & Narivska, V. D. (1991). Slovo v estetitsi i poetytsi neoklasykiv [The word in the aesthetics and poetics of the neoclassics]. *Pavlo Fylypovych i neoklasyky v istorii ukrainskoi literatury 20–30-ky rokiv. Zb. tez dopov. i povidom. mizhvuuz. nauk. konf., prysv. 100-richchuu z dnia narodzh. Pysmennyka – Pavlo Filipovych and the neoclassics in the history of Ukrainian literature of the 20s and 30s. The collection of theses and reports at the interuniversity scientific conference dedicated to the 100th anniversary of the writer's birth* (s. 5–7). Cherkasy: b. v. [in Ukrainian]. 3. **Ivanysenko, V. P.** (1964). *Narodzhennia styliu. Tvorcha indyvidualnist v poezii* [The birth of style. Creative individuality in poetry]. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian]. 4. **Kovbasenko, Yu. I.** (1997). Mykhailo Drai-Khmara (1889–1939) [Mykhailo Dry-Khmara (1889–1939)]. *Grono nezdolanykh spivtsiv: Lit. portr. ukr. pysmennykiv KhKh st., tvory yakykh uviishly do onovlenykh shkilnykh proqram* (Navch. posib.). Kyiv: Ukr. Pysmennyk [in Ukrainian]. 5. **Mekh, N. O.** (2000). *Struktura leksykosemantychnoho polia „mova slovo” v ukrainskii poetychnii movi XIX – pochatku XX st.* [Structure of the lexical and semantic field "language word" in the Ukrainian poetic

language of the nineteenth and early twentieth centuries]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: NAN Ukrainy; Instytut ukrainskoi movy [in Ukrainian]. 6. **Raibediuk, H. B.**, & Tomchuk, O. F. (2010). *Vyvchennia tvorchosti kyivskykh neoklasykiv [Study of the works of Kyiv neoclassics]*. (Navch.-metod. posib.). Izmail: SMYL [in Ukrainian]. 7. **Siuta, H. M.** (2017). *Tsyatnyi tezaurus ukrainskoi poetychnoi movy KhKh stolittia [Citational thesaurus of the Ukrainian poetic language of the twentieth century]*. (Monohrafiia). Kyiv: KMM [in Ukrainian].

SOURCES

8. **Hrinchenko, B. D.** (Ed.). (1909). *Slovar Ukrainskoi Movy [Dictionary of the Ukrainian Language]*. (T. 4). Kyiv: Drukarnia Aktsiinoho tov-va N. T. Korchak-Novytskoho [in Ukrainian]. 9. **Drai-Khmara, M.** (1989). *Vybrane [Selected works]*. Kyiv: Dni-pro [in Ukrainian]. 10. **Zerov, M. K.** (1990). *Poezii. Pereklady [Poems. Translations]. Tvory [Works.]*. (T. 1). Kyiv: Dni-pro [in Ukrainian]. [in Ukrainian]. 11. **Klen, Yu.** (1991). *Vybrane [Selected works]*. Kyiv: Vyd-vo khud. lit. "Dni-pro" [in Ukrainian]. 12. **KTSUM** : Hrynchysyn, D. H., & Humetska, L. L., & Karpova, V. L. (Eds.) (1978). *Korotkyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Short Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]*. Kyiv: Rad. Shkola [in Ukrainian]. 13. **Rylskyi, M. T.** (1983). *Zibrannia tvoriv [Collected works]*. (T. 1). Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian]. 14. **Rylskyi, M. T.** (1983). Maryna [Marina]. *Zibrannia tvoriv – Collected works: in 12 volumes*. (T. 2). (s. 67–160). Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian]. 15. **SUM** : Bilodid, I. K. (Red.) (1970–1980). *Slovnnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]* (T. 1–11). Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian]. 16. **Fylypovych, P.** (1989). *Poezii [Poems]*. Kyiv: Rad. Pysmennyk [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03 вересня 2023 року

Палаш Альона Олегівна – аспірант відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001.

Tel.: +38(098)9915358

E-mail: palash706@gmail.com

https://orcid.org/0000-0001-5283-9906

Palash Alyona Olehyvna – postgraduate, Department of stylistics, language culture and sociolinguistics, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine 4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Палаш А. О. Мовно-естетичний знак культури “слово” в мовотворчості неокласиків. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна*. Харків, 2023. Вип. 59. С. 65–76. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.05>

APA: Палаш, А. О. (2023). Мовно-естетичний знак культури “слово” в мовотворчості неокласиків. *Лінгвістичні дослідження*, 59, 65–76. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.05>

ЗАПОЗИЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МОВЛЕННІ ЯК МАРКЕР ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ СИТУАЦІЇ

Стаття присвячена проблемі запозичених елементів, зокрема лексичних, в українському мовленні та реакції суспільства на цей процес. Велика кількість запозичених лексичних елементів може, на думку багатьох дослідників, трансформувати національну «картину світу», зруйнувати цілісну культурну оболонку. У такому разі потік чужомовних одиниць набуває властивостей патогенних елементів. У статті дотримано позиції, що треба розрізняти в дослідженнях мовний знак і його сприйняття соціумом. Метою пропонованої розвідки є аналіз основних (масових) реакцій на іншомовні запозичення, які виявляються в художніх та публіцистичних текстах із часу набуття Україною незалежності. Констатується, що за три десятки років змінилося політичне та культурне тло, на якому відбувається проникнення та засвоєння чужомовних одиниць. Домінантним чинником цих процесів є інтернаціоналізація. Наразі маємо суспільно-культурну ситуацію, яка сприяє розповсюдженню запозичених елементів в українському мовленні.

Ключові слова: культурна глобалізація, іншомовні запозичення, лінгвокультурна ситуація, мова медіа, українська мова

Semeniuk O. Borrowings in Modern Ukrainian Language as a Marker of the Linguocultural Situation. *The article is aimed at the problem of attitude towards borrowed elements, in particular lexical ones, in the Ukrainian language. A certain caution of society and the individual towards the active flow of foreign elements is a kind of defensive reaction. A foreign word is first of all a carrier of a different culture that is not always harmonious with the linguistic culture into which it enters. A large number of borrowed lexical elements can, according to many researchers, transform the national "map of the world", destroy a holistic cultural shell. In this case, the flow of foreign units acquires the properties of pathogenic elements. The article adheres to the position that it is necessary to distinguish between the linguistic sign and its perception by society in research. Therefore, the purpose of the proposed study is to analyze the main (mass) reactions to foreign borrowings, which are found in fiction and journalistic texts since Ukraine gained independence.*

The study emphasizes that despite the diversity of the borrowing process in the Ukrainian language of the late 20th century, it is necessary to note two opposite trends that primarily determine the functioning of foreign units and their use in speech. This is, on the one hand, the understanding of the need to fill in terminological and conceptual gaps and the perception of the activation of borrowings from other languages (primarily English) as an indirect manifestation of freedom and open policy. On the other hand, the opposition of the mass linguistic and cultural consciousness

to the invasion of foreign elements as a pathogenic factor that destroys national mental foundations. It is also stated that over three decades, the political and cultural background on which the penetration and assimilation of foreign units takes place has changed. The dominant factor in these processes is internationalization. Currently, we have a social and-cultural situation that contributes to the spread of various borrowed elements in the Ukrainian language. Among the key factors of "promotion": an open information space, the ability to use foreign information and cultural products; the widespread involvement of the population, especially young people, in IT, computer games, the mass use of specific "digital" products with an English-language interface; state accents on strengthening the study of English in schools and universities; requirements for English proficiency for applicants for certain positions in commercial and state structures, etc.

Key words: *cultural globalization, foreign borrowings, linguistic and cultural situation, media language, Ukrainian language.*

Вступ

Проблема ставлення до запозичень, зокрема лексичних, в українській мові є «постійно актуальною». Активне проникнення в мову й мовлення чужомовних елементів практично завжди викликало певну негативну реакцію. Згадаймо пародіювання занадто зарозумілого мовлення в українській класичній літературі, лінгвістичні дискусії щодо доцільності запозичень та їх місця в мові в 20-30-ті та 70-80-ті роки ХХ століття тощо. Не втратила актуальності ця тема і в наш час, про що свідчить прискіплива увага до неї дослідників та громадськості. У цьому сенсі показовими є розвідки Б. Ажнюка (1999), І. Коробової (2017), В. Пономаренка (2021), О. Стишова (1999), О. Тараненка (2008) та ін.

Зрозуміло, що певна насторожена або негативна реакція суспільства та особистості на занадто активний потік чужомовних елементів є своєрідною захисною реакцією. Запозичення – перш за все носій іншої культури, що не завжди гармонійний лінгвокультурі суспільства, до якої потрапляє. Велика кількість лексичних запозичень може трансформувати національну «картину світу», зруйнувати цілісну культурно-мовну оболонку. У такому разі потік чужомовних одиниць набуває властивостей патогенних елементів тексту. У цьому аспекті концептуальними є погляди І. Огієнка та Ю. Шевельова, які акцентували увагу на тому, що українська мова зазнає тиску іншомовних елементів під впливом не стільки звичних для розвитку мов процесів міжкультурної інтерференції, скільки під тиском політичних

факторів – впливів імперських політик, законодавчого обмеження сфер функціонування української мови на певних територіях тощо (Огієнко, 1995; Шевельов, 1998).

Поділяємо думку багатьох фахівців про те, що треба розрізняти в дослідженнях мовний знак і його сприйняття соціумом. Тому *метою* пропонованої статті є аналіз суспільних реакцій на чужомовні запозичення, які виявляються в художніх та публіцистичних текстах. З 90-х років ХХ століття такі одиниці є одним із виразних маркерів змін лінгвокультурної ситуації в Україні.

У дослідженні використані описовий метод, метод лінгвістичного спостереження, аналізу тексту.

Виклад основного матеріалу

З набуттям Україною незалежності поява великої кількості чужомовних лексичних одиниць в українській мові та мовленні була зумовлена новою політикою відкритості, орієнтацією суспільства на «захід», західну культуру, традиції, технології, економічний лад. Нові поняття, що не просто увійшли, а ввірвалися в життя суспільства й особистості, – від економічних термінів до назв побутових приладів – заповнювали лакуни, які існували в мові-реципієнті. До цього процесу «колективний мовець» ставився з розумінням. Але, наприклад, серед мовознавців певне несприйняття викликав процес, коли запозичення виштовхували не тільки рідні слова з таким же значенням, але й більш ранні запозичення (*прес-конференція – брифінг, макіяж – мейкап, жаргон – сленг* тощо).

Не можна не погодитися з думкою, що збільшення кількості варваризмів, використання в мовленні неадаптованих лексичних одиниць призводить до порушення ментальних основ мови, появі «збоїв» у виконанні комунікативної функції. Особлива оцінка таких явищ носіями мови віддзеркалюється в сатирико-гумористичних творах. Типовий приклад акценту на чужомовних одиницях та протиставлення їх рідним реаліям у фейлетоні М. Босака «Смачний транспорт»: *От тільки коли надумаютъ наши зверхники останню вареничну під шопчи казино переобладнати, то щоб намалювали на одному тролейбусі український борщ з пампушками...* (Літературна Україна, 27.11.97).

Дослідники віддають у цей період першість по введенню іншомовних слів в обіг засобам масової інформації. А найбільш насиченими

запозиченнями вважають мову медіа та мову політики. Акцентується увага на дефектності вживання чужомовних слів, які не відомі більшості носіїв мови, є неінформативними, ускладнюють розуміння контексту. Саме такі лексичні одиниці викликають зазвичай негативну реакцію пересічного носія мови, стають об'єктом критики та пародіювання.

Помітна кількість нових слів, термінів, які вийшли за межі вузькоспеціалізованого вживання на межі 2000-х, не завжди мали достатньо зрозумілу для пересічного носія мови семантику, потребували певного пояснення. Окрім того, у масовому мовленні завдяки різноманітним екстралінгвальним факторам вони набували додаткових експресивних та оцінних конотацій. Наприклад, фрагмент гуморески О. Перлюка «Чудова реструктуризація»:

– Хеллоу, Сидорчук, ти у курсі, що почалася комплексна **реструктуризація**?

– Як, уже?! Іване Івановичу, вибачайте за несерйозне питання, **реструктуризація** – це що?

– О, це дуже потрібна справа. Стрижень усіх економічних реформ. Тільки комплексна **реструктуризація**, і ні що інше, зможе вивести нас із кризи... (Перець, 1999, № 6, с. 5).

Подібні комунікативні складнощі стимулювали велику кількість міні-творів особливого жанру: акторський словничок, перетлумачний словник тощо. У них подавалися індивідуально-авторські тлумачення запозичених слів. Іноді такі авторські «синоніми» використовувалися як засіб створення гумористичного ефекту. Наприклад, уривок із фейлетону В. Нестайка «Лесичка-медсестричка і вовк-кандидат»: *Після того, як її похнули із лісового телебачення... вона зайнялася передвиборчими технологіями, стала **імеджмейкером**, тобто, як кажуть у народі, **мордоробом*** (Перець, 1999, № 11, с. 3).

Як відомо, існують певні етапи засвоєння чужомовного слова національною мовною системою. Перший етап – запозичене слово вживається в оригінальній орфографічній та фонетичній формі; другий – слово пристосовується до системи мови, що його запозичила (транслітерація або транскрипція, входження до граматичної системи тощо); третій – носії мови вже не відчують незвичність чужомовної лексичної одиниці, вона вживається як звичний елемент словникового складу; четвертий – запозичення може змінити свої

жанрово-стилістичні характеристики; п'ятий – реєстрація запозиченого слова в тлумачних та інших словниках.

Динаміка проникнення в українську мову запозичень в останні десятиліття така, що вони не встигають пройти всі етапи, «пропускають» деякі з них. Особливо – якщо ці слова входять у мовлення із засобів масової інформації. Активне вживання лексичної одиниці в медійній мові сприяє її популяризації, помітності, але зазвичай не робить її зрозумілою, семантично й стилістично прозорою. На початку 90-х років минулого століття можна було спостерігати це на прикладах популярних у мові мас-медіа та політики слів типу: *альтернатива*, *консенсус*, *ментальність*, *плюралізм*, *регіон*, *реструктуризація* тощо.

Хвиля нових запозичених слів, як і активне вживання в мові ЗМІ раніше вузькоспеціалізованих термінів, викликає негативну реакцію і навіть роздратування певної частини населення. Особливо в тих випадках, коли значення слова достеменно невідомо, коли особистість підсвідомо відчуває дисгармонію, зайвість запозиченого елемента для звичної комунікації. Нових конотацій запозичений термін може набувати, коли позначає явище, що має неоднозначну оцінку в суспільстві. Такі функціональні особливості запозичень віддзеркалюють певні тенденції в суспільстві, у середовищі носіїв мови, – посміятися над «лексичними зайдами», підкреслити їх неорганічність у рідному мовленні. Прикладом цьому є гумореска В. Чуприни «Імпічмент»: *Слово за слово, й гарячкувата Горпина прилюдно скрутила вам дулю. Замість шукати **консенсусу**!* (Літературна Україна, 19.03.98). Або дуже показовий анекдот: «*Тату, а що таке **консенсус**?*». Батько замислився, почував потилицю, та й каже: «*От біда, недавно ж знав, та забув...*». Синочок знову допитується: «*Тату, а що це таке **альтернатива**?*». Батькові знов незручно, шевелюру куйовдить: «*У повітрі це слово носить, сину, а що воно означає, просто з голови вилетіло...*». А мати у цей час на кухні поралася, почула таку розмову та й кричить: «*Сину, не чіпляйся до батька, дай йому після роботи відпочити*». «*Ні жінко, хай питає, бо дурним виросте...*» (Дніпро, 1991, № 6, с. 194).

Наприкінці 90-х років ХХ ст. у середовищі науковців точилися дискусії щодо доцільності активного запозичення лексичних одиниць. «Як принизливо заміняємо життєздатні українські слова

– часто вдаємося до глупоти, вводячи замість них непродумано підхоплені іншомовні нікудишні замінники («ерзаци»). Це, перш за все, робиться в поспішних журналістських вивертах, дуже часто у вищих сферах науки, культури, виробництва» (Каранська, 1999: 13). Науковиця звертає увагу на непотрібність уживання чужомовних слів у парах: *притосувати – адаптувати; вада зору – дефект зору; передати повноваження – делегувати повноваження; з'їзд – форум; здійснювання – реалізація; управа – адміністрація* тощо.

В українському суспільстві періоду межі 2000-х було помітне тяжіння до «боротьби» із запозиченнями, заміщення іноземних елементів автохтонними словами. На думку деяких дослідників, цей процес розвивається і під впливом мови діаспори, у якій традиції мовного пуризму особливо помітні. Реформатори мови, що притримуються пуристських поглядів, «хотіли б перш за все позбавитися від новітніх (і не тільки) іншомовних запозичень. Запозиченнями вважаються перш за все слова, утворені на неслов'янській лексичній основі (частіше за все це англіцизми), а також русизми, рідше полонізми або кальки з інших мов» (Ажнюк, 1999: 304). На заміну пропонуються як авторські неологізми, так і слова з пасивного словникового складу або іноді навіть діалектна лексика. Б. Ажнюк, який проаналізував такі тенденції в мові діаспори, наводить приклади: *СНІД – епідемічна безборонь, інфекційна незахисть; баскетбол – кошиківка; волейбол – відбиванка; футбол – копаний м'яч; телескоп – далекобачка; вертолїт – крутняк; пилосос – пилосмок; штрейкбрехер – страйколом; фотографія – світлина* тощо.

В українському суспільстві цього періоду немає єдиного погляду на вказані процеси. Більшість мовознавців доволі скептично ставиться до такої насильницької зміни словникового складу. Ця різниця суспільних мовних уподобань знаходить відображення в художніх та публіцистичних творах. Бачимо одночасно як іронію щодо таких замін у мовленні емігрантів, як у романі В. Діброви «Бурдик» (...*Задля того свого часу я заложив тут студентський клуб, дружину з компаного м'яча і з кошиківки, запрошував мистців на артистичні забави...* (Опудало, 1997: 218), так і позитивне сприйняття деяких із синонімічних замін, як у гуморесці О. Вусика «Куряча сліпота»: *Можливо, я ніколи й не довідався б про цю малорасейську дивовижу, бо послугами міжнародного Бориспольського лєтовища* (мені дуже

подобається оце чисто українське слово) не користуюся... (Література на Україна, 29.10.98).

За усієї строкатості процесу (і результату) запозичень в українській мові кінця ХХ століття необхідно відзначити дві протилежні тенденції, які переважно й зумовлюють функціонування чужомовних одиниць та їх уживання в мовленні. Це, з одного боку, розуміння необхідності заповнення термінологічних і понятійних лакун та сприйняття активізації запозичень з інших мов (передусім – англійської) як опосередкованого прояву свободи та політики відкритості. А з іншого, протидія масової мовно-культурної свідомості навалі чужомовних елементів як патогенному фактору, що руйнує національні ментальні засади.

І в наш час також популярною є позиція щодо обмеження (якщо не боротьби) із «зайвими» на думку частини суспільства лексичними запозиченнями. Показовим у цьому аспекті є матеріал в Gazeta.ua (22.08.23) «**Факапити, хейтити, на ізі** – як ці суржикізми легко замінити українськими словами». У дописі представлена думка української філологині, редакторки Ольги Васильєвої. «Більшість сучасних англізмів запозичені без потреби. Ми настільки часто говоримо *факапити, репостити, хейтити*, що починаємо гадати, як замінити їх українським словом. Тож окремої уваги потребує явище українгліш». Тут же є визначення *українгліш* – «це схрещення українських слів та словосполучень з англійськими. Тобто відбувається запозичення англізму не в чистому вигляді (як *лайфхак* чи *бекграунд*), а підлаштування його до морфологічної чи синтаксичної структури української мови з утворенням суржику». Журналісти наводять і «листи» читачів, які наголошують на необхідності замінити англіцизми українськими словами. І такі заміни редакторка пропонує. Наприклад: «*фіча* – особливість або функція; *скіл* – навичка; *софт скілс* – м'які навички, тобто соціально-комунікативні; *хард скілс* – компетентність; *бекграунд* – досвід або нажиток; *лайфхак* – хитрість або порада» (https://gazeta.ua/articles/sogodennya/_fakapiti-hejtiti-na-izi-yak-ci-surzhikizmi-legko-zaminiti-ukrayinskimi-slovami/1155097). Пропонується і заміна суржикізмів: це *анбелівебл* – це неймовірно; *та на ізі* – запросто; *рілі* – справді; *ну камон* – годі тобі; *олди* – люди, народжені у ХХ столітті; *кринжовий, кринжатина* – огидний, огида / сором; *рандомний* – випадковий; *рофлити* (від *rofl* – rolling on the floor laughing) – дуже

сильно сміятися, також насміхатися; *чатитися* – листуватися в електронній формі; *кікнути* – вилучити людину з чату; *скролити* – користуватися прокруткою на екрані; *стримити* – виходити в етер; *стартапити* – започаткувати проект; *делітнути* – видалити; *хакнути* – зламати мережу; *хейтити* – ненавидіти, цькувати в інтернеті; *зачекінитися* – позначитися десь; *офнутися* – зникнути, вимкнутися звідкись або вмерти; *факапити* – робити помилки; *фіксити* – лагодити; *фоловити* – відстежувати; *шерити*, *репостити* – поширювати; *чилити* – відпочивати; *аплікуха* – застосунок; *пруфи* в студію – потребу доказів; *овер дофіга / ту мач* – забагато.

Авторка наголошує, що англізація свідомості розхитує український мовний код, як і русифікація та полонізація. Уважає, що однією з груп, яка сприяє розповсюдженню подібних одиниць, є айтівці, які мають бути відповідальними й не тягнути в мову всілякий «мотлох», бо їх наслідує решта українців.

Використаємо цей допис як основу для певних роздумів щодо ситуації із запозиченнями в українському мовленні, яка на сьогодні має дещо інші вихідні умови, інше тло, ніж, наприклад, на початку ХХІ ст.

По-перше. Приклади, які наведені в дописі, – це сленгізми, і привнесені вони не тільки айтівцями, але й медійниками, політиками та деякими іншими професійними групами. У цьому сенсі показовою є цікавість до вивчення подібних процесів не тільки мовознавців, але й представників медіалінгвістики, соціолінгвістики тощо. Названі явища притаманні насамперед сучасному молодіжному сленгу й навряд вони вийдуть за межі корпоративних та вікових груп.

По-друге. Поява подібних «міксових» запозичених елементів, до яких не зовсім підходить визначення «суржикізм», є наслідком процесів культурної глобалізації, під дію яких потрапила Україна, зокрема й проголосивши курс на відкритість, демократію, орієнтацію на Євросоюз, НАТО тощо. Це явище складно оцінювати в сучасних умовах. Воно є і його треба вивчати в різноманітних аспектах: лінгвістичному, комунікативному, культурному, соціальному, філософському.

По-третє. Ми маємо суспільно-культурну ситуацію, яка активує розповсюдження запозичених елементів (насамперед – англізмів) в українському мовленні. Серед ключових факторів сприяння такі: відкритий інформаційний простір; можливість долучатися до англомовного (або іншого) інформаційного, культурного продукту;

широке долучення населення, особливо молоді, до ІТ, комп'ютерних ігор; масове використання специфічного «цифрового» продукту з англомовним інтерфейсом; державні акценти на посиленні вивчення англійської мови в школі та університетах; вимоги володіння англійською до претендентів на певні посади в комерційних та державних структурах тощо. Деякі українські дослідники, культурні діячі (наприклад, директор Інституту української мови НАН України Павло Гриценко) навіть говорять про свідомий тиск на українську мову, україномовне середовище перевагами англійській мові: англомовні навчальні програми, статті, англійська в резюме, англійська в масовій культурі (згадаймо дискусію щодо перекладу фільмів) тощо.

По-четверте. Англійська розповсюджується у сфері діяльності, які раніше були доволі далекі від впливу тенденцій інтернаціоналізму. Так, в українській армії закордонних зразків озброєння вже чи не більше, ніж пострадянського та вітчизняного. Іншомовні елементи стали частиною військово-технічної термінології, увійшли в мовлення військових, волонтерів, медійників, стали частиною військового жаргону. Нещодавно Міністерство оборони спільно з Генштабом ЗСУ зробили заяву, що вони працюють над дорожньою картою щодо удосконалення мовної підготовки українських військовослужбовців для того, щоб кожен з них вільно розмовляв англійською мовою до 2026 року.

По-п'яте. Негативне ставлення до росії, російськомовного продукту, яке відчувається в Україні після повномасштабного вторгнення, спонукає до заміни в мовленні російськомовних кальок англомовними, російських запозичень у жаргоні – англійськими, написання російськомовних торгових марок латиницею (наприклад, назва магазинів торгової мережі – *Prostor*) тощо.

Навіть цих названих позицій, на додаток до вже існуючих факторів, що впливають на активність процесу запозичень та їх активного використання в українському мовленні, вистачає, щоб зрозуміти, наскільки дієвими (агресивними) є позамовні чинники. Ми поділяємо думку багатьох колег, зокрема В. Пономаренка, який зауважив: «Лексичний корпус будь-якої мови є об'єктивним показником ступеня її історичного розвитку. З одного боку, поява нових слів і виразів є абсолютно логічним і природним явищем. Проте, з другого боку, постає проблема доцільних, виправданих соціальною й мовною логікою

меж, адже аксіоматичною є думка про те, що за будь-яких умов кожна мова має зберігати свою своєрідність і неповторність» (Пономаренко, 2021: 354). Проте розуміємо, що суспільні смаки сьогодення перебувають під впливом потужних тенденцій інтернаціоналізації.

Висновки

Українська мова зазнавала тиску іншомовних елементів під впливом не стільки звичних для розвитку мов процесів міжкультурної інтерференції, скільки під тиском політичних факторів – впливів імперських політик, законодавчого обмеження сфер функціонування української мови тощо. Саме це пояснює доволі різку реакцію частини суспільства, особливо освіченої та національно налаштованої, на проникнення та використання різноманітних чужомовних одиниць.

У сучасній лінгвокультурній ситуації актуальними є дві протилежні тенденції, які переважно й зумовлюють функціонування чужомовних одиниць та їх вживання в мовленні. Це, з одного боку, розуміння необхідності заповнення термінологічних і понятійних лакун та сприйняття активізації запозичень з інших мов як опосередкованого прояву свободи та політики відкритості. А з іншого, протидія масової мовно-культурної свідомості навалі чужомовних елементів як патогенному фактору.

Уважаємо, що наразі спостерігаємо період нового «збурення» процесів в оновленні українського мовлення і мови під тиском глобалізаційних факторів (інтернаціоналізації, культурної глобалізації) та військово-політичної кризи. Дати їм зважену професійну оцінку можна буде із часом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк, Б. М. (1999). *Мовна єдність нації: діаспора й Україна*. Київ: Рідна мова.
2. Огієнко, І. І. (Митрополит Іларіон). (1995). *Історія української літературної мови* (Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик). Київ: Либідь.
3. **Опудало:** *Українська прозова сатира, гумор, іронія 80-90-х років ХХ століття*. (1997). Київ: Генеза.
4. Каранська, М. (1999). Річище нашої мови потребує очищення. *Урок української*, 6, 13–16.
5. Коробова, І.О. (2017). Семантичне та словотвірне освоєння новітніх запозичень в українській мові. (Дис. ...канд. філол. наук). Київ, Запоріжжя: ЗНУ.
6. **Пономаренко, В.** (2021). Новітні запозичення в українській мові: соціокультурний аспект. *Людино- й культурознавчі пріоритети сучасного мовознавства: напрями, тенденції та міждисциплінарна методологія*. Узято з <http://www.inmo.org.ua/assets/files/2021/>

ponomarenko_%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9-%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%96.pdf. 7. **Стишов, О. А.** (1999). Особливості розвитку лексичного складу української мови ХХ ст. *Мовознавство*, 1, 7–22. 8. **Тараненко, О. О.** (2008). Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*, 2–3, 160–162. 9. **Шевельов, Ю.** (1998). *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Чернівці: Рута.

REFERENCES

1. **Azhniuk, B. M.** (1999). *Movna yednist natsii: diaspora y Ukraina [Unity of nations is possible: diaspora in Ukraine]*. Kyiv: Ridna mova [in Ukrainian].
2. **Ohienko, I. I.** (Mytropolyt Ilarion). (1995). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of the Ukrainian literary language]* (Uporiad., avt. ist.-biohr. narysu ta prymit. M.S.Tymoshyk). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. **Opudalo: Ukrainska prozova satyra, humor, ironiia 80-90-kh rokiv XX stolittia [Scarecrow: Ukrainian prose satire, humor, irony of the 80s and 90s of the 20th century]**. (1997). Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
4. **Karanska, M.** (1999). Richyshche nashoi movy potrebuie ochyshchennia [The watercourse of our language needs cleaning]. *Urok ukrainskoi – Ukrainian lesson*, 6, 13–16 [in Ukrainian].
5. **Korobova, I.O.** (2017). Semantychne ta slovotvirne osvoiennia novitnikh zapozychen v ukrainskii movi [New Loan words Semantic and Lexical Adaptation in Modern Ukrainian Language]. *Candidate's thesis*. Kyiv, Zaporizhzhia: ZNU [in Ukrainian].
6. **Ponomarenko, V.** (2021). Novitni zapozychennia v ukrainskii movi: sotsiokulturnyi aspekt [Recent loanwords in the Ukrainian language: sociocultural aspect]. *Liudyno- y kulturoznavchi priorytety suchasnoho movoznavstva: napriamy, tendentsii ta mizhdystyplinarna metodolohiia – Human and cultural priorities in modern linguistics: trends, tendencies and interdisciplinary methodology*. Retrieved from http://www.inmo.org.ua/assets/files/2021/ponomarenko_%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9-%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%96.pdf [in Ukrainian].
7. **Styshov, O. A.** (1999). Osoblyvosti rozvytku leksychnoho skladu ukrainskoi movy ХХ ст. [Peculiarities of the development of the lexical structure of the Ukrainian language of the 20th century]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 1, 7–22 [in Ukrainian].
8. **Taranenko, O.O.** (2008). Suchasni tendentsii do perehliadu normatyvnykh zasad ukrainskoi literaturnoi movy i yavyshe puryzmu (na zahalnoslovianskomu tli) [Modern trends in revising the normative foundations of the Ukrainian literary language and the phenomenon of purism (on the all-Slavic background)]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 2–3, 160–162 [in Ukrainian].
9. **Shevelov, Yu.** (1998). *Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941). Stan i status [The Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900–1941). Position and status]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].

Семенюк Олег Анатолійович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри міжнародної журналістики, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053, Україна.

Tel: +38(066)2806481

e-mail: semenyuk_oleg@ukr.net

<http://orsid.org/0000-0002-1496-464X>

Semeniuk Oleg Anatoliyovich – Doctor of Philology, Professor of the Department of International Journalism of the Faculty of Journalism, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Bulvarno-Kudriavska Str., 04053, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15 вересня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Семенюк О. А. Запозичення в сучасному українському мовленні як маркер лінгвокультурної ситуації. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 77–88. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.06>*

APA: Семенюк, О. А. (2023). Запозичення в сучасному українському мовленні як маркер лінгвокультурної ситуації. *Лінгвістичні дослідження, 59, 77–88. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.06>*

ТЕРМІНОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'37:656:001.4

Н. В. Нікуліна, Н. П. Книщенко,
А. М. Домановський

ТЕРМІНОЛОГІЯ І НОМЕНКЛАТУРА СУХОПУТНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ ПРОЦЕСІВ НАЗОВНИЦТВА

У пропонуваній статті йдеться про дослідження військової технічної термінології і номенклатури, що є вкрай актуальним на сьогодні, бо термінологія військової техніки тільки побіжно була репрезентована в роботах деяких мовознавців, а номенклатура взагалі залишилася поза увагою науковців-термінологів.

Проведено мовно-історичний екскурс терміна **танк**, а також розглянуто номенклатурні одиниці для їхнього подальшого аналізу, визначено мотиваційні бази назовництва, проаналізовано продуктивні способи, завдяки яким номенклатурні позначення легко класифікуються, модернізуються і пришвидшують процеси моделювання номенклатурних позначень нових типів техніки.

Ключові слова: сухопутна військова техніка, термін, номен, термінологія, номенклатура.

Nikulina N., Knyshenko N., Domanovskyi A. Terminology and nomenclature of land military equipment: history and modernity of nomination. *The article deals with the study of military technical terminology and nomenclature, which is extremely relevant today, when the active phase of the Russian-Ukrainian war is underway and weapons are undergoing new modifications. After spectral reviewing the topics of linguistic studies of the military sphere, we can state that the terminology of military equipment was only briefly represented in the works of some linguists, and the nomenclature remained completely unnoticed by experts in terminology.*

During the research, the following general scientific approaches were applied: analysis and synthesis, comparison and contrast, modeling, hypothetical-deductive, component analysis, functional, system-structural, oppositional, experimentation. They are organically combined with branch methods of scientific study and elaboration of terminologies and nomenclatures.

A linguistic-historical excursus of the term "tank" was carried out, the nomenclature of land military automobile equipment was considered, a base of nomenclature

units was formed for their further analysis, and motivational nomenclature bases, which are grounded on authentic Ukrainian historical names – ataman, Cossack, varta; geographical names – Obolon, Svitiaz; epithets – impulse, innovator; anthroponym Bohdan; zoonyms – leopard, newt were determined.

Thus, the naming format of land military automobile equipment has the same motivators and resources as the automobile nomination, the method of using Latin alphabet signs and digital indices in the process of new nomination is quite productive because such nomenclature signs are easily classified and modernized, and they speed up the modeling process of nomination for new types of equipment.

Key words: *land military equipment, term, nomen, terminology, nomenclature.*

Вступ

Сухопутна військова техніка має у своєму складі чималий перелік термінів і номенклатурних одиниць транспортних засобів, що на термінознавчому рівні потребують дослідження типології і формату назовництва. Особливо актуальним вважаємо дослідження військової технічної термінології і номенклатури на сьогодні, коли ведеться активна фаза російсько-української війни й озброєння зазнає нових модифікацій.

Вітчизняні термінознавчі студії з дослідження військової термінології доволі широкоформатні за тематикою наукових розвідок: Акульшина Н. Т. (*сучасна перська військова термінологія*), Андріянова О. Я. (*військово-морська термінологія української мови*), Балабін В. В. (*американський військовий сленг*), Бурячок А. А. (*українська військова термінологія*), Василенко Д. В. (*запозичення англомовного військового лексикону*), Зацний Ю. А. (*термінологія антитерористичної боротьби англійською мовою*), Кириченко А. Г. (*англійський авіаційний радіотелефонний дискурс*), Лукіяничук Ю. О. (*класифікація військових термінів*), Михайленко Т. Д. (*військова терміносистема*), Мурашко Л. В. (*українська військова лексика звань та посад*), Осадчук М. Л. (*англійська військова термінологія*), Погонєць В. В. (*військова лексика англійської мови*), Рибалка Я. І. (*військова українська лексика доби козацтва*), Романченко А. А. (*авіаційна термінологія перської мови*), Рякіна О. Р. (*військова авіаційна інженерна термінологія*), Туровська Л. В. (*українська військова термінологія звань та посад*), Халімоненко Г. І. (*тюркська військова лексика українського козацтва*), Халіновська Л. А. (*українська авіаційна термінологія*), Яремко Я. П.

(українська військова термінологія), Яценко Н. О. (українські назви військового одягу); серед зарубіжних досліджень на увагу заслуговують праці Gilliland С. Herbert (сленг ВМС США), Christine Ammer (військові терміни та спорт) та інші.

Переглянувши тематику лінгвістичних досліджень військової царини, можемо констатувати, що українська термінологія військової техніки тільки побіжно була репрезентована в роботах деяких мовознавців, а номенклатура взагалі залишилася поза увагою науковців від термінознавства.

Метою нашої наукової розвідки є прагнення дослідити в діячорнії і синхронії основні процеси моделювання номенів на позначення сухопутної військової техніки, зокрема автомобільної і бронетанкової.

Серед основних завдань дослідження є такі: уніфікувати основні моделі номенклатурних назв транспортних засобів, передусім українського виробництва, щоб у подальших наукових дослідженнях провести зіставний аналіз з технікою, виробленою закордонними відомими концернами; визначити основні тенденції та комунікативні стратегії називання військового автомобільного транспорту, вказати мотиваційні ознаки, покладені в основу номінації та особливості структури номенклатурних назв.

Методи дослідження

Під час дослідження послуговувалися такими загальнонауковими підходами: аналіз і синтез, порівняння й зіставлення, моделювання, гіпотетико-дедуктивний, компонентний аналіз, функціональний, системно-структурний, – що органічно поєднуються з галузевими методиками наукового вивчення й опрацювання термінологій.

Для виконання окреслених у науковій розвідці завдань застосовано такі методи дослідження: *описовий метод* (для інвентаризації номенклатурних назв автомобільної і броньованої техніки, пояснення специфіки їхньої будови й у діячорнії, і в синхронії); *метод пасивного спостереження (реєстраційний метод)* використано для вибірки із широкого загалу саме техноменів сухопутної військової техніки, зокрема на позначення автомобільної техніки, виробленої українськими й закордонними відомими концернами; *метод компонентного аналізу* використано для виокремлення відомітних і відапелативних складників

номенклатурних назв та номенів гібридної форми. Застосування вказаних методів уможливило всебічно проаналізувати номенклатурні знаки на позначення військових автомобілів та техніки всіх видів, що забезпечують повсякденну діяльність Збройних Сил України.

Виклад основного матеріалу

Залежно від призначення, бойових і технічних характеристик машини поділяються на автомобільну й бронетанкову техніку. Відповідно до чинного законодавства, зокрема, наприклад, в Інструкції з автомобільного та бронетанкового забезпечення в Державній прикордонній службі України, до **автомобільної техніки** належать транспортні засоби, що використовуються для перевезення особового складу й вантажів, а також перевезення й використання під час руху чи на місці встановленого на них обладнання, механізмів тощо для виконання спеціальних робочих функцій.

До **бронетанкової техніки** належать танки, самохідно-артилерійські установки (САУ), бойові машини піхоти (БМП), бойові машини десанту (БМД), бронетранспортери (БТР), бойові розвідувально-дозорні машини (БРДМ), бойові розвідувальні машини (БРМ), бойові броньовані автомобілі (ББА) та мотоцикли, а також їх шасі, що використовуються під монтаж засобів зв'язку й управління, озброєння та спеціальної техніки, технічних засобів охорони кордону й спеціального обладнання, тягачі й інші машини на шасі бронетанкової техніки, машини технічної допомоги, майстерні, ремонтно-евакуаційні машини на бронетанковій базі (Інструкція, 2018).

Почнімо мовно-історичний аналіз номінаційного процесу із загальновідомого терміна **танк**, уживаного для позначення бойової броньованої машини на гусеничному шасі в багатьох мовах світу, що зобов'язаний своєю появою відомій інформаційній спецоперації британської контррозвідки. Під час Першої світової війни, відправляючи перші гусеничні бронемашини на фронт залізницею, британці пустили чутку про партію цистерн (англійською *tank*) для питної води, буцімто виготовлених на замовлення російського уряду. Величезні розміри та ромбоподібна форма перших британських танків "Mark" цілком відповідали цій версії. Згодом назва **танк** закріпилась і прижилась, однак у багатьох мовах використовують також інші терміни для позначення бойової броньованої гусеничної машини.

Цікавими є також маловідомі спроби українських лінгвістів запропонувати питомо українські слова, що могли б стати синонімами до міжнародного терміна *танк*. Відомою є історія буквального російського перекладу англійського слова *tank* (ємність або цистерна) як *лохань*. Чи не вперше слово *лохань* на позначення танка російською мовою використали в журналі «Вокруг света» за 1916 рік, де в публікації «Современные путешествующие крепости в бою» під вигаданим малюнком танка зазначалось, що американський журнал «Scientific American» зобразив за розповідями та чутками сенсаційний англійський винахід – знамениту *лохань*, або мандрівну фортецю, у момент її дії проти німецьких окопів.

Трохи згодом в одному із чисел журналу «Нива» за 1917 рік опубліковано переклад російською мовою щоденника австралійського солдата, який тиждень воював у британському танку. Публікація має назву «Семь дней въ “Лохани”», а в короткій передмові до нього пояснено, що «английские солдаты назвали ... “лоханью” (“tank” – “тэнкь”))» нову бойову броньовану машину на гусеничному ході. Редакції «Ниви», на відміну від попередників з «Вокруг света», змушених задовольнитися передруком напівфантастичного малюнка з американського журналу «Scientific American», пощастило роздобути справжню світлину британського танка.

Оригінальні терміни для позначення бойової броньованої машини в інших мовах виявились більш вдалими. У німецькій мові основою для творення терміна стала *броня*. *Танк* німецькою називали *Sturmpanzerwagen* – ‘штурмовий броньований візок (машина)’, *Panzerkampfwagen* – ‘броньований бойовий візок (машина)’ або просто *Panzer* – ‘панцерник’ або ‘броньовик’. У вермахті часів нацистського третього райху танки фігурували під терміном *Panzerkampfwagen* з використанням військової абрєвіатури *PzKpfw* або *Pz*. У Бундесвері – збройних силах сучасної Німеччини – використовується термін *Kampfpanzer* – ‘бойовий панцерник’ або бойовий танк. Французькою мовою танк називали *Char de combat* – ‘бойовий візок (машина)’, або просто *Char*. Італійці використовують термін *Carro armato* (‘озброєна колісниця’), греки – *Αρμα μάχης* (‘бойова колісниця’), іспанці – *Carro de combate* (‘бойовий візок’), шведи – *Stridsvagn* (‘бойовий візок (машина)’). Оригінальними на тлі ‘бойових візків’ стали поляки, які називали танк *Czołg* (‘бойова гусенична машина’).

В українській мові вже від 1920 років закріпився міжнародний термін *танк*, саме його наведено у виданому 1928 року «Російсько-українському словнику військової термінології». Однак українські термінознавці продовжували шукати краще слово на позначення бойової броньованої машини на гусеничному шасі. Найдетальніше це питання розглянуто в статті «Автомобілева термінологія», автор – Вукола Дитель (Дитель, 1936). Дослідник запропонував відмовитись від терміна *танк* на позначення бойової броньованої машини на тій підставі, що цей термін використовується також на позначення цистерни, а за однією із західноукраїнських говірок слово *танки* означає ‘танці’. Також В. Дитель навів терміни *човг* і *совг*, однак обидва запропонував відкинути, оскільки *човг* є похідним від польської назви танка *czołg*, а «*совгами*» називали на заході України ковзани для ковзанки на льоду. На заміну термінам *танк*, *совг* і *човг* дослідник запропонував термін *панцеросовг* або *панцеросов*, подібно до слів *паротяг* і *панцеропотяг*. Легкий танк (танкетку) В. Дитель запропонував називати *панцеросовка*.

Звертається до пошуку слів, що могли б замінити слово *танк*, також Павло Штепа. В опублікованій 1967 року в Торонто книзі «Знахідки до словника чужослів» він наводить на позначення бойової броньованої гусеничної машини терміни *човг*, *плаз* та *повз* (Штепа, 1967: 135). Цікавою є також знахідка Святослава Караванського, наведена у «Практичному словнику синонімів української мови», він пропонує називати *танк* «*повзуном*» (Караванський, 2014: 451).

Нині термінознавчі пошуки слів на позначення терміна *танк* українською мовою продовжуються, на них можна натрапити на сайті «Словотвір», серед запропонованих там термінів є такі: *бронестріл*, *повзостріл*, *панцер*, *бронець* і навіть *ведмідь (мишко)*, *каді(у)бень* та *повзовхистостріл* чи *повзовхистогат*. Навряд чи якийсь зі згаданих слів спроможеться потіснити твердо усталений термін *танк* в офіційному слововжитку, однак кілька з них цілком можуть поширитись у художній літературі та публіцистиці.

Досліджуючи вже не терміни, а номени сухопутної військової автомобільної техніки, створюємо базу номенклатурних одиниць для їхнього подальшого аналізу. У нагоді стає інформація про те, що профільні фахівці Центрального науково-дослідного інституту озброєння та військової техніки ЗСУ, починаючи з 2014 року, вели науково-технічний супровід процесу створення і випробування сучасних зразків

автотехніки, саме ці номінативні одиниці ми й зафіксуємо: *броневий автомобіль «БАРС-8»; спеціалізований броньований автомобіль «КОЗАК-2»; броньована бойова колісна машина «КОЗАК-2М1»; броньована медична машина МТ-ЛБ С; спеціалізований броневий автомобіль «ВАРТА; спеціалізований броневий автомобіль «НОВАТОР»; автофургон броньований Renault Sherpa Light Scout; спеціалізований броньовик «Козак 001»; спеціалізований броньовик «Козак 2М»; спеціалізований броньовик «Козак 3»; автомобіль КраЗ-6322-WP; автомобільне шасі КраЗ-63221-WP; автомобіль КраЗ-5233BE-WP; броньований бортовий автомобіль «Raptor» МТТВ на базі шасі КраЗ-6322; автомобільне шасі КраЗ-5233HE-WP; автомобіль «Богдан-6317»; автомобіль «Богдан-5316»; багатоцільовий повнопривідний автомобіль КраЗ-6322 «Солдат»; сідельний тягач «Богдан-6425»; автомобіль «Богдан-6317-WP»; автомобіль «Богдан-2351»; автомобіль Renault Midlum D14 Night 300 E3; важковозний напівпричіп транспортний КВС3-5001; легкоброньований плаваючий автомобіль (бронетранспортер) «Тритон»; бронетранспортер «Дозор-Б»; командно-штабна машина «Світязь» на базі БТР-70Ді; комплекс автоматизованого управління (КАУ) артдивізіоном «Оболонь-А»; спеціальна апаратна СА-10У від НТК «Імпульс»; броньований транспортний автомобіль «Отаман» (Довідник, 2022).*

Щоб визначитися з форматом і будовою найменувань сухопутної військової автомобільної техніки, можна розглянути номенклатурний знак **КраЗ-6322 «Raptor» МТТВ**. Холдингова компанія «АвтоКраЗ», разом із відомим виробником броньованих автомобілів компанією Streit Armored Group, розробили броньований бортовий автомобіль «Raptor» МТТВ на базі шасі КраЗ-6322. Багатофункціональність КраЗ-6322 «Raptor» МТТВ полягає в тому, що його можна використовувати для перевезення особового складу, як медичний евакуатор та як автомобіль для матеріально-технічного забезпечення.

Номенклатурний знак **КраЗ-6322 «Raptor» МТТВ** побудовано за схемою *аббревіаційно-цифровий компонент + онімизований апелятив + буквенний індекс*. Аббревіаційний компонент **КраЗ-6322** традиційно вказує на виробника автомобіля і модифікацію, онімизований апелятив **«Raptor»** у цьому номені є англійського походження зі значенням *«хижа тварина, хижий звір»*, що, до речі, за мотиваційними характеристиками не дуже асоціюється з оприлюдненим призначенням як *«медичний евакуатор»*.

Також у поле нашого зору потрапив номен **КрАЗ-6322 «Солдат»**, яким позначено багатоцільовий повнопривідний автомобіль, призначений для транспортування особового складу, а також різних вантажів; може використовуватися як баластний тягач для транспортування літаків на аеродромах. У цій номенклатурній назві апелятив **«Солдат»** має відкриту мотиваційну основу найменування, що чітко віддзеркалює призначення *«транспортування особового складу»*. Апелятиви *«Raptor»* і *«Солдат»* пройшли онімізацію – перехід загального імені в ім'я особове.

У контексті номенклатурного найменування важливим фактором є мотиваційна база. На думку С. М. Руденко, вибір мотиваторів номінативних одиниць отримав нове пояснення й розширив спектр детермінант. Мотивація тепер враховує не лише буквальні знання про позначуване, представлені прямими значеннями мовних одиниць, а й оцінно-емоційну, сенсорну, метафоричну, образну, парадоксальну інформацію» (Руденко, 2018).

Моделювання номенів сухопутної військової автомобільної техніки має декілька мотиваційних баз, нами зафіксовано низку номенклатурних знаків, в основу яких покладено **українські історичні назви: отаман, козак, варта; назви з географічного країнознавства: Оболонь, Світязь; апелятиви імпульс, новатор; антропонім Богдан; зооніми: барс, тритон.**

Загалом можна зробити висновок, що формат назовництва сухопутної військової автомобільної техніки має ті ж мотиватори й ресурси, що й автомобільна номінація, доволі продуктивним є спосіб використання знаків латинської абетки й цифрових індексів у процесі нової номінації, адже такі номенклатурні знаки легко класифікуються, модернізуються і пришвидшують процеси моделювання номенклатурних позначень нових типів техніки. У номенклатурних назвах, що мають у своєму складі буквено-цифрову частину, доволі цікавим є те, що виробники не мають систематизованого графічного оформлення номенклатурних знаків, тому бачимо подальше зацікавлення минулими й сучасними номенклатурними процесами.

Висновки

З огляду на те, що автотранспортна термінологія і номенклатура є однією з найбільш динамічно розвинених тематичних сфер

сучасної мови, до якої ми долучаємо терміни й номенклатурні знаки сухопутної військової автомобільної техніки, то перспективи подальших розвідок ми продовжуємо вбачати в поглибленому вивченні низки актуальних питань: уточнення типу семантичного компонента відонімних номенів, зв'язку власної назви, асоціативного фактора й позначуваного матеріального об'єкта; класифікація відапелятивних номенів, визначення типів номенклатурного моделювання й різновидів семантичного компонента; типологізація буквено-цифрових складників технічних номенклатурних одиниць на позначення авто-транспортної техніки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дитель, В. (1936) Автомобілева термінологія. *Рідна мова* (Варшава), Ч. 6 (42), 261–264. 2. Довідник з озброєння і військової техніки. Узято з <https://www.ukrmilitary.com/p/weapons-and-military-equipment.html>. 3. Інструкція з автомобільного та бронетанкового забезпечення в Державній прикордонній службі України. Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0886-18#Text>. 4. Караванський, С. (2014). *Практичний словник синонімів української мови*. 5-те вид., опрац. і доп. Львів: БаК. 5. Печерський, А. (2023) Панцеросов, повзун, совг, човг, плаз і повз: як пропонували називати танк українською мовою. Узято з <https://armyinform.com.ua/2023/09/14/panczerosov-povzun-sovg-chovg-plaz-i-povz-yak-proponuvaly-nazyvaty-tank-ukrayinskoyu-movoyu/>. 6. Руденко, С. М., & Сапожнікова, Л. Я. (2018). *Творення та функціонування номенклатурних назв в українській підмові харчування (мовно-концептуальний аспект)*. Харків: Монограф. 7. Штепа, П. (1967) *Знахідки до словника чужослів*. Торонто: Видав Семен Стасишин.

REFERENCES

1. Dytel, V. (1936) Avtomobileva terminolohiia [Automobile terminology. Native language]. *Ridna mova* (Varshava), Ch. 6 (42), 261–264 [in Ukrainian]. 2. Dovidnyk z ozbroiennia i viiskovoi tekhniky [Handbook on weapons and military equipment]. Retrieved from <https://www.ukrmilitary.com/p/weapons-and-military-equipment.html> [in Ukrainian]. 3. Instruktsiia z avtomobilnoho ta bronetankovoho zabezpechennia v Derzhavni prykordonni sluzhbi Ukrainy [Instruction on automobile and armored support in the State Border Guard Service of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0886-18#Text> [in Ukrainian]. 4. Karavanskyi, S. (2014) *Praktychnyi slovnyk synonimiv ukraïnskoï movy* [Practical Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language]. 5-te vyd., oprats. i dop. Lviv : BaK [in Ukrainian]. 5. Pecherskyi, A. (2023) Pantserosov, povzun, sovh, chovh, plaz i povz: yak proponuvaly nazyvaty tank ukraïnskoiu movoiu [Panzerosov, povzun, sovg, chovg, plaz and povz: the suggestions to name the tank in Ukrainian]. Retrieved from <https://armyinform.com.ua/2023/09/14/panczerosov-povzun-sovg-chovg-plaz-i-povz-yak-proponuvaly-nazyvaty-tank-ukrayinskoyu-movoyu/> [in Ukrainian]. 6. Rudenko, S. M., & Sapozhnikova, L. Ia. (2018) *Tvorennia ta funktsionuvannia nomenklaturnykh nazv v ukraïnskii pidmovi kharchuvannia (movno-kontseptualnyi aspekt)* [Creation and functioning of nomenclature names in the Ukrainian sublanguage of food (linguistic and conceptual

aspect)]. Kharkiv: Monohraf [in Ukrainian]. 7. **Shtepa, P.** (1967) *Znadibky do slovnyka chuzhosliv* [Contributions to the dictionary of foreign words]. Toronto: Vydav Semen Stasyshyn [in Ukrainian].

Нікуліна Неля Василівна – кандидат філологічних наук, магістр педагогіки вищої школи, доцент, завідувач кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет; вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, 61002, Україна.

Tel. +38(050)6389361
E-mail: nykulina@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0001-7832-7407>

Nikulina Nelia Vasylyvna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D in Philology), Master in Pedagogy of Higher School, Associate Professor, Head of the Ukrainian Studies Department, Kharkiv National Automobile and Highway University; 25 Jaroslava Mudroho Str., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Книщенко Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет; вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, 61002, Україна.

Тел.: +38(099)3320686
E-mail: knishenko@meta.ua
<http://orcid.org/0000-0002-0803-2774>

Knyschenko Natalya Petryvna – Ph. D in Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian studies, Kharkiv National Automobile and Highway University; 25 Jaroslava Mudroho Str., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Домановський Андрій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент.

Tel. +38(097)4559133
E-mail: gesta.baudolini@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4287-7620>

Domanovskyi Andrii Mykolayovych – Candidate of History Sciences (Ph. D in History), Associate Professor.

Надійшла до редакції 29 вересня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Нікуліна Н. В., Книщенко Н. П., Домановський А. М. Термінологія і номенклатура сухопутної військової техніки: історія і сучасність процесів назовництва. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди* / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 89–98. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.07>

АРА: Нікуліна, Н. В., Книщенко, Н. П., Домановський, А. М. (2023). Термінологія і номенклатура сухопутної військової техніки: історія і сучасність процесів назовництва. *Лінгвістичні дослідження*, 59, 89–98. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.07>

СТРУКТУРА ТЕРМІНОСПОЛУК У СФЕРІ НАНОТЕХНОЛОГІЙ

У статті досліджено структуру спеціальних назв сфери нанотехнологій, що виникли в результаті аналітичного способу термінотворення. Розглянуто моделі дво-, три- та багатокомпонентних терміносполук, у яких поєднані слова різної частиномовної приналежності. Виявлено й схарактеризовано типи терміносполук, що мають найбільшу частотність та репрезентують різноманітні способи поєднання елементів. Установлено, що три- та багатокомпонентні терміносполуки є результатом ускладнення атрибутивних або іменникових словосполучень прикметниками, що звужують їхні значення.

Ключові слова: аналітичний спосіб термінотворення, терміносполуки нанотехнологій, двокомпонентні терміносполуки, трикомпонентні терміносполуки, багатокомпонентні терміносполуки.

Krymets O. The Structure of Term Units in the Field of Nanotechnology.

The article reveals the research of the special names of nanotechnologies that arose as a result of analytical nomination, which is considered to be one of the most productive one, since the terms formed in this way are unambiguous, as accurate as possible, expressively neutral, and are not affected by synonymization and homonymization. The goals of the article are to identify the structural features of such terms and characterize their most common models.

According to the number of components, three structural types are distinguished among the term units of nanotechnology: two-component, three-component and multi-component ones. There are three most common types among two-component term units according to the expression of part of speech of the components and their location: "adjective + noun", "noun + adjective", and "noun + noun". Other two-component models of nanotechnology term units are represented by few or isolated examples. Among three-component term units, depending on the structural organization and morphological expression of the elements, four main types are distinguished: "noun + adjective + noun", "adjective + adjective + noun", "noun + adjective + adjective", and "adjective + noun + noun". The analysis of three-component nanotechnology terms shows that they are the result of the complication of two-component word combinations by adding an adjective that indicates a variety of the concept and narrows it down. Multi-component term units of nanotechnology are represented by units of four, five, six, and seven elements. Two- and three-component word combinations also became the basis for the formation of such complex names.

As a result of the research, it is established that the syntactic method of nomination in the field of nanotechnology is quite productive, because two-, three- and multi-component units, which are formed according to different models, are elucidated. By the number of units, two-component term units prevail, and by the variety of ways of combining elements three-component and multi-component term units represented by a small number of nominations dominate. All types of term units can be complicated by prepositions and can contain terms with two bases, which indicates a rather complex structure of nanotechnology terminology.

Key words: *analytical method of term formation, nanotechnology term units, two-component term units, three-component term units, multi-component term units.*

Вступ

Розвиток сучасної міждисциплінарної галузі нанотехнологій супроводжується конкретизацією спеціальних понять, що спричиняє утворення одиниць, які мають у своєму складі два та більше слів. Аналітичний спосіб термінотворення вважають одним із найпродуктивніших, оскільки терміни, що виникли таким шляхом, мають здатність точніше виражати наукові поняття, ніж однослівні спеціальні назви, вони однозначні, максимально точні, експресивно нейтральні, не зазнають впливу синонімізації та омонімізації.

Спеціальні назви різних галузей знань, утворені цим способом, досліджували у своїх працях такі українські термінознавці: С. Локайчук – термінологія археології (2011), Н. Нікуліна – термінологія автомобілебудування (2004), Л. Халіновська – авіаційна термінологія (2009), Л. Харчук – електроенергетична термінологія (2013) та багато інших. Терміни нанотехнологій, що виникли в результаті поєднання двох і більше спеціальних назв, не були об'єктом окремого дослідження, що зумовлює актуальність статті, оскільки в ній уперше проаналізовано й систематизовано подібні терміни цієї складної міждисциплінарної науки.

Мета цієї розвідки – виявити та схарактеризувати спеціальні назви сфери нанотехнологій, що мають у своєму складі два та більше слів. Завдання: 1) проаналізувати їх склад та структурні особливості; 2) виокремити найпоширеніші моделі, специфіку поєднання термінів у дво- та багатокомпонентні сполуки.

Методи дослідження

Для характеристики термінологічних одиниць, а також для узагальнення й класифікації мовних фактів застосовано *описовий* та *структурний* методи дослідження. Методи *суцільної вибірки* та *аналізу дефініцій* задіяні, щоб визначити приналежність термінів до досліджуваної галузі. З метою виявлення механізму творення термінів та їх підрахунку застосовано відповідно *словотвірний* та *кількісний* аналіз.

Виклад основного матеріалу

Терміни, що складаються з кількох слів, у наукових студіях називають по-різному: багатокомпонентні терміни, аналітичні номінації, терміни-словосполучення, терміносполучення, терміни-композиції, складені терміни, терміни-словосполуки, терміносполуки. У нашій розвідці для найменування термінів, що мають у своєму складі дві та більше одиниць, застосовуємо назву “терміносполуки”. Терміносполуками нанотехнологій вважаємо словосполучення, компоненти яких становлять єдине поняття і мають чітко окреслене спеціальне значення, зафіксоване в словнику: **нанопористий матеріал** – ‘Матеріал, що містить пори, розміри яких знаходяться в нанодіапазоні (~1–100 нм). Термін уживається для вказівки на те, що специфічні властивості матеріалу (сенсорні, адсорбційні, каталітичні, дифузійні та ін.) пов’язані з наявністю нанопор. До нанопористих матеріалів можуть бути віднесені більшість відомих мембран, сорбентів, каталізаторів’ (Комарова, & Залеський, 2011: 249).

За кількістю складників серед терміносполук нанотехнологій викремлюємо три структурні типи: двокомпонентні, трикомпонентні та багатокомпонентні. Двокомпонентні терміносполуки відповідно до частиномовного вираження складників та їх розташування поділяємо на три різновиди.

1. Терміносполуки, утворені за моделлю «прикметник + іменник»: **антитерористичні нанозасоби, інерційний сенсор, медичний наноробот, механохімічна дія, мікроваги кварцеві, наноелектро-механічні системи, наносистемна техніка, синхротронне випромінювання, фулеренова наноструктура, ультрадисперсна частинка** тощо. За приналежністю компонентів до спеціальної чи загальнозвичайної лексики цей різновид терміносполук поділяємо на такі підтипи:

а) одиниці, у яких іменник має як загальнозживане, так і термінологічне значення, а прикметник – термінологічне: **квантова точка, квантова яма, молекулярні сита, механохімічна дія**; б) терміни, у яких прикметник має загальнозживане значення, а іменник – термінологічне: **мокра хімія, м'яка хімія, пружне світлорозсіювання, тонкі плівки, точне позиціонування**; в) спеціальні назви нанотехнологій, у яких обидва компоненти мають термінологічне значення: **фотонний кристал, квантова механіка, генна інженерія, ексимерний лазер, інтегральна схема**.

2. Другим різновидом двокомпонентних терміносполук нанотехнологій є моделі, у яких прикметник знаходиться в постпозиції – «іменник + прикметник»: **волокна борні, волокна карбідкремнієві, генна інженерія, літографія іонно-променева, літографія наносферами, нанокераміка біосумісна, наноматеріали вуглецеві, нанооб'єкти біологічні, наноструктура магнітна, терапія фотодинамічна, фотосинтез штучний**.

У терміносполуках, утворених за моделями «прикметник + іменник», «іменник + прикметник», іменник виражає родове поняття, а прикметник – видове, тобто конкретизує тип, призначення того поняття, що окреслює іменник: **наноматеріали біомітетичні, біофункціоналізовані, вуглецеві; літографія іонно-променева, нанодрукарська**.

3. Терміносполуки нанотехнологій, що виникли в результаті поєднання двох іменників («іменник + іменник»), поділяємо на такі типи: а) словосполучення, де опорний компонент виражається іменником у називному відмінку однини, а залежне слово – іменником у родовому відмінку однини: **генератор фотокислоти, наноіндустрія безпеки, продукція наноіндустрії, спікання нанокераміки, хіральність нанотрубки, центри піннінгу, частка нанопорошку**. Серед терміносполук цього типу виявлено одиниці, у яких другий компонент виражено власною назвою: **контакт Джозефсона, сила Казимира**; б) спеціальні назви, у яких перший компонент виражений іменником у називному відмінку однини, а другий – іменником у родовому відмінку множини: **доставка генів, компактування нанопорошків, морфологія наноструктур**.

Інші двокомпонентні моделі терміносполук нанотехнологій представлені нечисленними або поодинокими одиницями. Зокрема

модель «іменник у називному відмінку однини + іменник у називному відмінку однини», у якій один із компонентів має дві основи: *зольгель технологія, частка ядро-оболонка*. Поодинокими прикладами представлені такі моделі: сполука з двох іменників, ускладнена прийменником (*інвестиції з нанотехнологій*), та сполука «іменник у називному відмінку однини + іменник в орудному відмінку множини» (*літографія наносферами*).

Міждисциплінарний характер термінології нанотехнологій, а також прагнення створити точну спеціальну назву, що виражає всі ознаки наукового поняття, зумовлює появу терміносполук, які містять у своєму складі три та більше слів і становлять чималу кількість спеціальних назв досліджуваної галузі. Трикомпонентні терміносполуки залежно від структурної організації та морфологічного вираження елементів поділяємо на такі типи.

1. Модель «іменник + прикметник + іменник» становить найбільшу кількість досліджуваних терміносполук: *доставка лікарських засобів, інструмент зондового сканування, мікрообробка ексімерним лазером, мікроскопія повільних електронів*. Утворилися ці спеціальні одиниці шляхом поєднання іменника з атрибутивним словосполученням. Серед терміносполук цього типу є номінації, ускладнені прийменниками: *окислювання під високим тиском, осадження з колоїдних розчинів*.

2. До другого типу належать терміносполуки «прикметник + прикметник + іменник»: *інтенсивна пластична деформація, каталітична активна фаза, малокутове нейтроне розсіяння, малокутове рентгенівське розсіяння, шаруваті подвійні гідроксиди, ядерний магнітний резонанс*, які виникли в результаті поєднання прикметника з атрибутивним словосполученням. Слід зазначити, що прикметник, який стоїть у препозиції, указує на конкретну видову ознаку предмета або явища й так семантично звужує спеціальне поняття.

3. Терміносполуки «іменник + прикметник + прикметник»: *наночастки магнітні терапевтичні, мікроскоп електронний трансмісійний, помел механічний високоенергетичний, спектроскопія рентгенівська фотоелектронна* – виникли шляхом поєднання атрибутивного словосполучення та прикметника, що стоїть у постпозиції та конкретизує спеціальне поняття нанотехнологій.

4. У результаті поєднання прикметника з іменниковим словосполученням утворилися терміносполуки «прикметник + іменник + іменник»: *піролітичне отримання нанопорошків, ультразвукове пресування нанопорошків, хіральної структура нанотрубки, цибулинна форма вулицю*. У моделях такого типу прикметник указує на різновид процесу або явища, вираженого двокомпонентним терміном.

Одним або двома термінами представлені такі моделі, як «іменник + іменник + іменник» (*вектори на основі наноматеріалів*), «іменник + іменник + прикметник» (*розмір зерна середній, синтез нанопорошків плазмохімічний*), «іменник + дієприкметник + прикметник» (*мікроскопія скануюча тунельна*). Аналізування трикомпонентних терміносполук нанотехнологій демонструє, що більшою мірою вони є результатом ускладнення двокомпонентних словосполучень шляхом приєднання прикметника.

Багатокомпонентні моделі терміносполук нанотехнологій представлені одиницями, що мають чотири (*виробничо-територіальний кластер в області наноіндустрії, мас-спектрометрія з лазерною десорбцією й іонізацією, нанотехнологія типу «згори – донизу», нанотехнологія типу «знизу – догори», тертя на мікро- та наномасштабному рівні*), п'ять (*відновлення сполук металів до металевих нанопорошків, наносенсорна нейроподібна система «Електронний ніс»*), шість (*хімічне осадження з газової фази при зниженому тиску*), сім (*дифракційне визначення середнього розміру областей когерентного розсіяння*) елементів, які часто містять прийменники або складні спеціальні назви. Базою для утворення таких складних назв стали дво- й трикомпонентні словосполучення: (*синтез газофазний*) з *конденсацією пари*, (*мікроскопія флуоресцентна*) *повного внутрішнього віддзеркалення*.

Слід зазначити, що складники дво-, три- та багатокомпонентних терміносполук часто виражені спеціальними одиницями, які мають дві основи: *наноматеріали біоміметичні, спектроскопія рентгенівська фотоелектронна, ультразвукове пресування нанопорошків* та багато інших. Це свідчить про складну будову термінології нанотехнологій, що пов'язано з особливостям її виникнення та розвитку, а також з її міждисциплінарним характером.

Під час дослідження структури терміносполук нанотехнологій виявлено одиниці, що потребують унормування та підпорядкування чинним правилам української літературної мови, зокрема **мікроскопія скануюча**, де дієприкметник утворений із порушенням норм (правильним вважаємо варіант **сканувальна**), **область наноіндустрії**, у якому слово “область” ужито в невластивому для цього контексту значенні (правильно – **галузь**). Наявність таких термінів свідчить про те, що термінологія нанотехнологій перебуває в процесі формування та впорядкування.

Висновки

Отже, аналітичний спосіб номінації у сфері нанотехнологій досить продуктивний, адже виявлено дво-, три- та багатокомпонентні сполуки, які утворені за різними моделями. За кількістю одиниць переважають двокомпонентні терміносполуки, а за різноманітністю способів поєднання елементів – трикомпонентні, багатокомпонентні представлені невеликою кількістю номінацій. Три- та багатокомпонентні моделі є результатом поєднання двокомпонентних сполук з іншими термінами. Усі види терміносполук можуть бути ускладнені прийменниками та містити терміни з двома основами, що свідчить про складну структуру термінології досліджуваної галузі.

Перспективним вважаємо аналізування походження та будови складних термінів, що також становлять вагому частку спеціальних назв сфери нанотехнологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Комарова, Л.**, & Залеський, Є. (2011). *Нанотехнології. Українсько-англійський словник-довідник концептуальних понять*. Київ: ВІКНУ.
2. **Локайчук, С. М.** (2011). Терміни-словосполучення в сучасній українській археологічній науці. *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. Серія «Філологічні науки. Мовознавство», 1, 71–74.
3. **Нікуліна, Н. В.** (2004). Становлення сучасної української термінологічної системи автомобілебудування та ремонту транспортних засобів. (Дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
4. **Халіновська, Л. А.** (2009). Структура сучасних українських авіаційних термінів. *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка*. Серія «Філологічні науки», 20, 691–694.
5. **Харчук, Л. В.** (2013). Терміни-словосполучення в українській електроенергетичній термінології. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології», 765, 73–77.

REFERENCES

1. **Komarova, L.,** & Zalieskyi, Ye. (2011). *Nanotekhnologii. Ukrainsko-angliyskiy slovnyk-dovidnyk kontseptualnykh poniat [Nanotechnology. Ukrainian-English dictionary-handbook of conceptual notions]*. Kyiv: VIKNU.
2. **Lokaichuk, S. M.** (2011). Terminy-slovospoluchennia v suchasniy ukrainskiiy arkhеолоhichniy nautsi [Phrasal Terms in Contemporary Ukrainian Archaeological Science] *Nauk. visn. Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky. Seriiya «Filolohichni nauky. Movoznavstvo» – Scientific bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University. Series «Philological sciences. Linguistics», 1, 71–74.*
3. **Nikulina, N. V.** (2004). Stanovlennia suchasnoi ukrainskoiy terminolohichnoi systemy avtomobilebuduvannia ta remontu transportnykh zasobiv [Formation of modern Ukrainian terminological system of automobile construction and repair of vehicles]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody.
4. **Khalinovska, L. A.** (2009). Struktura suchasnykh ukrainskykh aviatsiinykh terminiv [The Structure of Contemporary Ukrainian Aviation Terms]. *Nauk. pratsi Kamianets-Podil. nats. un-tu im. I. Ohienka. Seriiya «Filolohichni nauky» – Scientific works of I. Ohienko Kamianets-Podilskyi National University. Series «Philological Sciences», 20, 691–694.*
5. **Kharchuk, L. V.** (2013). Terminy-slovospoluchennia v ukrainskiiy elektroenerhetychnii terminolohii [Phrasal Terms in Ukrainian Electric Power Terminology]. *Visn. Nats. un-tu «Lvivska politekhnikha». Seriiya «Problemy ukrainskoiy terminolohii» – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series «Problems of Ukrainian Terminology», 765, 73–77.*

Кримець Оксана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, 61002, Україна.

Tel.: +38(050)1861203

E-mail: oksana.krim@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-8401-3540>

Krymets Oksana Mykhailivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, National Technical University «Kharkov Polytechnic Institute»; 2 Kirpichova St., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23 липня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Кримець О. М. Структура терміносполук у сфері нанотехнологій. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 99–106. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.08>*

APA: Кримець, О. М. (2023). Структура терміносполук у сфері нанотехнологій. *Лінгвістичні дослідження, 59, 99–106. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.08>*

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ. ЛІНГВОАКСІОЛОГІЯ. ПРАГМАЛІНГВІСТИКА

УДК 811.16-112-114'06:81'42:305-055.2

М. П. Брус

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ДРУЖИНИ В СУЧАСНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті зосереджено увагу на вивченні мовної картини світу у зв'язку з концептуальною картиною світу як одних із ключових понять сучасної когнітивної лінгвістики. Фрагментом аналізу стали найменування особи жіночої статі в статусі дружини, зокрема в діахронії та синхронії української мови та в зіставленні з іншими слов'янськими й неслов'янськими мовами. Унаслідок історичного та порівняльного аналізів встановлено архаїчну основу, яку зберегла українська мова з іншими слов'янськими мовами, систему лексичних одиниць, сформовану впродовж її історичного розвитку, та сукупність специфічних найменувань, наявних у сучасній мовній картині світу різних народів для ідентифікації образу одруженої жінки.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, образ дружини, слов'янські мови, неслов'янські мови.

Brus M. Conceptualization of the Image of the Wife in the Modern Linguistic Picture of the World. *In the context of modern cognitive research, the disclosure of the linguistic picture of the world of each nation as a system of its ideas about the world and the means of their linguisticization is of priority importance. The understanding of the essence of a woman in the space of her family, professional, social and other connections is a part of this. Despite the fact that democratic processes ensure equality between men and women in various spheres of social life, the status of women in families as representatives of married couples has almost unchanged character and needs proper interpretation in every linguistic picture of the world.*

The purpose of the article is to explore conceptualization and linguisticization of the image of a woman in relation to her husband (wife) in the language picture of the world; to reveal the evolution of the linguistic picture of the world in relation to the reflection of this image in the history of the Ukrainian language and other Slavic languages.

The task is to consider the name of the wife as a combination of archaic and the modern linguistic worldviews, to reveal their common Proto-Slavic roots and distinctive language features in the historical development of various peoples; to set the specifics of the expression of the wife's image in the Ukrainian linguistic picture of the world.

The article focuses on the study of the linguistic picture of the world in relation to the conceptual world picture as one of the key concepts of modern cognitive linguistics. The name of the person became a fragment of the analysis of the female gender in the status of a wife, in particular in Ukrainian diachrony and synchrony languages and in comparison with other Slavic and non-Slavic languages.

As a result of the historical and comparative analysis, the article reveals the archaic basis which the Ukrainian language has preserved with other Slavic languages, a system of lexical units formed during its historical development, and a set of specific names available in the modern linguistic world picture of different nations to identify the image of a married woman.

Common Indo-European concept of a married woman, entered the conceptual picture of the world as a result of formation of ancestral ties and family relations and has not changed much with the development of humanity. However, in the processes of historical development of nations, new ideas about the social, property, legal status and status of the wife, her relationships in the family and marriage were developed. To linguisticize the concept of "woman" Slavic and non-Slavic languages developed their own lexical resources, formed with the help of specific word-forming means and defined historical, ethnic, national factors in the formation of nations.

The name became the expression of this concept in the modern language picture: Ukrainians – дружина, Belarusians – жонка, Russians – сунуза, Poles – małżonka, Czechs – manželka, in Bulgarians – svika, in Germans – Ehefrau. The influence of linguistic and non-linguistic factors has led to the synonymization of words for wife in the structure of national languages, including lexemes of native and foreign origin.

Key words: linguistic picture of the world, conceptual picture of the world, linguistics wife image, Slavic languages, Indo-European language family.

Вступ

У контексті сучасних лінгвістичних досліджень особливої актуальності набуває когнітивний підхід до вивчення мовних явищ (прикметник *когнітивний* утворено від іменника *когніція* – лат. *cognitio* 'знання, пізнання'), що забезпечує вивчення процесів «вираження в мовних одиницях знання про світ» (Загнітко, 2020: 307). Мовознавчі студії, що втілюють цей аспект, означені когнітивізмом і спрямовані «від думки до мови, від знань про світ до встановлення особливостей і закономірностей їхньої реалізації на різних ярусах мовної системи – у слові, словосполученні, реченні, тексті, дискурсі та ін.» (Загнітко, 2020: 307). Пов'язані зі знанням і пізнанням світу процеси названі *когнітивними*, або *когніцією*, і поставлені в основу сучасного мовознавчого напрямку – *когнітивної лінгвістики*.

Проблеми сучасної когнітивної лінгвістики невимірні й невичерпні, але зосереджені навколо центрального об'єкта – мови як загального когнітивного механізму чи когнітивного інструменту – системи знаків, необхідної для репрезентації і трансформації відповідної інформації. Водночас її ключовою проблемою вважають побудову моделі мовної комунікації для обміну знаннями. Когнітивна лінгвістика оперує багатьма термінами (*знання, картина світу, когніція, концепт, концептуалізація, картина світу, когнітивна модель, ментальність* та ін.), що тісно пов'язані між собою і зумовлені особливостями відбиття певного фрагменту знань про світ (Загнітко, 2020: 380).

Одним із базових понять у когнітивній лінгвістиці є *мовна картина світу* (МКС), вивчення якого набуває щодалі більшої актуальності й популярності в самостійному вияві та в поєднанні з поняттям *концептуальна картина світу* (ККС). Ці обидві картини відображають світ у взаємопов'язаних формах: концептуальна – у формі пізнавальної діяльності, а мовна – у формі об'єктивної дійсності. Дослідники когнітивної лінгвістики тяжіють до зближення цих картин світу, попри все перша – концептуальна картина світу – це пізнання й розуміння світу, формування уявлень і знань про світ, а друга – мовна картина світу – експлікації таких знань та уявлень. Якщо концептуальну картину світу вважають загальним, універсальним поняттям, то мовна картина світу – це втілення в мові як концептуальної картини світу, так і засобів її лінгвалізації. Учені вбачають діалектичний зв'язок між такими поняттями, зазначаючи, «що мовна картина світу не тільки в матеріальній формі закріплює наслідки пізнавальної діяльності, що відбивається в ККС, але й своїми засобами систематизує елементи й відношення в останній» (Лисиченко, 2011: 101).

Сучасні лінгвальні й екстралінгвальні чинники зумовили концептуалізацію поняття “жінка” в мовній картині світу. До розуміння та репрезентації цього поняття в кожній лінгвосистемі вироблені власні напрями, методи й засоби. Проте цілісного аналізу відбиття його в мовній картині світу ще немає. Це змушує до розробки спеціальної методології дослідження, використання як самого лінгвістичного рівня, так і багатьох нових міждисциплінарних підходів, що зумовлює актуальність цього дослідження. У процесі проведеного аналізу зроблено оперття переважно на мовознавчі праці, у яких

на відповідному рівні досліджено клас іменників зі значенням особи жіночого роду, а також на окремі соціолінгвістичні, етнолінгвістичні, гендерологічні та інші розвідки, що стосуються зазначеної проблематики (Архангельська, 2019; Блажковська, 2016; Брезнік, 2021; Брус, 2019; Космеда, 2014; Ньюблінг, 2009; Ставицька, 2015; Сукаленко, 2010 та ін.). Потужною базою для роботи над темою стали лексикографічні праці, подані в списку джерел, що дали змогу простежити еволюцію і становлення фемінітивів у слов'янських і неслов'янських мовах.

Мета статті – дослідити концептуалізацію й лінгвалізацію образу жінки стосовного свого чоловіка (дружини) в мовній картині світу; розкрити еволюцію мовної картини світу щодо відображення цього образу в історії української мови та інших слов'янських мов. Завдання – розглянути найменування дружини як поєднання архаїчної та сучасної мовної картини світу, виявити їх праслов'янські корені, спільні й відмінні мовні риси в історичному розвитку різних народів; встановити специфіку вираження образу дружини в українській мовній картині світу.

Методи дослідження

Проблематика статі зумовила використання загальних та спеціальних методів дослідження. Загальний метод *індукції* дав змогу встановити лінгвальні засоби вираження образу дружини в мовній картині світу, а також узагальнити результати роботи. Метод *дедукції* забезпечив розкриття проблеми мовної інтерпретації вказаного образу, формування специфічних уявлень про нього. Зі спеціальних методів утілено когнітивне опрацювання мовних даних, які отримує мовець під час дискурсу, читання, знайомства з різними текстами; воно відбувається в процесі сприйняття й породження мовлення.

Виклад основного матеріалу

Мова є віддзеркаленням сформованого віками досвіду кожного окремого народу, відображаючи не тільки набуті спільні знання й уявлення, а й своєрідність бачення світу, що й формує певну мовну картину світу її носіїв. Підґрунтям мовної картини світу окремого народу стає його концептуальна картина світу, яка відзначається специфічністю і водночас може бути спільною з картиною світу тих народів, що мають однаковий рівень знань та уявлень. Усі зміни

в концептуальній картині світу більшою чи меншою мірою спричиняють зміни й у мовній картині світу, однак кожний народ має у своєму арсеналі разом із загальними ресурсами збагачення та розширення мовної картини світу й специфічні, зумовлені структурою й типологією розвитку відповідної мови (Лисиченко, 2011: 96).

Концептуальна картина світу постійно вдосконалюється і поглиблюється внаслідок безперервного пізнання світу людиною. У ній зберігаються як давні риси, що характеризують її статичний характер, так і нові ознаки, що свідчать про її динамічний, прогресивний вияв. Ту частину концептуальної картини світу, яка містить давні бачення й уявлення, називають *архаїчною*, що й виявляється в незмінності, статичності мовної картини світу, а частину, яка репрезентує нові уявлення про світ, що виявляється в прогресивності, динамічності мовної картини світу, трактують як *сучасну*. Мова реагує на всі зміни, через що в мовній картині світу відбувається збереження або нагромадження явищ, тому й розрізняють архаїчну й сучасну мовну картину світу. Причому архаїчність може зумовлюватися динамічними процесами в суспільстві та свідомості людей навіть упродовж невеликого проміжку часу, не обов'язково за сторіччя або тисячоріччя (Лисиченко, 2011: 97).

Прояви давніх і сучасних змін у мовній картині світу можна простежити на основі розвитку фемінітивної підсистеми мови, узявши за взірець як окрему тематичну групу слів, так й одну номінативну одиницю чи будь-який інший її мовний елемент, що здатний нести певне семантичне наповнення. За допомогою відмінностей у системі значень мовних одиниць можна простежити й розбіжності між різними мовними картинами світу. Специфіка мовної картини світу, її співвідношення з концептуальною картиною світу, на думку вчених, особливо виявляється на лексичному рівні. Мовна картина світу тяжіє до максимально точного вираження явищ концептуальної картини світу в номінативних одиницях, але повне злиття двох картин світу є недосяжним процесом: «у МКС завжди виявляються семантичні лакуни, не заповнені мовними одиницями. Такі лакуни особливо виявляються при зіставленні МКС різних мов, коли наочною стає своєрідність бачення світу: очевидно, для носіїв однієї МКС для назв явищ, які заповнюють ці лакуни, суттєвими, є одні ознаки, а для інших інші» (Лисиченко, 2011: 98).

Специфічність мовної картини світу яскраво простежується під час зіставлення мовних явищ у споріднених чи неспоріднених мовах, а також на різних етапах розвитку однієї мови чи кількох мов. Розрізнення сучасної та архаїчної мовної картини світу дає змогу встановити динаміку й статику змін, що припали на минулий і теперішній час кожного народу. Учені зауважили, що «упродовж тисячоліть ККС змінювалася дуже повільно, відповідно повільні зміни відбувалися і в МКС. За останні ж два-три століття у зв'язку з розвитком суспільства відбулися значні зміни в картині світу домовній і концептуальній, що шукало собі вираження і в мовній картині світу, насамперед у її літературному вираженні» (Лисиченко, 2011: 119).

Мовна картина світу відбиває світ певного історичного періоду, тому можна говорити про особливості мовної картини світу кожного синхронного зрізу та відмінності від попередніх чи наступних етапів. Зокрема, мовна картина світу праслов'янської доби відмінна від мовної картини світу писемного давньоукраїнського періоду, а порівняно з теперішнім станом розвитку української мови сприймається як дуже проста й обмежена. Якщо в глибокий дописемний період відбивала концептуальну картину світу, спільну для тодішніх спільнослов'янських діалектів, то поступово зазнавала диференційних та інтеграційних ознак і сьогодні має неповторне вираження в кожній мові.

У контексті лексичного вираження мовної картини світу та її співвіднесення з концептуальною звернемо увагу на загальну назву особи жіночого роду – *дружина* 'жінка стосовно свого чоловіка' в діакронії та синхронії української й інших мов. Історія цього поняття сягає спільнослов'янської доби, коли сформувався і використовувався в тодішніх діалектах слово *жена* зі значенням 'жінка', що могло поширитися і для вираження поняття 'жінка стосовно свого чоловіка'. Праслов'янське найменування **žena* (< **genā*) від іє. **g^uenā* 'жінка' пов'язане з коренями **g^uen-* 'родити' або **g^uen-* 'приходити', але точне походження його не встановлено (ЕСУМ, 1985, 2: 205–206). Семантика індоєвропейських коренів лягла в основу формування і самого імені **žena*, тобто особи жіночої статі, яка входила в родину чоловіка, послаблюючи свої зв'язки з власним родом. У глибокому минулому часі осередком роду вважалася родина чоловіка, а дружина втрачала тісні зв'язки з родом матері. Через це імена рідних за родом матері

чи свояків за родом жінки виражені слабше, ніж за родом батька або чоловіка. У подружжі й родинному колі виростала господиня дому, власниця майна, одностудниця, помічниця свого чоловіка, що й спричиняло формування на різних історичних етапах нових лексичних одиниць зі значенням 'дружина' (Брус, 2006: 41).

Зі спільнослов'янської доби найменування **žena* успадкували всі слов'янські мови: р., болг. – *жена*, бр. – *жонка*, др. – *жена*, п. – *žona*, ч., слц. – *žena*, вл., нл. – *žona*, м. – *жена*, схв. – *жѣна*, слн. – *žēna*, стсл. – *жена*. Індоевропейська давність кореня засвідчує спорідненість цього слова з багатьма неслов'янськими мовами: прус. – *genno* 'жінка', гот. – *qinô* 'жінка', *qēns* 'дружина', двн. – *quena* 'жінка', днн. – *quān* 'дружина', *quena* 'т.с.', англ. – *queen* 'королева', дангл. – *swēn* 'жінка', дірл. – *ben* 'дружина', ав. – *gəpā*, *uəpā*, *upā* 'жінка, дружина', дінд. – *jāni-* 'жінка', *gnā* 'богиня', гр. – *γυνή* 'жінка', беот. – *βανᾶ*, тох. А – *śān*, тох. В – *śana* 'т.с.', вірм. – *kin* 'жінка, дружина' (ЕСУМ, 1985, 2: 205–206). Спільний індоевропейський корінь спричинив творення в різних мовах світу подібних слів, переважно зі значенням 'жінка' або 'дружина', тобто можна твердити про збереження в мовній картині світу багатьох народів слова зі спільним індоевропейським коренем, що стало виразником поняття "жінка стосовно свого чоловіка", і зокрема в слов'янських, навіть у більшості слов'янських мов.

За давньою класифікацією слов'янських мов на антську та словенську підгрупи генетично близькими є в межах першої підгрупи сучасна українська, білоруська, польська, чеська, словацька, хорватська, верхньолужицька мови, а в межах другої – старослов'янська, сучасна російська, болгарська, македонська, сербська, нижньолужицька, словенська мови, кашубський і словінський діалекти польської мови (Царук, 1998: 5–20). З урахуванням цієї класифікації можна твердити про найбільшу спільність української мови із сучасними західнослов'янськими мовами та віднаходити в їхній мовній картині світу спільні чи відмінні ознаки щодо репрезентації образу дружини. Далі слід порівняти цю підгрупу слов'янських мов у відображенні образу дружини з наступною, що охоплює сучасну російську та південнослов'янські мови, з якими також може бути встановлено низку спільних і відмінних рис.

У ранній писемний період розвитку давньоукраїнської мови типовим позначенням образу дружини було найменування *жена*

(жона), яке, крім семени 'жінка стосовного свого чоловіка', зберігало й первинне значення 'жінка загалом'. У церковно-релігійних, художніх, літописних творах уживалася переважно давня форма *жена* для позначення жінки загалом, а від XIV ст. частішою стала ця лексема для іменування дружини, особливо в офіційно-діловій документації та з варіантами *жена* й *жона*, напр.: *гѣа юмоу жена самараныни. како ты юодѣи сыи ѡ(т) мене пити просиши. жени самараныни соуц(а) не прикасають бо. са юодѣи самаранохъ* (ЄЄ, 2001: 68); *Іяковъ... мѣвъ оу себе двѣ жонѣ; Хмелницкий... Чаплинскую понялъ въ жену себе; А то все записуемъ пану чусе а по немъ ино его жени* (ФУМ, 2019: 185–186).

З аналізу різностильових писемних пам'яток давньоукраїнської мови відомо, що в мовній картині світу того часу наявне було лексичне вираження значення 'жінка стосовно свого чоловіка' за допомогою слова *жена* (*жона*). Це стосувалося жінок будь-якого стану, насамперед середнього та низького, а жінка високого стану стосовно свого чоловіка позначалася словом *княгиня*, що зафіксоване переважно в текстах літописного стилю та в різному варіантному вияві, напр.: *Ярославъ и ехавъ и я княгыню его и бояры его // поима, и городъ Каменець взя* (ГВЛ, 2002: 100). Уже від XIV ст. мовне вираження поняття «жінка стосовно свого чоловіка» розширене внаслідок використання нового слова *дружина*, напр.: *Лук'ян Шуба з своєю дружиною Василисою дарує Лаврашевському монастиреві сім'ю Крічу з майном* (ФУМ, 2019: 165). Ця назва успадкована з праслов'янської мови як похідне утворення від слова *другъ*, що спершу виражало значення 'князівська дружина чи військо князя', яке внаслідок архаїзації занепало, а замість нього розвинулося нове значення 'дружина стосовно свого чоловіка' (Брус, 2019: 104). Зі значенням 'дружина' виявлено ще похідне від слова *жона* найменування *жонка*, що мало розмовний відтінок, напр.: *Гдѣ колі дѣвка алюбю жонѣка алюбю вдова боудѣ(т) на поли а любю в сельѣ боудѣ(т) оусилована... тодѣ то(т) имееѣт казненѣ по(д)лоу(з) винѣ, пісаны о сільствѣ* (ССМ, 1977, 1: 363). Для позначення жінки високого соціального стану як дружини стосовно свого чоловіка залишалось слово *княгиня*, до вжитку входили й нові слова іншомовного походження *королева(я)* та *королиця*, напр.: *а и мы есми пришо(д)ши пре(д) княгыню илияша воеводиноюю... и есми смирилиса и сѣтокмилиса и оустъ мерзачки есми пустили мимо са* (ССМ, 1977, 1: 480); *нашихъ*

*добрыхъ приателеи и радюи и нашимъ добрымъ оумысломъ... велико-му влодиславу... королю польскому... и его **королевои**... слюбѹемы и ислюбили есмы* (ССМ, 1977, 1: 498); *а мы... ислюбуемы за него и за его дѹти иже со всею своею землею и с городы вѹре(н) буде(т) королеви и **королици*** (ССМ, 1977, 1: 499).

У староукраїнський період соціальна диференціація суспільства великою мірою впливала на лексичне вираження мовної картини світу й зокрема на представлення в ній образу дружини. Для лігвалізації цього образу збереглися всі давні найменування, але слова *жона* (*жена*), *дружина* стосувалися жінок практично будь-якого стану і не мали якихось стилістичних обмежень у вживанні, а відомі слова *княгиня*, *королева*, *королиця* позначали тільки жінок високого стану, напр.: *Віновний запис Івана Петровича Калусовського дружині Настасії на суму грошей на третині його маєтків; так єсми єму продал, ажет никто з ближних моих ни **жона** моа, ни дѹти мои... не мають в то са вступати* (ФУМ, 2019: 165, 185); *Воленъ ... княз Андрей и... **кнегини** ... тыи части мои ѡтчизные держати* (СУМ, 2008, 14: 144); *Он же без всякого ослушания вскоре приѹха к нему и своею **королицею**, и честь велику и дары многи подаваше єму* (ФУМ, 2019: 256). Слово *жонка* мало різне варіантне вираження і зберігало стилістичне забарвлення, напр.: *Оженився мужичокъ, да взявъ **жинку** любку* (ІСТ, 1985: 931), ***Жонкам** своим наказуйте, би нас на умъ пильно мали* (ІСТ, 1985: 941), *Чому, **жунко**, хата не метена* (ІСТ, 1985: 942). Запозиченням із ставропольської в цей період було слово *малжонка*: *а хотя бы по смє(р)ти правоє **мальжо(н)ки** тую поло(ж)нищу свою поня(л), а дѹти з нею привы(л) тогда jako тыє первыє блу(д)ные та(к) и тує хотя по ви(н)ча(н)ю... с такою жоною за бє(н)ка(р)ты маю(т) быти полицоны* (СУМ, 2017, 17: 25).

Відповідно до нових узаконених Литовським статутом однакових майнових і спадкових прав осіб чоловічої та жіночої статей жінки набули можливості володіти майном та осідлістю, успадкованими, отриманими в подарунок від батьків, чоловіків за їх життя чи після смерті, а це забезпечило участь жінок у державних, громадських, судових та інших справах, а також і здатність займати високі посади, переймати їх від чоловіків чи бути представленими за відповідними чинами, посадами, видами робіт чоловіків. У зв'язку із цим почали формуватися і великою мірою поширюватися під впливом польської

і чеської мов найменування дружин за різними ознаками їхніх чоловіків – андроніми, напр.: *ставъши ѡчевы(с)то, Хъвениха, будучая буръми(с)триха наша ло(х)вицькая... ѡ то прекъладала; писаны(и) тотъ позов на урожоную еи м(л)стъ паню Кристыну з(ѣ) Логойска Тыш(к)євичувну Конста(н)тинову Єлцову, подстолину киевскую; А потомъ де я Себестианъ Черхавский и з братовою своєю хорою, свещениковою Городецкою, з войтомъ... шли до замку* (Брус, 2019: 118).

Андроніми закріпилися в мовній картині староукраїнської доби, і відтоді до нової української літературної мови численно збільшувалася кількість найменувань жінок за різними видами діяльності чоловіків. Однак фемінітиви з суфіксами *-ова(я), -ева(я), -ина(я)* поступово занепали, а назви жінок на *-их(а)* та з суфіксом *-к(а)* виявили тенденцію до швидкого зростання й використання. Збільшенню кількості таких номінацій сприяли позамовні чинники (поширеність різних ремесел; виникнення адміністративних посад, чинів, військових звань; розвиток політичних дипломатичних, економічних відносин та ін.). У назвах жінок знайшли відображення різні види господарських, торговельних та інших занять (шевство, кравецтво, кушнірство, лимарство, котлярство, різництво, лісництво, садівництво, кухарство, чабанство) (*вівчариха, вуглярка, гантариха, золотариха, крамариха, мельничка, млинарка, римарка* та ін.). Продуктивність їх так само поступово знизилася в українській літературній мові, але добре збереглася в говорах південно-західного наріччя (Брус, 2019: 148).

У новий український період система номінацій для вираження значення 'жінка стосовно свого чоловіка' охоплювала майже всі давні слова, успадковані зі староукраїнського періоду (*дружина, жінка, жона, княгиня, королева, малжонка*), напр.: *Стоїть старий [явор], похилився, Мов козак той зажурився, Що без долі, без родини Та без вірної дружини, І дружини і надії В самотині посивіє!; Не вертаються три брати. Плаче стара мати, Плаче жінка з діточками; А поки що буде, нехай бог шле добре здоров'я і жінці і діточкам твоїм; Чужі жони хорошії як макув цвіт* (ФУМ, 2019: 165, 183, 186). На цей період припав і розвиток стилістичної маркованості фемінітивів, що поступово вплинула на формування здрібніло-пестливої та згрубіло-зневажливої лексики сучасної української мови. Під впливом народнорозмовного мовлення кількість іменників для позначення особи жіночої статі стосовно її чоловіка поповнили пестливі та згрубілі

слова: *дружинонька, дружиночка, жіночка, жінонька, жоноха, жонухна*, напр.: *Що білая лебедина Дунай сколотила, невірняя **дружинонька** жалю наробила; Негідня **дружиночка** молодому світ зав'яже* (СУМГ, 1996, 1: 448); ***Жіночка*** (СУМГ, 1996, 1: 487); *Взяв я **жоноху** – чисиу водоху, взяв я сватове – з моря ракове* (СУМГ, 1996, 1: 491); *Ой жоно ж моя, **жонухно**, ревнивеє серце моє* (СУМГ, 1996, 1: 491).

Для репрезентації образу дружини в сучасній мовній картині українців активізовані практично всі лексичні одиниці, що сформувалися в різні історичні періоди, але більшості властива стилістична маркованість. Загальноновживаним є слово *дружина*, напр.: *затоптану болотом підлогу на кухні зчищала лопаткою учителя **дружина** пані Марія* (ФУМ, 2019: 165). Пейоративними та розмовними від нього утвореннями є назви *дружиночка* та *дружинонька*, напр.: *Я стільки раз, **дружинонько** моя, Руїну ніс твоєму супокою, Що сам дивуюсь ніжності твоєї: Її я чую в стороні чужій* (СУМ 20, 2013, 4: 489). Розмовним найменуванням дружини в українській мові стало слово *жінка*, поширене практично по всій території України, особливо в південно-західному наріччі, напр.: *Жив Йосип на Вулиці самотньо, **жінки** від нього втікали, забираючи з собою й дітей, а тому його хата була схожа на коleshню* (ФУМ, 2019: 183). Похідні від нього назви *жінонька* та *жіночка* мають ще й зменшено-пестливий відтінок, напр.: *– І де ж це моя **жінонька** так забарилася? Чи до куми пішла, чи з подругами лясц точить?* (СУМ 20, 2013, 4: 763); ***Жіночка** моя Стефка була не з гірших: і тиха, і до чоловіка уважна, але смутна й хвороблива* (СУМ 20, 2013, 4: 764); *Застаріле й поетичне слово **жона (жена)** є сьогодні рідковживаним, напр.: Покидали дітей малих, І жен своїх, і молодих Своїх підложниць...* (ФУМ, 2019: 186). А застарілі слова *княгиня* й *королева* є історичними назвами особи жіночої статі стосовно чоловіка, що вживаються тільки для відтворення минулих історичних подій, напр.: *В тому господньому селі. На нашій славній Україні, – Не знаю, де вони взялись, – Приблуда князь. Була й **княгиня**; Вмерла наша **королева**, а король не встиг жалоби доносити, а вже посватався* (ФУМ, 2019: 240, 256).

Особливості праслов'янської мовної картини світу залишили свій відбиток у всіх слов'янських мовах щодо вираження образу дружини. Спільнослов'янське слово *жена (жона)* збереглося як основне позначення дружини в історичному розвитку багатьох слов'янських мов,

напр.: у польській, верхньолужицькій та нижньолужицькій – це *żona* і *žona*; у російській, болгарській, македонській, сербській, хорватській, словацькій та словенській – це відповідно *жена*, *žena*; а в білоруській мові є слово *жонка*, аналогічне слову *жінка* в українській мові. І за спільної архаїчної основи в історичному розвитку можна простежити в діяхронії віддаленість мовної картини світу українців від інших слов'янських мов. Зокрема, у російській мові сусіднього народу слово *жена* вживалося і збереглося як загальноновживане найменування дружини, подібно до південнослов'янських мов і, можливо, ще й під впливом свого часу церковнослов'янської мови, для якої так само властиве було слово *жена* зі значенням 'жінка стосовно свого чоловіка'. Російське слово *жена* лягло в основу багатьох похідних, що свідчить про його продуктивність як твірної бази (*женити*, *женитьба*, *жених*, *женка*, *женушка*, *женолюбивий*, *женолюбець*, *женолюбие* тощо), а в українській мові йому відповідають різні за значенням слова: *жінка*, *дружина*, *подружжя* (РУС, 2016, 1: 281). Відголоси його давньої історії, зв'язок із похідними спільнокореневими словами та з подібними в інших слов'янських мовах дещо звужує сферу його використання, наближаючи до усної, а не до книжної форми.

Офіційним позначенням одруженої жінки стосовно свого чоловіка в російській мові стало слово *супруга*, що було успадковане із церковнослов'янської багатьма мовами (ЕСУМ, 2006, 5: 478), але збережене як книжне в російській мові. Назви *жена* та *супруга* майже не розрізняються за семантикою, проте статус *супруги* вважається більш поважним, ніж статус *жени*, оскільки *супруга* із *супругом* везуть один віз, тобто йдуть одним шляхом, до однієї мети, що відобразило етнокультурний компонент у мовній картині росіян. Порівняно з метафоричним перенесенням ознак тваринного світу на людей у російському слові *супруга*, метафоричним вираженням у мовній картині світу українців можна вважати слово *дружина* як перенесення ознаки множинності на одиничність (військо > людина). Оскільки для всіх значень слова *дружина* характерні семи 'довір'я', 'наближення', то й чоловік наближає до себе дружину, посвячує її у свої справи, як до князя в минулому було наближене його військо (Дяків, 2013–2014: 110). Крім того, російській мові характерне похідне від слова *супруга* найменування *супружниця*, яке в минулому могло використовуватися і в українському книгописанні, напр.: *его величество наяснѣйшее*

понялъ въ **супружницю** дщерь свѣтлѣйшаго государя начальника ваше-го; архѣггль... ре(к) до неї анно **сопроу(ж)нице** ішакимова чемоу та(к) бѣрзо жало(с)наа (ФУМ, 2019: 534).

У мовній картині світу іншого близького слов'янського сусіда – білорусів – закріпилося слово *жонка* для позначення одруженої особи жіночої статі стосовно свого чоловіка, порівняно з розмовним значенням цього слова в українській мові *жінка* 'дружина'. Як власна білоруська лексема така назва могла відображатися ще в пам'ятках XIV – XV ст. і зокрема в спільній українсько-білоруській писемності чи принаймні в діловій документації того часу, напр.: *Гдѣ колі дѣвка алюбѣ **жонѣка** алюбѣ вдова боудѣ(т) на поли алюбѣ в селѣ боудѣ(т) оусилована... тогды то(т) имееѣт казненѣ по(д)лоу(г) вины, пісаны о сѣльствѣ* (ССМ, 1977, 1: 363). Ця номінація стала загальноновживаною в білоруській мові, відповідна слову *дружина* в українській мові, напр.: *дружина ж. 1. жонка* (УБС, 1980: 164).

Для відтворення образу дружини в сучасній мовній картині світу західноєвропейських народів усталилася давня лексика. Офіційними позначеннями жінки стосовно свого чоловіка в польській мові стали праслов'янські слова *malżonka* 'żona (zwykle w zwrotach konwencjonalnych uroczyście, z szacunkiem); mężatka, kobieta zamężna' та *żona* 'kobieta pozostająca z kim w związku małżeńskim, zaślubiona komu; malżonka' (SJP, 1963, IV: 426; 1968, X: 1442). Здрібнілим утворенням від *żona* є слово *żonka* (SJP, 1968, X: 1443), що ще в XIV – XV ст. могло ввійти до староукраїнської мови зі значенням 'заміжня жінка', за свідченням писемних джерел (ССМ, 1977, 1: 363), і відтоді використовуватися з фонетичними змінами (*жінка*) в розмовному мовленні українців, особливо південно-західного наріччя, географічно близького до польських говорів. А назва *malżonka* 'жінка, дружина' власне й була старопольським запозиченням у староукраїнський період (ССМ, 1977, 1: 572), що поступово занепало на українському ґрунті та, можливо, ще в той самий час.

Сучасна польська мовна картина світу представлена багатьма найменуваннями зі значенням 'дружина': *żona, malżonka, żart. połowica, kobieta zamężna, żart. magnifika, druga połowa, lepsza połowa, towarzyszka życia; pani domu, gospodyni; kapłanka domowego ogniska; moja kobieta, ślubna żonka* (SSA: 114). До цього ряду синонімічних утворень слід увести ще давнє слово *mężatka* 'kobieta zamężna' (SJP

IV), що відоме з пам'яток староукраїнської мови XIV – XV ст. як за-
позичення від старопольської або старочеської мови зі значенням
'заміжня жінка' (ССМ, 1977, 1: 618) та й далі вживається в польській
мові для позначення одруженої жінки загалом. Із цих номінацій тіль-
ки перших два – *żona*, *malżonka* – є загальноновживаними та стилістич-
но нейтральними, порівняно з іншими – стилістично маркованими
(SSA: 114).

У чеській мовній картині світу подібний до розглянутих вище
слов'янських мов характер лінгвалізації образу дружини. Основ-
ним ідентифікатором цього образу в сучасній чеській мові є слово
**manželka* 'дружина', відоме їй, очевидно, ще з дописемного періо-
ду та утворене від складного слова **manžel* 'чоловік', сформованого
на слов'янському ґрунті або скалькованого з давньоверхньонімець-
кої мови (ЕССМ, 1990, 17: 178–179). Ці слова могли бути успадкова-
ні й писемною українською літературною мовою як і назви *малжена*,
малженка (*малжонка*), що засвідчували далі пам'ятки староукра-
їнської мови, проте не збереглися в ній дотепер, а тільки в мовній
картині західнослов'янських народів. І в сучасній чеській мові сло-
во **manželka* вживається у виразах *právoplatná manželka* 'законна
дружина', *bývalá manželka* 'колишня дружина', *nastávající manželka*
'майбутня дружина', *druhá manželka* 'друга дружина', *dát komu dceru
za manželku* 'віддавати чиюсь дочку за дружину' (ISSČ). Водночас
до чеської мови увійшло й праслов'янське слово **žena*, що вважається
так само стилістично нейтральним найменуванням, тому синоніміч-
ний ряд зі значенням 'дружина' сьогодні охоплює в ній такі лексеми:
manželka, *žena*, (kniž.) *choť*, (zhруб.) *stará*, (expr.) *moje* (SČSA). До тако-
го ряду можна долучити й специфічні чеські прізвищеві назви жінок
на *-ова*, що в минулому могли позначати одружених жінок і стали ви-
твором розмовного чи діалектного мовлення (Архангельська, 2019:
338–339).

Спільнослов'янська спадщина термінів споріднення та свояцтва,
що охоплювала й найменування особи жіночого статі у стосунку
до її чоловіка відобразилася в мовній картині світу всіх слов'янських
народів, проте означена етнічними, культурними, територіальни-
ми й іншими особливостями їхнього історичного розвитку (Радева,
2010: 236–246). Зокрема, лексему *жена* (*жона*) маємо сьогодні в різних
слов'янських мовах, але з різними семантичними та стилістичними

ознаками. Наприклад, українське слово *жона* є стилістично маркованим – застарілим поетичним іменуванням дружини, що використовується в художньому та розмовному стилях української мови, у російській мові слово *жена* – це стилістично нейтральне позначення дружини, а в болгарській мові *жена* ‘човешко същество от противния пол на мъжа’ – найменування жінки загалом (БЕР, 2007, I: 535–536). Значення ‘жінка стосовно свого чоловіка’ в болгарській мові виражає слово *съпруга* ‘жена по отношение на мъжа, с кого то е в брак’, старослов’янського походження, що стало надбанням не тільки південних слов’янських мов, а й деяких східних, зокрема російської мови. Цю назву фіксує етимологічний словник болгарської мови, подаючи в статті до лексеми *съпруг* (БЕР, 2010, VII: 672).

У відображенні мовної картини світу та лінгвалізації в ній одруженої жінки, або дружини стосовно свого чоловіка, можна простежити спільні та відмінні ознаки не тільки на рівні аналізу слов’янських мов, а й у зіставленні їх із іншими мовами індоєвропейської сім’ї. Близькою до слов’янських мов і зокрема до української щодо родової кореляції іменників чоловічого та жіночого родів є німецька мова. У ній родові вираження мають не тільки іменники, прикметники, займенники, а й артиклі та дієслова. А процес творення субстантивів жіночого роду від співвідносних іменників чоловічого роду є системним і регулярним, адже німецька мова уникає родової асиметрії на граматичному й лексичному рівнях, яка може вплинути на формування неправильних уявлень про становище жінок і рівноправність її з чоловіками в сучасному німецькому соціумі. У ньому активізований сьогодні суфікс *-in* (*die Bibliothekarin* ‘бібліотекарка’, *die Ehegattin* ‘дружина’, *die Malerin* ‘художниця’, *die Schauspielerin* ‘акторка’ та ін.) або прикладка *-frau* (*Ehefrau* ‘дружина’, *Hausfrau* ‘домогосподиня’, *Jungfrau* ‘дівчина’ та ін.) (ВНУС, 2007: 130, 184, 422, 524, 184, 311, 358). Отож для позначення одруженої жінки в німецькій мові відомі слова *die Ehegattin* та *Ehefrau* з продуктивними словотворчими засобами *-in* та *-frau*. Характерне для німецької мови гармонійне й точне співвіднесення категорій у граматиці й лексиці відбиваються і в системному творенні корелятивів чоловічого та жіночого родів. Фемінізація німецької мови зумовлена значним впливом як європейських демократичних традицій, так і рівноправним статусом, становищем чоловіків та жінок у різних сферах німецького суспільства.

Висновки

Отже, сучасна когнітивістика спрямована на вивчення мовної картини світу в самостійному вияві та в поєднанні з концептуальною картиною світу, і як окремого народу, так і в зіставленні з багатьма народами – спорідненими й неспорідненими. Мовна картина світу – форма мовного вираження людських знань про світ, що становлять концептуальну картину світу. Як не збігаються форми відображення дійсності в цих двох картинах світу, так і відрізняються картини світу, виражені різними мовами. Картини світу тих народів, які вийшли з однієї єдності, мають спільні архаїчні та сучасні елементи, виявлені на різних рівнях, а найяскравіше репрезентовані лексичною структурою мови.

Спільною спадщиною в мовній картині індоєвропейських народів стала система термінів споріднення і свояцтва, збережена на їхньому писемному ґрунті й адаптована до відповідних етнічних, національних, географічних, культурних, соціальних та інших особливостей розвитку кожного народу. Давнє поняття жінки, яка перебуває в подружжі, увійшло до концептуальної картини світу внаслідок формування родових зв'язків та сімейних стосунків і з розвитком людства практично не змінилося, але в процесі історичного розвитку народів розвивалися нові уявлення про соціальний, майновий, правовий стан і статус дружини, її стосунки в родині та подружжі.

Для лінгвалізації поняття “жінка стосовно свого чоловіка” слов'янські та неслов'янські мови за спільної індоєвропейської спадщини виробили власні лексичні ресурси, сформовані за допомогою специфічних словотворчих засобів та означені історичними, етнічними, національними чинниками становлення кожного народу. Основними виразниками цього поняття в сучасній мовній картині українців стало слово *дружина*, білорусів – *жонка*, росіян – *супруга*, поляків – *malżonka*, чехів – *manželka*, у болгар – *съпруга*, німців – *Ehefrau*.

Під впливом усної і писемної форм літературної мови, розмовного й діалектного мовлення, запозичень із різних мов розвинулися синонімічні ряди слів для вираження поняття “дружина” на ґрунті самостійного розвитку національних мов. Українська мова в цьому плані вирізняється значною кількістю елементів у синонімічному ряді зі значенням ‘дружина’: *дружина*, *жінка* (розм., діал.), *жона* (заст., поет.), *дружинионька*, *дружиночка* (зменш., пестл.), *господиня*, *хазяйка*

(розм.), *газдиня* (діал.), *пані* (розм.), *стара* (розм., згруб.), *княгиня* 'дружина князя' (іст.), *королева* 'дружина короля' (іст.), *малжонка* (арх.), *чабаниха* (арх.), *фрау* (нім.) та ін.

Перспективами дослідження мовної картини світу має стати визначення сукупності ментальних уявлень про історію становлення подружніх зв'язків у межах кожного народу та системи лінгвальних засобів їх інтерпретації.

Умовні скорочення

БЕР – Георгиев, Вл. И. (Ред.) (2007), Рачева, М., Тодоров, Т. Ат. (Ред.). (2010). *Български етимологичен речник*. (Т. I, VII). Софія: Акад. изд-во «Проф. Марин Дринов».

ВНУС – Мюллер, В. (2007). *Великий німецько-український словник*. Київ: Вид. дім «Чумацький шлях».

ГВЛ – Франчук, В. Ю. (2002). Галицько-Волинський літопис: текст. У Котляр, М. Ф. (Ред.). *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар* (с. 75–156). Київ: Наук. думка.

ЕСУМ – Мельничук, О. С. (Гол. ред.). (1985, 2006). *Етимологічний словник української мови*. (Т. 2, 5). Київ: Наук. думка.

ЄЄ – Німчук, В. В. (Ред.). (2001). *Євсевієве Євангеліє 1283 року*. Київ: Київ. славіст. ун-т.

ІСТ – Тимченко, Є. (Ред.). (1985). *Історичний словник українського язика. Istoryčnyj slovník ukrajins'koho jazyka*. (Т. I. 1–2 (А–Ж)). Charkiv-Kyjiw 1930–1932. München: Verlag Otto Sagner.

РУС – Кримський, А. Ю. (Гол. ред.). (2016). *Російсько-український словник*. (Т. 1). Київ: Вид. дім Дмитра Бураго.

ССМ – Гринчишин, Д. Г., Гумецька, Л. Л., & Керницький, І. М. (Ред. кол.). (1977). *Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.* (Т. 1). Київ: Наук. думка.

СУМ – Гринчишин, Д. (Відп. ред.) (2008), Чікало, М. (Відп. ред.) (2017). *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* (Вип. 14, 17). Львів: Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича НАН України.

СУМГ – Грінченко, Б. (Упоряд.). (1996). *Словарь української мови*. (Т. 1). Київ: Наук. думка.

СУМ 20 – Русанівський, В. М. (Ред.). (2013). *Словник української мови*. (Т. 4). Київ: Наук. думка.

УБС – Лемтюгова, В. П. (1980). *Українська-беларускі слоўнік*. Мінск: Выш. шк.

ФУМ – Брус, М. П. (2019). *Фемінитиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування* (ч. 2, 640). Івано-Франківськ: Прикарп. нац. ун-т імені Василя Стефаника.

ЭССЯ – Трубачев, О. Н. (Ред.). (1990). *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Москва: Наука.

ISSČ – Internetový slovník současné češtiny verze 2.070.000 hesel, 85.000 významů, 192.000 příkladů a idiomů. © Lingea s.r.o., 2018. Všechna práva vyhrazena Retrieved from <https://www.nechybujte.cz/slovník-soucasne-cestiny/man%C5%BEelka>

SJP – Doroszewski, W. (Ed.). (1963, 1968). *Słownik języka polskiego* (T. IV, X). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

SSA – Gajewska, B., & Pawlus, M. (2004). *Słownik synonimów i antonimów*. Bielsko-Biała: PPU Park.

SČSA – Slovník českých synonym a antonym verze 2.064.000 hesel, 95.000 významů, 215.000 synonym, 48.000 antonym. © Lingea s.r.o., 2012. Všechna práva vyhrazena. Retrieved from <https://www.nechybujte.cz/slovník-ceskych-synonym/man%C5%BEelka>

ЛІТЕРАТУРА

1. **Архангельська, А. М.** (2019). *Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику*. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого.
2. **Брус, М. П.** (2019). *Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування*. (Ч. 1). Івано-Франківськ: Прикарп. нац. ун-т імені Василя Стефаника.
3. **Брус, М. П.** (2006). Становлення лінгвальної категорії жіночості. *Вісн. Прикарп. нац. ун-ту*. Серія «Філологія», XI–XII, 39–48.
4. **Дяків, Т.** (2013–2014). Етнокультурні компоненти мікрополя “жена – жінка” в східнослов'янській мовній картині світу (XI–XIX вв.). *Етнос і культура*, 10–11, 104–111.
5. **Загнітко, А. П.** (2020). *Сучасний лінгвістичний словник*. Вінниця: ТВОРИ.
6. **Космеда, Т. А.** (2014). Фемінізація сучасної української мови: актуалізація лексико-словотвірної класи слів – назв осіб жіночої статі. Дещо про практику їхнього лексикографування. У Космеда, Т. А. (Ред). *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика* (с. 161–173). Дрогобич: Коло.
7. **Лисиченко, Л. А.** (2009). *Лексико-семантичний вимір мовної картини світу*. Харків: Вид. група «Основа».
8. **Лисиченко, Л. А.** (2011). *Ці невичерпні глибини мови*. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
9. **Радева, В.** (2010). Семейно-родственная лексика – общность и национальная специфика в славянском словообразовании. У *Відображення історії та культури народу в словотворенні* (с. 236–246). Київ: Вид. дім Дмитра Бурого.
10. **Ставицька, Л. О.** (2015). *Гендер: мова, свідомість, комунікація*. Київ: ТОВ «КММ».
11. **Сукаленко, Т. М.** (2010). *Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові*. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого.
12. **Царук, О.** (1998). *Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри*. Дніпропетровськ: Наука і освіта.
13. **Błaszowska, H.** (2016). *Weibliche Personenbezeichnungen im Deutschen und Polnischen aus der Sicht der feministischen Sprachkritik*. Poznań: Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu.
14. **Markežič, T., Breznik, I. S.** (2021). *Feminativi v slovenskem jeziku*. Maribor: Univerzitetna založba = University Press.
15. **Nübling, D.** (2009). Zur lexikografischen Inszenierung von Geschlecht. Ein Streifzug durch die Einträge von *Frau* und *Mann* in neueren Wörterbüchern. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik*, 37/3, 593–633.

REFERENCES

1. **Arkhanhelska, A. M.** (2019). *Femina cognita. Ukrainiska zhinka u slovi y slovnyku [Femina cognita. Ukrainian woman in the word and dictionary]*. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
2. **Brus, M. P.** (2019). *Feminityvy v ukrainskii movi: heneza, evoliutsiia, funktsionuvannia [Feminitives in the Ukrainian language: genesis, evolution, functioning]*. (Vol. 1). Ivano-Frankivsk: Prykarp. nats. un-t imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian].
3. **Brus, M. P.** (2006). Stanovlennia lingvalnoi katehorii zhinochosti [Formation of the linguistic category of femininity]. *Visn. Prykarp. nats. un-tu. Seriiia «Filolohiia» – Bulletin of the Carpathian National University. Series «Philology», XI–XII*, 39–48 [in Ukrainian].
4. **Djakiv, T.** (2013–2014). Jetnokul'turnye komponenty mikropolja “zhena – zhenshhi-na” v vostochnoslavjanskoj jazykovoj kartine mira (XI–XIX vv.) [Ethnocultural components of the microfield “woman – woman” in the East Slavic language picture of the world (XI th–XIX th centuries)]. *Etnos i kultura – Ethnic group and culture*, 10–11, 104–111 [in Ukrainian].
5. **Zahnitko, A. P.** (2020). *Suchasnyi lnhvistychnyi slovnyk [Modern linguistic dictionary]*. Vinnytsia: Tvory [in Ukrainian].
6. **Kosmeda, T. A.** (2014). Feminizatsiia suchasnoi ukrainskoj movy: aktualizatsiia leksyko-slovotvirnoho klasu sliv – nazv osib zhinochoi stati. Deshcho pro praktyku yikhnoho leksykohrafuvannia [Feminization of the modern Ukrainian language: actualization of the lexical and word-forming class of words-names of persons of the female gender. Something about the practice of their lexicography]. In Kosmeda, T. A. (Ed). *Henderna lnhvistyka v Ukraini: istoriia, teoretychni zasady, dyskursyvna praktyka – Gender linguistics in Ukraine: history, theoretical foundations, discursive practice* (pp. 161–173). Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
7. **Lysychenko, L. A.** (2009). *Leksyko-semantychnyi vymir movnoi kartyny svitu [The lexical-semantic dimension of the linguistic picture of the world]*. Kharkiv: Vyd. hrupa «Osnova» [in Ukrainian].
8. **Lysychenko, L. A.** (2011). *Tsi nevycherpni hlybyny movy [These inexhaustible depths of language]*. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
9. **Radeva, V.** (2010). Semejno-rodstvennaja leksika – obshhnost' i nacional'naja specifiika v slavjanskom slovoobrazovanii [Family-related lexicon – commonality and national specificity in Slavic word formation]. In *Vidobrazhennia istorii ta kultury narodu v slovtvorenni – Reflection of the history and culture of the people in word formation* (pp. 236–246). Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
10. **Stavytska, L. O.** (2015). *Hender: mova, svidomist, komunikatsiia [Gender: language, consciousness, communication]*. Kyiv: TOV «KMM» [in Ukrainian].
11. **Sukalenko, T. M.** (2010). *Metaforychne vyrazhennia kontseptu ZhINKA v ukrainskii movi [Metaphorical expression of the concept WOMAN in the Ukrainian language]*. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
12. **Tsaruk, O.** (1998). *Ukrainska mova sered inshykh slovianskykh: etnolohichni ta hramatychni parametry [The Ukrainian language among other Slavic languages: ethnological and grammatical parameters]*. Dnipropetrovsk: Nauka i osvita [in Ukrainian].
13. **Błaszowska, H.** (2016). *Weibliche Personenbezeichnungen im Deutschen und Polnischen aus der Sicht der feministischen Sprachkritik*. Poznań: Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu [in German].
14. **Markežič, T., Breznic, I. S.** (2021). *Feminitivi v slovenskem jeziku*. Maribor: Univerzitetna založba = University Press [in Slovenian].
15. **Nübling, D.** (2009). Zur lexikografischen Inszenierung von Geschlecht. Ein Streifzug durch die Einträge von *Frau* und *Mann* in neueren Wörterbüchern. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik*, 37/3, 593–633 [in German].

Брус Марія Петрівна – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна.

Тел.: +38(050)5346661

E-mail: mariya_brus@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-5874-1045>

Brus Mariia Petrivna – Doctor of Philological Sciences, Docent, the Head at the Department of Ukrainian Language, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; 57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 24 травня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Брус М. П. Концептуалізація образу дружини в сучасній мовній картині світу. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди* / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 107–126. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.09>

APA: Брус, М. П. (2023). Концептуалізація образу дружини в сучасній мовній картині світу. *Лінгвістичні дослідження*, 59, 107–126. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.09>

ПРАГМАТИЧНА ФУНКЦІЯ ДИСКУРСИВНИХ МАРКЕРІВ СЕМАНТИКИ СУМНІВУ

У повсякденному спілкуванні люди часто схильні уникати однозначних тверджень, але використовують замість них висловлювання, що виражають певний сумнів. Мовці можуть обирати найбільш релевантні мовні засоби для певного контексту з метою задоволення своїх комунікаційних потреб і цілей. У цій статті описано деякі загальноновживані мовні засоби із семантикою сумніву, що допомагають уникнути категоричності й проаналізовано їхні прагматичні функції. Визначено та описано п'ять типів прагматичної функції мовних засобів із семантикою сумніву: функція висловлення особистої думки, функція стимулювання мовлення, функція прагматичного пом'якшення, функція пробудження співчуття та функція ввічливості.

Ключові слова: семантика сумніву, дискурсивні маркери, прагматична функція, мовний засіб, комунікаційні потреба й ціль.

Le Xiaomeng. Pragmatic Function of Discourse Markers of the Doubt Semantics. *In everyday discourse, people tend to steer clear of absolute statements and instead employ linguistic means that are less clear or definitive to euphemistically convey their opinions. While the semantics of doubt has recently garnered increasing scholarly interest, there remains a dearth of comprehensive studies on language expressions that exhibit this doubt. Our purpose is to describe the main pragmatic functions of the semantics of doubt through case analysis.*

According to Jef Verschueren, representative of the European School of Pragmatics, human language usage involves a constant implementation of language selection at various levels of consciousness, influenced by both internal and external factors that affect linguistic form, including phonetic/phonological, morphological, syntactic, lexical, and semantic. Therefore, to fulfill communication goals, we have the flexibility to choose from a diverse range of language means.

The selection of language tools utilized by speakers to articulate interrogative semantics is heavily shaped by contextual factors. The decision to use certain forms of linguistic expression is guided by several cognitive, social, and cultural factors relevant to the situation, in conjunction with the characteristics of both participants, including identity, status, emotion, cognition. It is a product of time and space and involves an integrated flow of information. In this article, interviews published in Ukrainian mass media were used as raw data. We analyzed six interviews. We can draw the following conclusions: 1) verbal communication serves as a means of conveying doubt and performs an interactive and practical function; 2) the analysis

summarizes five pragmatic functions, namely expressing personal opinion, stimulating speech, pragmatic relaxation, awakening sympathy, and politeness.

Keywords: *semantics of doubt, discourse markers, pragmatic function, language tool, communication need and goal.*

Вступ

Останніми роками семантика сумніву привертає все більшу увагу вчених (Кочубей, 2013; Ніжнік, 2023), але ґрунтовних досліджень мовних виразів, що виражають семантику сумніву досі не так багато. Мета статті – розкрити прагматичну роль, яку відіграють такі висловлювання в тексті, та описати їхні прагматичні функції. Завдання дослідження: 1) окреслити теоретичні основи прагматичної функції дискурсивних маркерів семантики сумніву; 2) описати засоби вираження семантики сумніву в медіадискурсі; 3) визначити прагматичні функції дискурсивних маркерів семантики сумніву. У якості матеріалу дослідження використано тексти інтерв'ю з інтернет-видань. Ми проаналізували шість інтерв'ю з журналів: «Знай.UA», «Gazeta.ua», «Європейська правда», «Українська правда» – загальним обсягом 15 852 слів (89 854 знаків).

Д. Вершуерн, представник Європейської школи прагматики, вказував, що процес використання мови – це процес постійного здійснення мовного вибору на основі внутрішніх та зовнішніх чинників на будь-якому рівні мовної системи: фонетичному / фонологічному, морфологічному, синтаксичному, лексичному, семантичному. Він аналізує процес такого вибору за допомогою трьох ієрархічно пов'язаних та фундаментально нероздільних понять: варіативність, можливість обговорення та адаптивність. Варіативність визначає діапазон можливостей мови, з яких мовець робить вибір. Можливість обговорення означає, що вибір робиться не механічно або відповідно до суворих правил, а швидше, на основі дуже гнучких принципів та стратегій. Зрештою, адаптивність дозволяє людям робити обговорюваний лінгвістичний вибір з діапазону різноманітних можливостей таким чином, щоб наблизитися до точок задоволення комунікативних потреб (Verschuieren 1999: 55–56).

Таким чином, вираз сумніву є результатом вибору мовного висловлювання відповідно до контексту. Це процес, який реагує на когнітивні, соціальні та культурні контексти. Він поєднує ідентичність,

статус, емоції, пізнання та специфіку обох сторін у спілкуванні, є інтегрованим продуктом часу й простору. Почнемо з прикладів та проаналізуємо прагматичні функції дискурсивних маркерів, які виражають семантику сумніву.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети в роботі було використано такі методи: *метод критичного аналізу досліджуваних джерел* – для систематизації та узагальнення наукової інформації про типологію прагматичних функцій; *метод цілеспрямованої вибірки* – для добору матеріалу дослідження зі ЗМІ; *метод дискурс-аналізу* – для визначення комунікативної мети; *методи лінгвістичного спостереження та контекстуального аналізу* – для визначення мовних засобів реалізації комунікативної мети.

Виклад основного матеріалу

Аналіз академічних джерел (Ожегов, 1949) виявив 54 одиниці, що є типовими для вираження семантики сумніву і вживання непрямих маркерів сумніву, зокрема це модально-сумнівні частки (*вряд ли, едва ли, вроде бы, якобы, пожалуй и др.*), модально-вставні слова (*может быть, вероятно, возможно, наверное и др.*), модальні фрази типу *мне кажется, думается* та ін.

Прагматичні функції дискурсивних маркерів семантики сумніву в тексті можна розділити на п'ять категорій.

Функція висловлення особистої думки. Завдяки їй мовець має можливість реалізувати наступні інтенції.

1) Висловити особисте ставлення до об'єкта розмови. У цьому контексті основна мета вираження сумніву мовцем полягає в тому, щоб продемонструвати особисте ставлення до предмету обговорення, а також передати інформацію про це слухачеві. Функції дискурсивних маркерів при цьому можна поділити на такі: висловлювання думок, несхвалення чи спростування, глузування чи приниження. Наприклад: в інтерв'ю австрійському журналу «Профіль», на питання, чи має сенс пропозиція про покровоке зняття санкцій з Росії, запропоновану міністром закордонних справ Австрії, міністр закордонних справ України Павло Клімкін сказав: *Я сенсу не бачу. Росія наполягає на тому, що вона не є жодною стороною конфлікту, не демонструє жодного каяття чи готовності виправити те, що вона натворила.*

*Себто ми хочемо підсолодити Росії те, про що вона навіть не хоче слухати. Ми робимо крок назустріч тому, хто й далі наполягає на своєму праві перекроювати кордони Європи і на власний розсуд нападати на своїх сусідів. Ми ніби хочемо стимулювати злочинця, аби той цього року вбив менше, ніж минулого. **Хіба** це не схиблена логіка? (Українська правда, 05.02.2017).*

Ширший контекст для цієї синтагми такий: у січні 2017 р. Себастьян Курц назвав серед планів Відня на чолі ОБСЄ лобювання послаблення санкцій проти Росії “крок за кроком” в обмін на “позитивний розвиток подій на місці”. В інтерв’ю міністр закордонних справ Павло Клімкін заявив, що не бачить сенсу в покроковому знятті санкцій з Росії. Павло Клімкін вважає, що така пропозиція з боку Європейського Союзу в той час, коли Росія порушує міжнародне право, має намір здійснити агресію проти своїх сусідів і не бажає визнавати свої помилки, абсолютно неприйнятна і спонукає Росію продовжувати подібні порушення міжнародного права. Оскільки Павло Клімкін і Себастьян Курц – відомі політики, які виступають і діють від імені своїх країн та організацій, у його промові використовується слово **хіба**, що має семантику сумніву, яка в цьому випадку містить незадоволення й недовіру Павла Клімкіна до пропозицій Себастьяна Курца. Завдяки мовним засобам із семантикою сумніву ця негативна оцінка звучить пом’якшено й допомагає уникнути політичних наслідків прямого висловлення незадоволення.

2) Перевірити чи підтвердити інформацію. У деяких контекстах мовець висловлює сумнів, щоб дати змогу слухачеві підтвердити або перевірити певну інформацію чи згаданий факт. Цей тип використання особливо тісно пов’язаний із попереднім контекстом. Наприклад: – *Отже, у цьому питанні G7 підтримало дії влади. Але не завжди зустрічі “сімки” з президентом так само закінчуються повною підтримкою, чи не так?* – *Група G7 – особлива. Це – група підтримки реформ. Головним пріоритетом для нас завжди була реформа у сфері правосуддя, і вона таким лишається. За нею йдуть реформи, пов’язані з економічним розвитком України – банківська, земельна і так далі. Також є певні реформи соціального сектора, за якими ми спостерігаємо, включаючи медичну реформу, децентралізацію. Втім, через COVID значення медичної реформи у нашому порядку денному де що зросло. Дуже важливо не втратити досягнення цієї реформи через термінові виклики, які створила пандемія (Європейська правда, 22.02.2022).*

В інтерв'ю посол Британії Мелінда Сіммонс в Україні розповіла про НАТО і реформи, про G7 та британські візи. А ще – про те, чому вона не привітала Зеленського з днем народження. Говорячи про підтримку G7 дій українського уряду, щоб перевірити достовірність інформації, що була у них, репортер, ставлячи питання, використав словосполучення **чи не так**, вказуючи на своє бажання почути відповідь посла Великобританії в Україні та підтвердження підтримки України з боку G7.

2. Функція стимулювання мовлення. Ця функція виокремлена з урахуванням концепції питальних речень Мішлера (Mishler, 1975). На його думку, питальні речення можуть використовуватися для стимулювання мовлення. Мовне вираження сумніву та питальні речення мають схожі функції у мовленні, які здебільшого реалізуються за допомогою таких прийомів: введення нових тем, зміщення тематичного фокусу, збереження дотримування теми тощо. Наприклад: – *(журналістка)* З одного боку, нам втюхують, що перемир'я працює, хоча його насправді немає. З іншого боку, кажуть: **хіба** для вас новина, що триває війна? – *(блогер Тетяна Микитенко)* Час від часу Зеленському треба з'являтися і щось говорити. До того ж зараз в Україну завітали багато міжнародних гостей. Точиться багато розмов про Україну й за її межами. Дивно, якщо він мовчатиме в цей період. Зробив хід конем на противагу тому, що відбувається у світі (Gazeta.ua. 20.01.2022).

В інтерв'ю блогерка Тетяна Микитенко розповіла про звернення Зеленського. Вона вважає, що президент ніколи не вибирав складну комунікацію. Журналістка вжила запитання зі словом **хіба** для висловлення сумніву й змінила тематичний фокус розмови. Співрозмовники перейшли від обговорення звернення Зеленського до вторгнення Росії до України. Таким чином, журналістка спонукала блогерку більше говорити про ставлення до президента та війни. Під час інтерв'ю журналісти часто використовують цей підхід, щоб підштовхнути співрозмовників до детальнішої репрезентації своїх поглядів та думок. Це дозволяє інтерв'ю бути змістовнішим. У цьому діалозі лексема **хіба** виконує функцію стимулювання мовлення та перехід до нової теми.

3. Прагматичне пом'якшення. Прагматичне пом'якшення означає, що мовець навмисне не висловлює свої погляди прямо під контролем своєї прагматичної свідомості й завжди залишає певну свободу

маневру (Caffi, 1999: 881–909). Мовні засоби вираження семантики сумніву допомагають уникнути прямого вираження своїх поглядів і навіть підвищити їх доступність і прийнятність. Наприклад: – *У бізнесу є два запитання – наскільки ефективним буде бізнес-омбудсмен і в чому полягатиме його завдання? В інформуванні уряду про факти корупції? А тепер поставимо собі ще одне, третє запитання – **хіба** такої інформації уряд наразі не має? **Можливо**, проблема не в нестачі інформації, а в небажанні вирішувати цю проблему* (Європейська правда, 18.11.2014).

Під час бесіди кореспондента журналу «Європейська правда» з виконавчим директором Європейської бізнес-асоціації Анною Дерев'янку, вона спочатку відповіла запитанням на запитання репортера, висловивши свою невпевненість. Потім поставила репортерові риторичне запитання, використовуючи слово **хіба**, і сама дала на нього відповідь, висловивши не стільки свій власний сумнів і невпевненість, скільки, навпаки, упевненість у висловленому. Слово **можливо** у її відповіді евфемістично показує її невдоволення нинішньою підтримкою підприємств з боку уряду без прямої критики роботи уряду, що підвищує прийнятність дискурсу. Як сказав Д. Вершуерн (Verschueren, 1999: 55–56), мова адаптується, і користувачі мови можуть гнучко вибирати з різних мовних елементів, щоб задовольнити потреби спілкування, тому вони підсвідомо вибирають у цій ситуації більш помірну мову, щоб відповідати на запитання журналістів.

4. Функція пробудження співчуття. Ця прагматична функція в основному пов'язана з психологічним світом мовця. Вислови, що використовуються для вираження сумніву, в основному призначені для того, щоб викликати у слухача розуміння й симпатію. Наприклад, в інтерв'ю «Gazeta.ua» співачка Alina Pash наголосила: *Я думала, чому на дівчину з Закарпаття, яка робить українські пісні, проекти стільки летиться негативу. А потім згадую казки, і там завжди є той, хто протистойть. **Хіба** б я змогла написати таку музику, якщо б не любила Україну? Ви повірили хоч одній тій жовтій статті?* (Gazeta.ua, 12.02.2022).

Риторичними запитаннями із питальним словом **хіба** співачка висловила свою любов до України. Співачка вжила слово **хоч**, з одного боку, щоб показати подив і сумнів в тому, що журналісти могли повірити неправдивим повідомленням, з іншого боку, тактовно

дорікнути їм за це. Два риторичні питання поспіль зі словами **хіба** і **хоч** не лише наголошують на невинності мовця, але й викликають розуміння й співчуття в читачів, змушують їх замислитися, підвищують інтерактивність діалогу.

5. Функція ввічливості. Ця функція виконує такі завдання:

1) Зберегти репутацію слухача. Коли між мовцем і слухачем виникають розбіжності, мовець може уникнути негативних наслідків, подаючи їх як сумніви чи невпевненість. Порівн.: *Я знаю його особисто, він хорошиий хлопець. Але є у нього професійна освіта, як керувати містом? Сумніваюся, що у нього є такі навички. Інша справа, якщо ми вибираємо просто чесну людину, патріота, і навіть десь націоналіста – то Притула дуже підходить* (Знай.UA, 12.08.2020).

Журналіст «Знай.UA» поспілкувався з представниками шоу-бізнесу про висунення Притули в мери Києва і з'ясувала, як вони оцінюють політичні плани Сергія Притули. Продюсер Володимир Бебешко вжив слово **сумніваюся** в оцінці висунення Притули в мери Києва. Він евфемістично заявляє, що актор не має політичних здібностей, але не говорить про це прямо. Хоча продюсер і не зовсім вірить у політичні здібності Притули, для збереження його позитивної репутації він не став прямо висловлювати це, а вжив скептичний вислів (слово **сумніваюся**), щоб пом'якшити свій тон та уникнути конфлікту.

2) Захистити власну репутацію мовця. Висловлюючи сумніви або невпевненість, мовець може уникнути зайвої категоричності, щоб полегшити деякі незручні ситуації, що загрожують його репутації, та залишити собі відкритим шлях для відступу. Порівн.: – *Дружба дружбою, а Борис Джонсон не надіслав Володимирі Зеленському привітання з днем народження. – Не надіслав? Ну що ж... (сміється) А звідки ви знаєте, може, він надіслав СМС і просто не повідомив про це? – Чи це взагалі нормально, коли очільники держав чекають від партнерів привітань із днем народження? – Ні, це не є звичним у Британії. Але я хочу розповісти про інше. Коли президент Зеленський захворів на COVID, то прем'єр Джонсон з ним зв'язався. До певної міри – через те, що прем'єр сам переніс COVID та хворів важко, тому співчуває кожному, хто також захворів. Та й я також твітила, коли Зеленський захворів. До речі, я й не пригадаю, може, я вітала Зеленського на день народження* (Європейська правда, 08.10.2020).

У цьому інтерв'ю репортер запитав у посла Великої Британії в Україні, чому прем'єр-міністр Великої Британії не привітав Зеленського з днем народження. У цьому діалозі слово *може* з'явилося двічі. У першій ситуації посол Великої Британії Мелінда Сіммонс ужила слово *може* й висунула гіпотезу: прем'єр-міністр Великої Британії у приватному порядку привітав Зеленського з днем народження, що допомагає зберегти у свідомості українських читачів позитивний образ прем'єр-міністра Великої Британії і Зеленського, а також його репутацію, що водночас певною мірою сприяє розвитку дружби між Україною та Великою Британією. У другій ситуації вона знову використала слово *може* – з одного боку, вона не була впевнена, що коли-небудь вітала Зеленського з днем народження, з іншого боку, сказала про це, щоб захистити власну репутацію і репутацію прем'єр-міністра.

Висновки

Отже, можемо підсумувати, що мовні засоби, які виражають семантику сумніву, виконують інтерактивну та прагматичну функції. У повсякденному вербальному спілкуванні люди часто уникають використання категоричних виразів, а натомість звертаються до менш ясних чи невизначених засобів мови, щоб висловити свої погляди ефемістично. До таких засобів належать дискурсивні маркери семантики сумніву. На основі аналізу шести наведених вище інтерв'ю ми виокремили п'ять типів прагматичних функцій, що вони можуть виконувати: функція висловлення думки, функція стимулювання мовлення, функція прагматичного пом'якшення, функція пробудження співчуття та функція ввічливості.

Перспективу наукових розвідок убачаємо в поглибленому вивченні прагматичних функцій дискурсивних маркерів із семантикою сумніву, їхній детальнішій класифікації, а також у подальшому вивченні процесу мовного вибору, який здійснюється для задоволення комунікативних потреб.

ЛІТЕРАТРА

Кочубей, В. Ю. (2012). Вербальні та невербальні засоби вираження сумніву в англійському художньому тексті. *Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки / мовознавство*, 105(2), 95–99. 2. **Ніжнік, Ю. І.** (2023). Вербалізація концепту сумнів у англомовному художньому дискурсі. (Дис. ... канд. філол. наук). Чернівці:

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. 3 **Ожегов, С. И.** *Словарь русского языка*. М.: Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1949. 4. **Caffi, C.** (1999). On Mitigation [J]. *Journal of Pragmatics*, 31 (7), 881–909. 5. **Mishler, E. G.** (1975). Studies in dialogue and discourse, II. Types of discourse initiated by and sustained through questioning. *Journal of Psycholinguistic Research* 4, 99–129. 6. **Verschuieren, Jef.** (1999). *Understanding Pragmatics*. London: Arnold, 55–56.

ДЖЕРЕЛА

7. **Європейська правда** (18.11.2014). Узято з <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2014/11/18/7027891/> 8. **Європейська правда** (22.02.2021). Узято з <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2021/02/22/7120080/> 9. **Знай.UA** (12.08.2020). Узято з <https://znay.ua/politics/330271-pritula-otrimav-stusana-vid-koleg-za-krislo-mera-prokinuvysya-navit-cholovik-povaliy-dosit-shoumeniv-pri-vladi> 10. **Українська правда** (05.02.2017). Узято з <https://www.pravda.com.ua/news/2017/02/5/7134499/> 11. **Gazeta.ua** (20.01.2022). Узято з https://gazeta.ua/ru/articles/politics/_obraschenie-zelenskogo-sravnili-s-ne-smotrite-vverh-i-seansom-cumaka/1067516 12. **Gazeta.ua** (20.01.2022). Узято з https://gazeta.ua/ru/articles/culture/_pobeditelnica-evrovideniya-alina-pash-rasskazala-chem-budet-udivlyat-italiyu/1070608

REFERENCES

1. **Kochubei, V. Yu.** (2012). Verbalni ta neverbalni zasoby vyrazhennia sumnivu v anhliiskomu khudozhnomu teksti [Verbal and Non-Verbal Means of Expressing Doubt in English Fiction]. *Naukovi zapysky KDPU*. Seriya: Filolohichni nauky / movoznavstvo – *Scientific notes of KDPU*. Series: Philological sciences/linguistics, 105 (2), 95–99 [in Ukrainian]. 2. **Nizhnik, Yu. I.** (2023). Verbalizatsiia kontseptu sumniv u anhlovomnomu khudozhnomu dyskursi [Verbalizatsiia kontseptu sumniv u anhlovomnomu khudozhn'omu dyskursi]. *Candidate's thesis*. Chernivtsi: Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha [in Ukrainian]. 3. **Ozhegov, S. I.** *Slovar' russkogo yazyka [Russian language dictionary]*. М.: Gos. izd. inostr. i nac. slovarej, 1949 [in Russian]. 4. **Caffi, C.** (1999). On Mitigation [J]. *Journal of Pragmatics*, 31 (7), 881–909 [in English]. 5. **Mishler, E. G.** (1975). Studies in dialogue and discourse, II. Types of discourse initiated by and sustained through questioning. *Journal of Psycholinguistic Research* 4, 99–129 [in English]. 6. **Verschuieren, Jef.** (1999). *Understanding Pragmatics*. London: Arnold, 55–56 [in English].

SOURCES

7. **Yevropeiska pravda** (18.11.2014). Узято з <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2014/11/18/7027891/> 8. **Yevropeiska pravda** (22.02.2021). Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2021/02/22/7120080/> 9. **Znai.UA** (12.08.2020). Retrieved from <https://znay.ua/politics/330271-pritula-otrimav-stusana-vid-koleg-za-krislo-mera-prokinuvysya-navit-cholovik-povaliy-dosit-shoumeniv-pri-vladi> 10. **Ukrainska pravda** (05.02.2017). Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2017/02/5/7134499/> 11. **Gazeta.ua** (20.01.2022). Retrieved from https://gazeta.ua/ru/articles/politics/_obraschenie-zelenskogo-sravnili-s-ne-smotrite-vverh-i-seansom-cumaka/1067516 12. **Gazeta.ua** (20.01.2022). Retrieved from https://gazeta.ua/ru/articles/culture/_pobeditelnica-evrovideniya-alina-pash-rasskazala-chem-budet-udivlyat-italiyu/1070608

Ле Сяомен – аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, бульвар Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна.

Tel.: +38(063)6262302

E-mail: lexiaomeng0318@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-3060-4281>

Le Xiaomen – Ph.D., Taras Shevchenko National University of Kiev, 14 Taras Shevchenko Boulevard, Kiev, 01601, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 26 вересня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Ле Сяомен. Прагматична функція дискурсивних маркерів семантики сумніву. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 127–136. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.10>

APA: Ле Сяомен. (2023). Прагматична функція дискурсивних маркерів семантики сумніву. *Лінгвістичні дослідження*, 59, 127–136. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.10>

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ В ПОЕЗІЇ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ: ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблеми ціннісних орієнтирів українського суспільства стали особливо актуальними під час повномасштабного вторгнення: усе більше людей ставить собі питання, як створити новий єдиний простір моральних орієнтирів та передати його наступним поколінням. Зокрема, як зробити це за допомогою літературних творів, що є одним із найбільш давніх способів передачі інформації та людського досвіду.

У цій статті проаналізовано лінгвістичні дослідження, що розкривають різноманітність уживання засобів вираження оцінних значень у поезіях шістдесятників, виявлено закономірності моделювання позитивних та негативних конотацій у художньому мовленні цього періоду.

Ключові слова: поезії шістдесятників, засоби вираження оцінки, позитивні та негативні конотації, художнє мовлення.

Khaliman O., Hnatysheva O. Axiological Means in Ukrainian Poetry of the 1960s: Research Experience. *In the modern times, the question of language and moral values interconnection is becoming more and more important, as the Ukrainian society is trying to redefine its true cultural identity through studying the literary heritage. The topicality of this research is strongly connected with the fact that the group of Ukrainian poets in the 1960s not only managed to preserve folk symbols and traditions in their works, but also to greatly contribute to the literature development even during the harsh times of repressions. That is why the works and values of those writers could be seen as an example of staying true in any situation.*

The aim of the research is to study the variability of methods used for defining the category of evaluation in the Ukrainian poetry of the 1960s by analyzing the articles of other scientists who have already presented their ideas concerning the topic. The main tasks are: 1) to define the cultural and ideological values of this group of poets; 2) to analyze the articles on the category of evaluation in the poetry of different Ukrainian authors of the given period; 3) to systemize the information received and make detailed conclusions. Such methods as historical and conceptual analysis, as well as descriptive and comparative methods were used for achieving these goals.

The linguistic diversity of the poets of the 1960s attracts attention of modern researchers because they managed to combine folk poetic traditions with author's discoveries, becoming a logical continuation of evolution of Ukrainian literature. The most common ways to express evaluation in poetry are the usage of diminutive suffixes, different types of epithets and dialectic opposites (alive – dead, sad – happy,

etc.), and also the conceptual oppositions people – animals and people – machines where the nature has the positive connotation.

Key words: *poetry of the sixties, means of expressing evaluation, positive and negative connotations, artistic style.*

Вступ

На сучасному етапі розвитку українського суспільства актуальними є питання взаємозв'язку мови й ціннісних орієнтирів, мови й психології, а також впливу мови на формування суспільства. Ці проблеми не тільки не втратили значення із часів становлення незалежності України, але й, навпаки, вийшли на новий виток розвитку, коли все більше громадян почало усвідомлювати роль мови у формуванні спільної картини світу. Як приклад – мешканці регіонів, де домінувала російська мова, якщо й не перейшли на українську в щоденному спілкуванні, то почали споживати набагато більше українськомовного контенту в процентному співвідношенні до інших мов, щоб залишатися в єдиному ціннісному просторі (Комплексне дослідження...). Новітній процес переоцінки цінностей, зумовлений кризовими подіями сьогодення, звертання до етнопсихології в пошуках самоідентифікації та свіжий погляд на поняття “української ментальності” – ось фактори, що посилюють інтерес до досліджень у сфері аксіології загалом і лінгвоаксіології зокрема.

Термін “аксіологія”, як відомо, походить від грецьких слів αξία (“цінність”) та λόγος (“поняття”, “слово”) й позначає розділ філософії, що вивчає моральні, духовні, естетичні та інші види цінностей, а також їх зв'язок із соціальними та культурними факторами (Сторга, 2005: 36). Аксіологію також називають “теорією цінностей”, оскільки вона розглядає ставлення індивіда до матеріальних і духовних об'єктів навколо нього. Словом “цінність” позначають позитивну або негативну значущість об'єктів довкілля, що знаходить відображення в нормах моралі, принципах естетики або правилах певного суспільства. Мова вербалізує духовну картину світу її носіїв. Саме тому з'явилась лінгвоаксіологія – міждисциплінарна наука, що вивчає процес передачі оцінності за допомогою мовних одиниць.

Інтерес до вивчення оцінних засобів виявляє значна кількість лінгвістів, що відображено в численних роботах на цю тему. Монографія Т. Космеди «Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки» – перша ґрунтовна праця, що розглядає

процеси формування та розвитку категорії оцінки в українській мові (Космеда, 2000). Останнім часом з'явилися монографічні дослідження Н. Бігунової (2017), Ж. Краснобаєвої-Чорної (2016), Г. Приходько (2016), Г. Черненко (2018), О. Халіман (2020) та ін., присвячені різним аспектам реалізації аксиологічних засобів у мові. Багато інших учених-лінгвістів, такі як Н. Бойко, Е. Гоца, Ю. Калужинська, С. Корнієнко, В. Марчук, К. Олексій, Р. Педосич та О. Шумейко, розглядало реалізацію категорії оцінки у творчості певних українських письменників.

Опрацювання лінгвістичних наукових розвідок, у яких проаналізовано особливості вживання оцінних засобів у художньому дискурсі, засвідчило особливу увагу мовознавців до творів українських письменників певних періодів, зокрема шістдесятників.

Поняття “шістдесятники” виникло завдяки книзі І. Кошелівця «Сучасна література в УРСР», де автор намагався узагальнити результати творчого пошуку молодих письменників того часу. Створити повне, вичерпне визначення літературної епохи дещо проблематично: до покоління письменників-шістдесятників належить молода інтелігенція другої половини 1950-х років, але в їхньому творчому доробку не спостерігається єдності стилю або ідеологічного наповнення, а вчені й досі дискутують щодо остаточних часових рамок цієї епохи (Кривенчук, 2016: 36). Однак у них є спільні риси: діячів цього періоду поєднує жага до модернізації української літератури, виходу за рамки так званих соцреалізму та “хуторянщини”, а також пошуку національної самоідентифікації. Вони не тільки мали спільний життєвий досвід (післявоєнне покоління, що вимушене було підлаштовуватися під догми радянського суспільства), але й відчували потребу відобразити цю епоху у вигляді своєрідної мозаїки окремих людських доль (Тарнашинська, 2006: 112). Ще один лейтмотив шістдесятників – перевага загальнолюдських цінностей над класовими, індивідуального над колективним, усупереч принципам, що культивувалися в СРСР. Саме тому їхня творчість викликає інтерес у сучасних дослідників, адже боротьба з колоніальним минулим, яке залишило глибокий відбиток на культурі та свідомості українців, усе ще триває. Цінності та ідеали шістдесятників становлять важливий фундамент для пошуку сучасної української ідентичності, а тому вони привертають увагу багатьох дослідників, зокрема й тих, що цікавляться способами вираження оцінних значень у поезії цього періоду. Творче надбання

поетів-шістдесятників є своєрідним прикладом культурного “бунту духу” та опору нав’язаним цінностям, а тому є актуальним матеріалом для досліджень у сучасні часи пошуку нової української ідентичності. Виникає потреба узагальнення досвіду мовознавців щодо вивчення засобів вираження оцінки в поезії авторів відповідного періоду, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета цієї наукової розвідки – узагальнити досвід дослідження засобів реалізації категорії оцінки у творчому надбанні поетів-шістдесятників. До завдань дослідження належать такі: 1) визначити ідейні та ідеологічні орієнтири, відображені у творчості шістдесятників; 2) проаналізувати статті, присвячені засобам вираження оцінності в поезіях досліджуваного періоду; 3) систематизувати та узагальнити отримані результати про особливості функціонування оцінних мовних одиниць.

Методи дослідження

У процесі роботи використано *концептуально-аналітичний* метод, за допомогою якого кваліфіковано основні використані поняття. Застосовано елементи *історико-культурного* аналізу для виявлення факторів формування ідей та ідеалів досліджуваних авторів періоду шістдесятництва. Для інтерпретації використаної під час написання роботи інформації використано *описовий* метод, що доповнений *контекстуально-інтерпретаційним* для більш ґрунтовної систематизації отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу

Для проведення лінгвоаксіологічного аналізу на матеріалі сучасної поезії доречним є узагальнення досвіду лінгвістів щодо вивчення відповідних мовних одиниць на матеріалі творчості письменників інших періодів, що дасть інформацію про особливості дослідження оцінних засобів у лінгвістиці та продемонструє специфіку функціонування аксіологічно маркованих засобів у поезії.

Численні лінгвістичні розвідки присвячено аналізу оцінних одиниць у творчості поетів-шістдесятників. У фокусі уваги мовознавців – аксіологічна специфіка мови творів Ліни Костенко (Т. Вавринюк, В. Власенко, С. Яцик), В. Симоненка (Л. Легка, У. Галів, І. Баран), Д. Павличка (Л. Бойко), М. Вінграновського (Л. Мінич, Н. Трефяк), В. Стуса (Н. Бобух) та ін.

Незважаючи на відсутність єдиної ідеології в поглядах письменників-шістдесятників, однією з ключових їх особливостей було звертання до дихотомії *бути – здаватися*, що визначається як «дихотомічна опозиція морально-етичних домінант» (Тарнашинська, 2013: 37). Поняття “бути” при цьому має позитивну конотацію, що пов’язана насамперед з концепціями самовдосконалення і самореалізації попри будь-який зовнішній тиск, оскільки прагнення до змін і є сутністю життя. Водночас поняття “здаватися” вказує не тільки на необхідність носити соціальні маски, але й “декоративність” національного самоусвідомлення, що пропагувалася в радянських республіках та вела до культурного застою. Отже, зіставлення прагнення змінюватися на краще та пасивного бажання пливати за течією демонструє основні життєві орієнтири шістдесятників, що відображені в їхньому творчому надбанні й за допомогою різнорівневих оцінних одиниць.

1. У роботі Т. І. Вавринюк, присвяченій емоційно-експресивній лексиці у творах Ліни Костенко, розглянуто прийоми та особливості її вживання, необхідні для досягнення потрібного емоційного напруження в поетичних текстах:

а) аналіз показує, що поширеними в роботах досліджуваної поетеси є як слова із загальномовним емоційно-оцінним змістом – інгерентні емотиви (*ледар, егоїзм, мудро* та ін.), так і з функційним емоційно-оцінним змістом – ангерентна лексика (слова з переносним значенням на зразок *баран, макітра* та ін.), що можуть мати як позитивне, так і негативне забарвлення (Вавринюк, 2010: 69). Остання посідає в досліджуваних творах Ліни Костенко значне місце, напр.: *Я, що прийшла у світ не для корид, що не люблю юрби і телекамер, о як мені опікся і обрид щоденний спорт – боротися з биками!* (Там само: 71). Названа вище дослідниця доходить висновку, що негативна емоційно-експресивна лексика (лайливі слова й слова для вираження зневаги, іронії) «використовується здебільшого в мовленні героїв», порівн.: *Ви канцілюги, у чорнилі пальці, бумажне кодро, воло набивне* (Там само: 70);

б) оцінна лексика стає основою змодельованої в поезіях тропеїстики, зокрема спостерігаємо використання епітетів, переважно позитивнооцінних (*вечірнє сонце, просвітлений Едем, світлий сон, в житті золотому* та ін.) (Там само: 69);

в) один із характерних прийомів лірики Ліни Костенко – зіставлення лексико-семантичних груп “позитивне” – “негативне”, що вказує на діалектичність людського буття загалом, напр.: *І тільки злість буває геніальна. Господь, спаси мене від доброту!* (Там само: 70);

г) використану в поезії в оцінній функції лексику увиразнюють зменшено-пестливі (*Вона росте, ще завтра буде вищенька. Але печаль приходить завчасу. Це ще не сльози – це квітуча вищенька, що на світанку струшує росу*) й збільшено-згрубілі суфікси (*Полковнику! Мечі отакелецькі щербилися об шаблю об мою*).

Т. Вавринюк звертає увагу на те, як за допомогою словотворчих засобів утворюються емоційно-оцінні форми від стилістично нейтральних слів. Як зауважує дослідниця, «лексеми зі зменшено-пестливими суфіксами надають поетичним рядкам особливої теплоти, задушевності, ліричності» (Там само: 71). Утворення зі збільшувано-згрубілими суфіксами, «властиві розмовному й просторічному мовленню, у поетичних творах Ліни Костенко – це потужні експресивно-характеристичні засоби» (Там само: 72). Такі мовні одиниці є стилістично забарвленими: у поєднанні з іншими лексемами слугують засобами вираження емоцій ліричного героя.

Загалом емоційно-експресивна лексика, на думку Т. Вавринюк, демонструє специфіку вживання у творчості Ліни Костенко залежно від контексту, а позитивні й негативні конотації нерідко взаємодоповнюють та посилюють одна одну.

Дослідники В. Власенко та С. Яцик у своїй роботі теж розглядали емоційно-експресивні засоби у творчому надбанні Ліни Костенко, а також їх стилістичну та інформаційну функції. Крім уже згаданих у попередній статті засобів, названі вище мовознавці визначають і деякі інші прийоми моделювання оцінності на лексичному рівні (Власенко, Яцик, 2002: 142). Зокрема, письменниця використовує слова зі сфери науково-технічного прогресу, цивілізації та наукової термінології, створюючи з їх допомогою контрастний, оцінно маркований образний малюнок (*обридли відьомські шабаші фікцій і ця конфіскація душ під гармонь*) (Там само: 143). Також у творчому доробку трапляються як слов'янські (*там досі моляться Стрибогу високі в сонці ясени*), так й інослов'янські антропоніми (*Касандра плаче на руїнах Трої. В руїнах Трої гріється змія*), що надають поетичному мовленню масштабу та значущості, тобто позитивної оцінки. Дослідники

ззначають, що емоційно-експресивна лексика у творах Ліни Костенко невіддільна від «глибокого чуттєвого начала», за допомогою якого письменниця передає своє ставлення до певних явищ та подій.

2. Л. Легка та У. Галів дослідили мовну виразність у творчому доробку В. Симоненка, при цьому значну увагу приділили саме оцінним мовним одиницям:

а) аналіз показує використання поетом засобів тропеїстики в оцінній функції:

– якісних прикметників як епітетів (думи *нехитрі, віковична печаль*);

– метафор, що ґрунтуються на прихованому порівнянні з предметом, оскільки його характеристик-означень немає в тексті, але вказано те, що й із чим порівнює мовець (*більь **закрадається вужем***) (Легка, & Галів, 2022: 86). Вони можуть бути як короткими (*волають гори*), так і більш довгими конструкціями (*галасує від болю дерево, піднімаючись димом до хмар*);

– оксиморонів, що посідають особливе місце в системі оцінних засобів, забезпечуючи контрасти для більшого емоційного підсилення (*біла кров, радісна зловтіха*) (Там само: 87);

– порівнянь зі сполучниками *як, мов, немов* та *ніби*, що, як констатують дослідники, широко використовуються у творчості В. Симоненка. Їх значна частина має передусім оцінне значення, а не лише виражає подібність явищ та предметів (*краплі солоного поту – ваговиті, мов чесні слова*) (Там само: 87);

б) серед словотворчих засобів вираження оцінного ставлення домінують зменшено-пестливі форми із суфіксами *-очк, -оньк, -ельк, -инк, -івк* (*кроквочка, крапелькою, стежинок*). У поезіях зафіксовано активне використання інших засобів словотворення – іменникових та прикметникових суфіксів (*-ість-, -он-, -от-, -езн-, -іш-* тощо) та префіксів (*пре-, над-*). Так поет створює чіткий емоційний малюнок тексту (Там само: 88);

в) діалектичні зіставлення, що трапляються в поезіях, використано для моделювання контрасту між різними явищами життя (наприклад, зіставлення людського серця та машини в праці на поетичній ниві, що показує домінування розуму людини над усіма технологіями), порівн.: *Там пускати **машину** марно, де працюють **людські серця!*** (Там само: 86). Так поет зіставляє полярні аксіологічно марковані смисли;

г) позитивнооцінні засоби у творчості письменника домінують над негативнооцінними, що представлені вульгаризмами, жаргонізмами та пейоративною лексикою (*сатаніють виро́дки; щоб жерли ви булки й сало, віками пер соху-плуг*). Мета використання негативних конотацій – засудження морально неприйнятних вчинків або подій.

Використання різноманітних оцінних засобів у творчості В. Симоненка робить його мовлення виразним та емоційним. Серед них є лексичні, словотворчі, морфологічні, синтаксичні та акцентуаційні засоби, які, на думку дослідників, несуть «цілісне інформаційно-знакове, смислове і художньо-стилістичне навантаження» (Там само: 90).

У фокус уваги мовознавців потрапляють й одиниці інших рівнів в оцінній функції у творчості поета. І. Баран дослідив різноманітність фігур експресивного синтаксису у віршах В. Симоненка, що пов'язано також з вираженням оцінки. Поет уживає широкий спектр синтаксичних засобів (вставні конструкції, еквіваленти речень, градацію тощо), але найпоширенішим засобом емоційної виразності є звертання. Вони використовуються для інтимізації комунікації зі співрозмовником, наближення до нього (*Від знайомства з тобою, чорнява моя математичко, спалахнула душа*), для відтворення молодечого запалу (*Кораблі! Шикуйтеся до походу! Мрійництво! Жаго моя! Живи!*) або висловлення добрих побажань (*Процвітай і живи, дерев'яний гібриде!*) (Баран, 2022: 132–133). Більшість із виокремлених звертань – позитивно марковані.

Досліджуючи інші засоби експресивного синтаксису (вставні та вставлені конструкції, еквіваленти речень, ампліфікація, градація, номінативні речення, еліпсис, парцеляція, асиндетон, замовчування / Там само: 132/), названий вище науковець демонструє, як експресивність забезпечує емоційно-оцінні та образні характеристики, надає емоційного відтінку висловлюванню, підкреслює його виразність (Там само: 129).

Отже, уживання різноманітних синтаксичних засобів сприяє емоційній виразності поетичних текстів В. Симоненка. Ці фігури часто відсилаються до народнопоетичної традиції, але мають також й оригінальне авторське застосування.

3. Окремі дослідники поетичних текстів шістдесятників приділяють більшу увагу одному типу конотацій – позитивному або негативному. У роботі, присвяченій стилістичним можливостям суфіксів

у творах Д. Павличка, Л. Бойко зосереджує увагу в основному на засобах позитивної оцінки, що їх містить авторське мовлення:

а) для передачі позитивної суб'єктивної оцінки поет найчастіше використовує лексеми з демінутивними суфіксами, переважно іменники (*Дівчино, дівчино, де твої крильця? Небо весняне в сяйві іскриться. Чи не пора нам летіти, маленька, В ярій пшениці шукати гнізденька*) (Бойко, 2010: 383). На думку дослідниці, такі лексичні одиниці «набувають відтінків пестливості, голубливості, замилювання, створюють ліричну атмосферу оповіді» (Там само), тобто виражають позитивне ставлення;

б) іноді зменшено-пестливі суфікси приєднуються до слів, з якими вони зазвичай не використовуються, стаючи авторськими новотворами (*В тебе очі – голубе світання, В тебе руки – вітрянята ніжні*). Трапляється і приєднання таких суфіксів до власних імен (*спінула: того ж таки року Ти народився, Грицуню*) (Там само: 383);

в) найчастіше пестливі суфікси слугують саме для того, щоб поєднувати значення об'єктивної зменшеності зі значенням суб'єктивної оцінки (*Та нові листочки щороку Дубок навесні розпускав*). Однак вони можуть виконувати й інші функції – наприклад, ставати засобом стилізації під народнопоетичну творчість (*Ой у полі три криниченьки – Не напитися водиченьки*) або імітувати дитяче мовлення та сприйняття світу у віршах для дітей (*Я ж лагідно тебе тримаю, пташко, В своїх руках, легеньких, як вітрець*) (Там само: 383);

г) у своїх поезіях Д. Павличко іноді все ж використовує зрублі суфікси, щоб показати негативне або презирливе ставлення до певних феноменів (*так фірман бив мене, підляк*) (Там само: 386).

Дослідниця робить висновок, що мова Д. Павличка багата на суфікси, особливо демінутивні. Їхня роль – донести необхідну інформацію, зокрема й оцінно марковану, та увиразнити мову творів.

4. Л. Мінич проаналізувала колористичну парадигму у творах М. Вінграновського, приділивши увагу не лише номінативній функції слів, що позначають колір, але й більш глибокому символічному підтексту:

а) ядром колористики письменника є білий колір, найпоширеніший також в українському фольклорі. М. Вінграновський звертається до фольклорних символів, коли мова йде про любов до Батьківщини, так пов'язує його з вираженням позитивних емоцій, адже білий колір

є одним із колірних асоціатив України (*хата всміхається біло У свої батьківщинині ночі*) (Мінич, 2010). Утім білий колір має не лише позитивні конотації, він також утворює бінарну опозицію “радість – смуток”, символізуючи тугу та журбу, чим поглиблює мінорний тон деяких поезій. Іноді він контрастує із чорним, але може й сам бути втіленням цієї опозиції (*Ці білі квіти суму на подушці... Цей білий образ – чорний по ночах*);

б) золотий колір також відіграє особливу, аксіологічно марковану роль, відмінну від схожого на нього жовтого. Якщо жовтий просто позначає кольорову ознаку предметів та явищ навколишнього світу, то золотий – колір “меншої матеріальності”, пов’язаний з величчю природи, її багатством та чарівністю, відповідно з позитивною її оцінкою (*Картопля дивиться у землю золоту. Початку золотий! Наш провесню повернень!*) (Там само);

в) в інтимній ліриці письменник активно використовує червоний колір, що несе в собі позитивну оцінність. Він стає уособленням жінки та кохання до неї (*Коли твоя рука солодка, ніби слава, Червонооки́м пальчиком майне*). Проте в громадянській ліриці червоний колір відіграє іншу роль, активізуючи свої негативні конотації: він стає кольором крові, війн та катастроф (*І на мерцях ромашки у рові Гойдаються червоними тільцями*) (Там само).

На думку названої вище дослідниці, широке використання слів, що позначають колір, та їх деривативів у поетичному мовленні М. Вінграновського роблять його більш барвистим та багатим, а також указують на зв’язок з традиційними фольклорними символами.

Н. Трефяк проаналізувала міфопоетичні образи та сюжети у творчості письменника та їхній “рецептивний ресурс”. Розглядаючи ці образи в аксіологічній парадигмі, дослідниця насамперед відзначила “зоологічний психологізм”, коли позитивні риси поведінки тварин протиставляються негативним людським рисам, утворюючи бінарні опозиції “добро – зло” та “життя – смерть” (*і на лапах моїх доцвітає весна*) (Трефяк, 2012: 186). Люди та звірі можуть контрастувати й у часовій парадигмі: наприклад, використання фольклорного зачину «коли ще звірі говорили» розділяє світ наукового прогресу та світ первозданної, майже казкової природи. Матеріали дослідження вказують на те, що творчість М. Вінграновського не акумульована в собі, а є продовженням народних традицій та символів у літературі.

5. Н. Бобух дослідила лексичні опозиції в поезії Василя Стуса та їхні семантичні функції, що пов'язано й з вираженням оцінних значень:

а) для творчості письменника характерне вживання темпоральної антонімічної пари “день – ніч”, компоненти якої мають негативну конотацію. Вони вживаються не лише для позначення часу доби, але й для передачі важкого емоційного стану ліричного героя (*Літа без зелен-садів, коридори ночей обгорілих і днів попідпалених*) (Бобух, 2017);

б) інша традиційна контрастема – “живий – мертвий”, а також її похідні форми, що моделюють як позитивну, так і негативну оцінність (*Навчайся жити. І вмирати – вмій!*). Іноді ці форми за допомогою змістової інверсії змінюють свої конотації на протилежні (*За що мене, Отче, караєш життям, пошли мені смерть – і тобі я воздам*) (Там само);

в) найпродуктивнішими контрастивами в словнику письменника є ті, що пов'язані з почуттями, психічними процесами або емоціями (*Набираючи висоту, порятуй од важкої скрути і од радості порятуй*) (Там само);

г) для підсилення емоційності поетичного мовлення Василь Стус часто використовує пари спільнокоренових словосполучень (*Бодай ви пропали, синочки, були б ви здорові, у неклі запеклім, у райському раї страшнім*), або нанизування антонімічних пар (*ніяк не виблагаєш поєднання душі із тілом, радості – з журбою, життя зі смертю, неба із землею*). Ці поєднання зумовлені також ритмічною природою віршів (Там само);

д) часто у творчості письменника трапляються й оксиморони різних типів, а також оксиморонні синтагми, мета яких – увиразнити «контрастний психічний стан людини» (*Хіба ненавидячи любити? Хіба ненавидячи кохати?*) (Там само).

На думку дослідниці, антонімічні лексеми в поетичному мовленні Василя Стуса функціують для того, щоб показати полярність навколишнього світу та мінливість і бурхливість людських емоцій, що пов'язано з вираженням оцінного ставлення.

В іншій статті Н. Бобух проаналізувала емоційні контрасти у творчості українських поетів, визначивши найбільш поширені оцінні мовні засоби, зокрема й у поетів-шістдесятників:

а) у роботі приділено увагу різноманітності контрастивних рядів у поезіях відповідного періоду (*радість – горе, радість – мука, радість – сум*), а також їх похідних форм (*Людино, що твої воління, віками значені сліди? Оце впокоєне струміння прозрінь, радіння і біди* /В. Стус/). Також відзначено контрастивні поєднання зі словом *тиша*, що показують різноманітність та суперечність навколишнього світу (*Є тиша радості і суму. Є тиша вічності і снів* /Л. Костенко/). Дослідниця відзначає, що синонімічні ряди до негативно маркованих форм є більш різноманітними, ніж до позитивно маркованих (Бобух, 2006: 313);

б) авторські геніативні метафори, пов'язані з вираженням оцінки у творчості письменників, свідчать про оригінальність їх світосприйняття (*стежки печалі, дороги радощів* /Д. Павличко/) (Там само: 318);

в) серед інших тропів письменники активно використовують оксиморони, найчастіше у вигляді словосполучення прикметник + іменник, щоб показати суперечливий стан ліричного героя (*І любові щаслива печаль* *Переповнює душу* /Д. Павличко/) (Там само: 319).

На думку дослідниці, емоційні контрастиви *радість – сум, радість – мука* та *радість – горе* є основним способом демонстрації складних почуттів ліричного героя, а також полярності навколишнього світу.

Висновки

Мовне різноманіття поетів-шістдесятників привертає увагу сучасних дослідників, адже вони зуміли поєднати народні традиції з авторськими знахідками, що стало логічним продовженням еволюції української літератури.

Для вираження оцінного ставлення до подій та явищ довкілля шістдесятники у віршованих творах використовують різнорівневі мовні засоби. Це насамперед одиниці найбагатшого в цьому аспекті ресурсу – лексики: як власне оцінні, так і контекстуально оцінні слова. Поети вживають різні тематичні групи лексики, також в оцінній функції застосовують оніми. Оцінні слова стають основою моделювання тропів, найпоширеніші з яких епітети, метафори, оксиморони, порівняння. Авторі-шістдесятники часто вживають в одному контексті аксіологічно марковані одиниці з полярними смислами для відтворення діалектичного зіставлення й показу дуальності навколишнього

світу. Як зручний засіб моделювання контрастів з оцінними відтінками в досліджуваній поезії активно фігурує оксиморон. Як оцінні, так і неоцінні лексеми увиразнюють демінутивні й аугментативні суфікси. Зокрема, зменшено-пестливі форми слів використовуються не лише для інтимізації тексту, але й для відсилання до народнопісенної традиції. Креативний підхід до вживання оцінних мовних одиниць зумовлює вияв індивідуально-авторських особливостей поетів в аксіологічному аспекті.

У перспективі плануємо продовжити узагальнення досвіду вивчення оцінних мовних одиниць в поетичних творах різних періодів з подальшою його проекцією на аналіз сучасної воєнної поезії в аспекті лінгвоаксіології.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Баран, І. М.** (2022). Фігури експресивного синтаксису в поетичній творчості Василя Симоненка. *Література та культура Полісся*. Серія «Філологічні науки», 21, 128–139.
2. **Бігунова, Н. О.** (2017). *Позитивна оцінка: від когнітивного судження до комунікативного висловлювання*. Одеса: КП ОМД.
3. **Бобух, Н.** (2006). Емотивні контрасти в поетичному словнику. *Наук. зап.* Серія «Філологічні науки (мовознавство)». Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 67, 312–320.
4. **Бобух, Н.** (2011). Лексичні опозиції в поетичних творах Василя Стуса. *Лінгвістика*, 1 (1), 158–165.
5. **Бойко, Л. П.** (2010). Стилiстичні можливості суфіксів суб'єктивної оцінки в поезії Д. Павличка. *Актуальні проблеми слов'янської філології, XXIII* (3), 382–388.
6. **Ваврилюк, Т. І.** (2010). Емоційно-експресивна лексика в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко). *Філологічні студії. Наук. вісн. Кривор. держ. пед. ун-ту*, 4, 67–73.
7. **Власенко, В.,** & Яцик, С. (2002). Емоційно-експресивні засоби та їх стилістичні функції у поетичній мові Ліни Костенко. *Волинь – Житомиричина*, 9, 142–145.
8. **Комплексне** дослідження: як війна змінила мене та країну. Підсумки року. Узято з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html?fbclid=IwAR1YWCsipqYKrxwaoXPryWZCJa3vgirl_T74Ekil-KmOpIUqNzQWfVCet04.
9. **Космеда, Т.** (2000). *Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка.
10. **Кривенчук, В.** (2016). Всеосяжність ренесансу шістдесятих років ХХ століття в українській літературі. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*, 7, 34–39.
11. **Краснобаєва-Чорна, Ж. В.** (2016). *Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД».
12. **Легка, Л.,** & Галів, У. (2022). Засоби мовної виразності у поезії Василя Симоненка. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 47 (2), 84–92.
13. **Мінич, Л. С.** (2009). Колористична парадигма творів М. Вінграновського. *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту імені Івана Огієнка*. Серія «Філологічні науки», 20, 426–430.
14. **Приходько, Г. І.** (2016). *Категорія оцінки в контексті зміни лінгвістичних парадигм*. Запоріжжя: Кругозор.
15. **Тарнашинська, Л.** (2013). Екзистенційно-аксіологічна модель *бути / здаватися* як дихотомічне

поле саморепрезентації шістдесятників. *Слово і час*, 3, 34–49. 16. **Тарнашинська, Л.** (2007). Українське шістдесятицтво як концепція “духу часу”. *Розzniki Humanistyczne, LIV–LV* (7), 109–125. 17. **Трефяк, Н.** (2012). Функціонування міфопоетичних образів та сюжетів у творчості Миколи Вінграновського. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія «Іноземні мови»*, 20 (2), 183–188. 18. **Халіман, О.** (2019). *Грамматика оцінки: морфологічні категорії української мови*. Харків: Майдан. 19. **Черненко, Г. А.** (2018). *Мовленнєвий вплив на ціннісні системи: діапазон імовірностей*. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого. 20. **Шкіцька, І. Ю.** (2012). *Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект*. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого. 21. **Chopra, R.** (2005). *Academic Dictionary of Philosophy*. Delhi: IshaBooks.

REFERENCES

1. **Baran, I. M.** (2022). Fihury ekspresyvnogo syntaksysu v poetychnii tvorchosti Vasylia Symonenka [Figures of expressive syntax in the poetic work of Vasyl Simonenko]. *Literatura ta kultura Polissia. Seriiia «Filolohichni nauky» – Literature and culture of Polissia. Series «Philological Sciences»*, 21, 128–139 [in Ukrainian].
2. **Bihunova, N. O.** (2017). *Pozytyvna otsinka: vid kohnnyvnoho sudzhennia do komunikatyvnoho vyslovliuvannia [Positive evaluation: from cognitive judgment to communicative expression]*. Odesa: KP OMD [in Ukrainian].
3. **Bobukh, N.** (2006). Emotyvni kontrastyvy v poetychnomu slovnyku [Emotional contrasts in the poetic dictionary]. *Nauk. zap. Seriiia «Filolohichni nauky (movoznavstvo)» – Scientific works. Series «Philological sciences (linguistics)»*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 67, 312–320 [in Ukrainian].
4. **Bobukh, N.** (2011). Leksychni opozytzii v poetychnykh tvorakh Vasylia Stusa [Lexical oppositions in the poetic works of Vasyl Stus]. *Linhvistyka – Linguistics*, 1 (1), 158–165 [in Ukrainian].
5. **Boiko, L. P.** (2010). Stylistychni mozhlivosti sufiksiv subiektivnoi otsinky v poezii D. Pavlychka [Stylistic possibilities of subjective evaluation suffixes in the poetry of D. Pavlychko]. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii – Actual problems of Slavic philology, XXIII* (3), 382–388 [in Ukrainian].
6. **Vavryniuk, T. I.** (2010). Emotsiino-ekspresyvna leksyka v poetychnomu movlenni (na materialii tvoriv Liny Kostenko) [Emotional and expressive vocabulary in poetic speech (based on the works of Lina Kostenko)]. *Filolohichni studii. Nauk. visn. Kryvor. derzh. ped. un-tu – Philological studies. Scientific Bulletin of the Kryvyi Rih State Pedagogical University*, 4, 67–73 [in Ukrainian].
7. **Vlasenko, V., & Yatsyk, S.** (2002). Emotsiino-ekspresyvni zasoby ta yikh stylistychni funktsii u poetychnii movi Liny Kostenko [Emotional and expressive means and their stylistic functions in the poetic language of Lina Kostenko]. *Volyn – Zhytomyrshchyna*, 9, 142–145 [in Ukrainian].
8. **Kompleksne doslidzhennia: yak viina zminyala mene ta krainu. Pidsumky roku [Comprehensive Study: How the War Changed Me and the Country. Results of the year]**. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html?fbclid=IwAR1YWCsispqYKpxwaoXPryWZCJa3vgir1_T74EkiI-Km0pI-UqNzQWFVCet04 [in Ukrainian].
9. **Kosmeda, T.** (2000). *Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsinky [Axiological aspects of pragmalinguistics: formation and development of the evaluation category]*. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
10. **Kryvenchuk, V.** (2016). Vseosiazhnist renesansu shistdesiatykh rokov XX stolittia v ukrainskii literaturi [The comprehensiveness of the renaissance of the sixties of the 20th century in Ukrainian literature]. *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena*,

- tendentsii – *Literary process: methodology, names, trends*, 7, 34–39 [in Ukrainian]. 11. **Krasno-baieva-Chorna, Zh. V.** (2016). *Linhvofrazemna aksiolohiia: paradyhmalno-katehoriinyi vymir* [Linguo-phrasal axiology: paradigmatic-categorical dimension]. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD» [in Ukrainian]. 12. **Lehka, L.**, & Haliv, U. (2022). *Zasoby movnoi vyraznosti u poezii Vasylya Symonenka* [Means of linguistic expressiveness in Vasyl Simonenko's poetry]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 47 (2), 84–92 [in Ukrainian]. 13. **Minych, L. S.** (2009). *Kolorystychna paradyhma tvoriv M. Vinhranovskoho* [The coloristic paradigm of M. Vinhranovsky's works]. *Nauk. pr. Kamianets-Podil. nats. un-tu imeni Ivana Ohienka. Seriiia «Filolohichni nauky» – Scientific works of Kamianets-Podilskiyi National University named after Ivan Ohienko. Series «Philological Sciences»*, 20, 426–430 [in Ukrainian]. 14. **Prykhodko, H. I.** (2016). *Katehoriia otsinky v konteksti zminy linhvistychnykh paradyhm* [Evaluation category in the context of changing linguistic paradigms]. Zaporizhzhia: Kruhozor [in Ukrainian]. 15. **Tarnashynska, L.** (2013). *Ekzystentsialno-aksiolohichna model buty / zdavatysia yak dykhotomichne pole samoreprezentatsii shistdesiatnykiv* [Existential-axiological model of buty / zdavatysia as a dichotomous field of self-representation of the sixties]. *Slovo i chas – Word and time*, 3, 34–49 [in Ukrainian]. 16. **Tarnashynska, L.** (2007). *Ukrainske shistdesiatnytstvo yak kontseptsiiia “dukhu chasu”* [Ukrainian sixties as a concept of the “zeitgeist”]. *Roczniki Humanistyczne, LIV–LV* (7), 109–125 [in Ukrainian]. 17. **Trefiak, N.** (2012). *Funktsionuvannia mifopotychnykh obraziv ta siuzhetiv u tvorchosti Mykoly Vinhranovskoho* [The functioning of mythopoetic images and plots in the works of Mykola Vinhranovskiyi]. *Visn. Lviv. un-tu. Seriiia «Inozemni movy» – Bulletin of Lviv University. Series «Foreign languages»*, 20 (2), 183–188 [in Ukrainian]. 18. **Khaliman, O.** (2019). *Hramatyka otsinky: morfolohichni katehoriia ukrainskoi movy* [Grammar of estimation: morphological categories of the Ukrainian language]. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 19. **Chernenko, H. A.** (2018). *Movlenniieviy vplyv na tsinnisni systemy: diapazon imovirnostei* [Speech influence on value systems: a range of possibilities]. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 20. **Shkitska, I. Yu.** (2012). *Manipuliatyvni taktiky pozytyvu: linhvistychnyi aspekt* [Manipulative tactics of positivity: linguistic aspect]. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 21. **Chopra, R.** (2005). *Academic Dictionary of Philosophy*. Delhi: IshaBooks [in English].

Халіман Оксана Володимирівна – доктор філологічних наук, доцент, викладач Відокремленого структурного підрозділу «Полтавський фаховий коледж Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого»; пр. Першотравневий, 14, Полтава, 36000, Україна.

Tel.: +38(066)5590366

E-mail: khaliman_oksana@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6952-0627>

Khaliman Oksana Volodymyrivna – Doctor of Philological Sciences, Docent, Lecturer of the Separate Structural Subdivision "Poltava Professional College of Yaroslav Mudryi National Law University"; 14 Pershotravnev Ave., Poltava, 36000, Ukraine.

Гнатишева Ольга Олександрівна – викладач кафедри іноземних мов і перекладу, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна; аспірант, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel. +38(098)0352047

E-mail: taria.eihani@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0417-5460>

Hnatysheva Olga Oleksandrivna – Lecturer of the Department of Foreign Languages and Translation, O. M. Beketov Kharkiv National University of Urban Economy, 17 Marshal Bazhanov Str., Kharkiv, 61002, Ukraine; postgraduate, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20 вересня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Халіман О. В., Гнатишева О. О. Аксіологічні засоби в поезії українських шістдесятників: досвід дослідження. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна.* Харків, 2023. Вип. 59. С. 137–152. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.11>

APA: Халіман, О. В., Гнатишева, О. О. (2023). Аксіологічні засоби в поезії українських шістдесятників: досвід дослідження. *Лінгвістичні дослідження*, 59, 137–152. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.11>

ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ. ЛІНГВОПОЕТИКА

УДК 811.161.2'42

Т. А. Космеда

КРИТИЧНО-ШАНУВАЛЬНИЙ ДИСКУРС: ВІТАЛІЙ РУСАНІВСЬКИЙ У ЧАСОПРОСТОРИ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ

У фокусі національної історіографії схарактеризовано В. Русанівсько-го як феномен радянської епохи з виразною психобіографією. Для створення об'єктивного критично-шанувального дискурсу щодо оцінки діяльності ученого необхідно враховувати епоху його діяльності, ціннісні орієнтири, ідеологічні пріоритети, оскільки зазначене зафіксоване в його лінгвофілософії (глибокий історизм, розуміння динаміки мови, функціоналізму, міжпредметності, ролі лінгвальних чинників та ін.), науковому стилі (схильність до узагальнень, вербалізація наукових афоризмів, моделювання інтертекстуальності, образності, чіткості, ясності і коректності викладу), притаманних йому мовленнєвих стратегіях і тактиках.

Ключові слова: історіографія, лінгвофілософія, мовомислення, науковий стиль, психобіографія, критично-шанувальний дискурс.

Kosmeda T. Vitalii Rusanivskiy in the Time and Space Dimensions of Ukrainian Science: Critical-Reverent Discourse (to the 100-th Anniversary of the Scholar's Birth). *The research focuses on key figures in Ukrainian linguistics, including V. Rusanivskiy as a phenomenon of the Soviet era and an elite Ukrainian linguist with a distinct psychobiography. This psychobiography is reflected in his scientific discourse and should be updated for a comprehensive representation of Ukrainian national historiography, characteristics of national research centres or schools, and awareness of the progress of national science. The basic methodological position of the theory of Ukrainian historiography is substantiated. In order to create an objective critical and respectful discourse on the comprehensive assessment of the scientist's activity, the epoch of his activity, values and ideological priorities must be consistently taken into account as they are uniquely fixed in his linguistic thinking, scientific style, discourse, his inherent speech strategies, and tactics. Characteristic features of the scientist's style are his tendency to philosophize, generalizations, successful verbalization of scientific aphorisms, modeling of intertextuality, imagery, clarity and caution in presenting the foundations of his theory. We trace the transformation of his scientific discourse which manifested itself in the days of Ukrainian independence: the nation-centrism of the scholar, the sense of tendencies of development*

of the Ukrainian language in new conditions, deep understanding of its potential, vision of the basic ways of the development of Ukrainian linguistics are actualized. V. Rusanivskyi's linguophilosophy is characterized by such features as consistent and deep historicism, the combination of diachrony and synchrony in understanding linguistic phenomena, reliance on linguistic facts, texts (discovery of previously unknown examples of Ukrainian writing), understanding of language dynamics, interaction and interrelation of levels of the language system, dependence of language on internal (speech of Galicians and people from the east of Ukraine) and external interlingual contacts, the importance of the principle of functionalism, interdisciplinary, the role of linguistic factors, first of all, a psychological and ideological character in speech development, Ukrainian language identity etc.

Key words: *historiography, linguophilosophy, language thinking, scientific style, psychobiography, critical-reverent discourse.*

«Важко знайти галузь мовознавства,
у якій би В. М. Русанівський не сказав би
свого власного наукового слова»

(Н. Озерова)
(Озерова, 2001: 5–6)

Вступ

В останні роки активно розвивається ювілейний чи критично-шанувальний дискурс, присвячений аналізу різних аспектів діяльності відомих мовознавців, що необхідно для всебічної репрезентації національної історіографії, характеристики національних наукових осередків чи шкіл, усвідомлення поступу національної науки (див. Космеда, 2017; Черемська, 2020). Цей дискурс характеризується переважанням позитивної тональності. Нещодавно в українському науковому обігу з'явився зразок подібного дискурсу: це збірник наукових праць «Петро Олексійович Лавровський: наукова і науково-критична спадщина» (2019). У Передмові наголошено, що «інтенсивні пошуки останніх десятиліть у галузі потєбнезнавства та введення в науковий обіг <...> нових матеріалів епістолярного й напівофіційного характеру стали стимулом для відновлення інтересу до постаті П. О. Лавровського, його ролі в історії славістики та україністики, у становленні О. О. Потєбні як творчої індивідуальності та науковця світового масштабу...» (Петро Олексійович Лавровський..., 2019: 3). У тексті цього збірника наукових праць неодноразово наводиться гостра критика, яку вербалізував П. Лавровський щодо наукових

концепцій та наукового дискурсу О. Потебні, й одночасно спростування цієї критики сучасними дослідниками як не зовсім об'єктивної. Ідеться й про те, що на підставі негативної рецензії П. Лавровського на дисертаційну роботу О. Потебні «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий» (1865), Рада історико-філологічного факультету Харківського університету не надала позитивного рішення щодо дисертаційного дослідження О. Потебні. А. Гончаренко робить спробу з'ясувати мотиви, що спонукали П. Лавровського підготувати такий негативний висновок, пор.: «Існують різні думки щодо причин суворої оцінки, серед яких дослідники, зокрема М. Ф. Сумцов, найчастіше схиляються до версії особистої неприязні між П. О. Лавровським та О. О. Потебнею» (Гончаренко, 2019: 166). Обґрунтувавши свої міркування відповідним аналізом, А. Гончаренко наголосив, що «кожен із дослідників мав рацію», тобто делікатно вказав на некоректність висновку, наданого П. Лавровським. Г. Півторак натомість зауважив, що наукова й політична діяльність П. Лавровського «в українському демократичному середовищі сприймається неоднозначно. Йому дорікають за досить різку критику однієї з праць О. Потебні, підтримку антинаукової концепції історика М. Погодіна, віддане служіння царському режимові тощо» (Півторак, 2019: 8–9). У своїй розвідці Г. Півторак, як видається, чітко сформулював основне методологічне положення сучасної теорії української історіографії: «...до наукової та громадської діяльності Петра Лавровського, як і до будь-якого іншого діяча, історичного факту, процесу чи явища, методологічно неприпустимо застосовувати сучасні критерії й оцінки, які щодо минулого майже завжди будуть не коректними, а слід перенестися в ту епоху, в якій жив і творив Лавровський, відчуті її проблеми й цінності, тогочасні наукові і суспільні пріоритети і лише з позицій того часу давати певні оцінки й робити відповідні узагальнення» (Там само). Зазначене положення, справді, актуальне для кожної історіографічної праці, зокрема й присвяченої аналізу лінгвософії Віталія Русанівського.

Мета цієї наукової розвідки – проаналізувати особливості ключової фігури української лінгвістики В. Русанівського як феномена радянської епохи з виразною психобіографією. Її завдання: 1) аспектуальний огляд ключових лінгвофілософських ідей В. Русанівського з урахування фактів його психобіографії; 2) виокремлення

характерних рис наукового стилю вченого; 3) узагальнення оцінки діяльності академіка, що зафіксована в критично-шанувальному дискурсі, яка протиставлена суб'єктивно-ідеологічним поглядам, репрезентованим у рубриці «Критика» Вікіпедії, де акад. Русанівського «звинувачують у русофільії та зросійщенні української мови» (див. також: Масенко, 2005).

Методи дослідження

У цій науковій студії залучено метод абстрагування – уявне виділення найсуттєвіших, основних ознак, зв'язків, що характеризують клас предметів і явищ, та відмежування від ряду інших властивостей предметів і відношень між ними; аналіз – пізнання частин як елементів складного цілого; метод актуалізації психобіографії особистості; контекстуально-інтерпретаційний та дискурсивний і комунікативно-прагматичний, що дали змогу співвіднести текстові / дискурсивні явища з низкою екстралінгвальних чинників, спроектованих на тлумачення відповідного дискурсу; для репрезентації авторських рефлексій щодо аналізу актуалізованого матеріалу застосовано описовий метод.

Виклад основного матеріалу

Певні закиди роблять сьогодні й В. Русанівському, і багатьом знаним ученим, які працювали в радянську епоху, щодо їх ідеологізованого наукового дискурсу, однак В. Русанівський «був людиною свого часу» (Г. Півторак), людиною, на свідомість якої наклали значний відбиток суворі біографічні факти, що не могли не вплинути й на формування його світогляду, світосприйняття, світобачення та світорозуміння, оскільки вплив чинників часопростору, середовища, у якому формувалася особистість, завжди залишає певний відбиток на її свідомості, зокрема й мовній. У зв'язку зі сказаним актуалізуємо термін психобіографія: «1) метод психологічного аналізу конкретних особистостей, <...> і їхніх біографій; 2) відповідний жанр життєписів, що приділяють особливу увагу психічним факторам життя. <...> У вітчизняних дослідженнях особистості діячів культури застосовувався біографічний метод, реалізований з позицій соціальної зумовленості будь-якої творчої діяльності» (Шапар, 2007: 388). Зауважмо, що батька В. Русанівського Макара Русанівського, який належав до української наукової еліти, «у страшні роки сталінських репресій

було звинувачено в буржуазному націоналізмі, за цим – арешт і загибель у розквіті життєвих і творчих сил», хоч згодом його й було реабілітовано; «десятирічний Віталій з острахом чув, як падають німецькі бомби на Київ, як страшно без батька»; Віталій «дуже боявся, що не опанує російську, адже сім'я була україномовна...»; у 1941 р. Віталій Макарович із медаллю закінчує школу і вступає до університету. Довго після співбесіди його не зараховували, доки не викликали до спецчастини і не запитали про батька» (Озерова, 2001: 4–5). У наведених цитатах домінують лексеми з коренем страх. Середовище, у якому жив і працював науковець, було, як відомо, надто ідеологізованим, русифікованим. Констатуючи це, згодом учений промовисто наголошував, що «національна революційна інтелігенція виховується й одержує освіту, як правило, у навчальних закладах колонізаторів і їх мовою. Тому й мовою урядування на короткий або тривалий час після національного визволення стає мова колонізаторів» (Русанівський, 1980: 7). Зважаючи на викладене, важливо об'єктивно схарактеризувати роль В. Русанівського в розвитку українського мовознавства в другій половині ХХ ст., указати на ті прогресивні, націєцентричні ідеї вченого, які він, попри все, зміг сформулювати, які отримали розвиток, але, можливо, ще належно не поціновані. Як видається, слід правдиво описати і його психобіографію, дешифрувати його імпліцитні думки, що прочитуються між рядками.

Нагадаймо, що до моделювання критично-шанувального дискурсу, який проектувався на діяльність В. Русанівського, українські мовознавці зверталися неодноразово з приводу ювілеїв вченого, про що свідчать спеціальні випуски журналу «Мовознавство», зокрема третій випуск часопису за 2001 рік має присвяту – «На пошану академіка НАН України В. М. Русанівського з нагоди його 70-річчя»; другий і третій випуски за 2006 рік також шанувальні – «На пошану академіка НАН України В. М. Русанівського з нагоди 75-річчя», побачив світ і збірник наукових праць на пошану академіка Віталія Макаровича Русанівського (1931–2007) «Життя – у слові» (2021), а також публікації окремих дослідників, як-от: С. Єрмоленко (Єрмоленко, 2011; Єрмоленко, 2021), Л. Шевченко (Шевченко, 2011а; Шевченко 2011б; Шевченко, 2011с) та ін. У цих випусках є статті, що безпосередньо присвячені й автобіографії вченого, й аналізу його всебічної діяльності.

Як зазначає одна з авторок подібного критично-шанувального дискурсу Н. Озерова, під час вибору спеціалізації «юний Віталій обрав <...> історичну граматику української мови, що є вищою математикою для мовознавців і високим пілотажем для філологів узагалі» (Озерова, 2001: 5), а «актуальність дослідження історії української мови у середині 50-х р. зумовлена тим, що не була опрацьована джерельна база таких досліджень, багатьох українських пам'яток ще не було в науковому обігові, не вирішено було багато часткових питань» (Озерова, 2001: 5). І до цього долучився В. Русанівський. Його кандидатська дисертація, що лягла в основу монографії «Значення і взаємозв'язок граматичних категорії виду і часу в українській мові XVI–XVII ст.» (1959), незважаючи на те, що після її виходу у світ пройшло понад 50 років, залишається актуальною. Розвиваючи положення кандидатської дисертації, учений «створив працю, яка була піонерною не лише в українському, а й у слов'янському мовознавстві. <...> на той час В. М. Русанівський став чи не наймолодшим доктором філологічних наук не лише в Україні, а й у Радянському Союзі» (Озерова, 2001: 6). Отже, Віталій Макарович не шукав легких шляхів у науці, радше навпаки, однак йому вдавалося, попри все, бути неперевершеним фахівцем. Учений усе своє життя демонстрував яскраву лінгвістичну обдарованість, «різнобічність <...> наукових інтересів та уподобань: від ортології до лексикографії, від історії мови до термінології, від граматики до загальних і конкретних питань славістики, від міжмовних контактів до філософських проблем мовознавства» (Там само: 5).

Авторка іншого критично-шанувального дискурсу, підготованого з нагоди 75-літнього ювілею академіка В. Русанівського, Т. Лукінова вказує на виразну рису мовомислення вченого – схильність до філософствування під час осмислення мовних явищ. Саме тому «В. М. Русанівський не міг не торкатися таких кардинальних проблем лінгвістики, як мова і мислення, мова і суспільство, мова і культура, природа мови, теорія і методологія лінгвістичних досліджень, взаємодія мов» (Лукінова, 2006: 4). Саме тому, очевидно, наукове мовлення вченого виразно афористичне, наприклад: «Українська мова – еквівалент інших європейських мов» (Русанівський, 2001: 16); «Письменник не тільки добрий знавець мови, але активний учасник її розвитку, оновлення» (Русанівський, 1976: 51); «Багатоманітність виявів індивідуального мовлення залежить насамперед від соціальних чинників

формування особистості. <...> Класифікація людського мовлення за типами не може, очевидно, не враховувати й вчення про темпераменти, яке характеризує людей за динамікою їх психічної діяльності» (Русанівський, 1972: 195); «Русійною силою дії внутрішньомовних джерел мовного розвитку є постійні суперечності між лексичним, граматичним і фонематичним рівнями мови, які виявляються в тому, що лексика прагне до змін і розширення, а фонетика і граматики – до збереження сталості й незмінності, завдяки цьому утворюються і функціонують нові лексичні одиниці за традиційно існуючими граматичними моделями, а на базі лексики виникають нові граматичні елементи» (Русанівський, 1968: 5); «Відчуття, сприйняття, уявлення, живе споглядання дійсності є вихідний пункт усякого пізнання. Тільки постійне розширення кола фактів, їх узагальнення, вироблення абстрактної системи понять, що відповідають реальним фактам, приводить до об'єктивної істини» (Русанівський, 1972: 5); «Повне відновлення української мови в житті суспільства відбудеться тоді, коли вона стане не фіговим листком для нашої еліти, а неповторним засобом спілкування зі своїм народом» (Русанівський, 2004: 7) та ін. Крім того, відзначмо й майстерність В. Русанівського в моделюванні назв своїх наукових студій: вони місткі, лаконічні, виразні. Це монографії «Дієслово – рух, дія, образ» (1977) чи «У слові – вічність (Мова творів Т. Г. Шевченка)» (2002), а також статті «Єдиний мовно-образний простір української ментальності» (1993), «І рости, і діяти нам треба» (2000), «Український гумор і його мова» (2005) та ін. Зважаючи на неодноразово омовлене В. Русанівським особливо інтимізоване ставлення до феномена слова, його яскраві назви наукових розвідок, моделюючи критично-шанувальний дискурс щодо оцінки діяльності ученого, Л. Даниленко сформулювала таку експресивну думку: «Минуще все. Лиш слово не мине. Слово Віталія Макаровича Русанівського житиме серед нас у часі, просторі і дії, бо у слові – вічність» (Даниленко, 2011).

2001 року В. Русанівський писав: «Сьогодні варто зупинитися на висвітленні тих питань, яким в історії української літературної мови не приділялося – та й не могло приділятися – ніякої уваги, а саме на особливостях нашої мови на зламі ХІХ–ХХ ст.» (Русанівський, 2001: 12). Ключовим у цьому контексті є семантично й прагматично містке імпліцитне дискурсивне висловлювання – «та й не могло приділятися».

Учений розгортає тези щодо основних аспектів розвитку української мови, наголошуючи на виробленій для актуалізованого періоду суспільно-політичній термінології, «з допомогою якої можна було повністю передати характер суспільно-політичних рухів як тодішнього часу, так і попередніх епох. Усталилися політичні терміни, уживані для позначення політичних змагань <...>; розвинулася термінологія, пов'язана з управлінням, адміністративно-темпоральним поділом, функціонуванням державних установ тощо <...>; майже повністю усталилася лексика, стосовно сфери етики <...>» (Русанівський, 2001: 12). Важливо, що джерелами для добору фактичного матеріалу мовознавець обрав націєцентричні тексти М. Грушевського, Д. Донцова, С. Єфремова, П. Баб'яка, актуалізуючи методологічно актуальні висловлювання, близькі лінгвофілософії самого В. Русанівського, як от з дискурсу П. Баб'яка: «Лихо в тім, що ми цілком втрачаємо чуття своєї мови і вже тепер спостерігаємо, що, друкуючи, наприклад, в “Раді”, раз у раз трапляється, що редакція замінить українське слово і вираз московським: український здається чудним, “ріже” (обмосковлене) вухо. Жодні протести не помагають» (цит. за Русанівський, 2001: 13). Дослідник формулює концептуальні міркування свого світогляду про те, що «в мовленні будь-якого освіченого українця європейська лексика тісно переплелася з високо цінованою власною абстрактною» (Русанівський, 2001: 13), стверджує факт поширення термінів “західноукраїнського походження” по всьому лінгвокультурному простору України; зосереджує увагу на факті появи масиву авторських неологізмів, утворених «за українськими словотвірними моделями» (Русанівський, 2001: 13), а також указує на актуалізацію давньої української лексики, народної лексики, що здатна термінологізуватися, переконує, що у зв'язку з вищезазначеним простежується “певний відсів синонімів”. Зауважує лінгвіст і про те, що в «мові публіцистики першої чверті ХХ ст. все ще багато росіянізмів», «поширені також кальки і напівкальки. Перші утворюються як відповідники до російських слів, у яких відповідні морфемні повністю або частково замінені українськими <...>. Напівкальками можна назвати такі слова, в яких зберігається той же морфемний склад, що і в відповідних російських, але кожна з морфем відповідно українізована фонетично <...>. Калькуються також словесні кліше типу тим не менше (рос. тем не менее), точка погляду (рос. точка зрення) і под.» (Русанівський,

2001: 14). Омовлює В. Русанівський і свої спостереження про того-часні словесні кліше, зауважуючи, що вони суттєво відрізняються від сучасних, оскільки, по-перше, «відчутна наявність окремих галицьких моделей, які згодом не стали нормативними», а по-друге, «засвідчується прагнення відштовхнутися від російських кліше і створити своє, самостійне» (Русанівський, 2001: 14). Отже, учений засвідчує специфіку поступу української термінології, намагання патріотично налаштованих українських учених розбудовувати термінологію на національній основі, відмовляючись від росіянізмів, але не цураючись термінів, що функціонують в європейському просторі, засвідчує наявність здорової конкуренції між своїм і запозиченим, розвиток синонімії, зокрема щодо окреслення абстрактних понять. Цей процес лінгвіст окреслює стисло і виразно: «йде пошук слова» (Русанівський, 2001: 14). Не оминає своєю увагою мовознавець і тенденцій, що виявляються в розвитку української фразеології: доводить, що елітарні українські мовні особистості (цього терміна мовознавець не вживає, але окреслює ознаки вишуканих українських мовних особистостей) у своїх публіцистичних текстах не цуралися ані народної фразеології, ані крилатих висловів з класичної латинської літератури, літератури зарубіжної загалом, що, на думку В. Русанівського, безперечно, надавало молодій українській «літературній мові особливої поважності, піднімало її авторитет» (Русанівський, 2001: 15). Цінним для поступу української мови є, як уважає вчений, прагнення використовувати усталені на той час у європейських мовах вислови лозунгового характеру. І справді, подібні вислови стали ознакою сучасного українсько-го дискурсу, зокрема й політичного, і рекламного.

Характерне для наукових текстів В. Русанівського прагнення показати розглядувану ним проблему комплексно виявляється в тому, що, крім тенденцій розвитку лексики й фразеології актуалізованого періоду, дослідник звертається й до поширених у текстах елітарних мовних особистостей того часу граматичних рис, серед яких прихильність до активних дієприкметників теперішнього часу й східнослов'янського, і церковнослов'янського походження (і із суфіксом -ч-, і із суфіксом -щ-). Хоч, за спостереженнями В. Русанівського, Д. Донцов не заперечує використання пасивних дієприкметників теперішнього часу із суфіксом -м-, що функціонують, звісно, під впливом російської мови. Усі положення чи твердження, безперечно,

підкріплюються яскравими й переконливими прикладами. Дискусії щодо граматичних форм, не властивих українській мові, тривають.

Не міг дослідник оминати й питань, пов'язаних з українським правописом, зацентрувати увагу на орфографічних формах, поширених у публіцистичному дискурсі виокремлених ним елітарних українських мовних особистостей, наголошуючи, що «у виданнях НТШ використовувалась, звичайно, желяхівка. Цю традицію М. Грушевський переніс і на Східну Україну» (Русанівський, 2001: 15). В. Русанівський прозорливо передбачив, що саме публіцистичний стиль уважатиметься тим стилем, який найбільш послідовно відображає мовні тенденції, мовні норми, на відміну від художнього стилю. Одночасно лінгвіст намагався показати своєрідність сучасного поступу української мови, паростки якого можна відстежити в минулому.

Наголосімо й на окремих тезах В. Русанівського щодо вербалізації однієї із центральних рис ментальності українців – кордоцентризму, вияву емоцій, експресивності в моделювання орнаменталіки, порівн: «Публіцистичні твори апелювали не тільки до розуму, але й до почуттів потенційного читача. Тому об'єктивний виклад супроводжувався непрямими порівняннями, метафорами. У Донцова вони лаконічні, традиційні, у Грушевського – майже завжди оригінальні й досить розгорнуті» (Русанівський, 2001: 16). Фрагментарно показавши специфіку розвитку української літературної мови на зламі XIX–XX ст., залучаючи лексичний, фразеологічний, граматичний матеріал, піднявши проблему становлення орфографічної норми та актуалізувавши націєцентричні публіцистичні тексти елітарних українських мовних особистостей, В. Русанівський окреслив і специфіку розвитку публіцистичного стилю української мови загалом, і ідіостилю окремих елітарних лінгвоперсон зокрема. Значимим є і стислий висновок ученого: «Заявлена в назві тема [Українська літературна мова у першій чверті XX століття – Т. К.] є невичерпною. Тому для характеристики мови на зламі віків тут відведено порівняно мало місця. Проте, як мені здається, й цього достатньо, щоб уявити, як “українізувалась” наша мова за ті роки, які в сучасній мові іменуються проклятими. У часи, коли писав свої праці О. С. Мельничук, це вже була вироблена літературна мова зі своєю науковою термінологією, гідний еквівалент інших європейських мов» (Русанівський, 2001: 16). Цим удалим висловом мовознавець указує на присвяту своєї статті академіку

О. С. Мельничуку. У цьому контексті простежуємо вияв ідіостилю В. Русанівського – (1) вербалізація скромності вченого, (2) сумнівів, (3) відсутності в його мовомисленні претензій на омовлення істини в останній інстанції, (4) нейтралізація категоричності (вставна конструкція як мені здається), (5) майстерність узагальнення та абстрагування, (6) уміння стисло формулювати глибокі думки, але при цьому вербалізувати в науковому тексті образність та емоційність (пор.: інтимізоване наша мова та виразно негативно оцінювальне прокляті часи). С. Єрмоленко докладно характеризує константи наукового стилю академіка В. Русанівського, наголошуючи передусім на евристичній цінності його авторських концепцій (див.: Єрмоленко, 2021).

До своїх міркувань академік залучає так званий діалог свого Ego з Alter Ego. Це простежуємо в текстах його наукових розвідок. Наприклад, якщо в 2000 році учений пише статтю «Знайдене слово (про мову творів Ю. Мушкетика)» (Русанівський, 2000: 4), то в науковій студії «Українська літературна мова у першій чверті ХХ століття» він вже наголошує, як зауважувалося, що «йде пошук слова». Юрій Мушкетик також «шукає свіжого слова. До цього його прагнення можна ставитися неоднаково: деякі слова він знаходить у словниках, окремі, можливо, мають своїм джерело не сперті ні на які лексикографічні праці, діалекти, ще якісь, імовірно, – його домисли» (Там само), тобто образна наукова мова дослідника базується на власній прецедентності, інтертекстуальності. Знову простежуємо контекст сумніву, відсутність категоричності, що увиразнюється дискурсивними словами можливо, імовірно. У цій статті, як і загалом у науковому тексті вченого, часто вжито також вставні слова мабуть, очевидно.

Хоч В. Русанівський і вихованець радянської школи, радянської системи з притаманним їй атеїзмом, однак мовознавець добре знає Біблію, про що свідчить багато фактів, зокрема під час аналізу ідіолекту Ю. Мушкетика учений робить влучні зауваги щодо неточного використання бібліїзмів, пор.: «Що ж до запозичень, то треба ще згадати старослав'янізми <...> і їх своєрідний різновид – бібліїзми, що можуть бути як дослівним перекладом українською мовою <...>, так і імітацією старослов'янізмів <...>. Стосовно Біблії слід зробити зауваження письменникові: його герой, звісно, міг і не знати, що Святий Микола не був апостолом, але Ю. Мушкетикові годилося б» (Русанівський, 2000: 5).

Омовляючи інші зауваги щодо недоречного використання слів, мовознавець знову звертається до своєї метафори «пошуку слова» і розбудовує її образним виразом, пор.: «Отож пошук нового слова зайшов тут “у сліпу вуличку”» (Русанівський, 2000: 6). Завершується наукова розвідка так: «Отже, слово, слово й слово... Таке творче кредо Ю. Мушкетика. Він завжди шукає його – свіжого, не замацаного чужими руками. Часто йому це вдається. Інколи, як на мене, не завжди. Але творець постійно в пошуку» (Русанівський, 2000: 7). Подібна образність та емоційність наукового тексту сприяє легкості його сприйняття.

В. Русанівський схвалював і абсолютно новітні підходи до інтерпретації мови, розуміючи її сучасний “технологічний статус” (Русанівський, 2002: 8), репрезентуючи себе як ученого-новатора. Турбуючись про майбутнє української мови, дослідник стисло подає програму діяльності для наступних поколінь українських мовознавців, наголошуючи разом з В. Широковим, що «протягом останніх 10–15 років у суспільній свідомості та практиці народу України відбулися такі фундаментальні зрушення, які, безперечно, вплинули на мовну свідомість та інші аспекти мовної діяльності. Неабиякого значення набула проблема лексикографічної фіксації лексико-семантичних змін, що сталися протягом нового історичного періоду, а також повернення українській мові її питомих рис і позбавлення від необґрунтованих іншомовних впливів. Водночас актуалізувалася потреба авторитетного унормування мовної системи, оскільки значно поширилися спроби розхитати традиційні, усталені системні підвалини української мови, “впроваджуючи” до неї під тими чи іншими приводами неорганічні елементи, причому на базових рівнях – орфоепічному, словозмінному тощо» (Русанівський, 2002: 8). Саме такий підхід до вивчення української мови сьогодні продовжує реалізуватися.

Висновки

Віталій Русанівський належить до безперечних авторитетів української лінгвістичної науки, еліти українського мовознавства, оскільки має загальноновизнаний вплив на (1) переконання і погляди українських науковців, (2) дотичний до створення власного науково-осередку, що складається з послідовників, учнів ученого як лідера

цього осередку (школи), (3) сприяв розвитку теорії українського мовознавства, української лінгвофілософії. Це засвідчує зокрема й позитивний критично-шанувальний дискурс, у якому здійснюється рецепція наукової, зокрема й науково-організаторської, науково-педагогічної, редакторської діяльності академіка, ключових засад його наукової спадщини та біографії. Формування вченого як особистості й науковця відбувалося в радянську епоху в складних життєвих ситуаціях, що, відповідно, відбилося на психобіографії дослідника: цей аспект ще потребує більш глибокого осмислення, оскільки він відповідно зафіксований у науково-дослідницькій діяльності академіка, стилі його писемного й усного мовлення, стратегіях і тактиках авторського викладу матеріалу, умінні моделювати імпліцитні думки. Мовлення вченого, його науковий дискурс, схильність до філософствувань, узагальнень, афористичність мовомислення, вербалізація діалогу його Ego і Alter Ego, образність, виразність, емоційність, некатегоричність, делікатність, коректність, своєрідна інтертекстуальність сприяли майстерній розбудові основ теорії української філософії мови. За часів незалежної України імпліцитний науковий дискурс мовознавця трансформувався й експліцитно репрезентував його націєнтризм, чуття тенденцій розвитку української мови, глибоке розуміння її минулого й сьогодення, її великого потенціалу. Простежуємо прозорливість у баченні сучасного української лінгвістики та її майбутнього. Щоб зрозуміти мовомислення дослідника, слід пізнати епоху, у якій він жив і працював, ураховувати ціннісні орієнтири того часу, наукові, суспільні, ідеологічні пріоритети, і саме із цих позицій робити об'єктивні висновки. Ключовими засадами лінгвофілософії вченого є послідовний і глибокий історизм, поєднання діахронії і синхронії в розумінні мовних явищ, опора на мовні факти, тексти, розуміння динаміки мови, взаємодія і взаємозв'язок рівнів мовної системи, залежність мови від внутрішніх і зовнішніх міжмовних контактів, важливість принципу функціоналізму, роль психологічного та ідеологічного чинників у розвитку мови, самобутність української мови та ін.

Перспективу цього дослідження вбачаємо в необхідності всебічного опису ролі академіка В. Русанівського в становленні української лінгвістики загалом та його наукового осередку як частини Київської наукової мовознавчої школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гончаренко, А. В.** (2019). Фразеологізм *чинить кашу* в інтерпретації О. О. Потєбні і П. О. Лавровського. У *Петро Олексійович Лавровський: наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя від дня народження)* (с. 162–169). Київ: Вид. дім Дмитра Бурого.
2. **Даниленко, Л. І.** (2011). Простір «мова – людина – культура» академіка В. М. Русанівського. *Мовознавство*, 3, 10–16.
3. **Єрмоленко, С. Я.** (2021). Константи наукового стилю академіка В. М. Русанівського. *Культура слова*, 94, 185–194.
4. **Єрмоленко, С. Я.** (2011). Організований розум (пам'яті академіка В. М. Русанівського). *Культура слова*, 74, 28–33.
5. **Космеда, Т. А.** (2017). Функційне навантаження наукової мовознавчої школи в сучасному просторі університетської системи. *Лінгвістичні студії*, 34, 176–183.
6. **Лукінова, Т. Б.** (2006). Славістика в науковому доробку академіка В. М. Русанівського. *Мовознавство*, 2–3, 4–11.
7. **Масенко, Л.** (Ред.). (2005). *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
8. **Озерова, Н.** (2001). Віталієві Макаровичу Русанівському – 70 років. *Мовознавство*, 3, 5–6.
9. **Петро Олексійович Лавровський: наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя від дня народження)** (2019). Київ: Вид. дім Дмитра Бурого.
10. **Півторак, Т. П.** (2019). Українська мова в наукових працях П. О. Лавровського. У *Петро Олексійович Лавровський: наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя від дня народження)* (с. 8–9). Київ: Вид. дім Дмитра Бурого.
11. **Русанівський, В. М.** (1972). Висновки. У *Філософські питання мовознавства* (с. 194–197). Київ: Наук. думка.
12. **Русанівський, В. М.** (2000). Знайдене слово (про мову творів Ю. Мушкетика). *Мовознавство*, 4–5, 4–7.
13. **Русанівський, В. М.** (2004). Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі. *Мовознавство*, 4, 3–7.
14. **Русанівський, В. М.** (1972). Природа мови і аспекти її вивчення. У *Філософські питання мовознавства* (с. 5–12). Київ: Наук. думка.
15. **Русанівський, В. М.** (1968). Стійкість граматичної структури. *Мовознавство*, 4, 4–8.
16. **Русанівський, В. М.** (2001). Українська літературна мова у першій чверті ХХ століття. *Мовознавство*, 6, 12–16.
17. **Русанівський, В. М., & Широков, В. А.** (2002). Інформаційно-лінгвістичні основи тлумачної лексикографії. *Мовознавство*, 6, 7–48.
18. **Русанівський** Віталій Макарович. *Wikipedia*. Узято з https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%92%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B9_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.
19. **Черемська, О.** (2020). *Становлення і розвиток Харківської філологічної школи (XIX – перша половина ХХ ст.)*. Харків: Вид. Олександр Савчук.
20. **Шапар, В. Б.** (2007). *Сучасний тлумачний енциклопедичний словник*. Харків: Прапор.
21. **Шевченко, Л. І.** (2011a). Концепція історії української літературної мови В. М. Русанівського та її вплив на розвиток української лінгвістики. *Життя – у слові. Зб. наук. пр. на пошану академіка Віталія Макаровича Русанівського (1931–2007)* (с. 521–532). Київ: Вид. дім Дмитра Бурого.
22. **Шевченко, Л. І.** (2011b). Наукова біографія академіка НАН України В. М. Русанівського в контексті дослідницьких ідей другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, 22, 4–9.
23. **Шевченко, Л. І.** (2011c). У колі ідей київської історико-філологічної школи: наукова спадщина В. М. Русанівського (до 80-річчя від дня народження). *Мова і культура*, 14, Т. VI (152), 395–401.

REFERENCES

1. **Goncharenko, A. V.** (2019). Frazeologizm *chynyt kashu* v interpretatsii O. O. Potebni i P. O. Lavrovskoho [Phraseologism *chynyt kashu* in the interpretation of O. O. Potebny

and P. O. Lavrovsky]. *Petro Oleksiiovych Lavrovskyy: naukova i naukovo-krytychna spadshchyna (do 190-richchia vid dnia narodzhennia) – Petro Oleksiiovych Lavrovsky: scientific and scientific-critical heritage (to the 190th anniversary of his birth)*. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Burago [in Ukrainian]. 2. **Danylenko, L. I.** (2011). Prostrir «mova – liudyna – kultura» akademika V. M. Rusanivskoho [Space «language – man – culture» academician V. M. Rusanivskyy]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 3, 10–16 [in Ukrainian]. 3. **Yermolenko, S. Ya.** (2021). Konstanty naukovoho stylu akademika V. M. Rusanivskoho [Constants of academician V. M. Rusanivsky's scientific style]. *Kultura slova – Word culture*, 94, 185–194 [in Ukrainian]. 4. **Yermolenko, S. Ya.** (2011). Orhanizovanyi rozum (pamiaty akademika V. M. Rusanivskoho) [Organized mind (in memory of Academician V. M. Rusanivskyy)]. *Kultura slova – Word culture*, 74, 28–33 [in Ukrainian]. 5. **Kosmeda, T. A.** (2017). Funktsiine navantazhennia naukovoï movoznavchoï shkoly v suchasnomu prostori universytetskoï systemy [The functional load of the scientific language school in the modern space of the university system]. *Linhvistychni studii – Linguistic studies*, 34, 176–183 [in Ukrainian]. 6. **Lukinova, T. B.** (2006). Slavistyka v naukovomu dorobku akademika V. M. Rusanivskoho [Slavistics in the scientific work of academician V. M. Rusanivskyy]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 2–3, 4–11 [in Ukrainian]. 7. **Masenko, L.** (Ed.). (2005). *Ukrainska mova u XX storichchi: istoriia linhvotsydu. Dokumenty i materialy [The Ukrainian language in the 20th century: the history of linguicide. Documents and materials]*. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». 8. **Ozerova, N.** (2001). Vitaliievi Makarovychu Rusanivskomu – 70 rokiv [Vitaly Makarovich Rusanivsky is 70 years old]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 3, 5–6 [in Ukrainian]. 9. **Petro Oleksiiovych Lavrovskyy: naukova i naukovo-krytychna spadshchyna (do 190-richchia vid dnia narodzhennia) [Petro Oleksiiovych Lavrovsky: scientific and scientific-critical heritage (to the 190th anniversary of his birth)]** (2019). Kyiv: Vyd. dim Dmytra Burago [in Ukrainian]. 10. **Pivtorak, H. P.** (2019). Ukrainska mova v naukovykh pratsiakh P. O. Lavrovskoho [The Ukrainian language in the scientific works of P. O. Lavrovsky]. In *Petro Oleksiiovych Lavrovskyy: naukova i naukovo-krytychna spadshchyna (do 190-richchia vid dnia narodzhennia) – Petro Oleksiiovych Lavrovsky: scientific and scientific-critical heritage (to the 190th anniversary of his birth)* (pp. 8–9). Kyiv: Vyd. dim Dmytra Burago [in Ukrainian]. 11. **Rusanivskyy, V. M.** (1972). Vysnovky [Conclusions]. In *Filosofski pytannia movoznavstva – Philosophical questions of linguistics* (pp. 194–197). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 12. **Rusanivskyy, V. M.** (2000). Znaidene slovo (pro movu tvoriv Yu. Mushketyka) [Found word (about the language of Yu. Mushketik's works)]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 4–5, 4–7 [in Ukrainian]. 13. **Rusanivskyy, V. M.** (2004). Movna kartyna svitu v etnokulturnii paradyhmi [Linguistic picture of the world in the ethnocultural paradigm]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 4, 3–7 [in Ukrainian]. 14. **Rusanivskyy, V. M.** (1972). Pryroda movy i aspekty yii vyvchennia [Nature of language and aspects of its study]. In *Filosofski pytannia movoznavstva – Philosophical questions of linguistics* (pp. 5–12). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 15. **Rusanivskyy, V. M.** (1968). Stiikist hramatychnoi struktury [Stability of grammatical structure]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 4, 4–8 [in Ukrainian]. 16. **Rusanivskyy, V. M.** (2001). Ukrainska literaturna mova u pershii chverti XX stolittia [Ukrainian literary language in the first quarter of the 20th century]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 6, 12–16 [in Ukrainian]. 17. **Rusanivskyy, V. M.**, & Shyrokov, V. A. (2002). Informatsiino-linhvistychni osnovy tumachnoi leksykohrafiï [Informational and linguistic foundations of interpretive lexicography]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 6, 7–48 [in Ukrainian]. 18. **Rusanivskyy Vitalii Makarovych. Wikipedia.** Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%92%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B9_%D0%9C%D0%B0%D0%BA

D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 [in Ukrainian]. 19. **Cheremka, O.** (2020). *Stanovlennia i rozvytok Kharkivskoi filolohichnoi shkoly (XX – persha polovyna XX st.) [Formation and development of the Kharkiv Philological School (XIX – first half of XX centuries)]*. Kharkiv: Vyd. Oleksandr Savchuk [in Ukrainian]. 20. **Shapar, V. B.** (2007). *Suchasnyi tlumachnyi psykhologichnyi slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]*. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian]. 21. **Shevchenko, L. I.** (2011a). Kontseptsiia istorii ukrainskoi literaturnoi movy V. M. Rusanivskoho ta yii vplyv na rozvytok ukrainskoi linhvistyky [The concept of the history of the Ukrainian literary language by V. M. Rusanivskyyi and its influence on the development of Ukrainian linguistics]. *Zhyttia – u slovi. Zb. nauk. pr. na poshanu akademika Vitaliia Makarovycha Rusanivskoho – Life is in the word. A collection of scientific papers in honor of Academician Vitaly Makarovich Rusanivskyyi (1931–2007)* (pp. 521–532). Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 22. **Shevchenko, L. I.** (2011b). Naukova biohrafia akademika NAN Ukrainy V. M. Rusanivskoho v konteksti doslidnytskykh idei druhoi polovyny XX – pochatku XXI st. [Scientific biography of academician of the National Academy of Sciences of Ukraine V. M. Rusanivskyyi in the context of research ideas of the second half of the 20th – beginning of the 21st century]. *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka – Actual problems of Ukrainian linguistics: theory and practice*, 22, 4–9 [in Ukrainian]. 23. **Shevchenko, L. I.** (2011c). U koli idei kyivskoi istoryko-filolohichnoi shkoly: naukova spadshchyna V. M. Rusanivskoho (do 80-richchia vid dnia narodzhennia) [In the circle of ideas of the Kyiv historical and philological school: the scientific legacy of V. M. Rusanivskyyi (to the 80th anniversary of his birth)]. *Mova i kultura – Language and culture*, 14, T. VI (152), 395–401 [in Ukrainian].

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21001, Україна.

Tel.: +38(050)5168211

E-mail: tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Kosmeda Tetiana Anatoliivna – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature; Vasyly Stus Donetsk National University; 21 600-richchia Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23 червня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Критично-шанувальний дискурс: Віталій Русанівський у часопросторі української науки. Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 153–168. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.12>

APA: Космеда, Т. А. (2023). Критично-шанувальний дискурс: Віталій Русанівський у часопросторі української науки. Лінгвістичні дослідження, 59, 153–168. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.12>

НАРОДНИЙ ГУМОР У САТИРИЧНІЙ ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано особливості творчої інтерпретації народного гумору в сатиричних віршах В. Самійленка. Проаналізовано його ранні твори (1886–1888 рр.) та встановлено важливу роль елементів народної мови (лексеми та фраземи, паремії) у створенні засобів комічного зображення. З'ясовано, що В. Самійленко зумів поєднати інтелектуальний гумор та народну сміхову культуру, що виражається в мовностильових особливостях його ідіолекту. Інтегрувавши фольклорні форми (жартівливі пісні, коломийки) в літературний контекст і збагативши їх новою лексикою, ритмічним та версифікаційним новаторством, письменник посприяв еволюції української сатиричної поезії.

Ключові слова: Володимир Самійленко, поезія, сатира, народний гумор, фольклор, фразема, паремія, ідіолект.

Tykhovska O., Lyakh T. Folk Humor in Volodymyr Samiilenko's Satirical Poetry: Linguacultural Aspect. *The article analyzes creative interpretation of the folk humor in the satirical poems by Volodymyr Samiilenko. The lack of studies dedicated to this aspect in works of writers who had a significant impact on the development of Ukrainian satirical and humorous poetry makes this investigation relevant. The main research objectives are to turn to the key sources and folk humor means in the lyrical and satirical works by Volodymyr Samiilenko, to trace their interpretation through the prism of the author's approach to the development of new forms and means of socio-political issues comic revealing as well as the formation of poetic satire and humor literary tradition.*

After outlining the scientific issues relevant for the subject of the study, we analyzed early (1886–1888) satirical poems by Volodymyr Samiilenko. The investigation established that the elements of vernacular vocabulary (lexemes and phrasemes, proverbs) and folk humor peculiar techniques play an important role in means of comic image creation. Furthermore, we found out that early period formed the set of problems and themes the writer addressed in satirical works (criticizing Russian Empire state system, advocating Ukrainian national interests, social and everyday aspects in ordinary people's lives). The most organic forms of this content were vernacular and folk ones which represent features of Ukrainian mentality. During his career, Volodymyr Samiilenko managed to combine literary and folklore traditions, intellectual humor and culture of popular laughter, which are particularly expressed in the lingual and stylistic features of his idiolect. The writer owes his significant contribution

into the evolution of Ukrainian satirical poetry to this approach by providing access to complex social and political problems, integrating folklore forms (humorous songs, kolomyiky) into the literary context and enriching them with new vocabulary, rhythmic and versification. On the one hand, the writer purposefully worked to make the folklore more relevant and, on the other hand, he aimed to strengthen the national literature with the achievements of world classics which led to a significant positive impact on the development of literature and Ukrainian literary language.

Key words: Volodymyr Samiilenko, poetry, satire, folk humor, folklore, phrase-me, proverb, idiolect.

Вступ

Сатирична поезія В. Самійленка (1864–1925) на суспільно-політичну тематику відзначається яскравими новаторськими рисами як в ідейно-художньому, так і в лінгвістичному аспектах. Через виразну проукраїнську позицію письменника, його рішучий спротив більшовизму та жорстку критику комунізму ця грань його творчості не могла бути всебічно та об'єктивно вивчена протягом 1930-их – 1980-их років. Відтак у період Незалежності з'явилася низка ґрунтовних мово- та літературознавчих досліджень, присвячених доробку письменника, у яких можемо виокремити два основні предмети наукового інтересу: націєвірний вектор художнього мислення та мовотворча діяльність митця. Одне із цікавих і маловивчених питань становить авторська інтерпретація народного гумору, мовностилістичний та лінгвокультурний аспекти його функціонування в сатиричних віршах В. Самійленка.

Проблему співвідношення народного гумору та літературних традицій у творчості В. Самійленка розглядали літературознавці різних епох, зокрема М. Зеров (Зеров, 1990), М. Рильський (Рильський, 1944), М. Бондар (Боднар, 1989), М. Чернопиский (Чернопиский, 1990), М. Мартинюк (Мартинюк, 2000). Ця проблема зацікавила й мовознавців, що досліджували внесок письменника в розвиток української літературної мови. Зокрема, Г. Бикова в дисертації «Індивідуальний стиль Володимира Самійленка (мовний аспект)» відзначила, що найбільш виразним проявом ідіолекту письменника слугують саме сатиричні та гумористичні тексти, а мова його творів репрезентує вдалий синтез фольклорних та літературних джерел: «Характерним для творів В. Самійленка є контекстуальне та структурно-граматичне поєднання різностильової, неоднорідної за походженням та сферами

функціонування лексики. Книжні і народнорозмовні елементи в його мові органічно взаємодіють» (Бикова, 1998: 13). Дослідниця акцентувала на лексичних, фразеологічних та афористичних новотворах письменника, його підході до словотворення та використання з метою гумору та іронії різних пластів лексики (термінів, іншомовних запозичень, вульгаризмів тощо) (Бикова, 1998: 9–12). У зв'язку із цим відзначимо, що, на наш погляд, особливості авторської інтерпретації засобів народного гумору в зазначеній групі художніх текстів потребують ширшого розгляду, у тому числі й із залученням інтердисциплінарного підходу. Джерелом додаткових відомостей про індивідуально-стильові особливості досліджуваного нами матеріалу також можуть слугувати праця Т. Наумової «Номінація особи у сатирично-гумористичних текстах Івана Франка та Володимира Самійленка» (Наумова, 2005) та дослідження О. Малахової «Мовна модель поетичного світу В. Самійленка» (Малахова, 2007).

Мета статті – проаналізувати лінгвокультурні та мовностильові особливості функціонування народного гумору в сатиричній поезії В. Самійленка.

Основні завдання статті: окреслити ключові джерела та засоби народного гумору в лірико-сатиричному доробку письменника, простежити їх інтерпретацію в контексті авторського підходу до вироблення нових форм та засобів розкриття суспільно-політичної проблематики крізь призму комічного, дослідити особливості авторського ідіолекту на лексичному та фразеологічному рівнях.

Методи дослідження

З огляду на обраний аспект дослідження та потребу розширити мультидисциплінарний науковий інструментарій (лінгвокультурний аспект, поєднання лінгвістичних та літературознавчих методик) нами було застосовано низку методів: *описовий* (виокремлення ключових мовних одиниць, інтерпретація та узагальнення фактичного матеріалу), *зіставний* (диференціація досліджуваних одиниць), *семантико-стилістичний* (аналіз смислового і функціонального навантаження досліджуваного мовного матеріалу), *функційний* (для інтерпретації семантико-стилістичних параметрів мовних одиниць), *контекстуально-інтерпретаційний* (аналіз семантики компонентів досліджуваних одиниць у художньому контексті), *культурно-історичний* (вивчення

мистецьких тенденцій та суспільно-історичного контексту епохи, у яку було створено досліджувані тексти), *психобіографічний* (урахування ключових етапів життєтворчості письменника).

Виклад основного матеріалу

Зауваження критиків творчості В. Самійленка, згадані нами вище, попри свою необ'єктивність та недостатню обґрунтованість цікаві тим, що спонукають розглянути мову «елітарних» текстів письменника в аспекті інтегрування інтелектуального гумору й народнорозмовної стихії. Справді, початок цієї віхи творчого шляху поета (1886–1888 рр.) позначений орієнтацією на літературні жарти («Ода індику», «Романс», «Навіщо вам збиратись на Амур?..») та пародійний напрям («Пісня про віщого Василя», «Пііта (На мотив Лермонтова)»), який деякі літературознавці схильні вважати ключовим у його сатирично-гумористичному доробку (Гарачковська, 2015: 13). Водночас уже в перших відомих авторських текстах фіксуємо тенденцію до поєднання книжної та розмовної лексики, намагання надати іншим змістовим і формальним елементам доступності без їх примітивізації.

Це, зокрема, можна простежити на матеріалі сатири «Щасливий край» (перша назва – «Ельдорадо») (1886), що розкриває складну суспільно-політичну проблематику – авторитарний устрій Російської імперії та життя поневолених нею народів. Попри те, що цей текст став відомим і популярним насамперед серед київської інтелігенції, особливості його форми й мовностилістичні риси свідчать про орієнтацію автора на більш широку аудиторію. На наш погляд, на особливу увагу заслуговує використання фразем, зокрема в авторських варіаціях:

- *і на волос* – «ніскільки, зовсім, нітрохи» (Словник фразеологізмів української мови, 2003: 123): *Там неправді і злочинству / Не вважають і на волос* (Самійленко, 1990: 95);
- *без сорочки* – від *до сорочки* зі словом *обібрати* у значенні «нічого не залишаючи» (Словник фразеологізмів української мови, 2003: 677): *А не винен – то й відпустять – / Без сорочки, без сорочки* (Самійленко, 1990: 95);
- *працювати язиком* (від *молоти язиком* – «говорити, висловлюватися, розбалакувати» (зневажливо) (Словник фразеологізмів

української мови, 2003: 403)): *Там всі люди роботящі / Там нарівні з мужиками / Всі пани працюють щиро – / Язиками, язиками* (Самійленко, 1990: 96);

- як *собака* (фіксується у сполучі зі словами *голодний, злий* та ін. у значенні «дуже, надзвичайно» (Словник фразеологізмів української мови, 2003: 674) в авторській інтерпретації використовується в іронічному контексті, набуваючи протилежного значення: *Там зібрались всі народи: / Москалі, «хахли», поляки, / І живуть вони так дружно – / Як собаки, як собаки* (Самійленко, 1990: 96).

Інтерпретаційні особливості української фраземики у творах письменника відзначила Г. Бикова, яка, дослідивши цей аспект, висловила низку слушних спостережень: «В. Самійленко майстерно використовує фразеологічні одиниці української мови, які, як правило, зазнають у творах письменника різноманітних трансформацій: традиційні компоненти він замінює словами, які індивідуалізують авторську думку; дає авторські пояснення або уточнення; може доволіно поєднувати лексичні компоненти різних фразеологізмів або нанизувати кілька фразеологічних одиниць для підсилення стилістичного ефекту» (Бикова, 1998: 10).

Намагання поєднати в одному образному ряді виражальні засоби розмовної, книжної та нової суспільно-політичної лексики репрезентує ще один ранній твір В. Самійленка – «Як-то весело жить на Україні!...» (1886): *Кожний тут у розкоші, в спокої / І граблями добро нагорта. / Тут усяк, як та пташечка, вільний; / Всяк блюде інтереси суспільні; ...Пан хуторянський / Без напасті живе й без біди, / Бо сповняє закон християнський / І кругом молодець хоч куди* (Самійленко, 1990: 100). Авторська поетична манера в цьому тексті помітно ускладнена в аспекті синтаксису (ряди однорідних членів, відокремлені конструкції, використання складнопідрядних та сурядно-підрядних речень), однак задум твору – продемонструвати важке становище простого народу й викрити вади й злочини заможних і впливових осіб – спонукав письменника виражати осуд за допомогою мовних засобів, близьких саме верствам населення, які він захищав: *І, наївшись, як пень той лежить; Що комора його аж тріщить; Всі веселі й п'яні, як свині; Він під гнітом тяжким аж пищить* (Самійленко, 1990: 100–101). Вагому роль у розкритті порушеної проблематики та створенні яскравих художніх деталей у цьому тексті відіграли фраземи:

- *бряжчить у кишені* (хто-небудь заможний, багатий, має багато грошей (Словник фразеологізмів української мови, 2003: 46)): *А селяни, хто вже й без свитини, / Йдуть до Гершка в смикнуть по чарчині, / А у Гершка в кишені бряжчить* (Самійленко, 1990: 101);
- *пускати на вітер* (легковажно, марно витратити): *А вельможі до грошей голінні / І уміють їх гарно спустити* (Самійленко, 1990: 101).

Контекстуальну доцільність і, відповідно, влучність останніх виразів підкреслює і той факт, що в 11-томному «Словнику української мови» саме ці уривки з вірша В. Самійленка наведені як ілюстрації до вживання лексем *бряжчати* (Словник української мови, 1970) та *спускати* (Словник української мови, 1978). Не менш вдало поет використав народнорозмовну лексику та засоби народного гумору для створення самобутніх пародій на твори російських авторів – «Пісні про віщого Василя» (Од гніву *заснапавсь і страшно харчить*; Аж зирк – і побачив: *приніс відкілясь / Нечистий до нього циганку; Боїться тебе газетярів сім'я / Й письменники всі українські, / Бо звісна поганая* вдача твоя – / *Поводиться з ними по-свинськи*; І скрикнув Василь, і *вхопив його біс* тощо (Самійленко, 1990: 103–106)) та «Пі-їти» (Відколи *враг мене призвів / Нещаснії писати вірші, / Я людям всім осточортів, / І остогид од трясці гірше; І світ за очі почвалав; Цькують мене старі діди / І тюкають на мя устами; Дурний хотів запевнить світ, / Що мир без нього б провалився* та ін. (Самійленко, 1990: 102)). Поєднання літературної пародії й пов'язаних із нею художніх прийомів (алюзій, ремінісценцій, карикатур, гротеску, буфонади тощо) та народнорозмовного колориту сформувало ідіостиль письменника, який мав істотний вплив на подальший розвиток сатиричного та гумористичного напрямів української поезії.

У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговують тексти, створені на основі фольклорних джерел та народногумористичної поетики. Один із таких вірців також належить до раннього періоду творчості В. Самійленка й відображає критичну авторську оцінку москвофільського руху на Буковині, яку молодий поет відвідав 1887 р. Це сатира «Мандрували, мандрували...» (1887), написана у формі одного з популярних локальних різновидів народної поезії – коломиїкового вірша. Замінивши традиційну дворядкову строфу на чотирирядкову, автор дотримався інших усталених версифікаційних

особливостей і використав характерні лексичні елементи, зокрема повтори та демінутиви: *Мандрували, мандрували, / Руський дух будили, / Їли гуси, поросятка, / Горілочку пили* (Самійленко, 1990: 102). Сатирик уміло використав жартівливі вирази для викриття примітивних бажань представників москвофільського руху та їхніх справжніх намірів, які не мали нічого спільного із просвітництвом. Щоб посилити викривальний ефект, автор, імовірно, вдався до алюзії на сороміцькі коломийки, що простежується в другій строфі твору: *Забажали просвітити / Темний люд робочий, / Просвіщали хлопців удень, / А дівчат уночі* (Самійленко, 1990: 103). Використане в цих рядках протиставлення слугує головним прийомом для втілення авторського задуму: його комічні персонажі *заходили в панські двори, / Оминали хати*, а пафосні промови на тему тверезості виголошували, *проковтнувши одну чарку, взявши в руку другу* (Самійленко, 1990: 103). Поетику та стилістику жартівливих пісень у творі витримано до останньої строфи, мовні засоби в якій посилюють викривальний ефект сатири, додаючи йому нищівного глузливого забарвлення: *Бо вже тая мандрівочка / В тямки всім лишилась, / Що навкруги на три милі / Слава розлетілась* (Самійленко, 1990: 103).

Дослідивши особливості інтерпретації фразеологічних одиниць у сатиричних та гумористичних текстах В. Самійленка, Г. Бикова слушно відзначила тяжіння письменника до використання варіацій відомих фразем чи їх частин для створення власних афоризмів (Бикова, 1998: 10–11). Вони допомагають посилити комічний ефект сатиричних образів, підкреслити вади об'єктів критики письменника. У цьому аспекті також можна простежити взаємодію з народним гумором, адже автор у низці своїх текстів формулював критичні оцінки негативних явищ суспільно-політичного життя в Україні крізь умовну призму розважливого представника простого народу, судження якого відображають здоровий глузд та особливе почуття гумору. Відповідно, авторські афоризми в таких творах мають тісний зв'язок із прислів'ями та приказками.

Такий прийом, зокрема, використано у віршованому фейлетоні «Собаки» (1888), у якому автор розкритикував законотворчу діяльність Київської міської думи у зв'язку із затвердженням безглуздої постанови про знищення безпритульних собак на вулицях міста. Для посилення контрасту між бюрократичним абсурдом та здоровим

глуздом уривок із документу винесено в епіграф, а текст, у якому В. Самійленко виступив з критикою як міської влади загалом, так і її окремих представників (П. Ромера та В. Новицького), завершується таким висловом: *Пишуть, пишуть постанови, / Певно, є для них і книга, / А далеко безпечніше, / Як людина швидко біга!* (Самійленко, 1990: 111).

Подібну функцію виконують авторські паремії у творі «Божий приклад» (1902), спрямованому на викриття фальшивої турботи й позірно благих намірів: *Працюй, Іване, – пан казав, – / І не вважай на втому: / Від бога нам такий закон / В його Письмі святому. // Адже ж сам бог шість днів робив, / Поки скінчив роботу, / Спочив же тільки в сьомий день / Від праці і клопоту* (Самійленко, 1990: 146). Простий хлопець Іван, до якого звернені ці слова, розкриває свої приховані кмітливості і мудрість в афористичному вислові, побудованому на ще одній авторській варіації фраземи *молоти язиком: Одно – творити язиком, / А друге – перти плуга* (Самійленко, 1990: 146). Особливості мовлення цього персонажа слугують важливим художнім прийомом, адже саме в репліках проявляються його мислення й темперамент: *Але за прикладом святим / Я радий поспішати; / Скажіть же, що робив Господь / В день восьмий і дев'ятий?* (Самійленко, 1990: 146).

Народний гумор також яскраво проявляється у творах В. Самійленка «Мудрий кравець» (1906) та «Невдячний кінь» (1906), які об'єднує спрямованість – викриття ілюзії демократії, що з'явилася після революції 1905 р., – а також особливості інтерпретації фразем та використання афористичності, за допомогою яких створюється необхідний комічний ефект (*А щоб менш мороки, / Я вам добре й без сукна / Полатаю боки; Хто в воза коней запряга, / Той гречно їх не просить; Язык ваш любо так бринить, / Як добрії цимбали* (Самійленко, 1990: 150–151)).

Яскравим прикладом творчої інтерпретації фольклорного твору є сатира «Дума-цяця» (1907), у якій В. Самійленко розкритикував новий політичний вектор Російської імперії, правителі якої перестали імітувати демократичні процеси і, розпустивши склад Другої державної думи, створили цілковито маріонетковий парламент. Головне джерело цього тексту, на яке слушно вказували О. Бабишкін (Бабишкін, 1958: 34) та М. Чернопиский (Чернопиский, 1990), – жартівлива родинно-побутова пісня «Чи є в світі молодиця...», ліричний герой

якого виражає почуття до дівчини Гандзі. Використовуючи строфічну будову твору-оригіналу, автор розкрив суспільно-політичну проблематику й досяг необхідного рівня комізму за допомогою заміни окремих слів та виразів антонімами та лексемами з негативною конотацією: *Гандзя білолиця – Дума чорнолиця; Ой, скажіть, добрі люде, / Що тепер зі мною буде? – Бережіться, добрі люде – / Всім тепера лихо буде* (Жартівливі пісні (родинно-побутові), 1967: 533; Самійленко, 1990: 164). Цікавим є протиставлення білолицької дівчини і чорнолицької (тобто сумної, трагічної) думи. Обидва об'єкти жіночого роду, вони є метафоричними образами душі головного героя: дівчина символізує тілесність, чуттєву сферу життя, яка може сприйматися гарною, прекрасною, незважаючи на політичну та соціальну ситуацію в країні. Дума / думка асоціюється з духовністю, морально-етичним аспектом життя. І оскільки ліричний герой незадоволений державним укладом, соціальною ієрархією в країні, законами, тож його дума чорнолиця – позбавлена радості життя.

Таке саме протиставлення земного та ідеального образів реалізується через образи живої і мертвої пташки: *Гандзя милая голубка – Дума патрана голубка* (Жартівливі пісні (родинно-побутові), 1967: 533; Самійленко, 1990: 164). Дівчина – жива і прекрасна пташка, і це метафорично відображає відкритість ліричного героя до радощів земного життя. Дума (душа, мрія) – мертва, випрошена пташка, і це глибокий метафоричний образ спустошеної, виснаженої душі ліричного героя. Любов і розчарування, радість і біль, захоплення і розпач автор передає через образи двох голубок, вміло використовуючи засоби сатири.

З-поміж поширених засобів комічного дослідники називають «гумористичне, сатиричне, іронічне порівняння, характерною особливістю якого є те, що і об'єкт і суб'єкт порівняння мають в собі ознаку комічного» (Шонь, 2003: 12). У розглянутій нами поезії В. Самійленко використав порівняння, за допомогою яких окреслив головний об'єкт сатири – відсутність будь-якої політичної волі нового уряду та його цілковиту підпорядкованість монархії: *Дума смирна, як ягничка; І на згоду, як теличка, / Мекне цяця-молодичка* (Самійленко, 1990: 164–165). Проникливий автор не лише викрив цю важливу проблему, а й указав на її наслідки – безвілля та бездіяльність народу, що за відсутності демократії ніколи не сформує власну політичну

свідомість: *А Грицьки, Стецьки й Омельки / Вже не прагнуть хай земельки: / Всі ж вони в земельку ляжуть, / А коли лягать – їм скажуть* (Самійленко, 1990: 165). Крізь призму сатиричного світосприйняття, використовуючи емоційно забарвлену лексику, В. Самійленко моделює образи українських селян, які постають повністю керованими, позбавленими права приймати самостійні рішення. Частково вони мають трагедійний відтінок, «Грицьки, Стецьки, Омельки» сприймаються як метафорична візуалізація українського народу, що жив під колоніальним гнітом упродовж століть, і перспективи його звільнення досить невиразні.

Виокремлені нами засоби народного гумору, якими письменник послуговувався у своїй сатиричній поезії, можна простежити і низці інших текстів – «Заклопотаний росіянин» (*Ні, тоді моя навіки / Вся земляка пропаде!* / Самійленко, 1990: 151/), «Сон» («В північній столиці...») (*Хроне, як убитий* / Самійленко, 1990: 153/), «Міністерська пісня» (*А то весь край / Хотять до рук прибрати; А просто всіх / За карк та в міх / З високої палати* / Самійленко, 1990: 162/), «Соловейків спів» (*А есдеки та есери / Теж плетуть свої химери; Справжню волю, та куценьку, / Добру Думу, та плохеньку* / Самійленко, 1990: 163/), «Над болотом Петрограда...» (*Та й пани ж, не взяв їх кат!* / Самійленко, 1990: 171/), «Слова і думки» (*Краще б дулю, а ніж волю, / Дати нашим інородцям* / Самійленко, 1990: 172/). Засоби народного гумору, які використовує В. Самійленко, чітко увиразнюють його громадянську позицію, влучно привертають увагу читача до тих реалій дійсності, які засуджує та не сприймає сам письменник. Зменшувально-пестливі форми прикметників (*куценька, плохенька*) використані зі стилістичною метою: вони ненав'язливо, несподівано розкривають темну сторону життєствердного об'єкта (*волі, думи*). Емоційно-забарвлені фразеологізми (*не взяв їх кат; дулю... дати*) чітко виражають зневагу автора, адресовану тим, хто зловживає владою, і сатира є єдиною зброєю проти них. Засоби народного гумору лаконічно структурували думки та ідеї В. Самійленка, надали їм «конкретної», зрозумілої форми, не знизивши мистецької цінності творів.

Висновки

Отже, значний вплив на сатиричну поезію В. Самійленка мали фольклорні джерела, і це виявляється не лише в аспекті форми

та образності, а й на рівні художнього мовлення. Використання письменником народнорозмовної лексики, творча інтерпретація фразеологічних одиниць, створення авторських версій паремій засвідчують високий рівень розуміння української ментальності та усвідомлений підхід до розбудови культурного простору саме в такій парадигмі. Це, своєю чергою, стало одним із ключових факторів значущості творчої спадщини письменника для розвитку української літератури, а також її актуальності як об'єкта наукових досліджень для лінгвістів та літературознавців.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бабишкін, О. К.** (1958). Володимир Самійленко. У Самійленко, В. І. *Твори*. (Т. 1), (с. 5-52). Київ: Державне видавництво художньої літератури.
2. **Бикова, Г. П.** (1998). Індивідуальний стиль Володимира Самійленка (мовний аспект). (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови НАН України.
3. **Білоноженко, В. М.,** Гнатюк, І. С., Дятчук, В. В., Неровня Н. М., & Федоренко, Т. О. (Уклад.) (2003). *Словник фразеологізмів української мови*. Київ: Наукова думка.
4. **Бондар, М. П.** (1989). Творчість Володимира Самійленка. У Самійленко, В. І. *Твори* (с. 5-46). Київ: Дніпро.
5. **Гарачковська, О. О.** (2015). Жанрово-стильові модифікації української віршованої сатири й гумору ХХ століття. (Автореф. дис. ... докт. філол. наук). Київ: Київський ун-т ім. Б. Грінченка.
6. **Зеров, М. К.** (1990). Володимир Самійленко і український гумор. У *Твори*. (Т. 2), (с. 526-536). Київ: Дніпро.
7. **Малахова, О. А.** (2007). Мовна модель поетичного світу В Самійленка. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.
8. **Мартинюк, М. І.** (2000). Своєрідність художнього втілення національної ідеї у творчості Володимира Самійленка. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: Ін-т укр. літератури ім. Т. Шевченка НАН України.
9. **Наумова, Т. М.** (2005). Номінація у сатирично-гумористичних текстах Івана Франка та Володимира Самійленка. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови НАН України.
10. **Рильський, М. Т.** (1944). Володимир Самійленко і його поезія. У Самійленко, В. І., & Рильський, М. Т. (Ред.) *Вибрані поезії* (с. 5-19). Київ-Харків: Українське державне видавництво.
11. *Словник української мови*. Узятю з <http://sum.in.ua/>.
12. **Чорнопиский, М. Г.** (1990). Володимир Самійленко (вступна стаття). У *Володимир Самійленко: Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади* (с. 5-33). Київ: Наукова думка.
13. **Шонь, О. Б.** (2003). Мовностилістичні засоби реалізації гумору, іронії і сатири в американських коротких оповіданнях. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Львів: ЛНУ ім. І. Франка.

ДЖЕРЕЛА

1. **Дей, О. І.,** Марченко, М. Г., & Гуменюк, А. І. (Упор.) (1967). *Жартівливі пісні (родинно-побутові)*. Київ: Наукова думка.
2. **Самійленко, В. І.** (1990). *Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади*. Київ: Наукова думка.

REFERENCES

1. **Babushkin, O. K.** (1958). Volodymyr Samiilenko [Volodymyr Samiilenko]. In Samiilenko, V. I. *Tvory – Works*. (Vol. 1), (pp. 5–52). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury [in Ukrainian].
2. **Bykova, H. P.** (1998). Indyvidualnyi styl Volodymyra Samiilenka (movnyi aspekt) [Volodymyr Samiilenko's individual style (the language aspect)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Instytut ukr. movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. **Bilonozhenko, V. M.**, Hnatiuk, I. S., Diatchuk, V. V., Nerovnia, N. M. & Fedorenko, T. O. (contrib.) (2003). *Slovník frazeologizmiv ukraínskoi movy* [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. **Bondar, M. P.** (1989). Tvorchist Volodymyra Samiilenka [The works of Volodymyr Samiilenko]. In Samiilenko, V. I. *Tvory – Works* (pp. 5–46). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
5. **Harachkovska, O. O.** (2015). Zhanrovo-stylovi modyfikatsii ukraínskoi virshovanoi satyry y humoru XX stolittia [Genre and stylistic modifications of the Ukrainian versified 19th century satire and humour]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv: Kyivskiy un-t im. B. Hrinchenka [in Ukrainian].
6. **Zerov, M. K.** (1990). Volodymyr Samiilenko i ukraínskyi humor [Volodymyr Samiilenko and Ukrainian humour]. In *Tvory – Works*. (Vol. 2), (pp. 526–536). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
7. **Malakhova, O. A.** (2007). Movna model poetychnoho svitu V. Samiilenka [Language model of V. Samiilenko's poetic world]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody [in Ukrainian].
8. **Martyniuk, M. I.** (2000). Svoieridnist khudozhnogo vtilennia natsionalnoi idei u tvorchosti Volodymyra Samiilenka [Distinctness of artistic presentation of national idea in Volodymyr Samiilenko's works]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Instytut ukr. literatury im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
9. **Naumova, T. M.** (2005). Nominatsiia osoby u satyrychno-humorystychnykh tekstakh Ivana Franka ta Volodymyra Samiilenka [Personal nomination in satiric and humorous texts of Ivan Franco and Volodymyr Samiilenko]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Instytut ukr. movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
10. **Rylskiy, M. T.** (1944). Volodymyr Samiilenko i yoho poeziia [Volodymyr Samiilenko and his poetry]. In Samiilenko, V. I., & Rylskiy, M. T. (Ed.) *Vybrani poezii – Selected poems* (pp. 5–19). Kyiv–Kharkiv: Ukraínske derzhavne vydavnytstvo [in Ukrainian].
11. **Slovník ukraínskoi movy** [Dictionary of the Ukrainian language]. Retrieved from <http://sum.in.ua/> [in Ukrainian].
12. **Chornopyskiy, M. H.** (1990). Volodymyr Samiilenko [Volodymyr Samiilenko]. In Samiilenko, V. I. *Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady* [Poems. Prose. Drama. Rehashes and translations. Articles and memoirs] (pp. 5–33). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
13. **Shon, O. B.** (2003) Movnostylistychni zasoby realizatsii humoru, ironii i satyry v amerykanskykh korotkykh opovidanniakh [Linguostylistic means of realization of humour, irony and satire in American short stories]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].

SOURCES

1. **Dei, O. I.**, Marchenko, M. H., & Humeniuk, A. I. (Contrib.) (1967). *Zhartivlyvi pisni (rodynno-pobutovi)* [Humorous songs (family and daily life)]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. **Samiilenko, V. I.** (1990). *Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady* [Poems. Prose. Drama. Rehashes and translations. Articles and memoirs]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Тиховська Оксана Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000, Україна.

Tel.: +38(050)6919887

E-mail: oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

Tykhovska Oksana Mykhailivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Literature, Uzhhorod National University, 14 Universytetska Str., Uzhhorod, 88000, Ukraine.

Лях Тетяна Олегівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000, Україна.

Tel.: +38(050)1934327

E-mail: tatianalyakh592@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7913-3468>

Lyakh Tetyana Olehivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Public Health and Humanitarian Disciplines, Uzhhorod National University, 14 University Str., Uzhhorod, 88000, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20 вересня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Тиховська О. М., Лях Т. О. Народний гумор у сатиричній поезії Володимира Самійленка: лінгвокультурний аспект. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 169–181. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.13>

APA: Тиховська, О. М., Лях, Т. О. (2023). Народний гумор у сатиричній поезії Володимира Самійленка: лінгвокультурний аспект. *Лінгвістичні дослідження*, 59, 169–181. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.13>

ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81'253'255.4

Ю. І. Дем'янчук

КОНТЕКСТУАЛЬНИЙ ОПЕРАЦІОНАЛІЗМ В АВТОМАТИЗОВАНОМУ ПЕРЕКЛАДІ ТЕРМІНОСПОЛУКИ: НОВИЙ ПІДХІД ДО ПЕРЕКЛАДУ

У статті деталізовано особливості контекстуального операціоналізму в автоматизованому перекладі терміносполуки – нового підходу, спрямованого на покращення точності й адекватності відтворення терміносполуки шляхом глибокого аналізу контексту кожної мовної одиниці. В основі цього підходу лежить ідея, що значення й відтворення терміносполуки визначаються не тільки її лексичним наповненням, але й контекстуальним оточенням, у якому вона вживається. Автоматизований переклад у цьому контексті слугує інформаційною платформою для пошуку аналізованого мовного феномена, його відтворення у фрагментах текстів і синкретизації різновекторних філософських і прикладних досліджень.

Ключові слова: контекстуальний операціоналізм, автоматизований переклад, терміносполука, сегментний розподіл.

Demyanchuk Yu. Contextual operationalism in automated translation of the term combination: a new approach to translation. *The article details the features of contextual operationalism in automated translation of the term combination – a new approach aimed at improving the accuracy and adequacy of reproducing the term combination through a deep analysis of the context of each language unit. At the core of this approach lies the idea that the meaning and reproduction of the term combinations are determined not only by their content but also by the contextual environment in which they are used. Automated translation, in this context, serves as an informational platform for researching the analyzed language phenomenon, its reproduction in text fragments, and the synthesis of multidirectional philosophical and applied research. The integrated principle of contextual operationalism in the system of automated translation consists of analyzing language structures and contributes to the identification and interpretation of the term combinations embodied in CAT patterns. It is in English-language official business texts that the emphasis on terminological parameters and associated linguistic expressions is most prominent. Contextual analysis of linguistic units has some differences in the approach to interpreting the relationship between terms and common vocabulary in a specific English-language official business text in CAT. On the one hand, linguistic units such as words, phrases,*

and sentences undergo linguistic analysis, where their grammatical, semantic, and structural features are examined. In this case, contextual operationalism reveals their semantic nuances and the meanings of individual words in interaction with other elements of the text in which they are used. On the other hand, contextual analysis studies the ways in which these linguistic units are used in an automated translation system. The contextual interaction between words, phrases, and sentences contributes to the improvement and expansion of the terminology units used to denote the activities of international organizations, including NATO, UN, WTO. This phenomenon is grounded in the importance of precise and adequate expression of the concepts and ideas characterizing these organizations in specific contexts.

Key words: *contextual operationalism, automated translation, term combination, segmental distribution.*

Вступ

Аксіологічними функціями програми CAT є автоматизація процесу перекладу, зорієнтована на взаємодію перекладача й комп'ютерних технологій для інтеграції дослідницьких завдань у науково-практичну діяльність. Окрім того, сегментація тексту на речення або фрази для більш зручного управління перекладом дозволяє перекладачам працювати із окремими фрагментами тексту (Gu, 2018), забезпечуючи адаптаційну параметризацію перекладу у вхідній і цільовій мовах (Aharoni, 2019: 874–3884). Принагідно зауважимо, що інверсійна термінологічна база даних забезпечує єдність термінології на синтаксичному рівні з метою іманентного представлення його ключових елементів. Розуміння пам'яті перекладу (інверсованої вибірки, окремих сегментів), репрезентоване в науково-технічному дискурсі (Ananiadou, 1994: 1034–1038), об'єктивується програмним забезпеченням і гарантує єдність перекладу в аналогічних контекстах (Banerjee, 2005). Увиразнення синхронної взаємодії декількох перекладачів у процесі опрацювання рівнозначного тексту в програмі CAT сприяє конвенційно-функціональній роботі, кооперації та сталому обміну ресурсами (Costa-jussà, 2016: 357–361). Професійний аспект комп'ютерного перекладу забезпечує збереження автоматизованого форматування тексту, такого як розмітка, стилі і таблиці (Hoang, 2018: 18–24), що дозволяє зберегти оригінальний вигляд документа в перекладі (Hughes, 2017: 339–351). Актуальність наукової розвідки полягає в інтегрованому філософсько-перекладацькому прийомі до автоматизованого відтворення терміносполуки. Із цього

постулату й впливає мета наукової статті, що полягає у висвітленні нового підходу до автоматизованого перекладу. Відтак, **метою** наукової розвідки є відтворення терміносполуки в CAT-tools за допомогою філософського принципу контекстуального операціоналізму. Прагматичне обґрунтування поставленої мети передбачало виконання певних **завдань**, а саме: *виявити й аргументувати* доцільність застосування філософського принципу контекстуального операціоналізму в автоматизованому перекладі; *здійснити вибірку* англомовних офіційно-ділових текстів НАТО, ООН, СОТ; *виконати сегментний розподіл* фрагментів тексту; *проаналізувати терміносполуки* в CAT-tools, урахувуючи філософський принцип контекстуального операціоналізму.

Методи дослідження

У науковій праці застосовуємо низку спеціальних методів дослідження, з-поміж яких *філософський принцип контекстуального операціоналізму* – для вивчення контексту реалізації змісту терміносполуки, *автоматизований переклад* – для візуалізації перекладу вхідної мови.

Виклад основного матеріалу

Послідовність застосування контекстуального операціоналізму починається з виокремлення контексту реалізації змісту терміносполуки з континууму англомовних офіційно-ділових текстів НАТО, ООН, СОТ. Система автоматизованого перекладу здійснює ретельний аналіз тексту, виявляючи зв'язки між термінами та їхнім значенням у конкретному контексті (Afshar, 2023: 49–74). Це включає аналіз синтаксичних структур, лексичних відношень, залежностей між словами та інші аспекти мовного виразу (Heinonen, 2020). Під час перекладу терміносполуки система враховує не лише словникову базу даних, а й контекст і зв'язки між термінами у вхідному й цільовому текстах. Це дає простір для емпіричного тестування системи автоматизованого перекладу.

До слова, зазначений підхід дозволяє забезпечити прецизний переклад терміносполуки, оскільки враховує її значення у визначених ситуаціях. Контекстуальний операціоналізм допомагає уникнути розбіжностей у перекладі, які виникають через відсутність відповідного еквіваленту, та забезпечує вірогідну передачу смислу англомовних

офіційно-ділових текстів міжнародних організацій НАТО, ООН, СОТ.

Засоби автоматизованого перекладу слугують своєрідними ре-трансляторами поняттєвого змісту офіційно-ділової термінології міжнародної організації НАТО, а контекстуальний операціоналізм – акцентуацією інформативної значущості відтвореного контексту, що продемонстровано на Рис. 1.

703	NATO reserves the right to decline a project application from a grantee who previously failed to abide by the terms of a previous co-sponsorship grant with NATO.	НАТО залишає за собою право відхилити проектну заявку від грантоотримувача, який раніше не дотримувався умов попереднього гранту спільного спонсорства з НАТО.	75
704	Decisions on whether to support a project, as well as the level of sponsorship awarded, are made at the discretion of NATO authorities.	Рішення про підтримку того чи іншого проекту, а також про рівень наданої спонсорської допомоги приймаються на розсуд керівництва НАТО.	75
705	Further details on co-sponsorship grants are available in the Grant Application Guidelines.	Більш детальна інформація про гранти співфінансування доступна у Посібнику з подання грантових заявок.	75
706	States and the federal government have both exclusive powers and concurrent powers.	Штати і федеральний уряд мають як виключні, так і паралельні повноваження.	75
707	There is an ongoing negotiation over the balance of power between the two levels.	Наразі тривають переговори щодо розподілу повноважень між цими двома рівнями.	100
708	Key points Federalism describes the system of shared governance between national and state governments.	Основні тези Федералізму описує систему спільного управління між національним урядом та урядами штатів.	75
709	The states and the federal government have both exclusive and concurrent powers, which help to explain the negotiation over the balance of power between them.	Штати і федеральний уряд мають як виключні, так і паралельні повноваження, що допомагає пояснити переговори про баланс влади між ними.	75

Рис. 1. Операціоанальний автоматизований переклад англomовних офіційно-ділових текстів НАТО

Аналіз фрагмента тексту на основі контекстуального операціоаналізму полягає у розкритті важливих аспектів, які впливають на точний та адекватний переклад терміносполуки з урахуванням контексту. У такому разі контекстуальний операціоаналізм допомагає розібратися зі специфікою контексту й забезпечити правильний переклад з урахуванням стилістичних домінант та їхнього зв'язку з англomовним офіційно-діловим текстом:

NATO reserves the right to decline a project application from a grantee who previously failed to abide by the terms of a previous co-sponsorship grant with NATO.

НАТО залишає за собою право відхилити проектну заявку від грантоотримувача, який раніше не дотримувався умов попереднього гранту спільного спонсорства з НАТО [CAT].

Тлумачення важливих аспектів контекстуального операціоаналізму у викладеному вище фрагменті тексту має вигляд сегментного розподілу:

1) аналізоване поняття «*NATO reserves the right*» (НАТО залишає за собою право) вказує на повноваження та можливості організації. Аналіз дефініції сталого конструкту означає, що організація має вплив на прийняття рішення щодо заявок на проекти;

2) семантичний обсяг лексичних компонентів «*a project application from a grantee*» (проектна заявка від грантоотримувача) зумовлений не лише окремими словами, але й глибокими семантичними зв'язками між ними, що відображають ключові аспекти взаємодії між НАТО та грантоотримувачами. У цій фразі лексичні компоненти структурувалися в логічно вираженій спільній концептуальній площині. Розлоге дефініювання фразеологічного утворення свідчить про відносини між НАТО та особами / інституціями, які подають заявки на отримання грантів для проектів.

Перший компонент «*a project application*» акцентує увагу на процесі подання заявок на реалізацію проектів. Він містить детальний опис й обґрунтування концепцій, що відображає професійний підхід грантоотримувачів до вибору та оцінки проектних ініціатив.

Другий компонент «*from a grantee*» розкриває важливий аспект зв'язку між НАТО як надавачем грантів та грантоотримувачем. Це вказує на роль організації як регулятора, який приймає рішення щодо призначення та реалізації фінансової підтримки.

Разом ці лексичні компоненти створюють терміносполуку, що наочно відображає суворість і професіоналізм процесу відбору й затвердження проектів. Терміносполука «*a project application from a grantee*» (проектна заявка від грантоотримувача) виражає багатоаспектну динаміку інституційних зв'язків, аналіз яких допомагає розкрити сутність операційної семантики фрази в контексті розгляду взаємодії між НАТО та його партнерами;

3) проекція закріпленої частини тексту в автоматизованій системі перекладу «*who previously failed to abide by the terms of a previous co-sponsorship grant with NATO*» дозволяє виявити контекстуальний смисловий ланцюг. Ця частина фрагменту тексту передбачає вивчення попередніх дій грантоотримувача й можливі наслідки цих дій на його майбутні заявки на гранти. У такому разі враховується попередній досвід грантоотримувача, а саме дотримання умов спільного спонсорства з НАТО.

Контекстуальний операціоналізм у нашому дослідженні допомагає зрозуміти, що в разі, якщо грантоотримувач раніше не виконав умови спільного спонсорства з НАТО, організація має право відхилити його проектну заявку на грант. Такий глибинний аналіз засвідчує, що контекст відіграє важливу роль у визначенні сенсу та наслідків висловлювання, і переклад повинен точно передати цей контекст для забезпечення адекватного розуміння англомовного офіційно-ділового тексту.

Контекстуальний аналіз мовних одиниць має деякі відмінності в підході до тлумачення взаємозв'язку між термінами і загально-вживаною лексикою в певному англомовному офіційно-діловому тексті САТ. З одного боку, мовні одиниці, такі як слова, фрази, речення, піддаються мовному аналізу, де досліджуються їхні граматичні, семантичні та структурні особливості. У такому разі контекстуальний операціоналізм розкриває їхні семантичні відтінки та значення окремих слів у взаємодії з іншими елементами тексту, у якому вони вживаються. А з іншого, – контекстуальний аналіз вивчає способи використання цих мовних одиниць у системі автоматизованого перекладу.

Відтак, у науковому дослідженні використано метод контекстуального аналізу та підхід контекстуального операціоналізму в автоматизованому перекладі терміносполуки. Ці підходи були залучені для обробки й аналізу мовних засобів, які впливають на сприйняття тексту, а також для визначення, яким чином вони використовуються для досягнення певних комунікативних цілей, таких як переконання, підтримка та інформування:

He underscored that when sexual harassment allegations arise, every victim has a right to be heard in an appropriate forum; not all cases are the same; and everyone deserves due process.

Він підкреслив, що коли виникають звинувачення в сексуальних домаганнях, кожна жертва має право бути вислуханою у відповідному суді; не всі випадки однакові, і кожен заслуговує на належну правову процедуру [САТ].

У нашій праці релевантним є розуміння термінології фрагменту тексту на основі контекстуального операціоналізму як точної передачі специфічних значень та ідей, пов'язаних з правовою сферою

(сексуальними домаганнями). Контекстуальний операціоналізм акцентує увагу на тому, як окремі слова і фрази набувають термінологічного значення в англомовному офіційно-діловому тексті ООН.

Так, **«sexual harassment allegations»** у межах контекстуального операціоналізму допомагає уточнити певне обвинувачення щодо сексуальних домагань. Такий підхід тяжіє до зосередження уваги на термінологічній особливості трикомпонентного словосполучення, яке вказує на конкретний вид обвинувачень, пов'язаних зі сферою сексуальних домагань. Використання контекстуального операціоналізму можна прослідкувати на прикладі терміну **«victim»**, який вказує на особу, яка постраждала від звинувачень у сексуальних домаганнях. У цьому випадку зазначений підхід демонструє важливість визнання та захисту прав жертв. Наступним прикладом виступає конструкція **«be heard»**, яка не просто означає «бути почутим», а вказує на необхідність надання можливості жертвам висловити свої позиції і докази перед відповідними органами. Двокомпонентна терміносполука **«appropriate forum»** означає не лише **відповідний форум**, у нашому контексті **відповідний суд**, а підкреслює, що жертви мають право на відповідну і справедливу платформу для висловлювання своїх заяв. Значення термінологічного виразу **«not all cases are the same»** (не всі випадки є однаковими) вказує на те, що кожен випадок є унікальним і має свої особливості, що вимагає індивідуального розгляду. Стійкість і відтворюваність мовної конструкції **«deserves due process»** робить її впізнаваною в площині англомовних офіційно-ділових текстів ООН, контекстуальний операціоналізм розкриває семантичну стійкість цієї конструкції шляхом термінологічного значення, яке вказує на обов'язковість забезпечення справедливого й законного розгляду справи для кожної жертви.

Таким чином, контекстуальний операціоналізм допомагає розкрити більш глибоке значення термінів у контексті сексуальних домагань та правових процедур.

У руслі контекстуального операціоналізму для дослідження англомовних офіційно-ділових текстів СОТ у системі автоматизованого перекладу пропонуємо до розгляду наступний переклад, систематизовано викладений у Рис. 2:

3887	The foreign exchange necessary to pay for licensed imports shall be made available to licence holders on the same basis as to importers of goods not requiring import licences.	Іноземна валюта, необхідна для оплати ліцензованого імпорту, надається власникам ліцензій на тих самих умовах, що й імпортерам товарів, які не потребують ліцензій на імпорт.	100
3888	10.		100
3889	With regard to security exceptions, the provisions of Article XXI of GATT 1994 apply.	Що стосується винятків з міркувань безпеки, то застосовуються положення статті XXI ГАТТ 1994 року.	75
3890	11.		100
3891	The provisions of this Agreement shall not require any Member to disclose confidential information which would impede law enforcement or otherwise be contrary to the public interest or would prejudice the legitimate commercial interests of particular enterprises, public or private.	Положення цієї Угоди не вимагають від жодного члена розкриття конфіденційної інформації, яка б перешкождала правозастосуванню або іншим чином суперечила б суспільним інтересам чи завдавала б шкоди законним комерційним інтересам окремих підприємств, державних чи приватних.	75
3892	Article 2 Automatic Import Licensing 4 1.	Стаття 2 Автоматичне ліцензування імпорту 4 1.	75
3893	Automatic import licensing is defined as import licensing where approval of the application is granted in all cases, and which is in accordance with the requirements of paragraph 2(a).	Автоматичне ліцензування імпорту визначається як ліцензування імпорту, при якому схвалення заявки надається в усіх випадках і яке відповідає вимогам параграфу 2(а).	75
3894	2.		100
	The following provisions 5, in addition to those in paragraphs 1 through 11 of Article 1 and paragraph 1	Наступні положення статті 5, на додаток до положень пунктів 1-11 статті 1 та пункту 1 цієї статті.	

Рис. 2. Операціоанальний автоматизований переклад англомовних офіційно-ділових текстів СОТ

Automatic import licensing is defined as import licensing where approval of the application is granted in all cases, and which is in accordance with the requirements of paragraph 2 (a).

Автоматичне ліцензування імпорту визначається як ліцензування імпорту, при якому схвалення заявки надається в усіх випадках і яке відповідає вимогам параграфу 2 (а) [САТ].

Науковий підхід, який ми використовуємо в дослідженні, передбачає новий погляд на інтерпретацію дискурсу (англомовного офіційно-ділового тексту СОТ), який опирається на контекстуальний операціоналізм. Аналіз лінгвістичних параметрів англомовного офіційно-ділового тексту СОТ уможлиблює розкодування офіційно-ділового торговельного смислу, що сприяє досягненню комунікативних цілей. Актуалізацію змісту й ознаки торговельної термінології виявляємо в фрагменті тексту САТ. До прикладу: «**automatic import licensing**» (автоматичне ліцензування імпорту) вказує на вид ліцензування імпорту, де заявка автоматично схвалюється в усіх випадках. Це такий вид ліцензування, що відбувається без втручання чи додаткової перевірки. У випадку із мовною конструкцією «**approval of the application is granted in all cases**» (схвалення заявки надається у всіх випадках) залучений контекстуальний операціоналізм свідчить про позитивне схвалення заявки на ліцензування імпорту, яке надається у будь-якому випадку без винятків або обмежень. Крім того, мовний

вираз «*requirements of paragraph 2 (a)*» конкретизує визначені умови й критерії, які необхідно виконати для здійснення автоматичного ліцензування імпорту.

Основна функція контекстуального операціоналізму в англomовному офіційно-діловому тексті СОТ – інформативна, яка передбачає автоматичне ліцензування імпорту лише в разі виконання конкретних вимог, що стосуються процедури подачі заявки. Як засвідчив аналіз в САТ, офіційно-ділова термінологія концентрує основне змістове навантаження в контексті опису процедур ліцензування імпорту.

Інтерпретація результатів. Розуміння інтегрованого підходу, репрезентоване в контекстуальному операціоналізмі, об'єктивується лінгвістичним аналізом тексту й водночас ураховує контекст мовленневих одиниць. Увираження інтегрованого принципу операціоналізму в системі автоматизованого перекладу англomовних офіційно-ділових текстів НАТО, ООН, СОТ здійснюється шляхом аналізу мовних структур, тому лінгвістичний принцип сприяє виявленню й інтерпретації втілених у САТ зразків терміносполуки. Саме в англomовному офіційно-діловому тексті акцентування термінологічних параметрів та пов'язаних із ними мовних виразів є найбільш помітним.

Принагідно зауважимо, що в САТ інтегрований підхід зумовлений тим, що *лексико-семантичний аналіз* засобами автоматизованого перекладу виявляє лексичні, синтаксичні та семантичні особливості термінології; *контекстуальний аналіз*, утілений у принципі контекстуального операціоналізму розглядає мовні одиниці в контексті вхідної і вихідної мови. Контекстуальна взаємодія між словами, фразами та реченнями сприяє вдосконаленню та розширенню термінофонду одиниць, які використовуються для позначення діяльності міжнародних організацій, зокрема НАТО, ООН, СОТ. Це явище ґрунтується на важливості точного та адекватного вираження концепцій і понять, що характеризують ці організації в специфічних контекстах. Контекстуальна взаємодія чинить такий вплив на розширення термінофонду: *уточнення та розширення значень*, створення нових термінологічних одиниць, диференціація та уникнення узагальнень; розкодування тексту, що позначається на лексико-семантичному полі означення офіційно-ділової термінології. Інтегрований підхід ураховує цілі та мету офіційно-ділового тексту й допомагає

обрати відповідний варіант перекладу, який найкраще відповідає комунікативним цілям вхідного тексту; *система мовних засобів* в автоматизованому перекладі має свій ступінь сформованості. З огляду на чітку регламентацію контекстуального операціоналізму він зумовлює до певної міри універсальність офіційно-ділової термінології, сприяє добору адекватних мовних засобів для точного відтворення конкретного значення відповідно до англомовних офіційно-ділових текстів НАТО, ООН, СОТ. Таким чином, інтегрований підхід об'єднує різні аспекти мовознавства, лінгвістики й технологій з метою досягнення максимально прецизного перекладу англомовних офіційно-ділових текстів міжнародних організацій.

Представлена інтерпретація результатів використання контекстуального операціоналізму в системі автоматизованого перекладу англомовних офіційно-ділових текстів НАТО, ООН, СОТ висуває аргументи про обмежену здатність автоматизованої системи оперувати виключно репозитарієм текстової бази даних (лексичними одиницями без урахування їхнього контексту та семантичної взаємодії).

Висновки

Отже, наукове омовлення англомовного офіційно-ділового тексту НАТО, ООН, СОТ, представлене терміносполуками, мовними конструкціями, виразами й фразеологізмами на основі контекстуального операціоналізму, полягає в розкритті важливих аспектів перекладу в САТ. Становлення терміносполуки в системі автоматизованого перекладу відбувається унаслідок сегментного розподілу англомовних офіційно-ділових текстових фрагментів і визначення глибоких семантичних зв'язків між усіма мовними елементами. Такий розподіл дозволяє виявити контекстуальний смисловий ланцюг у базі даних САТ.

Перспективи подальшої наукової роботи полягають у детермінованому семантичному відтворенні терміносполуки в автоматизованій системі перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Afshar, H., Ranjbar N. (2023). Mixed Methods Research in Applied Linguistics: The Status quo of the Current Issues and Practices. *Iranian Journal of Language Teaching Research* 11(1), 49–74.
2. Aharoni, R., Johnson, & M., Firat, J. (2019). Massively Multilingual Neural Machine Translation. In *Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language*

Technologies, 1 (Long and Short Papers) (pp. 3874–3884). Minneapolis, Minnesota : Association for Computational Linguistics. 3. **Ananiadou, S. A.** (1994). A methodology for automatic term recognition. *COLING 1994 Volume 2: The 15th International Conference on Computational Linguistics* (pp. 1034–1038). DOI: 10.3115/991250.991317. 4. **Banerjee, S., Lavie, A.** (2005). METEOR: An Automatic Metric for MT Evaluation with Improved Correlation with Human Judgments in Proceedings of Workshop on Intrinsic and Extrinsic Evaluation Measures for MT and/or Summarization. *The 43rd Annual Meeting of the Association of Computational Linguistics (ACL-2005)* (pp. 65–72). Ann Arbor, Michigan. 5. **Gu, J., Bradbury, J., Xiong, C., Li V., & Socher, R.** (2018). Non-autoregressive neural machine translation. *International Conference on Learning Representations, ICLR 2018* (pp. 1–13) <https://doi.org/10.48550/arXiv.1711.02281> 6. **Heinonen, A., & Hellas, A.** (2020). Exploring the Instructional Efficiency of Representation and Engagement in Online Learning Materials. *In United Kingdom & Ireland Computing Education Research Conference* (pp. 38–44). Glasgow, United Kingdom : Association for Computing Machinery, New York, NY, USA. URL: <https://doi.org/10.1145/3416465.3416470> 7. **Hoang, V., Cong, D., & Koehn, P.** (2018). Iterative Back-Translation for Neural Machine Translation. *In Proceedings of the 2nd Workshop on Neural Machine Translation and Generation* (pp. 18–24). Melbourne, Australia: Association for Computational Linguistics. DOI : 10.18653/v1/W18-2703. 8. **Hughes, M., & Dean, J.** (2017). *Google's Multilingual Neural Machine Translation System: Enabling Zero-Shot Translation*. Transactions of the Association for Computational Linguistics (pp. 339–351). Cambridge, MA: MIT Press. DOI: 10.1162/tacL_a_00065. 9. **Costa-jussà, M.R., Fonollosa, J.A.R.** (2016). Character-based neural machine translation. *Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, 2* (pp. 357–361). Berlin, Germany : Association for Computational Linguistics. DOI : 10.18653/v1/P16-2058

REFERENCES

1. **Afshar, H., & Ranjbar N.** (2023). Doslidzhennya zmishanykh metodiv u prykladnyy linhvistytsi: status-kvo suchasnykh problem i praktyk [Mixed Methods Research in Applied Linguistics: The Status quo of the Current Issues and Practices]. *Iranian Journal of Language Teaching Research 11(1)*, 49–74 [in English]. 2. **Aharoni, R., Johnson, M., & Firat, J.** (2019). Bahatomovnyy neyronnyy mashynnyy pereklad [Massively Multilingual Neural Machine Translation]. *In Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies, 1 (Long and Short Papers)* (pp. 3874–3884). Minneapolis, Minnesota: Association for Computational Linguistics [in English]. 3. **Ananiadou, S. A.** (1994). Metodolohiya avtomatychnoho rozpoznavannya terminiv [Methodology for automatic term recognition]. *COLING'94: Proceedings of the 15th conference on Computational linguistics. Vol. 2.* (pp. 1034–1038). DOI: 10.3115/991250.991317 [in English]. 4. **Banerjee, S., & Lavie, A.** (2005). METEOR: avtomatychna metryka dlya otsynuyvannya MP iz pokrashchenoyu korelyatsiyeyu z sudzhennyamy lyudyny v materialakh seminaru z vnutrishn'oyi ta zovnishn'oyi otsinky dlya MT ta/abo uzahal'nennya [METEOR: An Automatic Metric for MT Evaluation with Improved Correlation with Human Judgments in Proceedings of Workshop on Intrinsic and Extrinsic Evaluation Measures for MT and/or Summarization]. *The 43rd Annual Meeting of the Association of Computational Linguistics (ACL-2005)*, Ann Arbor, Michigan [in English]. 5. **Gu, J., Bradbury, J., Xiong, C., Li V., & Socher, R.** (2018). Neavtoreshiynnyy

neytral'nyy mashynnyy pereklad [Non-autoregressive neutral machine translation]. *International Conference on Learning Representations, ICLR 2018*. DOI : <https://doi.org/10.48550/arXiv.1711.02281> [in English]. 6. **Heinonen, A., & Hellas, A.** (2020). Doslidzhennya navchal'noyi efektyvnosti reprezentatsiyi ta zaluchennya v onlayn-navchal'ni materialy [Exploring the Instructional Eiciency of Representation and Engagement in Online Learning Materials]. In *United Kingdom & Ireland Computing Education Research Conference* (pp. 38–44). Glasgow, United Kingdom : Association for Computing Machinery, New York, NY, USA. URL: <https://doi.org/10.1145/3416465.3416470> [in English]. 7. **Hoang, V., Cong, D., & Koehn, P.** (2018). Iteratyvnyy zvorotnyy pereklad dlya neyromashynnoho perekladu [Iterative Back-Translation for Neural Machine Translation]. In *Proceedings of the 2nd Workshop on Neural Machine Translation and Generation* (pp. 18–24). Melbourne, Australia : Association for Computational Linguistics. DOI : 10.18653/v1/W18-2703 [in English]. 8. **Hughes, M., & Dean, J.** (2017). Bahatomovna neyronna systema mashynnoho perekladu Google: uvimknennya nul'ovoho perekladu [Google's multilingual neural machine translation system: Enabling zero-shot translation]. *Transactions of the Association for Computational Linguistics* (pp. 339–351). Cambridge, MA: MIT Press. DOI: 10.1162/tacl_a_00065 [in English]. 9. **Costa-jussà, M. R., & Fonollosa, J. A. R.** (2016). Neyronnyy mashynnyy pereklad na osnovi symvoliv [Character-based neural machine translation]. *Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*. Vol. 2: Short Papers. (pp. 357–361) [in English].

Стаття надійшла до редакції 13 вересня 2023 року

Дем'ячук Юлія Ігорівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності; вул. Клепарівська 3, Львів, 79007, Україна.

Tel.: +38(097)9510755

E-mail: y.demianchuk@gmail.com

<https://orcid.org/000-0001-8722-5568>

Demyanchuk Yulia Ihorivna – Ph. D. in Economics, Lecturer at the Department of Foreign Languages and Translation Studies, Lviv State University of Life Safety, 3 Kleparivska Street, Lviv, 79007, Ukraine.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Дем'ячук Ю. І. Контекстуальний операціоналізм в автоматизованому перекладі терміносполуки: новий підхід до перекладу. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 182–193. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.14>

АРА: Дем'ячук, Ю. І. (2023). Контекстуальний операціоналізм в автоматизованому перекладі терміносполуки: новий підхід до перекладу. *Лінгвістичні дослідження*, 59, 182–193. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.14>

АЛГОРИТМ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПОШУКУ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ-ОНІМОМ (ЗА КОРПУСОМ ГРАК-17)

Стаття присвячена дослідженню фразеологізмів з компонентом-онімом на основі корпусу української мови ГРАК-17. Ці одиниці мови ще не були у фокусі уваги українських науковців, про що свідчить рубрика «Дослідження на основі ГРАКу» на стартовій сторінці корпусу ГРАК. Тож за мету правлять особливості формування алгоритму автоматизованого пошуку фразеологічних одиниць (ФО) з онімним компонентом, що визначається моделлю синтаксичної організації ФО, послідовністю компонентів пошукового запиту, алгоритмом дій щодо виокремлення необхідних мовних одиниць. У цій науковій розвідці представлені результати корпусного дослідження лише фразеологічних одиниць з компонентом-онімом, організованих за моделями «як ХТОСЬ (іменник власна назва) з когось / чогось» і «як ХТОСЬ / ЩОСЬ (іменник власна назва)», послідовність ідентифікації яких напряму пов'язана зі структурою, релевантною визначеній моделі; з аналізом ліво- й правобічної дистрибуції; з використанням додаткових фільтрів; із семантизацією стійких аналітичних сполук, що базується на декодуванні інформації, трансльованої онімом у структурі усталеної одиниці.

Ключові слова: корпусне дослідження, ГРАК-17, модель, фразеологізм, аналітична стійка сполука, онім, прецедентне ім'я, конотонім.

Shcherbakova N., Pavlova I. Algorithm for Automated Search of Phraseological Units with the Component-Proper Name. *The analysis of a huge collection of language material using corpus research protocols involves a clear algorithm of actions related to the researcher's ability to formulate a query and identify the necessary language units.*

Corpus studies of phraseological units of the Ukrainian language have not yet gained popularity. The purpose of this investigation is to demonstrate the specifics of the corpus approach to the algorithm for the automated search of phraseological units.

The query actualizes the illustration in the corpus, where the analytical compounds organized according to a certain model only formally correspond to the structural orderliness of the constructions that are the subject of research, since it is impossible to include in the syntax of the query the semantics of the phraseological units.

The next stage involves the analysis of the left- and right-sided distribution, which allows both to find out the limits of collocations and to distinguish among them

those that are state and reproducible. Frequency and additional filters only detail differences in the characteristics of language units.

Next, it is necessary to actualize the linguistic experience of the scientist, because it is the practice of recognition, semantization, and use of stable analytical compounds that makes it possible to distinguish phraseological units and constructions that do not belong to them.

The onym component – a precedent name or connotonym – by its nature is a well-recognizable, repeated and understandable linguistic and cultural sign that actualizes a stable associative connection with a specific image, and therefore is the basis for the stable figurative units – phraseological units.

In fact, the decoding of the information translated by the onym in the structure of the stable analytical compound is the main stage in the recognition of phraseological units from among all others recorded in the corpus and designed according to the necessary model.

Key words: *corpus research, model, phraseology, analytical stable compound, onym, precedent name, connotonym.*

Вступ

Сьогодні мовні корпуси відкривають перед дослідниками широкі горизонти вивчення природної мови – ресурси для її комп'ютерного оброблення, можливості використання значних за обсягом масивів лінгвального матеріалу, як живого, так і науково опрацьованого; залучення для верифікації дослідницьких гіпотез кількісних показників.

Корпусні дослідження фразеологізмів української мови ще не набули популярності, про що свідчить рубрика «Дослідження на основі ГРАКу» на стартовій сторінці корпусу ГРАК (ГРАК, 2017–2023). Список публікацій не засвідчує жодної, у фокусі уваги авторів якої були б фразеологічні одиниці (ФО). Тож актуальність цієї розвідки, на нашу думку, є очевидною.

Аналіз величезної колекції мовного матеріалу загалом і фразеологічних одиниць зокрема за допомогою протоколів корпусних досліджень передбачає чіткий алгоритм дій, пов'язаних з умінням дослідника сформулювати запит, ідентифікувати необхідні мовні одиниці, проаналізувати ліво- і правобічну дистрибуцію для верифікації досліджуваного лінгвального матеріалу тощо. ГРАК-17 передбачає різновекторну розмітку текстів, що входять до складу корпусу, і вможливає пошук необхідних одиниць за найповнішою метарозміткою (стиль, тематика й жанр тексту; мова оригіналу, датування й відповідність нормам певного правопису; відомості про автора, джерело тексту, регіональна віднесеність; відомості про медіа), а також

за морфологічною і семантичною розміткою. Використання ресурсу ГРАК-17 уможливило пошук як окремих токенів – слів / словоформ, так і фраз, що складаються з певної кількості токенів, синтаксична організація яких має бути передбачувана й відповідним чином представлена у формуванні запиту пошуку.

Фразеологізми української мови – «одиниці, організовані за моделлю словосполучення, речення або сполучення самостійного й службового слова, образні одиниці з відносно цілісною семантикою й відносно постійністю компонентного складу, відтворювані в мові й мовленні в готовому вигляді» (Щербакова, 2002: 4) – як одиниці аналітичної структури самі по собі орієнтують дослідника на певний словопорядок при формуванні пошукового запиту.

Отже, мета цієї розвідки – на прикладі ФО з компонентом-онімом продемонструвати особливості застосування корпусного підходу до встановлення алгоритму автоматизованого пошуку фразеологізмів. Завдання цієї наукової студії корелюють із метою й окреслюють методи дослідження. Тож для досягнення сформульованої мети необхідно визначити, яка синтаксична організація ФО як аналітичної структури окреслюватиме послідовність оформлення компонентів пошукового запиту, якою є метамова запиту, якою є послідовність дій у виокремленні необхідних мовних одиниць, якими є семантичні особливості онімного компонента, що виявиться в їхній структурі.

Матеріалом цього мінідослідження слугували дані 17-ої версії Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК) – «великої, репрезентативної, структурованої колекції текстів українською мовою у супроводі програми, яка дозволяє будувати на базі корпусу власного підкорпусу, шукати слова, граматичні форми та їх сполучення, а також обробляти результати пошуку, сортувати, робити збалансовані вибірки та підтримувати різну статистичну інформацію» (ГРАК, 2017–2023).

Методи дослідження

У роботі зреалізувалися *описовий метод* (дає змогу інвентаризувати одиниці мови і пояснити особливості їхньої будови та функціонування), *метод дистрибутивного аналізу* (уможливило виявлення необхідної сполучуваності / несполучуваності оніма з ліво- чи правобічними компонентами для ідентифікації ФО), *метод семантизації*

(дозволяє співвіднести семантику отриманої колокації з онімним компонентом у структурі з фразеологічним значенням), *прийом моделювання мовної одиниці* (визначає синтаксичну організацію фрази, що є співвідносною з типовою для ФО української мови моделлю побудови), *прийом зіставлення* (для встановлення спільних і відмінних ознак між виокремленими у мовному матеріалі сполуками слів, що організовані за моделями, типовими для ФО української мови, й узуальними ФО, зафіксованими у лексикографічних працях), *корпуснобазований метод* (дозволяє використовувати корпус текстів для виявлення й перевірки мовних одиниць, а також уможливує вивчення частотності лінгвальних одиниць та їхню сполучуваність з іншими елементами).

Виклад основного матеріалу

Фразеологізми з онімним компонентом у лексичному наповненні – матеріал, до якого дослідники зверталися неодноразово. На українському матеріалі взаємозв'язок понять мова-культура-етнос досліджували Л. Авксентьев, Н. Бабич, Н. Зубець, Г. Кузь, О. Куцик, Н. Ляшенко, Г. Онкович, В. Русанівський, А. Смерчко, В. Ужченко, Д. Ужченко та інші. А на матеріалі європейських мов, зокрема чеської, італійської, німецької, французької, англійської, національно-культурну специфіку фразеологічної номінації й семантики аналізували Б. Ажнюк, Л. Даниленко, Р. Зорівчак, А. Назарян, Н. Петрова, П. Редін, Т. Черданцева, І. Чернишова.

Питання функціонування власних назв у складі фразеологізмів досліджується в дисертаційних роботах В. Бояркіна, А. Кравчук, О. Кудіної, Я. Лагинович, Г. Манушкіної, О. Сафронової, Л. Степанової, Н. Філіппакі. Слушні коментарі дають у розвідках з української антропонімної фразеології Б. Ажнюк, Н. Бабич, О. Бойко, О. Мороз, Н. Москаленко, Р. Охштат, Н. Пасік, В. Познанська, М. Разумейко та інші.

Питання фіксації певного пропріоніма в лексичному наповненні тієї чи тієї ФО перебуває у площині дослідження питань конотонімії й прецедентного імені і пов'язане зі встановленням ознак, що відрізняють звичайний онім від власної назви з актуалізованим конотативним значенням, а також від власної назви, що належить до прецедентних феноменів.

Ознаками прецедентних феноменів А. Берестова називає «одичність, зразковість й унікальність; неможливість тиражувати,

їх можна лише відтворювати; пов'язаність із культурою; добре відомі широкому колу носіїв цієї культури й упізнаються без додаткових коментарів; акумулюють інформацію й несуть певне знання в стислій формі; часто використовуються представниками певної лінгвокультурної спільноти» (Берестова, 2016: 26).

Г. Лукаш «схиляється до розуміння прецедентності як процесу відтворюваної повторюваності внаслідок посилення вагомості якоїсь ознаки, конотеми та поширення популярності її референта в соціумі. У такому разі прецедентні імена становлять собою стартову ситуацію для розвитку конотоніма. Вони можуть стати конотативними онімами, а можуть залишитись у незмінному стані – просто відомими у соціумі незадіяними (але все ж “втіленими”) власними назвами, пов'язуваними з певним образом. Конотонімами стануть і ті прецедентні оніми, шлях семантичних змін яких супроводжується не лише одним усталеним значенням, а спалахує широким розгортанням співзначень» (Лукаш, 2011: 87-88).

Розуміння природи прецедентності й конотованості власної назви необхідне для уналежнення віднайдених у корпусі ГРАК-17 колокацій з онімним компонентом до правильного типу синтаксичних конструкцій, адже ми цілком свідомі того, що чинна метасова розмітки текстів, уміщених у корпусі, уможливить на 1-му етапі виокремлення формально схожих на ФО з онімним компонентом аналітично оформлених одиниць. Подальший аналіз потребує лінгвокогнітивної діяльності дослідника і пов'язаний із його мовним і мовленнєвим досвідом оперування ФО з компонентом-онімом.

За В. та Д. Ужченками, формування фразеологізмів здійснюється за певними моделями переважно за допомогою семантичних (метафоризація, метонімізація) і структурно-стилістичних чинників (евфонія, внутрішньоструктурна організація компонентів) (Ужченко, & Ужченко, 2007: 209). Крім явищ фразеологічної метафоризації та фразеологічної метонімізації, що зумовлюють функціонування фразеологічної метафори та метонімічного фразеологізму (Жуйкова, 2007), В. Ужченко та Д. Ужченко виділяють ще фразеологічну евфемізацію. Це семантичний і культурологічний чинник фразеотворення, який полягає в заміні однослівної назви певного поняття, що його пряме вираження було б небажаним, описовим з метою пом'якшення й надання пристойності, а також заміни табуйованих назв (Ужченко, & Ужченко, 2007: 182).

Для роботи обрано дві моделі організації ФО з компонентом-онімом – «як ХТОСЬ / ЩОСЬ (іменник власна назва)» і «як ХТОСЬ (іменник власна назва) з когось/чогось» – як досить активні, що засвідчують функціонування фразеологічної метафори і за якими утворено чимало ФО з компонентом-власною назвою: як *Сірко*, як *Мефістофель*; як *Льоша з водокачки*, як *Люба з дуба*.

Запит – [word="як"][word="[А-ЯГІЄ].*"&tag="noun.*anim.*v_naz"&tag!="noun.*inanim.*"&tag=".*prop.*"].

Результати без фільтрів – 2 438 прикладів уживання. Порівняльних конструкцій з власними назвами – 401 одиниця. Найчастотніша – **як Джек** (102 речення).

Ця конструкція зреалізована:

1) у складнопідрядних реченнях (*Генрі цікаво, як Джек з'їздив до відділення «Г» лютеранської лікарні округу Френч*);

2) у вставленій структурі (*Той хлопчик торкався його, і, як би могла йому сказати Лаура Делосіан — як Джек тепер знає сам, — дотик Талісмана ніколи не тьмяніє*);

3) в еліптованому питальному реченні (*— А як Джек? — спитав я*);

4) у порівняльному звороті, що демонструє ознаки метафоричності (*Про Білла й Гілларі написали черговий шедевр. "Я маю на увазі, що мені полестило те, що я, в моєму віці, настільки його приваблювала, але Білл був точнісінько як Джек (Кеннеді) в тому сенсі, що жоден із них не приймали відповіді «ні»*).

Але жодна з представлених синтаксичних конструкцій не становить предмет нашого дослідження.

Тому використання критерію частотності вживання певної власної назви в порівняльній конструкції уможливило встановлення першої 20-ки (рис. 1).

Рис. 1

Побіжний огляд власних назв у структурі порівняльних конструкцій орієнтує на ті, що можуть бути компонентами ФО (**Сірко, Мазепа, Юда, Цезар, Будда, Каїн, Аполлон, Попелюшка, Робінзон**), оскільки неодмінно викликають стійкі образні асоціації з об'єктом порівняння, а сама порівняльна конструкція претендує на стійкість, а отже – і на фразеологічну метафоризацію:

На невідомий острів викинуло його море, і ось він, як Робінзон, стоїть самотній на пустинному березі і з тугою дивиться на непривітні розбурхані хвилі.

Порівняв Літописець Святополка з Каїном та прозвав Окаяним. І пам'ять про йому щезла, бо причинений він був поневірятися, як Каїн, і шукати прихистку, втікаючи від князя Ярослава в землю людську, і біс його вчепив, і видавалося йому, що його повсякчас переслідують та гоняться за ним.

І вам також, синове, я мовлю: не погибніть душою і [не] будьте зрадниками, як Іуда.

Танька, найбільша і найобділеніша любов'ю, за свою доброту винагороджується достатком та чоловіком, як Попелюшка, підносячись у ваш статус.

Як дочка військового, ще у школі, як Попелюшка, застосована була прасувати стопки сорочок.

Щоправда, жінки заявляли, що не кожна з них така ж працьовита, терпелива й покірна, як Попелюшка, і не кожна приваблива таким, щоб серед усіх присутніх на балу вибрали саме її.

Проїжджаючи через Італію й побачивши Піфагора, він уважно співставив його з богом, яким служив, і переконався, що перед ним не людина, подібна до Аполлона, аніхто інший, як Аполлон.

Поза всяким сумнівом, у молоді, вільні від московського рабства роки Тарас Шевченко був красень як Аполлон.

Навпроти йому, схрестивши ноги, як Будда, сидів поважний і грузькоопасистий Джантемир.

Пану Голобородьку сподобався незворушний, як Будда, майбутній молодий хазяїн з розумними очима — його не збила з ніг ціна питання у півмільйона баксів, він поважав шитво і не збирався перепрофілювати «Есфір».

Пропріюніми **Соня, Оленка, Винниченко** навряд чи можна віднести до категорії власних назв, що тяжіють до переносного вживання, хоча б одноразового. Про це свідчить контекст:

Триша спиною відчуває, як Соня перестає дихати.

Він подумав про те, як Соня Джинн їде з міста на Роббі Робо-Кажосі й каже: «Б-бувайте, х-хлопці!»

Душа очистилась це, я відчував, як Соня пестить моє лице легким, ледь солоним морським бризом, здуваючи з очей сльози...

Українські соціалісти, який нахапалися модних західних ідей того часу, такий «великий» військовий спеціаліст, як Винниченко і Грушевський, виступали проти кадрової армії, вважаючи, що можна обійтися ополченням.

Ось як Оленка їх представляє: «Ця робота розповідає про відчуття любові і те, як з нею можна відкрити для себе по-новому світ».

Тоді вони вперше побачили, як Оленка плаче.

Окрім того, останні приклади засвідчують недосконалість сформованого запиту, оскільки отримані конструкції з порівняльним сполучником **як** не створюють самостійну одиницю, а входять до складу підрядних частин складних речень.

Серед найчастотніших бачимо порівняльні конструкції з онімом **Мазепа** (96 прикладів), що його правомірно можна віднести до прецедентних власних назв. Із 96 прикладів 40 прикладів (майже половина) – це контексти, що актуалізують конотативні значення пропріоніма **Мазепа** в структурі усталених порівняльних конструкцій, мотивувальною основою яких є стійкі асоціації з ознаками зовнішності / діяльності / розумових здібностей тощо Івана Мазепи:

Звичайно, Гройсман може почати вести свою гру, яка відповідатиме інтересам народу, як Мазепа понад 300 років тому.

Жодний із гетьманів не зробив так багато, як Мазепа, для розвитку культури та духовності українського народу.

Де наш кінопродукт про таких учителів нації, як Мазепа, Сковорода, Шевченко, Куліш, Франко, Леся, Довженко, Стус?

Гетьман був вищий і кращий від усіх Запорожців: високий як Палій, гарний як Мазепа, сміливий як Богдан Хмельницький.

Окрім того, серед наведених ілюстрацій є фразеологічні одиниці з онімічним компонентом **Мазепа**: *подавитися як Мазепа галушкою* (Ось-ось **подавиться** диктор своїм язиком брехливим, **як Мазепа галушкою**, ось він хрипить уже...); *приставати як Мазепа до шведа* (Так само говорили тоді, **як Мазепа до шведа приставав**), що в ілюстраціях представлені з граматичними варіантами дієслівних компонентів.

Ще одним оніммом-“рекордсменом” за частотністю вживання є власна назва **Сірко**, зафіксована в 63 прикладах. Однак у цьому разі слід говорити про омонімію пропріонімів, оскільки ілюстративний матеріал орієнтує і на відому історичну постать кошового отамана Івана Сірка, і на собаку, що кличуть Сірком:

Та й у Москві не бажали мати гетьманом таку неспокійну, несталу й підприємливу людину, як Сірко.

З такими війнами як Сірко, Сулимка, Височан ми відвоюємо державу!

Минуло чимало років від того, як Сірко був, а слава його й досі не пропала: він був для ворога страшний, а для православних милостивий.

Причому собака з кличкою **Сірко** став «головним героєм» стійких народних порівнянь, синтаксична організація яких не збігається з очікуваною моделлю «як ХТОСЬ/ЩОСЬ (іменник власна назва)», проте вможливує встановлення меж колокацій, представлених конкордансом. Окрім того, на користь упізнаваності фразеологізованих порівнянь у ГРАКУ-17 є вказівка на джерело – словник стійких порівнянь (Юрченко, & Івченко, 1993):

Загубитися як Сірко на ярмарку (–...Сірко, бо глядиш, як Сірко, що загубився на ярмарку – промовив сотник Зорян).

Набратися як Сірко бліх (Василь свого часу зблизився з Петром Королюком, який довгий час побув у Франції і набрався там, як Сірко бліх, комуністичних ідей).

Пропасти як Сірко на базарі («Отак, пропав, як Сірко на базарі») – сумно подумав Данько, який уже втомився лякатися, сів на підлогу й сумно опустив голову на руки).

Вскочити як Сірко в дерть (Мало того, що виношував у собі прагнення вмотитися у директорському кріслі, та ще й заперечував начальству, конфліктував з ним!.. Маємо відбудувати за нього! – виправдувалося керівництво міжрайгазу, а само аж кипіло від люті на Каракулю, через якого воно вскочило у неприємність, як Сірко – в дерть).

Блявкати/гавкати як Сірко на вітер (Блявкає, як Сірко на вітер).

Бігати [по колу] як Сірко за [власним] хвостом / хвостиком (Мені соромно бути в такому Парламенті, – нардеп Чумак у Франківську розповів про необхідність політичної реформи в Україні).

Народний депутат України, заступник голови Комітету Верховної Ради з питань запобігання і протидії корупції Віктор Чумак на прес-конференції в Івано-Франківську запевнив, що без проведення в Україні політичної реформи та зміни політичної еліти «ми будемо бігати як Сірко за хвостиком», пишуть Версії. Країна вперто бігала по колу, як Сірко за власним хвостиком).

Вилупитися як Сірко на новий ошийник (Вилупився він на мене, як Сірко на новий ошийник).

Гасати як Сірко по ярмарку / ярмарком (А я у свої вакації гасую, як Сірко ярмарком, всією Україною у пошуках міфічної коханої потенційного спадкодавця мого випадкового знайомого...).

Обвішаний як Сірко кліщами / блохами (Очікували шухеру у держкомпаніях, обвішаних олігархами, як Сірко кліщами, аби припинити їх збагачення за рахунок державних збитків).

Гуляти / погуляти / розгулятися як Сірко на мотузку / на мотузці / на прив'язі (— Розгулявся, як Сірко на прив'язі).

Виглядати як Сірко з пасльону / з конопель / з кукурудзи (Хай слово наше і гірке, й солоне Тих «мудрих» кандидатів зупинить, Хто виглядає, як Сірко з пасльону, І хоче нас іще раз надурить).

Модель «як ХТОСЬ (іменник власна назва) з когось/чогось», за якою утворено чимало українських фразеологізмів, зорієнтувала на таку синтаксичну організацію запиту: [word="як"][word="[А-ЯГПІЄ].*"&tag="noun.*anim.*v_naz"&tag!="noun.*inanim.*"] [word="з"] [tag="noun.*v_rod"]. Конкорданс засвідчив 53 приклади вживання конструкцій, що містили комбінацію слів, синтаксично організованих за ключовою моделлю. 53 ілюстрації містили 16 порівняльних конструкцій, що їх удалося ідентифікувати завдяки фільтру «частотність» (рис. 2).

Найчастотнішою виявилася одиниця **як Уповноважений / Уповноважена з прав / з питань** із її лексико-граматичними варіантами. Недосконалий формат запиту обмежив названу одиницю в її правобічній сполучуваності з компонентом **людини**, разом із яким її лексичне наповнення є завершеним і усталеним. Зауважимо, що до стійких словосполучень її можна віднести з огляду на усталений компонентний склад і відтворюваність, однак відсутність образності значно дистанціює цю аналітичну сполуку від фразеологічних одиниць. Частотність уживання зумовлена тим, що в корпусі

ГРАК-17 представлено багато текстів – фрагментів стенограм засідань Верховної Ради України, де вживається конструкція **Уповноважений / Уповноважена з прав / з питань людини** і які пояснюють її «канцелярський» характер (див. рис. 3):

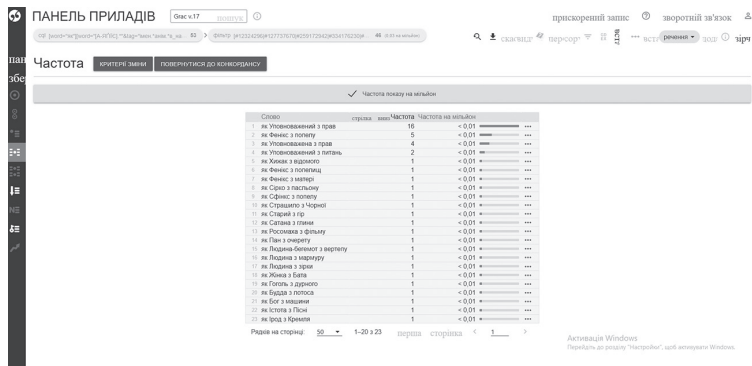

Рис. 2

Я підтримувала як Уповноважений з прав людини і надалі буду підтримувати продовження цієї унікальної програми.

Я, як Уповноважена з прав людини, вважаю, що найцінніше – це людське життя. Але маємо бути чесними, ще саме Ніна Іванівна їм входженням в передвиборчий список яким із їх політичних сил, і тут неважливо який, внесла сумніви у суспільство у спроможності забезпечити таку інституцію, як Уповноважений з питань прав людини це незалежною від їх політичних розкладів, як у парламенті, так і у суспільстві.

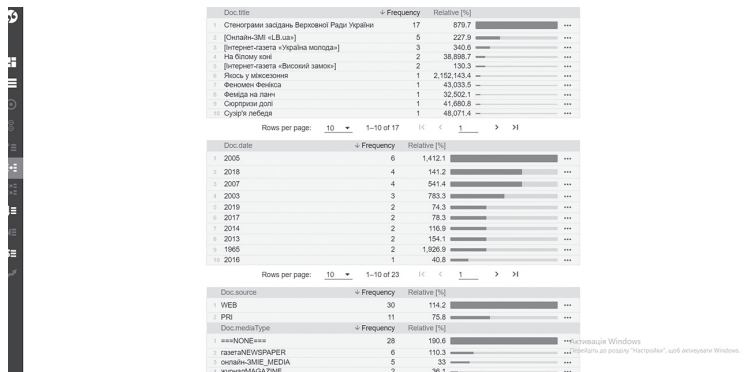

Рис. 3

Для встановлення меж необхідних аналітичних сполук, утворених за моделлю «як ХТОСЬ (іменник власна назва) з когось / чогось», необхідно проаналізувати їхню ліво- й правобічну дистрибуцію. Результати засвідчили наявність:

1) фразеологізмів з їхніми лексико-граматичними варіантами – **вийти / постати / піднятися як Фенікс / Сфінкс з попелу / з попелищ / з матері-землі**: Україна **вийшла** з свого підземелля, **як Фенікс з попелу**, і **запопадливо** почала діяти. *Хто ж, скажіте, буде основою цієї держави, що постане як Фенікс з попелищ? Після довгих століть неволі піднялася Україна в огні і пожежі світла, як Фенікс з матері-землі. А він поставав, як Сфінкс з попелу...* Припускаємо, що субституція онімного компонента **Фенікс / Сфінкс** виникла як результат мовної гри, заґрунтованої на схожій алітерації **ф / н / к / с**.

ФО виглядати як Сірко з пасльону: *Хай слово наше і гірке, й солодке Тих «мудрих» кандидатів зупинити, Хто виглядає, як Сірко з пасльону, І хоче нас іще раз надурить.*

ФО вилізти як Пилип / Пан із конопель / з очерету: *Уяви, в залі на першому ж пленарному засіданні виліз перед мої очі, як Пилип із конопель, чи швидше як Пан з очерету (є така картина Арнольда Бйокліна), син професора Гроха;*

2) евфемізмів: *Яке перемир'я, як ірод з Кремля нам смерть посилає у танку? (Ірод з Кремля – Путін).*

Дама Аліса, більше відома як Жінка з Бата, була найбільше славнозвісною економкою міста (дама Аліса – Жінка з Бата).

Цей дистрофічний, вкритий волохатими плямами, клоун породив двох синів, відразливим з яких був Жигимонт Павлус Другий, відомий як Людина-бегемот з вертепу Хрїсіптоса Бастія (Жигимонт Павлус Другий – Людина-бегемот з вертепу Хрїсіптоса Бастія).

У Європі ця людина була більше відома як Старий з гір (ця людина – Старий з гір);

3) підрядних предикативних частин у структурі складнопідрядних речень:

Бухгалтер з'явився у ресторані, як Бог з машини у грецьких трагедіях.

Наче дивилася на все те з гори, як Будда з лотоса на Венеру.

Інцидент стався після того, як Литвин з трибуни Ради звинуватив владу в скорочені соціальних виплат.

І створив подругу Адамові не як Сатана з глини свою Ліліт, а з Адамового ребра.

У зафіксованих порівняльних сполуках онімний компонент можна кваліфікувати як прецедентний (**Фенікс, Сатана, Будда, Бог**), як конотований (**Ірод, Пан, Пилип**). Є такі, що становлять результат онімізації апелятивів у прямому значенні (**Жінка, Старий, Людина**).

Висновки

Автоматизований пошук фразеологізмів загалом і з компонентом-онімом зокрема має здійснюватися в мовних корпусах з опертям на модель, що їй відповідає структурна організація ФО, яка, по суті, й визначає синтаксис пошукового запиту.

Як демонструє опрацьований матеріал, пошуковий запит актуалізує в корпусі ілюстрації, де організовані за певною моделлю аналітичні сполуки лише формально відповідають структурній впорядкованості конструкцій, що становлять предмет дослідження або пошуку, оскільки закласти в синтаксис запиту й семантичну відповідність одиницям із фразеологічним значенням неможливо. Наступний етап верифікації досліджуваних одиниць передбачає аналіз ліво- й правобічної дистрибуції, що дозволяє і встановити межі колокацій, і виділити з-поміж них ті, що є усталеними й відтворюваними. Частотність і додаткові фільтри лише деталізують розбіжності в характеристиках мовних одиниць. Далі необхідно актуалізувати лінгвокреативний досвід науковця, адже саме практика розпізнавання, семантизації й уживання стійких аналітичних сполук уможливує розмежування власне фразеологічних одиниць і конструкцій, що до них не належать.

Онімний компонент, що його можна кваліфікувати як прецедентне ім'я або конотонім, за своєю природою є добре впізнаваним, повторюваним і зрозумілим лінгвокультурним знаком, що актуалізує стійкий асоціативний зв'язок з конкретним образом, а отже є основою для виникнення стійких образних одиниць – фразеологізмів. По суті, декодування інформації, трансльованої онімом у структурі усталеної аналітичної сполуки, є основним етапом у розпізнаванні фразеологічних одиниць з-поміж усіх інших, зафіксованих у корпусі й оформлених за передбаченою моделлю.

Ця мінірозвідка містить результати корпусного дослідження лише фразеологічних одиниць з компонентом-онімом, організованих за моделями «як ХТОСЬ (іменник власна назва) з когось/чогось» і «як ХТОСЬ/ЩОСЬ (іменник власна назва)», тож перспективу подальших студій з української фразеології на основі мовних корпусів убачаємо в дослідженні одиниць з різним лексичним наповненням і організованих за іншими моделями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берестова, А. А. (2016). Релігійна прецедентність у мові української прози кінця ХХ – початку ХХІ століття. (Дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2. *Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК), (2017–2023)* / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Єна. – uacorpus.org. 3. *Жуйкова, М. В.* (2007). *Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов*. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки. 4. *Лукаш, Г. П.* (2011). *Актуальні питання української конотоніміки*. Донецьк: ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «ПРОМІНЬ». 5. *Ужченко, В. Д., & Ужченко, Д. В.* (2007). *Фразеологія сучасної української мови*. Луганськ: Альма-матер. 6. *Щербаківа, Н. В.* (2002). *Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків: Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. 7. *Юрченко, О., & Івченко, А.* (1993). *Словник стійких народних порівнянь*. Харків : Основа при ХДУ.

REFERENCES

1. *Berestova, A. A.* (2016). *Religiina pretsedentnist u movi ukrainskoi prozy kintsia XX – pochatku XXI stolittia* [Religious Precedent in the Language of the Ukrainian Prose in the late 20th – early 21st century]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian]. 2. *Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy (HRAK)* [General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language (GRAK)], (2017–2023) / M. Shvedova, R. Fon Valdenfels, S. Yaryhin, A. Rysin, V. Starco, T. Nikolaienko ta in. Kyiv, Lviv, Yena. – uacorpus.org [in Ukrainian]. 3. *Zhuikova, M. V.* (2007). *Dynamichni protsesy u frazeolohichnii systemi skhidnoslovianskykh mov* [Dynamic Processes in the Phraseological System of East Slavic Languages]. Luts'k : RVV «Vezha» Volynskoho derzhavnogo universytetu im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian]. 4. *Lukash, H. P.* (2011). *Aktualni pyttannia ukrainskoi konotonimiky* [Current Issues of Ukrainian Connotative Onyms]. Donetsk : TOV «Vydavnycho-polihrafichne pidpriemstvo «PROMIN» [in Ukrainian]. 5. *Uzhchenko, V. D., & Uzhchenko, D. V.* (2007). *Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy* [Phraseology of the Modern Ukrainian Language]. Luhansk : Alma-mater [in Ukrainian]. 6. *Shcherbakova, N. V.* (2002). *Frazeolohizmy z nazvamy liudei u leksychnomu napovnenni* [Phraseological Units with the Component-Name of a Person in the Lexical Filling]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv : Kharkivskyy derzh. pedahohichniy un-t im. H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 7. *Yurchenko, O., & Ivchenko, A.* (1993). *Slovyk stiikykh narodnykh porivnian* [Dictionary of Stable Folk Comparisons]. Kharkiv : Osнова pry KhDU.

Щербакова Наталя Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38(066)7111281

E-mail: shcherbakovanv72@hnpu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-5297-9383>

Shcherbakova Natalia Volodymyrivna – Ph.D in Philology, the Head of the Professor L. Lysychenko Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Павлова Інна Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38(067)5710909

E-mail: pavlovainna2005@hnpu.edu.ua

<http://orcid.org/0000-0006-0898-514X>

Pavlova Inna Andriivna – PhD in Philology, Associate Professor at the Professor L. Lysychenko Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16 вересня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Щербакова Н. В., Павлова І. А. Алгоритм автоматизованого пошуку фразеологізмів з компонентом-онімом (за корпусом ГРАК-17). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 194–208. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.15>

APA: Щербакова Н. В., Павлова І. А. (2023). Алгоритм автоматизованого пошуку фразеологізмів з компонентом-онімом (за корпусом ГРАК-17). *Лінгвістичні дослідження*, 59, 194–208. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.15>

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 003.212(510+520)

Д. О. Перепадя, Ю. В. Малахова

ІЕРОГЛІФІЧНА ПИСЕМНІСТЬ КИТАЮ ТА ЯПОНІЇ: КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено порівняльному аналізу ієрогліфічної писемності Китаю та Японії. Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю встановлення спільних та своєрідних рис китайської та японської писемностей з огляду на їх історичні зв'язки. Мета дослідження полягає у порівнянні особливостей ієрогліфічної писемності китайської та японської мов на площині їх історичного розвитку. Основними завданнями дослідження є з'ясування історичних зв'язків між китайською та японською писемністю, а також порівняння особливостей форм накреслення ієрогліфів. Результати наукового пошуку репрезентують вплив китайської мови на становлення японської ієрогліфічної писемності та утворення окремої унікальної японської системи письма.

Ключові слова: китайська мова, японська мова, система письма, ієрогліф, ієрогліфічна писемність, символ.

Perepadia D., Malakhova Y. Comparative Analysis of the Hieroglyphic Writing of China and Japan. *The article is devoted to a comparative analysis of the hieroglyphic writing of China and Japan. The relevance of the chosen topic is determined by the need to identify the common and unique features of Chinese and Japanese scripts in view of their historical connections. Both Chinese and Japanese languages have gone through a long path of changes and transformations under the pressure of many external and internal factors. The writing system in Japan was developed on the basis of Chinese characters. One of the main causes of such borrowing was close contacts between two countries as they were developing together in one cultural area. Then, in the historical process, they both went their own ways, saving this strong connection inside hieroglyphic forms of their writing systems.*

The purpose of the study is to analyze and compare the features of the hieroglyphic writing of the Chinese and Japanese languages in their historical development. The main tasks of the research are to find out the connections between Chinese and Japanese writing, as well as to compare the features of hieroglyphs. The results of the scientific research represent the influence of the Chinese language on the formation of Japanese hieroglyphic writing and the establishing of a separate, unique Japanese writing system.

After comparing the outer forms of some words of the Chinese and Japanese languages, it became possible to conclude that despite the external similarity of the hieroglyphic characters of the Japanese and Chinese languages, this does not necessarily indicate the identity of their meanings. In addition, the Japanese language has formed its own phonetic system, which is fundamentally different from the Chinese. Chinese writing was adapted for use in the Japanese social environment, having preserved certain features of Chinese written characters.

Key words: *the Chinese language, the Japanese language, a writing system, a hieroglyph, hieroglyphic scripts, a symbol.*

Вступ

На сьогодні вивчення китайської та японської мов набуло широкої популярності в нашій державі. За останні два-три десятиліття з розвитком економічної глобалізації та інформаційної інтеграції і китайська, і японська мови увійшли до сучасного українського наукового простору як один з найперспективніших напрямів наукового пошуку. Ієрогліфічна писемність привертає увагу науковців своєю самобутністю, адже ієрогліфічний знак містить у собі не тільки значення, а й елементи культури, які синтезувалися в ньому протягом історії становлення й розвитку системи письма. Порівняльний аналіз ієрогліфічної писемності цих двох східних мов дозволить розглянути специфіку, а також визначити спільні й своєрідні риси, що притаманні ієрогліфічним писемностям японської та китайської мов.

Вивчаючи праці з японської та китайської мов, виокремлюємо небагатьох вчених, які працювали в галузі японської та китайської лінгвістики, зокрема писемності. Дослідженню особливостей ієрогліфічного письма присвячені роботи І. Бондаренка, Юнхуа Ван, Гуйчжень Ю, А. Грейвз, О. Козуб, Гуйлін Лі, К. Мурашевич, Т. Комарницької, К. Комісарова, В. Резаненко, Ю. Федотової, Юйсюань Сун тощо.

Метою нашого дослідження є порівняння особливостей ієрогліфічної писемності в Китаї та Японії на площині їх історичного розвитку.

Завдання дослідження полягають у з'ясуванні історичних зв'язків між китайською та японською писемністю, а також у встановленні спільних і своєрідних особливостей ієрогліфічної писемності Китаю та Японії.

Методи дослідження

Використані методи дослідження сприяють розв'язанню поставлених завдань. У процесі виокремлення й аналізу мовного матеріалу та для узагальнення результатів дослідження застосовано описовий метод та метод узагальнень (для характеристики окремих ієрогліфів); у процесі опису ієрогліфів та їхніх компонентів – метод компонентного аналізу; для виявлення спільних та відмінних характеристик ієрогліфів у японській і китайській мовах – порівняльний метод; аналіз мовного матеріалу спирається на метод інтерпретації.

Виклад основного матеріалу

Ієрогліфічне письмо є специфічною рисою китайської та японської мов, що значно ускладнює їх розуміння й опанування. Китайська та японська культури є однотипними й перебувають у тісному зв'язку через ієрогліфічну писемність та сфери культурного впливу китайської держави. У китайській мові ієрогліфи поєднують у собі звуки, форми та значення, а зовнішня оболонка ієрогліфічного знака породжує символи. Отже, якщо розглядати китайські ієрогліфи як такі, то їх форма накреслення відтворює саму природу китайської писемності (Лі Гуїлін, 2011).

Більшість досліджень впливу китайських ієрогліфів на Японію зосереджена на історії китайсько-японських культурних обмінів. Процес передачі китайських ієрогліфів з Китаю до Японії був зумовлений обміном культурними досягненнями, наприклад, розповсюдження китаємовних перекладів буддійських текстів, віршів та інших китайських книг або предметів, наприклад монет, офіційних печаток та інших символів влади. Китайські ієрогліфи глибоко проникли в усі сфери японського суспільства та культури. Зі своєрідних писемних знаків іноземної культури вони потрапили в політичну та адміністративну системи японської держави. Таким чином, китайська писемність стала базою для розвитку японської ієрогліфічної писемності (Сун Юйсюань, 2019).

Сучасне китайське письмо розвинулося з найдавніших форм китайських писемних знаків, які отримали назву “甲骨文” (jiǎgǔwén), або ворожилльні написи на кістках жертвних тварин та черепахових панцирах. З малюнків, викарбуваних на кістках, китайські ієрогліфи

трансформувалися в писемні знаки, які використовуються сьогодні (Грейвз, 2018).

Китайські ієрогліфи побудовані за певною системою та складаються з певної кількості графічних елементів. Графічний елемент, або риса (画 huà), – це простий нерозкладний складник ієрогліфа. Графічні елементи, як правило, не мають самостійного значення. Поєднуючись між собою й записуючись у певній послідовності, вони утворюють більш складні одиниці – графем (偏旁 piānpáng), які можуть уживатися самостійно, як окремий простий ієрогліф, або тільки як складник складного ієрогліфа.

Значення графем, поєднаних в одному ієрогліфічному знаку китайської мови, може вказати на приблизне значення лексичної одиниці або віднести її до певної семантичної групи. Наприклад, графема 雨 yǔ ‘дощ’ уживається як окремо в цьому значенні, так і в складі таких ієрогліфів, як 雪 xuě ‘сніг’, дієслово 霏 fēi ‘рясно випадати’; графема ‘серце’ має два варіанти накреслення: 心 та 忄 xīn, де 心 може вживатися як окремо у власному значенні, так і в складі складного знака наприклад: 想 xiǎng ‘думати, бажати, вважати’, 念 niàn ‘думати, розуміти, згадувати’, а 忄 – тільки як частина ієрогліфа: 性 xìng ‘характер, натура, природа’, 怖 bù ‘боятися, тремтіти’.

За функціями графем у складі складних ієрогліфів можна виділити декілька категорій ієрогліфічних знаків. Ідеограми (会意字 huìyìzì) – це графічні знаки, у яких значення графем, поєднуючись між собою, виводять нове значення. Якщо взяти за приклад графему 人 / 亻 rén – ‘людина’, то в поєднаннях з іншими графічними елементами можна отримати такі лексичні одиниці: 人+人 = 从 cóng, що у функції дієслова перекладається як ‘збиратися, об’єднуватися, згуртуватися’; 人+人+人 = 众 zhòng, що у функції іменника перекладається як ‘маса, народ, суспільство’ або як прислівник чи прикметник уживається в значенні ‘численний, багато’; 亻 + 戈 = 伐 fá, що означає ‘йти у військовий похід, нападати, карати, придушувати’, відображає значення компонентів 亻 rén та 戈 gē ‘алебарда’ (старовинна холодна зброя); 亻 + 寸 = 付 fù, де відтворюється семантика компонентів 亻 rén ‘людина’ та 寸 cùn ‘вершок’, у результаті отримуємо значення ‘платити, сплачувати’; 亻 rén ‘людина’ та 五 wǔ ‘п’ять’ у поєднанні в одному ієрогліфі 伍 wǔ дає значення ‘п’ять осіб, ряд, компанія з п’ятьох осіб’. Графема 木 mù ‘дерево’ у поєднаннях 木+木 = 林 lín означає ‘ліс, гай’, 木+木+木 =

森 sēn ‘ліс, гущавина, густий’; 相 xiāng ‘дивитися, спостерігати’ є поєднанням значень 木 mù ‘дерево’ та 目 mù ‘око’; лексична одиниця 采 cǎi складається з графем 木 mù ‘дерево’ та 采 cǎi ‘кітї’, утворюючи значення ‘збирати, брати, зривати, добувати’; ієрогліф 困 kùn, що при перекладі означає ‘бути в тяжкому положенні, бути оточеним, сидіти в осаді’, складається з графем 木 mù ‘дерево’ та 囗 wéi ‘огорожа’. У китайській мові побутує багато ідеограм, утім з огляду на історичні витоки та особливості китайської культури інколи дуже складно встановити логічний зв’язок між компонентами.

Фоноідеограми (形声文字 xíngshēng wénzì) у китайській мові становлять не менше двох третин загальної кількості ієрогліфів. Смысловим показником у фоноідеограмах є лише одна з графем – ключ (部首 bùshǒu), її також називають детермінатив. Вона приблизно вказує, до якого класу предметів або явищ належить слово, що позначене певним ієрогліфом. Друга частина фоноідеограми називається фонетиком. У давнину фонетик указував на схожість читання ієрогліфа і його складника, проте із часом звукова схожість морфем значною мірою втрапилася, таким чином фонетик може вказати лише на приблизне читання: 达 dá ‘досягати’, де 辶 chuò ‘швидко йти’ – це ключ, а 大 dà – це фонетик; 价 jià ‘вартість, ціна’, де 亻 rén ‘людина’ виступає як детермінатив, а 介 jiè ‘посередничати, зводити разом’; морфема 输 shū ‘перевозити, транспортувати, доставляти’, у складі якої 车 chē ‘повозка, віз’ виступає детермінативом, а ієрогліф 俞 yú – фонетиком (Перепада, 2023).

Ієрогліфи в японській мові є ідеографічними й не створювалися на основі фонетики. Китайські ієрогліфи вперше потрапили в Японію через Корейський півострів та пройшли довгий шлях від запозичення їх звукової оболонки до запозичення змісту та значень. У результаті на основі китайських ієрогліфів була створена японська ієрогліфічна писемність – ієрогліфи кана (假名). Японці скомбінували дві абсолютно різні мовні системи за вимовою, структурою, характеристиками тощо, а китайські ієрогліфи перетворили на писемні знаки, які вважали придатними для писемності японського народу (Лі Гуйлін, 2011).

Традиційно лексичні одиниці в японській мові відповідно до їхнього походження можна поділити на три шари: 1) слова, утворені з власне японських елементів (和語 waigo), наприклад, 暗 kurai ‘темний’; 2) слова, утворені із запозичених китайських елементів

(漢語 /канго/), наприклад, 影響 ейкьо 'вплив'; 3) слова, запозичені з європейських мов, передусім англійської (外来語 гайрайго), наприклад, サッカー сакка 'футбол' (Комарницька, & Комісаров, 2012).

Японське письмо є унікальним через те, що в ньому поєднуються ієрогліфи та складові знаки двох абеток хіраґани, катакани та елементи латиниці. Така система писемності називається 漢字かな交じり文 (канджі-кана-маджірі-бун) і належить до змішаного ідеографічно-силабічного типу. Система письма у Японії склалася на основі китайської ієрогліфіки, але при цьому містить ієрогліфи та алфавіт. У межах цієї системи ієрогліфи насамперед відіграють роль носіїв лексичного значення, ідеограм (表意文字 хьо:і моджі), а складова абетка кана головним чином призначена для вираження звукової форми японської мови (表音文字 хьо:он моджі).

Абетки хіраґана та катакана сформувалися за часів середньовіччя на основі ієрогліфів, сьогодні кожна з них містить 46 основних знаків. Крім використання мішаної системи графічних знаків, японський письмовий текст має ряд специфічних особливостей. По-перше, напрям письма може бути вертикальним – знаки розташовані згори донизу, а рядки – справа наліво, або горизонтальним – зліва направо, як у західноєвропейських мовах. По-друге, японський текст не містить пробілів, за винятком книг для дітей та іноземців. Крім того, мова писемного тексту суттєво відрізняється від усного мовлення, оскільки містить велику кількість китаїзмів та синтаксичних конструкцій, характерних для писемного мовлення (Федотова, 2013).

Перш ніж використовувати складники азбуки хіраґана та катакана, тобто систему письма, у якій символи записуються з метою позначення складу, а не одного звука, загальноприйнятим японським письмом було виключно кандзі. Утім, було важко точно позначити звучання японських слів лише засобами кандзі, оскільки слова китайської мови є переважно односкладовими, а слова японської мови майже завжди складаються з кількох складів. Крім того, китайська мова є тональною, а японська – ні. У результаті дві абетки, засновані на китайських ієрогліфах, були інтегровані в японську мову – хіраґана і катакана разом з кандзі. Кандзі (日本汉字/漢字) – це ієрогліфічне письмо, що є складником японської писемності. Спосіб написання японських кандзі в основному такий самий, як ієрогліфи, що використовується в китайській мові.

Кандзі використовуються в японській писемності в основному для запису іменників, дієслів і прикметників, а також японських власних назв, хірагана застосовується для запису граматичних показників і форм дієслів, а катакана вживається при записі слів, запозичених з іноземних мов, а також технічної та наукової термінології.

Дослідження свідчать, що кандзі було впроваджене в японську мову приблизно в IV-V столітті нашої ери, коли до Японії почали прибувати китайські вчені. Вони привезли із собою свою культуру, вчення про буддизм і письмо, а також дарували їм різні предмети, такі як, скажімо, мечі чи глиняний посуд з китайськими писемними символами, що стало інструментом інтеграції китайських ієрогліфів у мову японського суспільства. Надалі, ще до IX століття, до японської мови увійшла кана, що стало завершальним етапом формування японської системи письма (Грейвз, 2018).

Японці, запозичивши систему писемності в китайців, поряд із китайською писемністю спершу користувалися й китайською мовою, однак невдовзі виникла необхідність відображати на письмі суто японську лексику й граматику. Тож уже з VIII ст. виникають системи фонетичного письма. Для цієї мети вживалися деякі ієрогліфи. Способом використання китайської грамоти, який уперше дозволив японцям писати тексти рідною мовою, стала 万葉仮名 (манйю: гана) – китайські ієрогліфи, що слугували не для передачі якогось змісту, а як фонетичні знаки. Ці китайські ієрогліфічні знаки застосовувалися без урахування їхнього значення як фонетичні позначки для запису японських слів, наприклад: 宇都久志 уцукуші ‘краса’; 波流 хару ‘весна’; 八間跡 Ямато ‘Ямато’; 夏檜 нацукаші ‘ностальгійний’. Знаки катакани на початку були не буквами, а допоміжними елементами, тобто своєрідними мітками, створеними на основі частин ієрогліфів, які ставили поруч із текстом китайською мовою для полегшення читання, а пізніше почали використовувати як самостійні елементи.

Таким чином, японці пристосували китайські ієрогліфи як фонетичні знаки: іноді для відтворення змісту, іноді для передачі звука, і ці функції перепліталися. У середньовіччі використовували різні системи письма – від суто ієрогліфіки до лише кани. Із часом японці почали впорядковувати своє фонетичне письмо й службові знаки перетворилися на складову абетку. Поступово склався розподіл функцій між

ієрогліфами, хіраґаною та катаканою, який остаточно сформувався в кінці XIX ст. (Комарницька, & Комісаров, 2012).

Проблема безграмотності населення Китаю спричинила реформування китайської писемності на початку XX ст. Одним з головних завдань реформи було створення спрощених варіантів накреслення складних ієрогліфів. Процес спрощення відбувався в кілька етапів та кількома способами, а саме засобом заміни складного графічного елемента на простий, заміни складного ієрогліфа на простий знак, який міститься в його складі, методом створення нових знаків-ідеограм із простих елементів, шляхом збереження загального зовнішнього контуру знаків при докорінному спрощенні їх внутрішніх складників. Також користувалися прийомом одночасного спрощення кількох графічних елементів, вилучення центрального графічного елемента при збереженні верхнього й нижнього елементів ієрогліфа. Таким чином, значна частина ієрогліфів була перетворена на більш прості знаки, які на сьогодні є офіційно визнаними стандартними писемними знаками сучасної китайської мови (Мурашевич, 2013).

У японській мові багато ієрогліфів є традиційними (повними) китайськими ієрогліфами. Такі неспрощені ієрогліфічні знаки цілком відмінні від ієрогліфів, які на сьогодні побутують у китайській мові. Утім, вони є лише ідеографічними візуальними символами (Лі Гуйлін, 2011). Китайський ієрогліф у Китаї, як правило, має одне читання, а в Японії може мати два, а нерідко й більше читань. Читання ієрогліфа в писемності різних країн відрізняються, а їх лексичне значення здебільшого однакове (Федотова, 2013).

Порівнюючи ієрогліфічні знаки, котрі побутують у китайській та японській мовах, ми визначили, що ієрогліфи, які позначають деякі японські й китайські слова, мають однакове написання або існують лише незначні відмінності, спричинені процесом спрощення китайських ієрогліфів, однак їхні значення залишаються однаковими. Наприклад, існують слова, форма й значення яких у японській мові точно такі ж, як і в китайській: 'експорт' 出口, 'суспільство' 社会, 'революція' 革命, 'наступний' 以下, 'іноземний' 外国, 'необхідний' 必要 = японською мовою: 出口, 社会, 革命, 以下, 外国, 必要.

Цілком очевидно, що багато китайських слів мають інше написання японською мовою, наприклад: 'телефон' 电话 – 電話, 'бібліотека' 图书馆 – 図書館, 'міжнародний' 国际 – 國際, 'положення'

立场 – 立場, ‘простий’ 简单 – 簡單, ‘банк’ 银行 – 銀行 тощо. У наведених прикладах японські ієрогліфи мають структуру, що відрізняється від китайських, кількість рис чи символів, а також спосіб написання дещо несхожий.

На наступному мовному матеріалі можна побачити радикальні відмінності між ієрогліфічними позначеннями слів китайською та японською мовами: ‘лист’ 书信, ‘хазяїн’ 房东, ‘досліджувати’ 研究, ‘екзамен’ 考试, ‘фахівець’ 内行, ‘газета’ 报纸, тоді як японською мовою ті ж самі поняття позначаються так: 手紙, 大家, 調査, 試験, 専門, 新聞. Значення деяких слів у японській мові не мають нічого спільного зі значеннями, вираженими в китайській мові. Наприклад, значення слова «餅» японською мовою дуже відрізняється від значення слова «饼» китайською мовою. «饼» – це коржик, які зазвичай їдять мешканці північних регіонів, а «餅» японською означає новорічне печиво, яке виготовляють із клейкого рису.

Висновки

Спираючись на опрацьований матеріал, можемо констатувати, що китайська і японська мови пройшли довгий шлях змін і перетворень під тиском багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів. Система письма в Японії була розроблена на основі китайських ієрогліфів, запозичених японцями. Однією з головних причин такого запозичення стали тісні контакти між двома країнами, оскільки вони разом розвивалися в одному культурному просторі. Згодом, протягом свого історичного розвитку, вони обидві пішли власним шляхом, зберігши цей міцний зв'язок усередині ієрогліфічних форм та систем письма.

Результати нашого наукового пошуку відображають вплив китайської мови на становлення системи японського ієрогліфічного письма та продукування окремої, унікальної японської писемності. Порівняння форм накреслення деяких слів китайської та японської мов уможливило висновок, що зовнішня схожість ієрогліфів японської та китайської мов не обов'язково свідчить про тотожність їхніх значень. Крім того, японська мова сформувала власну фонетичну систему, яка принципово відрізняється від китайської та позначається на письмі засобами спеціально створених абеток.

Отже, китайська писемність, хоч і піддалася впливу реформування, зберегла свою самобутність та залишилася підпорядкованою

традиційним тенденціям, тоді як японська писемність була адаптована для використання в японському соціальному середовищі, залишивши лише елементи китайської писемності.

На основі результатів проведеного дослідження з'являється низка напрямків для наукового дослідження. Зокрема, перспективи подальших досліджень включають етимологічний аналіз ієрогліфічних знаків та їх порівняння в обох мовах, компонентний аналіз ієрогліфічних знаків та їх порівняння, структурно-семантичний аналіз ієрогліфів китайської та японської мов, дослідження фонетичної трансформації та адаптації китайської писемності у японській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бондаренко І. П.** (1998). *Японсько-український / Українсько-японський словник: навчальний словник японських ієрогліфів*. Київ: Альтернативи.
2. **Козуб О. О.** (2020). *Відмінні та спільні риси східних мов*. Узято з <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8732/1/2020.pdf>.
3. **Комарницька Т. К.,** & Комісаров К. Ю. (2012). *Сучасна японська літературна мова: теоретичний курс* (Т. 1.). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
4. **Мурашевич К. Г.** (2013). *Вступ до східної філології*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
5. **Перепада Д. О.** (2023). Особливості викладання китайської мови як іноземної для здобувачів освіти економічних спеціальностей. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Економіко-правові аспекти формування моделі інвестиційної привабливості територіальних громад»* (с. 283–292). Чернівці: Північноукраїнський інститут ім. Героїв Крут ПрАТ «ВНЗ «МАУП».
6. **Резаненко В. Ф.** (1999). До проблеми семантико-графічної структури ієрогліфічних символів п'яти стихій китайської космогонії (“усін”). *Матеріали першого українського симпозиуму з мовознавства та літератур країн Азійсько-Тихоокеанського регіону* (с. 27–31). Київ: Видавничий дім “КМ Академія”.
7. **Федотова Ю. С.** (2013). *Історія розвитку та сучасний стан японського письма: навч. посіб.* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
8. **Graves A.** (2018). Comparisons Between Chinese and Japanese Characters: A Look at the Effect of Writing Systems and Writing Reforms on the Chinese and Japanese Languages. Узято з https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3965&context=honors_theses.
9. 李桂玲. 二外日语学习中汉字书写偏误问题的研究. Узято з: <https://m.lunwendata.com/show.php?id=143858>.
10. 浅谈日语中汉字词的翻译. Узято з <https://www.lunwendata.com/thesis/2018/145932.html>.
11. 宋禹璇 (2019). 日本汉字面观. *黎明职业大学学报*, 3, 36–43.
12. 王勇华, & 余桂珍, & 庞艳玲 (2012). 论汉字对日本古代文明所产生的影响. *日语学习与研究*, 4, 107–113.

REFERENCES

1. **Bondarenko, I. P.** (1998). *Yaponsko-ukrainskyi / Ukrainsko-yaponskyi slovnnyk: navchalnyi slovnnyk yaponskykh iierohlifiv* [Japanese-Ukrainian/Ukrainian-Japanese dictionary: educational dictionary of Japanese characters]. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].
2. **Kozub, O. O.** (2020). *Vidminni ta spilni rysy skhidnykh mov*. [Distinctive and common features of Eastern languages]. Retrieved from <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8732/1/2020.pdf> [in Ukrainian].
3. **Komarnytska, T. K.,**

- & Komisarov, K. Yu. (2012). *Suchasna yaponska literaturna mova: teoretychnyi kurs. [Modern Japanese literary language: theoretical course]*. (Vol. 1). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 4. **Murashevych, K. H.** (2013). *Vstup do skhidnoi filolohii [Introduction to Oriental philology]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian]. 5. **Perepadia, D. O.**, & Protsenko, E. B. (2023). Osoblyvosti vykladannia kytaiskoi movy yak inozemnoi dlia zdobuvachiv osvity ekonomichnykh spetsialnosti [Peculiarities of teaching Chinese as a foreign language for economic majors]. M.I. Murashka (Eds.), *Ekonomiko-pravovi aspekty formuvannia modeli investytsiinoi pryvablyvosti terytorialnykh hromad. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 283–292). Chernihiv: Pivnichnoukrainskyi instytut im. Heroiv Krut PrAT «VNZ «MAUP» [in Ukrainian]. 6. **Rezanenko, V. F.** (1999). Do problemy semantiko-hrafichnoi struktury iierohlichnykh symboliv piaty stykhii kytaiskoi kosmohonii (“usin”) [To the problem of the semantic-graphic structure of the hieroglyphic symbols of the five elements of the Chinese cosmogony (“usin”)]. *Materialy pershoho ukrainskoho sympoziumu z movoznavstva ta literatur krain Aziisko-Tykhookeanskoho rehionu. Materials of the first Ukrainian symposium on linguistics and literature of the Asia-Pacific countries* (pp. 27–31). Kyiv: KM Akademiia [in Ukrainian]. 7. **Fedotova, Yu. S.** (2013). *Istoriia rozvytku ta suchasnyi stan yaponskoho pysma: navch. posib. [History of development and current state of Japanese writing: teaching. manual]*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 8. **Graves, A.** (2018). Comparisons Between Chinese and Japanese Characters: A Look at the Effect of Writing Systems and Writing Reforms on the Chinese and Japanese Languages. Retrieved from https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3965&context=honors_theses [in English]. 9. **Li, Guilíng** (2011). Èr wài riyǔ xuéxí zhōng hàn zì shūxiě piān wù wéntí de yánjiū [Research on errors in writing Chinese characters in Japanese language learning as a second foreign language]. Japanese Teaching and Research Section, School of Foreign Languages, Huanghe University of Science and Technology. Retrieved from <https://m.lunwendata.com/show.php?id=143858> [in Chinese]. 10. **Qiǎn tán riyǔ zhōng hàn zì cí de fānyì [A brief discussion on the translation of Chinese characters in Japanese]**. Retrieved from <https://www.lunwendata.com/thesis/2018/145932.html> [in Chinese]. 11. **Song, Yuxuan** (2019) Riběn hàn zì miànmiànguān [Aspects of Japanese Chinese characters]. *Journal of Liming Vocational University*, 3, 36–43 [in Chinese]. 12. **Wang, Yonghua**, Yu, Guizhen, & Pang, Yanling (2012). Pángyǎnlíng. Lùn hàn zì duì rìběn gǔdài wénmíng suǒ chǎnshēng de yǐngxiǎng [On the impact of Chinese characters on ancient Japanese civilization]. *Japanese learning and research*, 4, 107–113 [in Chinese].

Перепадя Дар'я Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри східних мов, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Коваля 3, м. Полтава, Полтавська область, 36003, Україна.

Tel.: +38(066)2730338

E-mail: dariaperepadia@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-9133-7244>

Perepadia Daria Oleksandrivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Oriental languages, Luhansk Taras Shevchenko National University, Kovalya str 3, Poltava, 36003, Ukraine.

Малахова Юлія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри східних мов, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Коваля 3, м. Полтава, Полтавська область, 36003, Україна.

Tel.: +38(050)6638880

E-mail: juliamalah@163.com

<https://orcid.org/0000-0003-4083-810X>

Malakhova Yulia Volodymyrivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Oriental languages, Luhansk Taras Shevchenko National University, Kovalya str 3, Poltava, 36003, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 17 вересня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Перепадя Д. О., Малахова Ю. В. Ієрогліфічна писемність Китаю та Японії: компаративний аспект. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 209–220. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.16>*

APA: Перепадя, Д. О., Малахова, Ю. В. (2023). Ієрогліфічна писемність Китаю та Японії: компаративний аспект. *Лінгвістичні дослідження, 59*, 209–220. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.16>

SPECIFICITY OF USING EUPHEMISMS IN ENGLISH

The article under consideration reveals the specificity of using euphemisms in English. The primary means of political correctness is euphemism. This linguistic phenomenon reflects the country's culture, traditions, and mentality. A euphemism is a trope that consists of an indirect, covert, polite, softening designation of any object or phenomenon. Using euphemisms, unpleasant words are replaced with more pleasant or neutral associations. The abstractness of meaning creates in the listener (reader) the most indefinite or, according to at least, an unbiased impression of the denotation. Analysis of micro texts in terms of the use of politically correct vocabulary in magazines and newspapers "The Economist", "The Gazette", "The Dallas Morning News", "The New York Times", "Newsweek", "The Washington Post" and others showed that there is still a strong tendency to use politically incorrect terms to denote racial and ethnic accessories. However, there is a tendency to use politically correct vocabulary in the topics "female/male gender", age, and towards people with physical disabilities.

Keywords: linguistics, euphemism, language style, social taboo, political correctness.

Хайруліна Н. Ф., Борзова О. Д. Специфіка вживання евфемізмів в англійській мові. Статтю присвячено специфіці використання евфемізмів в англійській мові як одного із засобів політичної коректності. Це мовне явище відображає культуру, традиції та менталітет країни. Абстрактність значення створює у слухача (читача) максимально невизначене або принаймні неупереджене враження від денотата. Висвітлено різні підходи до аналізу політичної коректності, що трактується як особлива ідеологічна реальія, мовний рух, культурно-поведінкова та мовна тенденція, мовна толерантність тощо. Актуалізовано критичну думку щодо самої дефініції терміна "політична коректність" (головним чином, через перший компонент у цьому словосполученні). Зазначено, що такі зміни в мовомисленні активізуються в складні перехідні історичні періоди, коли відбувається переоцінка традиційної системи цінностей, коли зазнають трансформації певні соціокультурні норми. Наголошено, що поява політкоректності тісно пов'язана з виникненням ідеї культурного плюралізму. Особливу роль відведено мовному та культурно-поведінковому чиннику. Аналіз мікротекстів в аспекті використання політкоректної лексики в журналах і газетах, зокрема «The Economist», «The Gazette», «The Dallas Morning News», «The New York Times», «Newsweek», «The Washington Post», показав, що все ще існує тенденція використовувати політично некоректні терміни для позначення расової та етнічної приналежності. Детально розглянуто найбільш поширені види дискримінації, зокрема

статевої, расової, за фізичними вадами і за належністю до сексуальних меншин. Автори запропонованої розвідки здійснили спробу виокремити та описати стилістичну категорію “політична коректність”, а також класифікувати й охарактеризувати політично коректні евфемізми.

Ключові слова: лінгвістика, евфемізм, мовний стиль, соціальне табу, політична коректність.

Introduction

In every language, there are words from which one instinctively or deliberately refrains from using. Certain cultural norms require a person to find or create new words and expressions in the language, which, under certain conditions, “replace such designations that seem undesirable to the speaker, not quite polite, or too harsh” (Halaichuk, 2013: 231). In linguistics, such words and expressions are called euphemisms, the basis of which is the desire not to offend or hurt a person’s feelings.

Today, there are quite a large number of definitions of euphemism. One of the most common states that “euphemisms” (Greek “euphernismos” from “eu” – good and “pherni” – I say) are usually understood as “emotionally neutral words or expressions used instead of synonymous words or expressions that seem indecent to the speaker, rude or tactless” (Hryhorash, 2013: 328).

Next, we will consider other definitions of euphemisms in foreign and domestic linguistic literature. Let us start with the purposes of euphemisms presented in English dictionaries. It should be noted that the study of euphemisms is given special attention by American and English scientists, which is associated with the needs of applied linguistics, which is the preparation of dictionaries of euphemisms and the tradition of their inclusion in explanatory dictionaries. The Concise Oxford Dictionary of Current English defines euphemism as “a mild or vague expression by which a thought is expressed that is too strong or direct” (Hryhorash, 2013: 331).

The Cambridge Advanced Learner’s Dictionary defines a euphemism as “a word or phrase used to avoid saying an unpleasant or offensive word.”

Today, the phenomena of political correctness are studied not only in the linguistic aspect but also in the social and cultural aspects. The study of domestic and foreign scientists O. Bondarenko, M. Palazhchenko, U. Eko, L. Ionina, E. Pokholkova and others is devoted to these questions. In recent decades, the problem of political correctness and its main aspects have been widely presented in the works of linguists, political scientists, philosophers,

sociologists, psychologists, and cultural scientists. In particular, political correctness became the subject of research by foreign scientists D. Adler, D. D'Souza, D. Ravich, and others. It is the variable approach to the study of the phenomenon of political correctness that allows the authors to consider it as a stylistic category in the proposed investigation.

Thus, the article aims to highlight and describe political correctness as a stylistic category. Achieving the set goal involves solving the following tasks: consider the content, functioning, and language means the statement of political correctness as a particular stylistic category; identify the causes and main stages of development of the concept of “political correctness”; describe the changes that have taken place in the modern English language under the influence of political correctness.

Research Methods

The article uses the following research methods:

- a descriptive method that allows to study and systematize the literature on the issues under consideration;
- method of distributional analysis, used to identify the main thematic groups of politically correct vocabulary;
- a method of text analysis used to study the category of political correctness at the text level;
- a quantitative analysis method that allows us to identify the quantitative ratio of politically correct/incorrect vocabulary in the texts under consideration.

The Main Material

The concept of “political correctness” has evolved over time, and its development can be understood through various stages. It's important to note that people's perspectives on political correctness vary, and the term can have positive or negative connotations depending on one's viewpoint. Political correctness emerged in response to social and political changes. It was influenced by the civil rights movement in the United States during the 1950s and 1960s, as well as the feminist and environmental movements in subsequent decades. The goal was to promote inclusivity, equality, and sensitivity to marginalized groups.

The term “political correctness” became widely debated in the 1990s, with some media outlets and conservative figures using it pejoratively to criticize what they saw as excessive language policing. This period marked

a significant shift in the perception of political correctness, as it increasingly became associated with overzealous or irrational restrictions on speech. In the 21st century, debates about political correctness persist. These discussions revolve around cancel culture, microaggressions, safe spaces, and freedom of speech. Public figures, institutions, and universities continue to grapple with how to navigate these issues. The concept of political correctness remains a complex and contentious topic, with differing views on its necessity and impact. It continues to be a dynamic and evolving concept, reflecting the changing cultural and political landscape.

Many domestic and foreign researchers studied the phenomenon of Euphemia: A. Katsev, G. Paul, J. Hughes, J. Vandries. The most famous dictionaries where the reflected systematization of English euphemisms are: "A Dictionary of Euphemism" by R. Holder, "A Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk" by H. Rawson, "The Wordsworth Book of Euphemisms" by J. Neaman, C. Silver (Holder, 2022: 70).

According to J. Lawrence: "Euphemism is the form of words that (from different to that reasons) expresses the idea in a softened, veiled or more respectful way form" (Lawrence, 1976: 56).

The most appropriate definition of "euphemism" for the authors of this article is given by K. Burridge: "Verbal taboos, even those imposed by purely social conventions, serve direct human interests by avoiding the things that threaten to cause distress and offense. These include reference to body parts, bodily functions, sex, madness, disease, death, and the supernatural – and since the 1990s, the problem of how to talk to and about others, particularly others perceived to be disadvantaged or oppressed. Euphemism is avoidance language. It provides the verbal escape hatch for speakers confronting the problem of how to talk about things they would rather not talk about. Dysphemism is the counterpart of euphemism. It involves the verbal resources for being offensive, abusive, or just plain letting off steam. Like euphemism, it is motivated by fear and distaste, but also by hatred and contempt" (Burridge, 2006: 455).

The main goal of the euphemization process is to avoid communication conflicts. In addition, euphemisms in various spheres of human life and society pursue different objectives. In particular, euphemisms in the political sphere are subordinated to the goal of veiling or deliberately distorting information about actual events or facts "to deceive public opinion and express something unpleasant more delicately" (Hryhorash, 2013: 331)

For example, words such as “pre-emptive” (priority) instead of “aggressive” (aggressive), “involvement” (involvement) instead of “invasion” (invasion), “conflict” (conflict) instead of “war” (war) are tightly included into the English vocabulary as euphemisms to cover up the true nature of military intervention in the affairs of other states. In context, many words and expressions acquire euphemistic “ennobling properties.”

The process of euphemization is closely intertwined with the process of nomination – one of the three fundamental processes that shape human speech activity (the other two are predication and evaluation). Objects that, for ethical, cultural, psychological, or any other reasons, are not named or are challenging to call need euphemistic designation; the renewal of nominations is dictated by the need repeatedly to veil or soften the essence of what is considered inconvenient or indecent in a cultural society.

Euphemism has its specificity. It manifests itself both in the linguistic essence of euphemism and in topics that are most often subject to euphemism, areas of use of euphemisms, the types of linguistic methods and means by which they are created, and the difference in social assessments of euphemistic ways of expression.

The following points are essential for the euphemization process:

1) the speaker’s assessment of the subject of speech as one whose direct designation can be qualified (in a given social environment or by a specific addressee) as rudeness, harshness, indecency, etc.;

2) the speaker’s selection of such designations not only softens the method of expression but also masks and veils the essence of the phenomenon; this is especially clearly seen in the example of semantically vague euphemisms such as fat (fat) is replaced by big-boned, differently sized, instead of bald (bald) the euphemism hair-disadvantaged is used;

3) the dependence of the use of euphemism on the context and the conditions of speech: the stricter the social control of the speech situation and the speaker’s self-control of his speech, the more likely the appearance of euphemisms, and, on the contrary, in poorly controlled speech situations and with high automaticity of speech (communication in the family, with friends, etc.) “direct,” non-euphemistic means of designation may be preferred to euphemisms.

In the political sphere, public opinion is skillfully manipulated with the help of euphemisms, in which the media plays a prominent role. Modern media have recently been characterized by increased use of rude and vulgar words and expressions (Burridge, 2006: 400).

A large group of euphemisms was created on the principle of politeness. As a rule, this group includes words and expressions that mitigate various types of discrimination.

1. Euphemisms that mitigate age discrimination. Even ageism arose – the oppression of people of a certain age. In order not to offend, for example, people of advanced age, the word *middlescence* (by analogy with adolescence) appeared in the language of recent decades – the period of life from 40 to 65 years. The period of life from 65 years onwards began to be called the third age. The euphemism *senior citizen* is widely used on official signs in transport, advertisements, museums, and public places. The use of the word *old* is avoided; instead, euphemisms such as *senior*, *mature*, and *seasoned* are common.

From a pragmatic point of view, the reaction of older people to these euphemisms deserves attention. Thus, one of the magazines published a satirical response from an older man addressed to media workers:

“Call me Gramps, call me an old foggy-call me anything except a senior citizen”.

The euphemism *geezer* caused a similar adverse reaction among older people. In the last century, this dialect form from *guiser* (one dressed in the guise of a mummer) meant older adult, particularly a woman; over the years, the word acquired connotations of eccentricity (which were later partially lost), and it, having changed its pragmatics in terms of gender, began to be used about men. This unit is often used in the phrase *geezer power*, by analogy with *gray power* (the ability of older people to assert their rights), which in turn appeared in the 70s modeled on black management (control of the black people) (Postman, 2000: 132).

2. Euphemisms that mitigate property discrimination. The reason for creating such euphemisms is often the desire of officials of various ranks to smooth out the problems of people’s property inequality. The word *the poor* in print was replaced by *the needy*, *the ill-provided*, *the deprived*, *the socially deprived*, *the underprivileged*, and later *the disadvantaged* who find themselves in less favorable circumstances, and finally, *low-income people*” (Postman, 2000: 140).

3. Euphemisms that exclude discrimination against people with physical and mental disabilities. Almost every disadvantage is smoothed over by certain euphemisms: the word *cripple* is replaced by the euphemisms *differently abled*, *physically different*, or *handicapable*; *fat & thick* is replaced

by *big-boned*, differently sized; instead of *bald*, the euphemism *hair-disadvantaged* is used; instead of *deaf-aurally inconvenienced*, instead of *blind-unseeing*. Mentally disabled people are called *learning disabled*, special, mentally challenged people, and lagging students are called *underachievers*.

4. Euphemisms that mitigate racial and ethnic discrimination. Such words are names of various racial and national groups, emphasizing their identity and equal status. The word *black* is replaced by the euphemism member of the African diaspora, representative of the African diaspora, Indian – by the indigenous person resident.

The second layer of euphemistic vocabulary includes the phenomena of death and superstitious fear of any phenomena. The main pragmatic principle operating in this group can be defined as the principle of taboo.

For example, *moonchild*, a person born under the constellation Cancer, replaced the word *cancer*, which evokes associations with disease; *hospice*, originally meaning a shelter or hotel, now implies a hospital for incurable patients. *Insane asylum* has been replaced by the word *mental hospital*; the euphemisms *terminal episode*, *therapeutic misadventure*, or *negative patient care outcome* convey the death of a patient in a hospital.

To reduce the fear of death, the Catholic Church replaced the phrase *extreme unction*, which implies being in extremis *on the verge of death*, with the term anointing of the sick; the word *penance*, *fear of retaliation*, is replaced by the *rite of reconciliation*, *confessional* – by *room of reconciliation*. However, this group of euphemisms is rare in modern English.

There has been a noticeable increase in the tendency to form new euphemisms that raise the prestige of individual professions. Therefore, *the hairdresser* began to be called a *hairstylist* or *beautician*. Sometimes, the word *hairologist* refers to people in this profession. However, this euphemism is pragmatically marked according to the territorial parameter and is used only in the American version. *Flight attendants* and *stewards on airlines* (stewards, flight attendants, hostesses) began to be called *flight attendants*. *Cemetery employees* were traditionally known as *undertakers* but have become *morticians* and *funeral directors* in recent years. A *sanitation engineer* replaces the word *garbage collector*, and the euphemism *environmental hygienist* is nothing more than the name of a *janitor*.

Another group of euphemistic vocabulary is euphemisms that distract attention from the negative phenomena of reality. It seems appropriate to divide this group into several subgroups:

1. Euphemisms that serve as a cover for aggressive military actions. Many such words entered the language in the 60s of the twentieth century during the Vietnam War. The words involvement and conflict replaced aggression and war; the *suppression/destruction of armed resistance* began to be called *pacification*. Instead of the word *bomb*, the word *device* was used, and instead of *bombing*, *bombing* – limited *air strike* or *air support*. The euphemism *strategic hamlet* replaced *concentration camp*. Finally, the *dead* began to be called *body count* or *inoperative combat personnel*.

2. Euphemisms associated with negative consequences in the socio-economic sphere. During the twentieth century, *the economic crisis* was supplanted by the *slump*. The *slump* was replaced by *depression*, which gave rise to a new euphemism: *recession*. More modern terms meaning financial crisis include a period of economic adjustment, negative economic growth, and meaningful downturn. The euphemisms of *downsizing*, *rightsizing*, and *redundancy elimination* arose to soften the negative effect of the words *firing* *laying off*.

3. Euphemisms related to crime. The euphemism of correctional facilities replaced the word prison. *Correctional officers* or *custodial officers* returned *the former expression prison guards*. *The prisoners* are now called *clients of the penitentiary system*, *guests*, or *people temporarily enjoying hospitality from the state*.

To avoid anthropocentrism concerning the living world and to emphasize our biologically equal coexistence on the same planet with representatives of this world, the phrase “*animal companions*” is replaced, implying a person as *a master* or *owner*. *Domestic plants* return *houseplants*, *botanical companions*, and *plant companions*.

It is politically incorrect to prefer the *beautiful and pleasant* to the *ugly and unpleasant*. This politically incorrect *behavior* is called *lookism* (from look ‘to look, check’) – favoring the attractive over the less attractive, preferring the more appealing to the less beautiful.

Conclusions

Globalization has become the basis for changes in communication norms in the modern world. Therefore, the concept of “political correctness” is gradually gaining international status. Since the primary means of expressing political correctness are euphemistic units, the classification by spheres of social life and groups was analyzed euphemisms in politically correct vocabulary.

The possibility determines the practical significance of the research use of its results and collected language material in learning English in lecture courses and practical classes with stylistics, lexicology, theory, and translation practice. Data and the research results can also be applied in professional activities of compilers of political texts, writing courses and diploma theses, and compiling reference materials.

LITERATURE

1. **Галайчук, А.** (2013). Художні евфемізми та проблеми їх відтворення у перекладі. *Мовні і концептуальні картини світу*, 46 (1), 231–239.
2. **Григораш, А.** (2013). Евфемізми як засіб маніпуляції свідомістю (на матеріалі англomовних мас-медійних текстів). *Мовні і концептуальні картини світу*, 46 (1), 328–336.
3. **Коляда, Е.** (2015). Евфемізми як засіб маніпуляції у політичному дискурсі. *Актуальні питання іноземної філології*, 2, 97–103.
4. **Мілева, І.** (2004). Евфемізм – дисфемізм – перифраза. *Вісник ХНУ*, 632. *Серія Філологія*, 42, 72.
5. **Burridge, K.** (2006). Taboo, Euphemism, and Political Correctness. In *Encyclopedia of Languages & Linguistics* (pp. 455–462).
6. **Holder, R. W.** (2022). *How Not To Say What You Mean: A Dictionary of Euphemisms*. N. Y. : Oxford University Press.
7. **Kis, M.** (2014). Euphemisms and Military Terminology. *Hieronymus*, 2014, 1, 123–137.
8. **Lawrence, J.** (1973). *Unmentionables and other euphemisms*. London: Gentry Books.
9. **Postman, N.** (2000). *Crazy Talk Stupid Talk*. New York: Delacorte Press.
10. **Rusdi, N., & Zaim, M.** (2014). Types and forms of euphemism used in Minangkabaunews. *Kongres Internasional Masyarakat Linguistik Indonesia*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/327021044_TYPES_AND_FORMS_OF_EUPHEMISM_USED_IN_MINANGKABAUNESE
11. **Sucia, W.** (2019). Euphemisms in the Headlines of Haluan Newspaper. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 301, 506–512.
12. **Ma, J., & Zhu, J.** (2023). A Comparative Study on Promotion of Modal Adjuncts in Research Article Introductions. *Theory and Practice in Language Studies*. ACADEMY PUBLISHER Manufactured in Finland, 13, 463–473. Retrieved from <https://www.academypublication.com/issues3/tpls/vol13/tpls1302.pdf>

REFERENCES

1. **Halaichuk, A.** (2013). Khudozhni evfemizmy ta problemy yikh vidtvorennia u perekladi [Artistic euphemisms and problems of their reproduction in translation]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu – Linguistic and conceptual maps of the world*, 46 (1), 231–239 [in Ukrainian].
2. **Hryhorash, A.** (2013). Evfemizmy yak zasib manipuliatsii svidomistiu (na materiali anhlomovnykh mas-mediinykh tekstiv [Euphemisms as a means of manipulating consciousness (on the material of English-language mass media texts)]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu – Linguistic and conceptual maps of the world*, 46 (1), 328–336 [in Ukrainian].
3. **Koliada, E.** (2015). Evfemizmy yak zasib manipuliatsii u politychnomu dyskursi [Euphemisms as a means of manipulation in political discourse]. *Aktualni pytannia inozemnoi filolohii – Current issues of foreign philology*, 2, 97–103 [in Ukrainian].
4. **Milieva, I.** (2004). Evfemizm – dysfemizm – peryfrazha [Euphemism – dysphemism – paraphrase]. *Visnyk KhNU*, 632. *Seriia Filolohiia – Bulletin of KhNU*, 632. *Philology Series*, 42, 72 [in Ukrainian].
5. **Burridge, K.** (2006). Taboo, Euphemism, and Political Correctness. In *Encyclopedia of Languages & Linguistics* (pp. 455–462) [in English].
6. **Holder, R.**

(2022). *How Not To Say What You Mean: A Dictionary of Euphemisms*. N. Y.: Oxford University Press [in English]. 7. **Kis, M.** (2014). Euphemisms and Military Terminology. *Hieronymus, 2014, 1*. 123–137 [in English]. 8. **Lawrence, J.** (1973). *Unmentionables and other euphemisms*. London: Gentry Books [in English]. 9. **Postman, N.** (2000). *Crazy Talk Stupid Talk*. New York: Delacorte Press [in English]. 10. **Rusdi, N., & Zaim, M.** (2014). Types and forms of euphemism used in Minangkabau news. *Kongres Internasional Masyarakat Linguistik Indonesia*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/327021044_TYPES_AND_FORMS_OF_EUPHEMISM_USED_IN_MINANGKABAUNESE [in English]. 11. **Sucia, W.** (2019). Euphemisms in the Headlines of Haluan Newspaper. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research, 301*. 506–512 [in English]. 12. **Ma, J., & Zhu, J.** (2023). A Comparative Study on Promotion of Modal Adjuncts in Research Article Introductions. *Theory and Practice in Language Studies. ACADEMY PUBLISHER Manufactured in Finland, 13*, 463–473. Retrieved from <https://www.academypublication.com/issues3/tpls/vol13/tpls1302.pdf> [in English].

Хайруліна Наїля Фаритівна – кандидат філологічних наук, в.о. завідувача кафедри романо-германської філології, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36007, Україна.

Tel.: +38(095)1065413

E-mail: nailiakhairulina@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3983-3627>

Khairulina Nailia Farytivna – Ph.D. in Philology, Acting Head at the Department of Romance & Germanic Philology, Taras Shevchenko Luhansk National University, 3 Kovalia Str., Poltava, 36007, Ukraine.

Борзова Олександра Дмитрівна – викладач кафедри східних мов, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36007, Україна.

Tel.: +38(099)4195571

E-mail: sashautopia@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2748-2647>

Borzova Oleksandra Dmytrivna – Lecturer at the Department of Oriental Languages, Taras Shevchenko Luhansk National University, 3 Kovalia Str., Poltava, 36007, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27 вересня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Khairulina N. F., Borzova O. D. Specificity of Using Euphemisms in English. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна*. Харків, 2023. Вип. 59. С. 221–230. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.17>

APA: Khairulina, N. F., Borzova O. D. (2023). Specificity of Using Euphemisms in English. *Лінгвістичні дослідження, 59*, 221–230. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.17>

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 81'1:305

Т. А. Космеда

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ГЕНДЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ (Архангельська А. *Femina cognita*. Українська жінка у слові й словнику: моногр. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с.)

Рецензована монографія належить знаній в Україні та за кордоном ученій, що впродовж тривалого часу досліджує лінгвогендерологію, – Аллі Мстиславівні Архангельській, вихованці львівської наукової школи професора М. А. Алексеєнка, який і прищепив дослідниці інтерес до гендерної лінгвістики – модерного мовознавчого напрямку, появу якого зумовив поступ досліджень у вітчизняній і світовій лінгвістиці. А. Архангельська запропонувала читачам уже третю свою монографію з гендерної лінгвістики, що вийшла у світ після таких видань, як «‘Чоловік’ у слов’янських мовах» (Рівне, 2007) і «Сексизм в мові: міфи і реальність» (Оломоуц, 2011).

Рецензована монографія має традиційну структуру й складається з *Передмови* (Архангельська, 2019: 7–12), чотирьох розділів (Там само: 13–371) та *Післямови* (Там само: 372–379), а також *Використаної літератури* (Там само: 380–415), що містить понад 600 найменувань (однак без нумерації, що дещо утруднює орієнтування читача), серед яких понад 100 іноземними мовами (засвідчуємо факт ретельного вивчення великого обсягу наукової літератури, зроблено аспектуальний і фрагментарний її огляд), *переліку словників і довідників* (Там само: 415–418), *Предметного покажчика* (Там само: 419–424, однак простежуємо порушення алфавітного принципу подання термінів (Там само: 420), деякі терміни видаються не мотивованими, наприклад, *соціолінгвістична позиція мови* /Там само: 422/), *Іменного покажчика* (Там само: 425–431), *Анотацій* англійською (Там само: 432–434) і російською (Там само: 435–438) мовами, хоч у змісті немає вказівки на те, що анотацій дві й подані вони двома мовами (*Аннотация* й *Summary*), та *Відомостей про автора* (Там само: 439–440).

У *Передмові* наголошено, що монографія є результатом «багаторічних спостережень та роздумів автора над одним із найбільш неоднозначно оцінюваних векторів мовної динаміки – фемінізації»

українського жіночого лексикону» (Там само: 7), що налаштовує читача на відповідне сприйняття тексту монографії, яка присвячена (а) аналізу нових назв осіб жіночої статі, що виникли на межі ХХ–ХХІ століть і викликають одночасно захоплення мовців та їхнє обурення, мотивоване, зокрема, і прогресивною чи консервативною психологією носіїв мови щодо прийняття чи неприйняття подібних новотворів; (б) привернення уваги до національної соціокультурної традиції щодо омовлення жінки, яка завжди мала велику повагу в українському соціумі; (в) визначення тенденцій до мовної аналогії та мовної аномалії, що виявляються в системі нових номінацій жінки та ін. Інтригуючи читача, А. Архангельська обіцяє «максимально неупереджено дослідити й осмислити аспекти цього багатомірного, складного й суперечливого явища, усі “плюси” і “мінуси” процесу й результатів новітньої фемінізації назівництва, спроектованого на минуле, сьогодення й майбутнє нашої мови...» (Там само: 8). Учена акцентує увагу на неоднозначне розв’язання розглядуваної проблеми, ставить конкретну мету й завдання, стисло характеризує методологічні положення та обрану дослідницьку методику.

Перший розділ *«Фемінізація і фемінативи у дослідницькій парадигмі антропоцентрично спрямованої лінгвістики»* (Там само: 13–119) структурований за такою схемою: дослідниця “рухається” від аналізу метамови дослідження фемінітивної підсистеми, зокрема характеризує процес словотвірної фемінізації в теорії номінації та виокремлює стимули й чинники оновлення цієї системи (націоналізація, українізація, динаміка в пошуках “свого” й “чужого”, вияв тенденцій щодо оновлення розглядуваної системи через мовний пуризм, урахування своєрідності мовлення представників української діаспори, міфологізації культурного й мовного минулого). Окремий підрозділ присвячено висвітленню лінгвістичного статусу новітніх фемінативів. У зазначеному ракурсі авторка монографії розмірковує про узус і норму, актуалізує оригінальні метафори “лексична Сцилла” й “стилістична Харибда”, розмірковує про комунікативний етикет українців.

Другий розділ *«Просторова і часова глибина фемінізувальних процесів в українській мові початку ХХ століття»* (Там само: 120–191) містить важливу інформацію про розбудову українських фемінативів і явище фемінізації загалом, що спроектоване на граматичну традицію (перш. пол. ХХ ст.), із залученням для аналізу низки словників, зокрема живої народнорозмовної мови Д. Яворницького, двомовних

“репресованих” словників 1918 р. та інших лексиконів доби українізації, російсько-українських словників ділової мови, Академічного російсько-українського словника за редакцією А. Кримського та С. Єфремова й словників, що видані в радянський та пострадянський періоди. Учена залучає мовні факти “діаспорного варіанта” української мови й констатує потребу створення “словника-індексу” українських фемінативів від к XIX до поч. XXI століття, що цілком слушно.

У третьому розділі «*Фемінативи й фемінізація у мовній свідомості сучасних українців: соціолінгвістичний вимір*» (Там само: 192–297) ідеться про проблему сприйняття мовної норми в суспільній свідомості українців, схарактеризовано їхнє ставлення до питання фемінізації з актуалізацією методу опитування: подається загальна характеристика учасників опитування, що здійснювалося в 2013 та 2018–2019 роках. У процесі його проведення було з’ясовано (1) ставлення респондентів до ідей фемінізму, (2) чи необхідне жінці окреме професійно-статусне найменування, (3) якими є чинники появи зазначених найменувань, (4) якою є мотивація щодо використання чи невикористання актуалізованих номінацій, (5) оцінка цього явища чоловіками й жінками, (6) який вплив мають нові фемінізовані назви на суспільний статус жінки, (7) якою є їхня оцінна прагматика – схвалення чи несхвалення. Зроблено узагальнення щодо виявлення динаміки в ставленні обраних респондентів до фемінативів та процесу фемінізації лексикону. Окремий підрозділ присвячено аналізу ставлення академічних працівників як законодавців мовної норми до ідей фемінізму та процесу фемінізації: також подано характеристику учасників опитування та презентовано вектор їхньої оцінки феномену фемінізації української мови за попереднім зразком, зроблено відповідне узагальнення на базі порівняння результатів анкетування, здійсненого в 2013 й 2018/2019 рр. Матеріал цього розділу є надзвичайно цінним, оскільки дасть змогу в подальшому виявляти динаміку використання нових фемінативів та визначати ставлення до них мовців, простежувати відповідні тенденції.

У назві останнього (четвертого) розділу праці цілком логічно поставлено запитання: «*Українаш фемінініш*», або що нам робити з фемінативами?» (Там само: 298–371). Назви підрозділів цього розділу вказують на лінгвокреативність дослідниці в моделюванні образних термінів, термінів-метафор, актуалізації прецедентних висловлювань, що, до речі, простежуємо впродовж усього тексту

наукової праці, наприклад: «*Наша мовна скрута*»: «ковані слова» як «спосіб зарадити лихові» (Там само: 298–305), «*Сім баб – сім рад, аби добрих: про потребу діалогу в контексті “спільної мови”*» (Там само: 306–319), «*Фемінітиви в новітній українській мові: засвідчення тенденції чи троянський кінь українського правопису*» (Там само: 320–336), «*Облаштування фемінативів в “організмі мови”: чеський досвід і українська перспектива*» (Там само: 337–366), «*Шляхи вирішення проблеми форсованої фемінізації українського жіночого лексикону*» (Там само: 367–371). Продемонстровано, що наслідки фемінізації неоднозначно сприймаються науковцями – прихильниками строгого наукового стилю, що цілком виправдано.

У *Післямові* А. Архангельська висновкує, що (1) новітня словотвірна фемінізація має ознаки потужної динаміки, що відбивається на мовному й ментальному рівнях та засвідчує «мовний смак епохи»; (2) «комплекс стимулів цього процесу в українському мовопросторі сьогодні є вкрай неоднорідним і суперечливим» (Там само: 372), що можна пояснити низкою чинників: національне самоусвідомлення, урахування традиції, прагнення до дерусифікації, «потужна мовна й позамовна міфологізація, імператив феміністської лінгвістики, мовна мода й “смак” доби із сьогочасним розумінням максимальної кількості вербальної свободи» (Там само: 372); (3) констатується, що словотвірна норма щодо творення фемінативів «опиняється “між молотом і ковадлом” лексичної і стилістичної норми» (Там само: 372); (4) указується на суперечність, що полягає у відповідних зрушеннях «на номінаційному полі фемінності», які кваліфікуються «як дестабілізуювальний чинник системної рівноваги», і одночасним домінуванням позитивного бачення «цього процесу як “вибуху креативності”» (Там само: 372). Авторка монографії вважає, що процес сучасної неофемінізації важко схарактеризувати однозначно як позитивне чи негативне мовне явище, оскільки існує «безліч підводних каменів, гострих кутів, больових точок дотику з різними сегментами мовної системи та її структури, проблемами комунікації, соціокультурними та ментальними домінантами суспільного мислення» (Там само: 373). (4) Серед чинників актуалізації творення фемінативів учена називає прагнення сучасних українських мовців до реалізації мовної гри, що мотивована й порушенням мовної норми, є виявом, на думку дослідниці, мовного цинізму. (5) Подано міркування щодо завдань мовознавців – споглядати цей процес й усебічно описувати його, надаючи

відповідні рекомендації, хоча далі наголошено, що «і пересічні мовці, й професійні філологи не бачать нагальної потреби у новітніх мовних позначеннях жінки...» (Там само: 376). (6) Сформульовано, що «твердження про “золотий вік” фемінативів, що за доби українізації не мають під собою об’єктивних підстав, цей процес в українській мові означеного періоду був пошуком слова шляхом проб та помилок <...>, а лексикографічна оцінка фемінізованих позначень жінки доби “розстріляного Відродження” та розвиток системи словотвірних фемінативів у дорадянський, радянський та пострадянський період не свідчить про жодний виразний деспотизм норм російської мови» (Там само: 375), із чим дозволимо собі не погодитися. (7) Привернуто увагу до протиставлення категорій “свого” й “чужого” у фокусі процесу фемінізації: висловлено думку, що «у нашій мовній свідомості сформувалися два аксіологічно різні образи “мовного чужого”» (Там само: 378): ідеться про “чуже” з оцінним мінусом і “чуже” з оцінним плюсом. Однак авторка монографії наполягає на думці, що «запропоновані читацькому загалу роздуми над процесами фемінізації українського жіночого лексику – це погляд однієї небайдужої людини» (Там само: 376), тобто наукова розвідка – це лише рефлексії дослідниці, як вона визнає, що є суб’єктивними, із чим однозначно погоджуємося. Проте окремі фрагменти монографії, як видається, презентують надто різкі, не зовсім коректні в науковому дискурсі авторські оцінки з недостатньою аргументацією несприйняття думок, висловлених іншими дослідниками (наприклад, с. 61: положення, які презентували О. Пономарів і М. Федурко щодо трактування явища маскуліназації українській мові; подібне простежуємо й на с. 68, 71, 107; на с. 85 це виявляється щодо твердження В. Кононенка щодо символу *берегині*; на с. 104 – щодо відповідного висловлювання М. Брус; на с. 179 – А. Нелюби та ін.). Некоректно, як видається, створювати образливі номінації для вказівки на тих науковців, чий погляд дослідниця не підтримує: порівн. «мовно емансиповані дослідниці О. Марченко, О. Плахотнік, Г. Улюра, О. Синчак...» (Там само: 110) та ін. Некоректною є, як видається, і критика щодо функціонування лексеми *колежанка* в українському мовному просторі (Там само: 114 та ін.), насамперед ідеться про критику мовлення професора Валентини Соболя, яка на науковій конференції, що відбувалася у Варшаві, у слові-подяці використала лексему «*колежанка*» (Там само: 117–118). Очевидно, у польськомовній аудиторії професор мала право на таке

звертання, то чи слід, називаючи конкретні прізвища, презентуючи такі факти, а не розмірковувати про них абстраговано.

Водночас, ураховуючи можливість і потребу перевидання цієї праці, дозволимо собі запропонувати роздуми про шляхи її вдосконалення. Простежуємо низку мовних недоглядів, зокрема стилістичних (Там само: 16, 18, 21, 39, 42, 43, 55, 68 та ін.), серед яких уживання росіянізмів (*мається на увазі* / Там само: 27 / замість *ідеється про; у цьому зв'язку...* / Там само: 118 /; *доведеться поглянути* / Там само: 368 /; *мають місце* / Там само: 377/; а також *...у якості мови шкільництва* / Там само: 182/, *стосовно* / Там само: 187, 377/ та ін.; частотним є вживання пасивних конструкцій / Там само: 48, 58, 93, 134, 159, 174, 176 та ін./; простежуємо й надмірне використання особового займенника *ми, наш* для означення авторки тексту, наприклад, багаторазово на с. 184, 185), тавтологію (Там само: 51, 63, 134, 176, 182), деякі орфографічні огріхи (*Ємський указ* замість *Емський указ* / Там само: 133/), зокрема й щодо нормативного вживання прийменників *у – в, із – з – зі, сполучників що – який, і – й* (Там само: 9, 10, 14, 15, 21, 25 та ін.), порушення нормативного уживання закінчень іменників у родовому відмінку (Там само: 4, 189 та ін.), пунктуаційні (Там само: 40, 128, 131, 158 та ін.), друкарські помилки, перекручені слова (Там само: 7, 55, 79, 114, 139, 140, 172 та ін.). Виявлено не зовсім точний опис мовленнєвих фактів, зокрема на с. 183 наведено приклади фемінітивів з мовлення українських закарпатців; наголошено, що простежено вплив словацької, чеської, польської мов, однак подано приклади, запозичені з угорської мови, що не прокоментовано, наприклад: **бовташка** (продавчиня) – угор. *bolti eladó*. В окремих випадках немає покликів на відповідні джерела, які згадуються в тексті, наприклад, лише в *Післямові* на с. 373 без відповідного покликання наведено висловлювання П. Селігея; на с. 375 не зовсім коректно без покликання зауважено «як писав колись В. Матезус»; ідеться і про залапковане твердження «пошук правд у мові», що належить І. Марван (знову без відсилання до першоджерела); на с. 376 після твердження, що належить А. Нелюбі, лише його ім'я в дужках; так само й із висловлюваннями П. Скарги, Я. Головацького (Там само: 376), І. Франка (Там само: 376), без указки на джерело подано й велику цитату І. Огієнка (Там само: 377) та Т. Шевченка (Там само: 378).

Отже, рецензована монографія – це ґрунтовна й глибока праця, яку трактуємо як своєрідний заклик до продовження дослідження

складної лінгвістичної проблеми, обговорення важливих питань, які викладені в праці, що супроводжується аналізом векторів дослідження лінгвогендерології в Україні та за кордоном, поданням суперечливих і неоднозначних міркувань, наведенням конкретних цікавих прикладів з відповідним аналізом, інтерпретацією, що інколи викликає полярні оцінки.

Праця, безперечно, має теоретичне й практичне значення та рекомендована мовознавцям, зокрема науковцям, учителям, докторантам, магістрантам, студентам. Очевидно, вона потребує перевидання з усуненням відповідних неточностей і доповнення новими міркуваннями, результати нового опитування щодо творення та своєрідності функціонування фемінативів у сучасному дискурсивному просторі українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Архангельська А.** (2019). *Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику*. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого.

REFERENCES

1. **Arkhanhelska, A.** (2019). *Femina cognita. Ukrainiska zhinka u slovi y slovnyku [Femina cognita. Ukrainian woman in the word and dictionary]*. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21001, Україна.

Tel.: +38(050)5168211

E-mail: tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Kosmeda Tetiana Anatoliivna – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature; Vasyl Stus Donetsk National University; 21 600-richchia Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine.

Надійшла до редакції 18 серпня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Актуалізація проблематики гендерної лінгвістики. Рец. на кн.: Архангельська А. *Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику*: моногр. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2019. 444 с. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 231–237. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.18>

APA: Космеда, Т. А. (2023). Актуалізація проблематики гендерної лінгвістики. Рец. на кн.: Архангельська А. *Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику*: моногр. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2019. 444 с. *Лінгвістичні дослідження*, 59, 231–237. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.18>

**ТЕКСТОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАЙМЕННИКА
В ІНТИМНОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
НОВІТНЬОЇ ДОБИ:**

СЕМАНТИКО- СТИЛІСТИЧНИЙ ВИМІР

(Калашник О. В., Олексенко О. А., Халіман О. В. Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії II пол. XX – поч. XXI ст.: моногр. Харків: ХІФТ, 2022. 160 с.)

Поетичний дискурс здавна привертає увагу літературознавців і мовознавців. Вивчення його з погляду лінгвостилістики сягає своїм корінням часів Античності, проходить через усю історію й натепер не втратило виняткової актуальності. Думки дослідників розбігалися, часто навіть поляризувалися, що засвідчує складність природи поетичної мови, таємничість її буття. До того ж рецепція поетичної мови, як і сприйняття світу загалом, ґрунтується не лише на засадах об'єктивності, а й суб'єктивності. Щодо останніх, то вони часто дисонують з утрадиційненою концептуальною парадигмою, наражаються на гостру дискусію, зазнають критики, трапляється, і спростувань. Однак і в цьому різнотлумаченні неодмінно вибазовуються ті або ті перспективні чи неперспективні засадничі положення. Простіше, звісна річ, з об'єктивним підходом до інтерпретування внутрішнього механізму та зовнішніх координат поетичної мови. Ідеться про випрацьовані універсалії, які не закорінені в окремому просторі, а екстрапольовані на весь науковий обшир. Важливо наголосити, що поетична мова – явище різнопланове й різновимірне, а зведення його до яких-небудь спільних знаменників – це щось радше зі сфери неймовірного, аніж реального. Розкриття експліцитних та імпліцитних ярусів поетичної мови перетворилося на грубезні томи досліджень, трансформувалося в не лімітований процедурними чи якимись іншими рамками науковий алгоритм. Його кроки логічно пов'язані, взаємозумовлені, вони стосуються не окремої епохи, не конкретного жанру або автора, а поетичної мови в понадчасі – як феномену, як знакового явища цивілізації з усім спектром його іманентних характеристик.

Томи студій, про які щойно мовилося, доповнює скромна за обсягом, але багата на дослідницькі несподіванки праця О. Калашник, О. Олексенко, О. Халіман «Художня семантика й стилістика

займенника в українській інтимній поезії II п. ХХ – поч. ХХІ ст.». Під прискіпливим оком харківських науковців опинився такий специфічний, утаємничений жанровий різновид поезії, як інтимна лірика, жорстко окресленої доби, яку названо в праці «періодом оновлення української поетичної картини світу з опертям на мовно-літературні традиції» (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 6). Автори, аналізуючи джерельну базу, чітко вмотивовують хронологічні рамки описуваного явища, наголошуючи, зокрема, на такому: «...від поетів шістдесятників почалася епоха другої хвилі модерну – оновлення української поетичної картини світу, зокрема інтимної лірики, яке за тяглістю традицій перейшло в третю хвилю – поетів дев'яностих, що триває й досі» (Там само), тобто воно розвинене в подальшому досвіді ліриків ХХ й ХХІ ст. Принагідно вкажемо на широту й авторитетність фактажу, який репрезентують твори відомих майстрів слова (М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Б. Олійника, Д. Павличка та ін.) і менш знаних письменників (Т. Алексик, О. Галети, К. Калитко, М. Савки, Б. Таменчука, М. Шунь та ін.). Такий креативний підхід – запорука отримання ваговитих аргументів для об'єктивних висновків про значеннєву наповнюваність, художньо-семантичний ресурс і стилістичну поведінку конкретного мовного явища (прономінатив) у структурі інтимної поезії як специфічного макротексту.

У теоретичному розділі, як і слід було сподіватися, з літературознавчих позицій потрактовано поняття “інтимна поезія”, а з лінгвістичних – розкрито мовні засоби інтимізації тексту. Виклад лаконічний, що, з одного боку, викликає занепокоєння (серйозну проблему – історію жанру, жанрову дефініцію, жанрові кордони, динаміку розвитку жанрово-видових модифікацій – треба аналізувати не принагідно, а ґрунтовно), а з іншого боку, знімає цю напругу, не відбирає права пристати до позиції, яку пропонують автори монографії, через ту причину, що тлумачення аксіоматичних істин – надлишкова й навіть небезпечна річ. Те, що кваліфіковано зробили попередники, потребує лише узагальнень, на крайній випадок – прийняття якихось робочих визначень для формування чіткості авторської позиції. Ось окремі з них: «...інтимна лірика – це така, де панівним мотивом є особисті, зокрема любовні переживання ліричних героя / героїні. Літературознавчі терміни “інтимна лірика”, “інтимна поезія” синонімічні» (Там само: 46); прономінативи різних розрядів «відзначаються особливостями

вживання в сучасній інтимній поезії, зокрема створюючи певний стилістичний колорит і функціуючи як засоби інтимізації» (Там само: 50).

Слушними вважаємо міркування дослідників про поетично-інтимний текст як складну динамічну знакову систему, для якої характерною є естетична організація, репрезентована широким спектром різнорівневих мовних та мовленнєвих засобів – фонетичних, лексичних, фразеологічних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних, пунктуаційно-графічних, стильових. Прикро лишень, що цей належно апробований у лінгвостилістиці підхід не знайшов свого послідовного практичного застосування в процесі опису займенників як важливих мовних одиниць моделювання інтимізації в художньому тексті, промовистих маркерів певного стилістичного ефекту.

Мета рецензованого дослідження – з'ясування художньо-семантичного наповнення й вияву стилістичного потенціалу прономінативів у текстах інтимної лірики чітко означеного періоду. Його об'єктом стали займенникові лексеми в текстах інтимної лірики, а предметом – семантика й стилістичний потенціал прономінативів як структурного компонента поетичного мовлення жанру інтимної лірики. Отож цілком логічно, що виняткову увагу в теоретичному розділі монографії й у наступних її фрагментах приділено займенникові як лексико-граматичному, формально-граматичному, семантичному, стилістичному та текстотвірному феноменові. На дослідницьку увагу пощастило чи не найбільше прономінативам, якщо орієнтуватися на лексико-граматичні класи самостійних та службових слів.

Здійснено успішну спробу реферування проблеми частиномовного статусу займенника, специфіки його ономасіологічної сутності, семантичної та формально-граматичної структури. Зробити це було незмірно важко передусім тому, що прономінативи з новітніх позицій різновекторно інтерпретували такі українські мовознавці, як І. Вихованець, К. Городенська, В. Ожоган, І. Дудко. О. Калашник, О. Олексенко, О. Халіман обрали інший, на наше переконання, перспективний шлях: вони, орієнтуючись на діакронний принцип, ґрунтовно з'ясували питання про морфологічний статус займенника, трактуючи його як «повнозначну частину мови, що відзначається семантичною своєрідністю, однак неоднорідністю граматичних категорій і синтаксичних функцій» (Там само: 20). Важливим є встановлення окремішності займенників у частиномовній парадигмі, вирішення їхніх релевантних ознак через закріплені за ними функції

(субститутивну, дейктичну, анафорично / катафоричну), а також через специфічність денотативної структури й референційні можливості. У роботі переконливо доведено, що займенники, на відміну від інших повнозначних слів, позбавлені стійкої денотативної віднесеності. Її ідентифікування детерміноване контекстом, ситуацією мовлення або тим і тим водночас. До позитивних моментів уналежнюємо те, що денотативну й референційну сутність займенників запроектовано на їхню різнорідну семантику, а як точніше, то на субстантивний (займенникові іменники), ад'єктивний (займенникові прикметники), адвербіальний (займенникові прислівники), нумеративний (займенникові числівники) рівні. Це дало підстави вирізнити ідентифікувальні семи прономінативів, а на їхній основі вичленувати семантичні типи досліджуваних лексичних одиниць. Розгляданій проблемі присвячено окрему структурну частину – «Пронмінативи як семантичний клас» (Там само: 20–43). У ній системно представлено значеннєву ієрархію особових, присвійних, вказівних, заперечних, неозначених, питальних займенників. Нам імпонує, що автори розгляданої монографії вміло послуговувалися різними інтерпретувальними технологіями й змогли вияскравити зумовлені екстралінгвальними чинниками найтонші семантичні нюанси прономінативів. Проілюструємо це на прикладі “тикання” / “викання”, тобто на прикладі займенників ТИ / ВИ, використання яких «як дейктичних вказівників адресата з урахуванням ситуативних і соціально-узуальних умов інтеракції належить до глобальних правил мовленнєвої поведінки та спілкування загалом» (Там само: 26): так звана пошанна множина (Ви), удавана пошанність (Ви замість Ти), статусна дистанція (Ви), фліртування зі співрозмовником (Ви), звертання до визначних історичних осіб (Ти), негативне, зневажливе ставлення до когось (Ти), сакральне тикання. Заслуговують високої оцінки всі описані семантичні типи займенників, за винятком хіба що питальних. Їхній аналіз обмежено покликанням без належних коментувань на студії Л. Синельникової і Л. Терновської. У них ідеться про смисловий потенціал лексем *що*, *який* у рамках поетичної комунікації. Зайвим уважаємо також наведення російських відповідників українських прономінативів. Використання російськомовних лінгвістичних розвідок не зобов'язує цього робити.

З неабияким інтересом читається і сприймається фрагмент монографії, у якому схарактеризовано художньо-семантичний потенціал

прономінативів в інтимній поезії. Вельми сутнісним є той момент, що аксіологічну спроможність займенників схарактеризовано не особіно, а в парадигмі поетичного тексту. За точку дослідницького відліку взято вслід за Д. Овсянико-Куликовським, Л. Булаховським, В. Виноградовим, Л. Мацько й іншими вченими те, що «лірика – мистецтво прономінальної скерованості» (Там само: 53). Розкриття секретів цього мистецтва – справа складна. Художньо-творчі функції займенників, як і поліярусність їхньої семантики, вимагають, по-перше, неабияких наукових зусиль, по-друге, багатого фактажу. І про те, і про те авторки добре подбали. Добуті ними шляхом суцільної вибірки півтори тисячі фрагментів текстів із займенниковими слововживаннями стали надійним критерієм для встановлення значенневого, зрозуміло, і компонентного (лексемного) контактування в прономінативній системі, маніфестованого у вигляді моделей на зразок Я – ТИ, Я + ТИ = МИ, Я – ВИ, Я – ТИ – ВИ, для переконливих висновків про художнє призначення цих моделей, про специфіку естетичної організації інтимних текстів із займенниковими компонентами, про зв'язок між прономінативами й образами ліричних героїв, їхнім внутрішнім світом, почуттями, взаєминами тощо. На наш погляд, О. Калашник, О. Олексенко та О. Халіман удалося переконати, що займенники в інтимному поетичному дискурсі наділені важливими конститутивними функціями, що вони утворюють самобутню субпарадигму з притаманними їй іманентними сутностями в складі поетичної парадигми. Зрозуміло, що конструктивним центром описуваної субпарадигми є або анонімна, або чітко оприявлена семантична композиція з набором її денотативних та референційних співвіднесень, які мають рідше експліцитну, а частіше імпліцитну форму виявлення.

До позитивів зараховуємо те, що в монографії кваліфіковано описано імпліцитні смисли, які актуалізують займенники. На конкретних прикладах продемонстровано специфіку вияву в поетичному дискурсі прихованого за прономінативами змісту. Процедура декодування надихнула дослідниць на моделювання за безпосередньою участю займенників найпоширеніших художньо-семантичних конструктів тексту.

Окремо зупинимось на проблемі художньо-семантичного потенціалу прономінативів, яку порушено й успішно розв'язано. Варто передусім заакцентувати на тому, що знайдено індивідуальні дослідницькі методики аналізу особових, присвійних, вказівних, неозначених та

заперечних займенників і водночас активно використано уніфіковану технологію, яка віддзеркалює спільну художньо-семантичну поведінку різних за планом змісту описуваних слів. У роботі продумано до деталей критерії виокремлення моделей особових (Я – ТИ, Я + ТИ = МИ, Я – ВИ, Я – ТИ – ВИ) та присвійних (МІЙ + ТВІЙ = НАШ) займенників. Усі міркування підкріплено аргументованим фактажем. Виклад переконливий, запропоновані процеси декодування тексту не викликають щонайменших застережень. Добре, що рясно процитовано інших авторів, налагоджено творчу полеміку з ними, вирізнено засадничі положення їхніх концепцій і висловлено власний погляд. У цьому контексті дискурсивності чітко викристалізовується авторська концепція з її пріоритетними засадами.

Обставини змусили авторів праці зупинити дослідницький погляд на семантико-граматичній моделі Я + ТИ = МИ, оскільки вона, як сказано в роботі, «посутньо відбиває особливість цього жанру лірики – почуття ліричного героя, вербалізовані й скеровані до об'єкта, – другого ліричного героя / героїні. Так створюється мікрокосм МИ, мікрокосм двох – Я і ТИ ... Я – це завжди “ліричне Я”, ТИ – завжди “ліричне ТИ”, МИ – завжди поєднання “ліричного Я” і “ліричного ТИ”, тобто теж “ліричне МИ”» (Там само: 65). Це дає право вважати розглядану модель універсалією інтимної лірики.

Важливо й те, що аналіз художньо-семантичного потенціалу прономінативів органічно невіддільний від семантичної інтерпретації їх, про що вже йшлося. Отже, можна з певністю говорити про цілісність і послідовність запропонованої мовознавчої версії.

Новаторство рецензованої студії вбачаємо в тому, що в ній залучено до лінгвостилістичного аналізу синтагматичний ресурс особових займенників – їхню здатність детермінувати аксіологічно конотовані прикметники та дієприкметники, виділено семантичні типи й розкрито текстотвірні властивості атрибутивних модифікаторів, але, на жаль, не подано їхнього конкретного компонентного складу, за яким закріплено в поезії роль експлікатора різотональної пейоративності чи меліоративності.

Дослідники одностайні в тому, що для займенникової системи характерні внутрішні та зовнішні міграційні процеси. Про них також мовиться в праці. Зосібна це стосується вказівних прономінативів, а як точніше, то редукції їхніх семантико-граматичних ознак (Там само: 83–85). У поетичному дискурсі, констатують автори

монографії, відносні займенники партикулюються, виявляючи тим самим специфічні стилетвірні риси. Міжчастиномовній транспозиції та її ролі в інтимізованому тесті відведено належне місце. Як один із проміжних висновків констатуємо, що художньо-семантичний потенціал прономінативів в інтимній поезії схарактеризовано за системним принципом, з урахуванням їхніх внутрішніх і зовнішніх зв'язків, із вияскравленням специфічних особливостей кожного розряду займенників, із переконливим ілюструванням висловлених теоретичних міркувань, що постають як своєрідні домінанти логічної авторської концепції.

Складним і не з'ясованим до кінця є питання про роль займенників у творенні спеціальних засобів виразності. Тому цілком виправдано, що воно знайшло своє різнобічне відображення в рецензованій праці. Спираючись на роботи таких дослідників, як Л. Булаховський, Р. Якобсон, Т. Сільман, Ю. Лотман, О. Скоробогатова, Г. Волчанська, Н. Петренко, Т. Матвійчук, О. Калашник, О. Олексенко та О. Халіман доводять, що прономінативи мають досить потужні стилетвірні властивості, вони можуть функціювати як самостійні стилістичні або як органічні складники стилістичних фігур, тропів. У роботі послідовно розмежовано стилістичні фігури й тропеїчні засоби, звернено увагу на деякі синкретичні моменти. Наприклад, порівняння поіменовано тропеїчними фігурами, оскільки вони «містяться на межі між фігурами мови і тропами» (Там само: 131). Скрупульозному аналізу піддано прономінативи як виразники стилістичної фігури повтору. Сам же повтор як найтипівіший стилістичний засіб інтимної лірики схарактеризовано в різних його репрезентативних формах: повтор як «згущення» займенникових форм, дейктичний повтор, заґрунтований на стилістичній фігурі антитези, анадиплозис (епанафора), катафора, повтор структурних елементів. Подано цінний коментар, що нагадує лексикографічну статтю, до такого важливого для лінгвопоетики явища, як синтезування стилістичних фігур. Він містить 1) короткі відомості, що стосуються диференційних ознак тієї або тієї стилістичної фігури, 2) інформацію про її стилетвірні потенції і 3) конкретні ілюстрації. Пропонований підхід уможливив вирішення класичних фігур та тропів, їхніх синтетичних і синкретичних модифікаторів. Із приємністю констатуємо, що стилістичну актуалізацію займенників з'ясовано в уніфікованому концептуальному

ключі, з урахуванням їхніх спільних та відмінних стилетвірних тенденцій.

Монографія «Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії II п. XX – поч. XXI ст.» наповнена ідеями, що відкривають перспективу аналізу прономінативності, імпліцитності в поетичних текстах різної жанрової належності.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Калашник, О. В.**, Олексенко, О. А., & Халіман, О. В. (2022). *Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії II пол. XX – поч. XXI ст.* Харків: ХІФТ.

REFERENCES

1. **Kalashnyk, O. V.**, Oleksenko O. A., & Khaliman, O. V. (2022). *Khudozhnia semantyka y stylistyka zaimennyka v ukrainiskii intymnii poezii II pol. XX – poch. XXI st. [Artistic semantics and stylistics of the pronoun in Ukrainian intimate poetry of the 2nd half of the 20th – beginning of the 21st century]*. Kharkiv: KhIFT [in Ukrainian].

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, Україна.

Tel.: + 38(097)3904921

E-mail: myk_ivan@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

Stepanenko Mykola Ivanovych – Doctor of Philological Science, Full Professor, Professor of the Department of Journalism and Language Communication, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 15 Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041, Ukraine.

Надійшла до редакції 29 вересня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Степаненко М. І. Текстотвірний потенціал займенника в інтимному поетичному дискурсі новітньої доби: семантико-стилістичний вимір. Рец. на кн.: Калашник О. В., Олексенко О. А., Халіман О. В. *Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії II пол. XX – поч. XXI ст.*: моногр. Харків: ХІФТ, 2022. 160 с. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 238–245. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.19>

АРА: Степаненко, М. І. (2023). Текстотвірний потенціал займенника в інтимному поетичному дискурсі новітньої доби: семантико-стилістичний вимір. Рец. на кн.: Калашник О. В., Олексенко О. А., Халіман О. В. *Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії II пол. XX – поч. XXI ст.*: моногр. Харків: ХІФТ, 2022. 160 с. *Лінгвістичні дослідження*, 59, 238–245. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.19>

РЕЦЕНЗЕНТИ
збірника наукових праць
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
«Лінгвістичні дослідження» у 2023 році

Кочан Ірина Миколаївна – докт. філол. наук, проф., завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна

Лучик Алла Анатоліївна – докт. філол. наук, проф., професор кафедри загального та слов'янського мовознавства Національного університету «Киево-Могилянська академія», Україна

Сімонок Валентина Петрівна – докт. філол. наук, проф., завідувач кафедри іноземних мов № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна

Степаненко Микола Іванович – докт. філол. наук, проф., професор кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України, Україна

Струганець Любов Василівна – докт. філол. наук, проф., професор кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Україна

Шкіцька Ірина Юрївна – докт. філол. наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету, Україна

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Борзова Олександра Дмитрівна – викладач кафедри східних мов, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.

Брус Марія Петрівна – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Гнатишева Ольга Олександрівна – викладач кафедри іноземних мов і перекладу, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова; аспірант кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди.

Дем'янчук Юлія Ігорівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності.

Дерев'яно Людмила Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».

Домановський Андрій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент.

Книшенко Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет.

Колонюк Сергій Миколайович – аспірант кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса.

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса.

Кривець Оксана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

Ле Сяомен – аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Лях Тетяна Олегівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Малахова Юлія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри східних мов, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Мізіна Ольга Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».

Нікуліна Неля Василівна – кандидат філологічних наук, магістр педагогіки вищої школи, доцент, завідувач кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет.

Олексенко Олена Андріївна – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Павлова Інна Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Павлова Ірина Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.

Палаш Альона Олегівна – аспірант відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України.

Перепада Дар'я Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри східних мов, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.

Семенюк Олег Анатолійович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри міжнародної журналістики, Київський університет імені Бориса Грінченка.

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики та масової комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України.

Тиховська Оксана Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет».

Хайруліна Наїля Фаритівна – кандидат філологічних наук, в.о. завідувача кафедри романо-германської філології, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.

Халіман Оксана Володимирівна – доктор філологічних наук, доцент, викладач Відокремленого структурного підрозділу «Полтавський фаховий коледж Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого»

Шкуров Олександр Володимирович – здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 035 Філологія (Українська мова і література), Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Щербакова Наталя Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Кафедра української мови імені проф. Л. А. Лисиченко

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

«Лінгвістичні дослідження», офіційний збірник наукових праць кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Україна), засновано в 1988 році (свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 15671-4143 ПР від 21.09.2009 р.). Постановою Президії ДАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р. (перереєстрація – наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р.) збірник унесено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати наукових досліджень на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук. Виходить двічі на рік.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та баз даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, ResearchBib, Index Copernicus, Google Scholar, ERIH PLUS, BASE (Bielefeld Academic search Engine), ROAD, OpenAIRE, Scillit, fatcat!, OUCI, Sherpa Romeo.

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Статті розміщено на сайті збірника: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/issue/archive>.

Тематична спрямованість «Лінгвістичних досліджень» охоплює широкий спектр актуальних лінгвістичних проблем (питання граматики, історії мови, лексикології, лінгвоконцептології, текстознавства, прагмалінгвістики, прикладної лінгвістики, методики викладання лінгвістичних дисциплін тощо), висвітлення яких здійснюється в річичі сучасних наукових парадигм. Крім того, видання містить рецензії на книги, хроніки наукових подій.

Статті до друку приймаються українською й англійською мовами. Матеріали необхідно подавати в електронній версії в редакторі Word, збереженому у форматі *.rtf. Назви файлів (латиницею) мають відповідати прізвищу автора, напр.: petrenko.statyта petrenko.vidomosti.

Вимоги до оформлення статей

Редакція розглядає відредаговані матеріали обсягом 8–18 сторінок у такому оформленні:

- Код статті (УДК) (вирівнювання ліворуч).
- Ініціали (перед прізвищем) та прізвище автора напівжирним шрифтом (вирівнювання праворуч). Усі ініціали в тексті набирати перед прізвищем через **нерозривний пробіл**.
- Через рядок – назва статті (відцентрована, великими літерами напівжирним шрифтом).
- Через рядок – анотації українською (8–10 рядків), англійською (**від 1800 знаків**) мовами й ключові слова (5–8) курсивом. У статтях англійською мовою – навпаки (анотація англійською мовою 8–10 рядків, українською – від 1800 знаків).

В анотації англійською мовою подати **прізвище й один ініціал автора**, назву статті (напівжирним шрифтом), текст анотації, ключові слова (курсивом). Текст анотації має містити такі елементи: актуальність, мета, завдання, результати й висновки.

► Через рядок – основний текст статті: шрифт Times New Roman, кель 14, без переносів, інтервал 1,5, поля зліва, зверху, справа – 20 мм, знизу – 25 мм, абзацний відступ – 12,5 мм.

У тексті необхідно ставити **нерозривні пробіли**:

- після географічних скорочень (м. Київ);
- між знаками номера, параграфу та числами (№ 14);
- усередині скорочень і т. ін.;
- між внутрішньотекстовими пунктами й інформацією після них, напр.: 1) підручник з морфології; а) синоніми;
- між числами й одиницями виміру (20 кг, XX ст., 2002 р.);
- перед тире в середині речення;
- після прийменників та сполучників (передусім одно- й двобуквених).

► Якщо в статті використано інший шрифт, його необхідно подати в окремому файлі.

► Ілюстративний матеріал необхідно друкувати **курсивом** без підкреслень та лапок; досліджувані одиниці – **напівжирним курсивом**; тлумачення окремих слів та понять подавати в лапках ‘...’

► У тексті коротке тире (–) й дефіс (-) необхідно розрізняти за розміром та наявністю / відсутністю пробілів, напр.:

мета дослідження – визначити ...; лексико-семантичне поле.

► Використання лапок:

«...» – для оформлення цитат;

“...” – для слів, що вживаються в переносному значенні, термінів та ін.;

‘...’ – для описів значень чи перекладу іншомовних слів.

Якщо трапляються внутрішні й зовнішні лапки, цитату оформляти за зразком: «...“...”».

► У тексті для позначення пропущених фрагментів цитат необхідно використовувати <...>.

Стаття має відповідати вимогам ДАК України й обов’язково містити такі компоненти (**Постанова президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. 2003. № 1)**):

• **Вступ** (актуальність дослідження; постановка проблеми та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання проблеми й на які спирається автор, виділення невисвітлених раніше аспектів, яким присвячено статтю; формулювання мети, постановка завдань).

• **Методи дослідження** (методологічні основи наукового та / або експериментального дослідження; визначення основних методів з конкретною вказівкою щодо їх застосування).

• **Виклад основного матеріалу** (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; дискусії щодо висвітленої проблематики).

• **Висновки** (узагальнення результатів, перспективи подальших досліджень).

У статтях англійською мовою – **Introduction, Research Methods, The Main Material, Conclusions.**

Назви структурних елементів необхідно вказувати **по центру напівжирним шрифтом.**

► **Цитування та внутрішньотекстові посилання** на літературні джерела необхідно здійснювати за стилем APA (Петренко, 2008; Петренко, 2008: 125; Петренко, & Сидоренко, 2015; Smith, Grimm, & Shell, 2017).

► У **тексті статті** в переліку прізвищ учених, що займалися досліджуваною проблемою, **необхідно обов'язково** вказувати рік (роки) праці (праць) і **додавати відповідні джерела в список літератури.**

► Списки літератури (ЛІТЕРАТУРА й REFERENCES) слід оформляти відповідно до стилю APA (див. Додаток 1). Пронумеровані бібліографічні джерела подавати в алфавітному порядку **підряд, без відокремлення абзацом**, прізвище автора праці (або перше слово назви) виділяти напівжирним шрифтом. Транслітерований список (REFERENCES) зберігає алфавітний порядок основного списку літератури (ЛІТЕРАТУРА). У разі потреби ДЖЕРЕЛА (SOURCES) ілюстративного матеріалу подавати окремо.

Форма авторської довідки

В окремому файлі необхідно подати інформацію про автора **українською та англійською** мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи (навчання), поштова адреса, E-mail, контактні телефони, ORCID (інформаційний код автора), адреса Нової пошти для відправлення збірника:

Кривченко Тетяна Юрївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38(063)4570017

E-mail: kryv47@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0006-0898-5147>

Кривченко Tetiana Yuriiivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Нова пошта: м. Харків, № 1, +38(063)4570017

Статті, що не відповідають вимогам, до друку не приймаються.

Публікація статті в збірнику передбачає автоматичну згоду автора на розміщення електронного варіанта статті на сайті Національної електронної бібліотеки ім. В. І. Вернадського й на університетському сайті.

Для одноосібних публікацій аспірантів і здобувачів **обов'язкова рецензія** за підписом наукового керівника.

1. Рукописи проходять **двостороннє анонімне рецензування** (Double-Blind Peer Review). Редакція ухвалює рішення про можливість опублікування статті після рецензування (протягом 1–4 тижнів).

2. Якщо стаття потребує доопрацювання, вона може бути повернена авторові.

3. За достовірність фактів, назв і точність цитування відповідальні автори.

4. За дотримання вимог академічної доброчесності відповідальні автори.

5. Відповідальність за якість мовного оформлення, анотацій українською та англійською мовами несуть автори. Редакція залишає за собою право повернути неякісний переклад на доопрацювання.

6. Негайне рішення щодо публікації статті повідомляється автору, рукописи не повертаються.

Реквізити для оплати надаються автору після схвалення статті рецензентами. Статті докторів наук, написані без співавторів, друкуються безкоштовно.

Розсилка збірників буде здійснюватися через службу експрес-доставки «Нова пошта» за кошт авторів. Для отримання збірника вкажіть зручне для вас відділення цієї служби.

Матеріали надсилати на e-mail: lingvos@meta.ua

Телефони для довідок:

+38(099)7990266 (гол. редактор – Піддубна Наталія Віталіївна)

+38(095)5500501 (відп. секретар – Осіпова Тетяна Федорівна)

ПРИКЛАДИ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ ДЖЕРЕЛ ВІДПОВІДНО ДО СТАНДАРТУ АРА

Для коректного оформлення References рекомендуємо послуговуватися системами автоматичної транслітерації.

Для транслітерації бібліографії українською мовою відповідно до Постанови КМУ України від 27.01.2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» скористайтеся сервісом <http://ukrlit.org/transliteratsiia>

Транслітерацію бібліографії рос. мовою здійснюйте відповідно до ГОСТ 7.79-2000. Для цього використовуйте сервіс <https://translit.net/ru/gost-7-79-2000/>

Бібліографія англійською мовою в списку References подається з указівкою [in English].

Якщо в статті використано праці автора одного й того самого року публікації, до цифр необхідно додати буквенний суфікс латиницею відповідно до розташування в списку літератури (Булаховський, 1946а; Булаховський, 1946б).

Книги

Література	References
Один автор	
Лисиченко, Л. (1997). <i>Лексико-семантична система української мови</i> . Харків: ХДПУ імені Г. С. Сковороди.	Lysychenko, L. (1997). <i>Lexiko-semantyshna systema ukrainskoi movy [Lexico-semantic system of the Ukrainian language]</i> . Kharkiv: KhDPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
Два автори й більше	
Ужченко, В. Д., & Ужченко, Д. В. (1998). <i>Фразеологічний словник української мови</i> . Київ: Освіта.	Uzhchenko, V. D., & Uzhchenko, D. V. (1998). <i>Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]</i> . Kyiv: Osvita [in Ukrainian]

Багатомне видання	
Білецький, Л. І. (2015). <i>Історія української літератури. Народна поезія</i> . (Т. 1). Івано-Франківськ: Місто НВ.	Biletskyi, L. I. (2015). <i>Istoriia ukrain-skoi literatury. Narodna poeziia [History of Ukrainian Literature. Folk poetry]</i> . (Vol. 1). Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). <i>Словник української мови</i> . (Т. 1–11). Київ: Наук. думка.	Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). <i>Slovnnyk ukraïnskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]</i> . (Vols. 1–11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
Частина книги	
Лисиченко, Л. А. (2011). Архаїчні назви одягу в говірках Слобожанщини. У <i>Ці невичерпні глибини мови</i> (с. 74–87). Харків: Основа.	Lysychenko, L. A. (2011). Archaichni nazvy odiahu v hovirkakh Slobozhanshchyny [Archaic names of clothes in the dialects of Slobozhanshchyna]. In <i>Tsi nevycherpni hlybyny movy – These inexhaustible depths of language</i> (pp. 74–87). Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
Автор і перекладач	
Шекспір, В. (2016). <i>Ромео і Джульєтта</i> . (Ю. Андрухович, перекл.). Київ : А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га.	Shakespeare, W. (2016). <i>Romeo i Dzhulietta [Romeo and Juliet]</i> . (Yu. Andrukhovych, trans.). Kyiv: A-Ba-Ba-Ha-La-Ma-Ha [in Ukrainian].
Редактор (без автора)	
Дубічинський, В. В. (Ред.). (2006). <i>Сучасний тлумачний словник української мови</i> . Харків: Школа.	Dubichunskyi, V. V. (Ed.). (2006). <i>Suchasnyi tлумachnyi slovnnyk ukraïnskoi movy [Modern Dictionary of Ukrainian]</i> . Kharkiv: Shkola [in Ukrainian].
* Редактор – (Ed.), редактори – (Eds.).	
Автор і редактор	
Олійник, Б., & Шевчук, С. (Ред.). (2006). <i>Вибрані твори</i> . (Т. 1–2). Київ: Укр. енциклопедія.	Oliinyk, B., & Shevchuk, S. (Ed.). (2006). <i>Vybrani tvory [Selected Works]</i> . (Vols. 1–2). Kyiv: Ukr. entsyklopediia [in Ukrainian].
Для всіх видань, крім першого	
Масенко, Л. Т. (2004). <i>Мова і політика</i> . (2-ге вид.). Київ: Соняшник.	Masenko, L. T. (2004). <i>Mova i polityka [Language and politics]</i> . (2nd ed.). Kyiv: Soniashnyk [in Ukrainian].

**Періодичні видання
(журнали, збірники наукових праць, матеріали конференцій)**

Література	References
Один автор	
Вербич, С. (2010). Українська ономастика: перспективи розвитку. <i>Українська мова</i> , 3, 73–80.	Verbych, S. (2010). Ukrainska onomastyka: perspektyvy rozvytku [The Ukrainian onomastics: the prospects for development]. <i>Ukrainska mova – Ukrainian language</i> , 3, 73–80 [in Ukrainian].
Васильовська, І. (2017). Сучасний стан та проблеми української медичної термінології. <i>Теорія і практика викладання української мови як іноземної</i> , 13, 116–121. http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2018.13.1987 .	Vasylovska, I. (2017). Suchasnyi stan ta problemy ukrainskoi medychnoi terminolohii [Current status and problems of Ukrainian medical terminology]. <i>Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi – Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language</i> , 13, 116–121. http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2018.13.1987 [in Ukrainian].
Два автори й більше	
Крапівник, Г. О., & Шпак, Ю. О. (2019). Сучасний ергономікон кав'ярень міста Харкова. <i>Лінгвістичні дослідження</i> , 50, 76–85. https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.10 .	Krapivnyk, H. O., & Shpak, Yu. O. (2019). Suchasny erhonimikon kaviaren Kharkova [Contemporary Ergonyms for Coffee Houses in Kharkiv]. <i>Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research</i> , 50, 76–85. https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.10 [in Ukrainian].
Матеріали конференції	
Зибачинський, І. В. (2000). Розвиток початкової освіти в Хотинському повіті Бессарабської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. <i>Хотину – 1000 років. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина</i> (с. 99–108). Чернівці: Прут.	Zybachynskiy, I. V. (2000). Rozvytok pochatkovoї osvity v Khotynskomu poviti Bessarabskoi hubernii v druhii polovyni 19 – na pochatku 20 st. [The development of the primary education in the Khotyn province of the Bessarabia Governorate in the second half of the 19th century – at the beginning of the 20th century]. <i>Khotynu – 1000 rokiv. Materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 1000-littiu Khotyna – Khotyn's 1000th anniversary. The proceedings of the International scientific conference devoted to the 1000th anniversary of Khotyn</i> (pp. 99–108). Chernivtsi: Prut [in Ukrainian].
* У зв'язку із запровадженням Відкритого українського індексу наукового цитування (Open Ukrainian Citation Index – OUCI) в ЛІТЕРАТУРІ / REFERENCES для цитованих джерел, що мають DOI, необхідно обов'язково зазначати це відповідно до стилю APA.	

Електронні ресурси

Список літератури	References
Періодичне видання	
Шумський, О. Л. (2013). Професійна комунікація правоохоронців у контексті міжкультурної взаємодії. <i>Вісн. Нац. акад. Держ. прикордонної служби України</i> , 12. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_18 .	Shumskiy, O. L. (2013). Profesiina komunikatsiia pravookhorontsiv u konteksti mizhkulturnoi vzaiemodii [Professional communication of law enforcement officials in the context intercultural interaction]. <i>Visn. Nats. akad. Derzh. prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Messenger of the National academy of State border police of Ukraine</i> , 12. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_18 [in Ukrainian].
Книга	
Ілляшенко, С. М., & Шипуліна, Ю. С. (2007). <i>Товарна інноваційна політика</i> . Суми: Університетська книга. Узято з ftp://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf .	Illiashenko, S. M., & Shypulina, Yu. S. (2007). <i>Tovarna innovatsiina polityka [Product innovative policy]</i> . Sumy: Universytetska knyha. Retrieved from ftp://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf [in Ukrainian].
Без автора	
<i>Словник української мови online</i> . Узято з http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 .	<i>Slovnuk ukrainiskoi movy online [Dictionary of Ukrainian language online]</i> . Retrieved from http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 [in Ukrainian].

Автореферати дисертацій / дисертації

Список літератури	References
Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата наук	
Олешко, Ю. Л. (2017). Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.	Oleshko, Y. L. (2017). Staroukrainska propovid 17 st. u komunikatyvno-kohnityvnomu vymiri [Old Ukrainian Sermon of the 17th Century in Communicative and Cognitive Dimension]. <i>Extended abstract of candidate's thesis</i> . Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора наук	
Литвиненко, Н. П. (2010). Сучасний український медичний дискурс. (Авто-реф. дис. ... докт. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови НАН України.	Lytyvnenko, N. P. (2010). Suchasnyi ukrainskyi medychnyi dyskurs [Modern Ukrainian medical discourse]. <i>Extended abstract of doctor's thesis</i> . Kyiv: Instytut ukr. movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук	
Блажчук, Ю. І. (2008). Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст. (Дис. ... канд. філол. наук). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.	Blazhchuk, Yu. I. (2008). Antroponimiia Umanshchyny XVII – pochatku XXI st. [The anthroponymy of Uman region of the period between the 17th century and the beginning of the 21st century]. <i>Candidate's thesis</i> . Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук	
Торчинський, М. М. (2010). Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови. (Дис. ... докт. філол. наук). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.	Torchynskiy, M. M. (2010). Struktura, typolohiia i funktsionuvannia onimnoi leksyky ukrainskoi movy [The structure, typology and functioning of naming expressions in Ukrainian]. <i>Doctor's thesis</i> . Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
* У бібліографічних описах авторефератів і дисертацій необхідно вказувати назву університету, у якому захищено дисертацію.	

ЗМІСТ

До читачів журналу «Лінгвістичні дослідження» 3

ГРАМАТИКА

Мізіна О. І., Дерев'янка Л. І. Нульсуфіксальні ад'єктиви, утворені
конфіксальним способом за участі префікса без- 6

Олексенко О. А., Шокуров О. В. Художні функції службових слів
у поетичному мовленні Ліни Костенко 18

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

Колонюк С. М. Вербалізація концепту *мандрівка (подорож)* (на матеріалі збірки
«Українські приказки, прислів'я і таке інше», укладеної М. Номисом)..... 31

Павлова І. Г. Уплив англійзмів на розвиток лексичної системи
сучасної української мови..... 52

Палаш А. О. Мовно-естетичний знак культури *слово*
в мовотворчості неокласиків 65

Семенюк О. А. Запозичення в сучасному українському мовленні
як маркер лінгвокультурної ситуації 77

ТЕРМІНОЗНАВСТВО

Нікуліна Н. В., Книшенко Н. П., Домановський А. М. Термінологія
і номенклатура сухопутної військової техніки:
історія і сучасність процесів назовництва..... 89

Кримець О. М. Структура терміносполук у сфері нанотехнологій..... 99

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ. ЛІНГВОАКСІОЛОГІЯ. ПРАГМАЛІНГВІСТИКА

Брус М. П. Концептуалізація образу дружини в сучасній мовній картині світу 107

Ле Сяомен. Прагматична функція дискурсивних маркерів семантики сумніву 127

Халіман О. В., Гнатишева О. О. Аксіологічні засоби в поезії українських
шістдесятників: досвід дослідження 137

ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ. ЛІНГВОПОЕТИКА

Космеда Т. А. Критично-шанувальний дискурс: Віталій Русанівський
у часопросторі української науки 153

Тиховська О. М., Лях Т. О. Народний гумор у сатиричній поезії
Володимира Самійленка: лінгвокультурний аспект 169

ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА

- Дем'янчук Ю. І. Контекстуальний операціоналізм в автоматизованому перекладі терміносполуки: новий підхід до перекладу 182
- Щербакова Н. В., Павлова І. А. Алгоритм автоматизованого пошуку фразеологізмів з компонентом-онімом (за корпусом ГРАК-17) 194

**ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО.
ПОРІВНЯЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО**

- Перепада Д. О., Малахова Ю. В. Ієрогліфічна писемність Китаю та Японії: компаративний аспект 209
- Khairulina N. F., Borzova O. D. Specificity of using euphemisms in English..... 221

РЕЦЕНЗІЇ

- Космеда Т. А. Актуалізація проблематики гендерної лінгвістики.
Рец. на кн.: Архангельська А. *Femina cognita*. Українська жінка у слові й словнику: моногр. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2019. 444 с. 231
- Степаненко М. І. Текстотвірний потенціал займенника в інтимному поетичному дискурсі новітньої доби: семантико- стилістичний вимір.
Рец. на кн.: Калашник О. В., Олексенко О. А., Халіман О. В. *Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії II пол. XX – поч. XXI ст.: моногр. Харків: ХІФТ, 2022. 160 с.*..... 238
- Рецензенти збірника наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
«Лінгвістичні дослідження» у 2023 році..... 246
- Відомості про авторів..... 247
- Інформаційний лист..... 249

Наукове видання

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди**

Випуск 59

Відповідальний за випуск д.ф.н., проф. *Н. В. Піддубна*

Коректори: *І. А. Павлова, О. С. Половинко, Т. В. Яковлева*

Комп'ютерне верстання *О. Б. Ісаєвої*

Підписано до друку 01.10.2023. Формат 60 × 84/16. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 15,0. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Віддруковано в типографії ФОП Андреев К. В.
61166, Харків, вул. Богомольця, 9, кв. 50.
Свідоцтво про державну реєстрацію
№24800170000045020 від 30.05.2003 р.
ep.zakaz@gmail.com
тел. 063-993-62-73